

**זוגיות בונה : תהליכי זוגיות
כמניעים וכמשמרים חדילה מן הפשע**

חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה"

מאת :

רונית חיימוב אילי

המחלקה לקרימינולוגיה

הוגש לסנט של אוניברסיטת בר-אילן

תשרי, תשע"ה

רמת גן

עבודה זו נעשתה בהדרכתו של פרופ' נתי רונאל
מן המחלקה לקרימינולוגיה של אוניברסיטת בר-אילן.

תודות

עם הגשת העבודה אני רוצה להודות לכל מי שליווה אותי לאורך הדרך.

לפרופ' נתי רונאל - שבמסירות אין קץ מלווה אותי לאורך שנים ארוכות, מעיר ומאיר תמיד בסבלנות, בחיוך וברוח טובה, שמלמד אותי חשיבה מעמיקה, יסודיות והקפדה ושמהווה עבורי דוגמה למצויינות בלתי מתפשרת.

לפרופ' דרורה כפיר, לד"ר סיגל בן-רפאל גלנטי, לפרופ' ברכה אלפרט, לפרופ' ברברה פרסקו ולפזית אנטין - שבשקט ובענווה מלמדות אותי יסודיות, מקצועיות ודבקות במטרה, שנתמות ללא היסוס לתמוך ולסייע ושמעודדות אותי להתמודד לא רק עם הידוע ועם המוכר.

לסג"ד לבנה לוי-שי, ר/כ אורלי אנקונינה, רס"ר כרמית רוזנברג ור/כ מאירה נחשון - הנשים המופלאות של מחלקת חטו"ש בשירות בתי הסוהר, שמגוייסות מעומק נפשן לעשייה למען האחר, לשינוי ולהנחלה אמיתית וממשית של טוב, גם כשהוא רחוק ובלתי נראה לעין.

לועדת המחקרים של שירות בתי הסוהר ושל הרשות לשיקום האסיר על ברכת הדרך, לרונית נבו ולנטע שניידלדר מהרשות הלאומית למלחמה בסמים על הסיוע באיתור המרואיינים, ולכל הגברים והנשים שהשתתפו במחקר, שפתחו בפני פתח לעולמם ולימדו אותי את חוסן התקווה.

לד"ר עמי שקד, לשלמה גל ולבני יעקב - שהציעו לי בנדיבות וברוחב לב הקשבה ועזרה.

למשפחה שלי -

להורי נורית ויעקב ולאחותי ליאת - שמאז ומתמיד משמשים לי כמגדלור, מאירים ומסמנים עבורי את הדרך באמונה, בעידוד ובהמון אהבה, ומלמדים אותי כל פעם בעוצמה מחודשת, מהו כוחה של משפחה. אני גאה להיות לכם בת ואחות.

לבעלי עמי ולילדיי נויה, אסף וליבי - שמזכירים לי להמשיך להאמין, לרצות ולחלום, לשמש דוגמה אישית, להעדיף שותפות, שיתוף ויחד על פני לבד ושמלמדים אותי כל יום מחדש מה זאת אהבה.

אני מודה לכולכם על היותכם מורי דרך במסע שלי ועל הזכות שניתנה לי ללמוד.

תוכן עניינים

עמוד

א	תקציר
1	מבוא
2	חדילה מן הפשע
3	סוגיות מושגיות בחקר החדילה מן הפשע
5	חדילה מן הפשע כהליך
9	מסגרות תיאורטיות לחקר החדילה מן הפשע
9	גיל וחדילה מן הפשע
11	מסלולי חיים, אירועי חיים, פיקוח חברתי וחדילה מן הפשע
13	גיל, מסלולי חיים, אירועי חיים והחלמה משימוש בסמים
16	חדילה ושינויים תוך-אינדיבידואלים
16	שינויים קוגניטיביים, רגשיים והתנהגותיים בקרב חדלים
18	שינויים בזהות חדלים
21	שינויים בקרב מחלימים מסמים
23	זוגיות בונה
26	זוגיות עם בן זוג מכור או מחלים מסמים
29	זוגיות עם בן זוג במאסר
30	נישואין וחדילה מן הפשע
34	שיטה
34	עקרונות המחקר האיכותני
34	עקרונות המחקר הפנומנולוגי
35	המשתתפים
39	כלי המחקר
40	הליך
42	ניתוח וקידוד הנתונים
42	תוקף, מהימנות והכללה
43	סוגיות אתיות
44	ממצאים
45	חווית הזוגיות של אסירים, של חדלים ושל בנות זוגם
46	מפתחות לזוגיות טובה
47	התחום הראשון: רגש
47	עיונים בתפיסת מושג האהבה
56	עיונים בתפיסת מושג הנתונה

65	התחום השני: ביטחון בקשר
72	התחום השלישי: תקשורת
78	התחום הרביעי: יחסי מין והורות
83	שינויים בחוויית העצמי של אסירים וחדלים ותפיסת השינוי על ידי בנות זוגם
85	עצמי בין עבר, הווה ועתיד
92	רמות משתנות של ריכוז עצמי
94	רמה ראשונה: ריכוז עצמי מוחלט - בליעת בת הזוג
95	רמה שנייה: ריכוז עצמי חלקי – נפרדות חלקית
97	רמה שלישית: ריכוז עצמי מושקף – נפרדות
100	ביטויי השינוי ברמות הריכוז העצמי בחיים הזוגיים
100	עצמי נוכח בהווה אל מול עצמי נעדר בעבר
104	קרבה מרחיקה
109	תפיסת הזוגיות כמעודדת וכמשמרת חדילה מן הפשע
110	האם בכוחה של זוגיות לעודד חדילה מן הפשע?
117	האם בכוחה של זוגיות לשמר חדילה מן הפשע?
117	תפיסת האשה כסוכנת של פיקוח חברתי
122	האם מעורבות במערכת יחסים זוגית משמרת חדילה מן הפשע?
131	סיכום הממצאים העיקריים
133	דיון
134	סיפור החדילה: העצמי, בת הזוג ומה שביניהם
141	הסיפור הזוגי: מחויבות, הקרבה ושינויים בעצמי
150	תרומת המחקר
151	מגבלות המחקר
152	השלכות יישומיות
154	רשימת מקורות
192	נספחים
192	נספח מס' 1: מדריך ריאיון
193	נספח מס' 2: טופס הצהרה בדבר השתתפות במחקר
194	נספח מס' 3: טופס הסכמה מדעת להשתתפות במחקר
i	Abstract

רשימת לוחות

תקציר

זוגיות נתפסת כנקודת מפנה בעלת השפעה משמעותית על התבניות ההתנהגותיות, הנורמטיביות והעברייניות כאחד. מטרת המחקר שלהלן הייתה לבחון את שאלת השפעתן של מערכות יחסים (עם או בלי חתונה) על חדילה מן הפשע ועל גמילה מסמים, זאת מתוך נקודת המבט של עבריינים בשיקום ושל בנות זוגם. בהתאם למטרה זו, נבחנה השאלה האם וכיצד מעודדת זוגיות את תהליך החדילה והגמילה ומשמרת אותו. המחקר סיפק הזדמנות לבחון שאלה זו דרך עיני חדלים שהצליחו לעשות כברת דרך בתהליך החדילה ודרך עיני עבריינים כלואים המבקשים לאמץ את דרך החדילה עם שחרורם מן המאסר. במחקר השתתפו 37 זוגות מארבע קבוצות אוכלוסייה: אסירים ובנות זוג המוגדרות כנורמטיביות שהחלו את חייהם המשותפים טרם המאסר ($N=8$); אסירים ובנות זוג המוגדרות כנורמטיביות שהחלו בקשר כשבן הזוג כבר שהה במאסר ($N=5$); עבריינים בחדילה ובנות זוג המוגדרות כנורמטיביות שהחלו את יחסיהם לפני כניסת בן הזוג לתהליך החדילה ($N=11$); עבריינים בחדילה ובנות זוג המוגדרות כנורמטיביות שהחלו את חייהם המשותפים מספר שנים לאחר שבן הזוג חדל מן הפשע ($N=13$). יותר ממחצית מן הזוגות ($N=21$) נשואים וכשליש מהם ($N=13$) חיים בזוגות¹. שאר הזוגות ($N=3$) מגדירים עצמם חברים. כמו כן, למרבית הגברים המרואיינים ($N=28$) עבר של שימוש בסמים. המחקר התבצע במסורת הגישה האיכותנית-פנומנולוגית, המכוונת לניתוח ולהבנה של משמעות התופעה הנחקרת מנקודת מבטם של האנשים שחוו אותה. כלי המחקר העיקרי היה ראיונות עומק, פנים מול פנים, שנמשכו מספר שעות עם כל משתתף בנפרד. המשתתפים שלדעת המשתתפים מאפיינים זוגיות נחלקו לארבעה תחומים: רגש, ביטחון בקשר, תקשורת והורות.

נמצא כי בעוד נשים משלוש הקבוצות הראשונות מרגישות וחושבות "אהבה", הגברים בקבוצות אלה חושבים "אהבה" אך מרגישים "הערכה". בעוד הנשים בהצהרתן רואות בנתינה ובהקרבה למען בן הזוג ערך עליון ומאופיינות בהתנהגות של תלות שיתופית, הגברים בקבוצות אלה, לדבריהם, מונעים ברובם מתוך גישה תועלתית. לעומתם, גברים ונשים מן הקבוצה הרביעית הציגו יותר הדדיות ביחס לנתינה ולביטוייה.

תחושת נאמנות ומחויבות הדדית ייצגה עבור המשתתפים את חוויית הביטחון בקשר. שני גברים משתי הקבוצות הראשונות ומיעוט מהקבוצה השלישית ראו בבגידות ביטוי לגבריות. הנשים, שהתמודדו כתוצאה מכך עם תחושת חוסר ביטחון ביחס לזוגיות ולעתידה, היו סלחניות כלפי התנהגות זו. נשים מן הקבוצה הרביעית היו בלתי סלחניות כלפי חוסר נאמנות, והגברים מקבוצה זו הציגו הבנה לערכי המחויבות והנאמנות, וניסו לשלוט באופן מודע במחשבותיהם ובהתנהגותם.

למרבית הזוגות קשיים בתקשורת. בעוד המשתתפים שהוזכרו כבסיס לתקשורת טובה היו שיתופי, כנות ואמירת אמת, ניהלו מרבית המשתתפים תקשורת מחושבת ונעדרת כנות, והעדיפו תקשורת מרוחקת, מכוונת מטרה ומבוססת על שקרים לבנים. משתתפים מן הקבוצה הרביעית בדרך כלל ניסו לבסס את מערכת היחסים שלהם על כנות יחסית.

¹ זוגות או מגורי יחד (קוהביטציה) מוגדרת על פי הלמ"ס כמגורים משותפים באותו משק בית של בני זוג שאינם נשואים זה לזה. (מדינת ישראל, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, www.cbs.gov.il).

ככלל, הכירו המשתתפים בחשיבות ההורות. חלק מן הגברים הרגישו שהם נאלצים להתחרות עם ילדיהם על תשומת הלב של בנות הזוג וטענו שהם מקנאים בהם. גברים מן הקבוצות השלישית והרביעית ציינו שינויים ניכרים ביחס להורות ולילדים בעקבות החדילה.

המחקר חשף שלוש רמות של ריכוז עצמי, שבכל אחת מהן יחס ישר בין כמות הריכוז העצמי ואיכותו לבין מידת הקבלה של בת הזוג. על פי הממצאים, המעבר מרמה אחת לאחרת תלוי בהתקדמות בתהליך החדילה ובאיכות השינוי, בכמותו ובמשכו. לשינוי בטווחי הריכוז העצמי, הבא לידי ביטוי בין השאר בהתפתחות של היכולת להבחין בבת הזוג ובצרכיה, השפעה מהותית על חוויית העצמי ומכאן גם על היחסים הזוגיים.

ממצאי המחקר עולה כי גברים מכל הקבוצות מאמינים שזוגיות אינה מעודדת חדילה או גמילה. לדעתם, ההחלטה לחדול או להיגמל תלויה בבחירה אישית ולא בגורמים חיצוניים. הנשים מאמינות בכוח הזוגיות, בכוחן שלהן ובתרומתן לחדילה. בהתאמה לספרות, חלק מן הגברים תופסים את הנשים כדמויות מפקחות. נשים מקבוצות אלה תפקדו לעתים כדמויות הוריות ומחנכות, מה שעורר כעס ותסכול בקרב הגברים וסיכן את תהליך החדילה ואת הזוגיות. גברים ונשים מן הקבוצה הרביעית מביעים ברובם מורת רוח ביחס לפיקוח הדדי. משתתפים מן הקבוצה הראשונה מעריכים כי אין בכוח הזוגיות לשמר חדילה. משתתפים מן הקבוצה השלישית מאמינים כי זוגיות יכולה לשמר חדילה או לסכן אותה באותה מידה. ההבדל בין שני קטבים אלה נעוץ לדעתם בלחצים, בדרישות ובתביעות שמציבה מערכת היחסים, באיכות ובכמות שלהם. כלל המשתתפים מן הקבוצה הרביעית מאמין כי בהיות מערכת היחסים נדבך בתהליך נרמול החיים, הרי שיש בכוחה לשמר חדילה.

תרומתו התאורטית של המחקר מתבטאת בהרחבה של גוף הידע ביחס לקשר שבין זוגיות לבין חדילה מן הפשע. במחקר נכללה אוכלוסייה מגוונת ביחס למאפייני הפשע, לשלבים ולוותק של תהליך החדילה, לסוגי מערכות היחסים ולטווח משך הזוגיות. כמו כן, התעמק המחקר במאפייני הזוגיות ובאופן שבו תופסים ומגדירים המשתתפים משתנים הקשורים להצלחתה. נוסף על כך, משמיע המחקר את קולן של בנות הזוג של חדלים ושל אסירים ומאפשר להן לבטא את רחשי לבן ולהציג את תפיסותיהן ואת עמדתן. מתוך כך מוצגת תמונה זוגית מאוזנת ושלמה ומוצעת הזדמנות ללמוד על דרכים אפשריות, בעזרתן ניתן יהיה לחזק ולייעל תהליכי שינוי ושיקום באמצעות הבנה, חיזוק והכוונה של מערכת היחסים הזוגית.

מבוא

סוגיה חברתית ראשונה במעלה עוסקת ברצידיביזם (מועדות) של עבריינים, בעיקר בהיבט של בחינה ושל חיפוש דרכים ואמצעים להפחתתו. המאמצים המוקדשים לטיפול בבעיה זו ולעידוד עבריינים לחדילה מן הפשע (להלן חדילה) משמעותיים מאוד על רקע המספרים המטרידים של אסירים משוחררים שחוזרים למאסר ועל רקע ההשפעה הרבה שיש לעבירה הפלילית על הפרט ועל החברה כולה (Maxfield & Babbie, 2011). לפי נתוני שירות בתי הסוהר (שב"ס), 43.5% מהאסירים המשוחררים מהווים סכנה לחברה ולביטחונה וחוזרים לכלא במהלך חמש שנים מיום שחרורם (כנסת ישראל, מרכז המחקר והמידע, 2011). מיצוי האפשרויות הקיימות להפחתת הרצידיביזם הוא לפיכך מטרה חברתית עליונה.

נמצא כי למצבו המשפחתי של האסיר יש השפעה באשר לסיכון לרצידיביזם (למשל: בן צבי וולק, 2011; Giordano, Cernkovich & Rudolph, 2002; Sampson, Laub & Wimer, 2006). פילוח האסירים המשוחררים לפי מאפיין זה מלמד כי הסיכון היחסי של אסירים משוחררים שאינם נשואים (רווקים, גרושים או אלמנים) לחזור למאסר גבוה פי 1.4 מזה של האסירים הנשואים - 35% לעומת כ-50% בהתאמה (בן צבי וולק, 2011). לפיכך סביר להניח כי יחסים זוגיים בכלל ויציבים ובריאים בפרט ממלאים תפקיד חשוב במיתון הפעילות העבריינית.

זוגיות יכולה להוות נקודת מפנה זמנית או קבועה בעלת השפעה משמעותית על החיים בכלל ועל התבניות ההתנהגותיות, הנורמטיביות והעברייניות בפרט (Sampson et al., 2006). הביטוי "השפעת הנישואין הטובים", "good marriage effect" (Stacey, 1998, p. 48), הפך רווח בספרות הקרימינולוגית והוא מדגיש כי חיי הנישואין יכולים להוות כוח חיובי שעשוי לעודד עבריינים לחדול מן הפשע (למשל: Farrington & West, 1995; Horney, Osgood, & Marshall, 1995; Warr, 1998; Laub & Sampson, 2003; Maume, Ousey & Massoglia & Uggen, 2007). עם זאת עדיין נשאלת השאלה האם עצם הזוגיות היא שעושה את ההבדל ומהי תרומתה להגבלת היכולת והרצון של אדם להיות מעורב בפשע.

מטרת המחקר הנוכחי הייתה לבחון את האופן שבו זוגיות יוצרת שינויים בתבניות ההתנהגותיות העברייניות במהלך חייו של אדם המצוי בתהליך החדילה ומעודדת אותו. לפיכך באמצעות המחקר נערך ניסיון להבין את נקודות המבט השונות של בני הזוג ביחס לתפקידה ולמשמעותה של הזוגיות עבורם, לזהות את ההיבטים החיוביים של חיייהם המשותפים ולנתח את תרומתם האפשרית של היבטים אלה לצמצום העבריינות ולחדילה, זאת באמצעות נקודת מבט איכותנית-פנמונולוגית.

הזוגיות נבחנה כמרכז מבני ותפקודי שהפרט קשור אליו בקשר אינטימי, חווה אותו כחשוב, חש מחוייב לערכים שאותם הוא מסמל, ולפיכך גם למגבלות החברתיות הנלוות אליו. נקודת מוצא זו אפשרה לבחון האם הזוגיות היא פונקצייה חברתית אינטגרטיבית המנחה את התנהגות הפרט, משמשת לו כיוון ומצמצמת את תחומי העניין שלו בהתנהגות עבריינית, והאם היא נתפסת כסביבה מטפחת עצמיות חיובית, מעודדת הדדיות, חשיבה חיובית ואחריות כלפי האחר, מכוונת את התנהגות הפרט ומנחה את דרכו לאחריות, סדר ושיקום, זאת באמצעות בחינה והבנה של גישות תאורטיות שונות להבנת החדילה מן הפשע ולהבנת משמעות הזוגיות ותפקידיה בחיי הפרט.

חדילה מן הפשע

תאוריית החדילה מן הפשע (Desistance theory) מתמקדת בשאלה - כיצד מצליחים עבריינים לשעבר להימנע מהתנהגות סוטה ופושעת לאורך זמן (Laub & Sampson, 2001; Maruna, 2010), והיא אחת מתוך מגוון תאוריות ומודלים של מחקרים קרימינולוגיים המבוססים על נקודת מבט חיובית. הקרימינולוגיה החיובית (Ronel & Elisha, 2011), מתמקדת בעוצמות, בכוחות ובהשפעות החיוביות של ההתנהגות האנושית ורואה בהם בעלי משמעות להרחקת האדם מסטייה ומעבריינות כמו גם להסתגלות ולשיקום (זליגמן ובלייך, 2002; כהן, 2000; Seligman & Csikszentmihalyi, 2000; Rapp, 1998; Gable & Haidt, 2005).

בהתאמה לפרספקטיבת הקרימינולוגיה החיובית, חוקרי תאוריית החדילה מן הפשע (ביניהם: Giordano et al., 2002; Laub & Sampson 2001; LeBel, Burnett, Maruna & Bushway, 2008) בהתרחקות מהעשייה הסוטה והעבריינית תהליך המשכי של שינוי, הכולל בתוכו, בין השאר, מעבר מחברה עבריינית וסוטה לחברה נורמטיבית. לטענתם, בצד גורמים חברתיים ואישיותיים, חדילה מן הפשע קשורה גם במוסדות חברתיים של שליטה, שמעורבות או חברות בהם נתפסות כנקודות מפנה חיוביות ומשמעותיות בחיים ושיש בכוחן להצית את תהליך החדילה מן הפשע ולשמש לו כנקודת מוצא (Farrall, 2002; Maruna, 2010; Maruna, LeBel & Lanier, 2003; McNeill, 2006; Sampson & Laub, 1992). נמנים: נישואין, עבודה, אמונה דתית, ניידות גיאוגרפית ושירות צבאי (Blokland & Nieuwbeerta, 2005; Farrington & West, 1995; Laub & Sampson, 2003; Sampson & Laub, 1993; Uggen, 2000).

למרות ששאלת החדילה מן הפשע נחקרה רבות, רק מעט מאוד, אם בכלל, ידוע על תהליך החדילה ועל הסיבות לו (Maruna, LeBel, Mitchell & Naples, 2004; McNeill, 2006). שאלות רבות העוסקות בסיבות לחדילה ובהבנת המכניזם של התהליך עדיין נשאלות: מי מהעבריינים יחדול? מתי במסלול החיים יתחיל השינוי? מה יגרום לו להתחולל? איך ולמה אפשרית החדילה עבור מי שבסופו של דבר חדל? או כיצד ניתן להגדיר או להבין את התהליך? בהקשר זה כתב מרונה :

"Desistance from crime is an unusual dependent variable for criminologists because it is not an event that happens, but rather it is the sustained *absence* of a certain type of event (in this case, crime)." (Maruna, 2001, p. 17).

בהיותו מורכב ומתפתח (Laub & Sampson, 2003), מעמיד חקר תהליך החדילה מן הפשע אתגרים תיאורטיים בפני החוקרים. כתוצאה מכך, המחקרים העוסקים בשאלת החדילה מן הפשע נתפסים ככאלה שחסרה בהם מסגרת במסגרת תיאורטית מובילה ומכוונת (Maruna, 2010) וסובלים מהיעדר הסכמה אחידה באשר לסיבות המשפיעות על פרטים עבריינים לחדול מן הפשע, מהגדרות לא אחידות, מבעיות מדידה ומבלבול תאורטי (Sampson & Laub, 2003a), כפי שנכתב :

"Theoretical and methodological problems have plagued sustained research." (Piquero, 2004, p. 103).

סוגיות מושגיות בחקר החדילה מן הפשע

המושג חדילה מן הפשע מוכר היטב בספרות הקרימינולוגית. רוב הפושעים, אחרי הכול, מפסיקים לפשוע. עם זאת יש מעט המשגה תאורטית על חדילה מן הפשע ואין הסכמה על הגדרה אחידה (Bushway, Piquero,) (Broidy, Cauffman & Mazerolle, 2001). לצד ההגדרה המקובלת והשכיחה ל'חדילה': "הימנעות ארוכת טווח מפשיעה בקרב מי שעסק בעבריינות בצורה עקבית ולעתים אף ראה בה קריירה" (Maruna, 2010), ניתן למצוא הגדרות רבות, שהן בחלקן רחבות ומעורפלות, למשל: "סיום השתתפות מרצון בפעילויות עברייניות חמורות" (Shover, 1996, p. 121) או "אדם שהורשע לפני גיל 21, אך בטווח הגילים 21-32 היה ללא הרשעות, ייחשב כמי שחדל מן הפשע" (Farrington & Hawkins, 1991, p. 5). קלארק וקורניש (Clarke & Cornish,) (1985, p. 173) כותבים: "החדילה אינה בהכרח קבועה ויכולה להיות חלק מתהליך מתמשך של הפוגה בביצוע פשעים מזדמנים ואחרים", ולאוב וסמפסון פוסקים כי הגדרה אחידה וחד משמעית אינה אפשרית ואומרים:

"A clear and precise definition of desistance cannot be formulated [...] Definition of desistance used by any researcher will be determined by the research questions in each particular study." (Laub & Sampson, 2001, p. 8).

לבסוף, חלק מהחוקרים (ראה למשל: Trasler, 1979) אינם מגדירים חדילה אבל בכל זאת מתיימרים ללמוד מהי.

למרות היעדר ההסכמה ביחס למשמעות המושג חדילה ואולי אף בגללו, מוצע בספרות מגוון לא קטן של מונחים נוספים לחדילה. העושר המושגי, שלכאורה אמור היה להבנות הבהרות והעמקה של ההבנה, לא רק שלא תורם לה, אלא שלמעשה אף מעמיק את הבלבול (Laub & Sampson, 2001). דוגמה אחת לכך היא העיסוק בשאלה מה בין 'סיום' ובין 'חדילה' - שני מונחים שנעשה בהם שימוש תכוף בספרות (בין השאר: (Bushway et al., 2001; LeBel et al., 2008; Maruna, 2001; Weitekamp & Kerner, 1994). במשמעותם המילולית, מכוונים הן 'סיום' והן 'חדילה' להפסקה של פעילות כלשהי, במקרה דנן הפסקה של פעילות פושעת. לכאורה אם כך, מדובר במושגים נרדפים, אבל למעשה מעמתים החוקרים בין שני המושגים ומציעים לכל אחד מהם לא רק ביאור שונה, אלא גם מגוון פרשנויות והגדרות, מה שהופך את הניסיון לייצר הגדרות ברורות ואחידות לעקר. לאוב וסמפסון (Laub & Sampson, 2001), למשל, מגדירים 'סיום' כזמן שבו נעצרת הפעילות העבריינית, ו'חדילה' כתהליך הסיבתי התומך בסיומה של פעילות זו, ומשמר את האדם במצב שבו הוא אינו מבצע עבירות. לטענתם, השימוש בשני המונחים מאפשר הבחנה בין 'סיום' - שהוא התוצאה, ובין 'חדילה' - שהיא הגורם. ויטקאמפ וקרנר לעומתם (Weitekamp & Kerner, 1994), מתייחסים ל'סיום' כמרכיב אחד ב'חדילה' ומגדירים אותו כזמן שבו הפעילות העבריינית או הסוטה פוסקת באופן מתמיד וקבוע. לטענתם, כוללת ה'חדילה' גם 'הפסקה' אותה הם מגדירים כשבר בהתנהגות העבריינית.

מרונה (Maruna, 2001; Maruna & Roy, 2007) מציע כיוון אחר ומבחין בין 'חדילה ראשונית' ל'חדילה משנית'. ב'חדילה ראשונית' הוא מתייחס לכל הפוגה או תקופה נקייה מפשע בחיי העבריין. 'חדילה משנית', לתפיסתו, מייצגת מכוונות מוצלחת לקראת סגנון חיים נטול עשייה עבריינית. סגנון חיים זה, לדעתו, בהכרח מחייב גם שינוי בזהות האישית של הפרט. בכך דומים דבריו לאלו של גוטפרדסון והירשי (Gottfredson &)

Hirschi, 1990) שאמרו כי 'חדילה' היא התשובה לשאלה כיצד מצליח פרט מסוים לפרוץ מתוך מעגל חיים של פשע וכיצד הוא מצליח לשמר את ניתוק הרצף הסוטה והעברייני, זאת למרות המכשולים והפיתויים אליהם הוא חשוף. בין מכשולים אלה נמנו תיוג חברתי, חיים בסביבה עבריינית, דרות רחוב, התמכרות והיעדר הזדמנויות חינוכיות ותעסוקתיות (Richards & Jones, 2004).

היעדר ההסכמה ביחס לביאור אחיד של מונחי היסוד בנושא שלפנינו מעלה מספר תהיות: האם כל הפסקה מפעילות פושעת תוגדר כחדילה? האם וכיצד ניתן להבחין בין 'חדילה אמיתית' ל'חדילה שיקרית' או 'בדוייה'? ומיהו החדל? האם מי שהיה מעורב לאורך שנים ובקביעות בפעילות עבריינית ובמשך מספר שבועות לא ביצע פשע יכול להיחשב כחדל? אם לא, כמה זמן עליו להיות 'נקי' מפעילות פושעת כדי שייחשב ככזה? האם חודש? שנה? שנתיים? או אולי עשר או עשרים שנה? ומאיזו פעילות בדיוק עליו להימנע?

כפי שניתן היה לצפות, התשובות לשאלות אלה אינן מוחלטות, וניתן למצוא דעות שונות ומגוונות באשר להגדרת אדם כחדל, למשל: "תקופה של שנתיים ללא פעילות עבריינית" (Baskin & Sommers, 1998, p. 143); "הנקודה שבה הפעילות העבריינית או הפוגעת הופסקה באופן קבוע" (Weitekamp & Kerner, 1994); "אפילו תקופה של חמש או עשר שנים ללא פעילות עבריינית אינה מבטיחה חדילה" (Farrington, 1986, p. 201), כמו לגבי מכורים לסמים או לאלכוהול.

גוטפרדסון והירשי (Gottfredson & Hirschi, 1990) טוענים כי הגדרה חד-משמעית של אדם כחדל היא בעייתית, זאת משום שעבריינים חדלים לעתים מפעילותם הפושעת ונתפסים לכאורה כמי שיצאו ממעגל הפשע, אך בפועל הם ממשיכים להיות מעורבים במגוון פעולות שנחשבות סוטות או לפחות מקבילות באופיין לפעולות פושעות: הם למשל ישתו אלכוהול או יהמרו. באותו הקשר נטען כי עצם החדילה עשויה בחלק מהמקרים לשמש כזרז להתפתחות בעיות התנהגות ולמעורבות בצורות חדשות ושונות מהרגיל של עשייה פושעת. למשל:

"Desistance of crime could quite contrarily be considered as a process which may lead to other forms of socially deviant, unwanted or personally dreadful problems." (Weitekamp & Kerner, 1994, p. 448).

לפי בארנט ולופסו (Barnett & Lofaso, 1985), פרטים שעברו מפעילות סוטה אחת לאחרת, מציגים למעשה רק שינוי קטן, אם בכלל, במסלול האנטי-סוציאלי של חייהם. למעשה, החלפה של התנהגות בעייתית אחת באחרת, מעידה על חדילה שקרית או בדויה, ולא על חדילה אמיתית, כפי שניתן היה לחשוב בטעות. להנחה זו תמיכה מחקרית. בארנט, בלומשטיין ופרינגטון (Barnett, Blumstein, & Farrington, 1989) מצאו קבוצה קטנה של עבריינים שהפסיקו לבצע עבירות ולאחר תקופה ארוכה של הפסקה חזרו לעשייה פושעת. נאגין, פרינגטון ומופיט (Nagin, Farrington, & Moffitt, 1995), השוו בין נתונים רשמיים ובין דיווחים עצמיים של עבריינים שלכאורה חדלו לבצע פשעים כבר בגיל 20. הם מצאו כי בעוד על פי המסמכים הרשמיים התקיימה חדילה אמיתית, הרי שעל פי הדיווחים העצמיים היו אותם נבדקים מעורבים בפעולות סוטות שונות, כמו: שימוש בסמים ובאלכוהול, תגרות ואלומות חוץ-ביתית, בהיותם בני 32. גם חוקרים אחרים (למשל: LeBlanc & Frechette, 1989) מצאו שיעורים משתנים של חדילה בהתאם למקורות הדיווח. על בסיס מחקרים אלה ודומיהם אומר מרונה (Maruna, 2001, p. 289): "בכל הגדרה של חדילה יש לקחת בחשבון הימנעות מוחלטת

הן מפשיעה והן מפעולות או מהתנהגויות שיש בהן מרכיב התמכרותי", וכן: "הימנעות זו בהכרח תלויה בשינוי משמעותי בהתנהגות האדם". בנושא זה הוא כתב עוד בשנת 1998:

"It became clear that if a serious, repeat offender manages to remain crime-free for a period of over one year while free in the community, this represents a significant and important change in behavior worthy of examination." (Maruna, 1998, p. 48).

בושוויי, תורנברי וקרונ (Bushway, Thornberry & Krohn, 2003) תומכים במרונה ומדגישים גם הם כי הגדרה של אדם כחדל אכן מחייבת שינוי בתבנית ההתנהגותית שלו ובהותו. לטענתם, הגדרה אופטימלית צריכה לנסות להשיג שלושה יעדים: להבחין בין מי שממשיך לפשוע ובין מי שהפסיק את מעורבותו בפעילויות פושעות; לבחון האם השינוי שנצפה הוא קבוע (או מתקיים כבר תקופה ארוכה) בניגוד לשינוי זמני או חולף; לנסות לספק תיאור של השינוי שחוה האדם בזהותו ובהתנהגותו במעבר מעשייה עבריינית ללא עבריינית. למטרות עבודה זו, אימצתי את הגישה הנ"ל והגדרתי חדל כמי שנמנע באופן מוחלט וקבוע (נכון לתקופת המחקר) מתבניות עברייניות ומעשייה עבריינית או סוטה לפחות למשך שנה (ולפחות למשך חמש שנים במקרה של מכורים נקיים²), וגם זוהה אצלו גם שינוי משמעותי בזהותו. חדילה הוגדרה כתהליך הסיבתי שמאפשר ומבטיח הימנעות מוחלטת מהתנהגות עבריינית, משימוש בסמים ומהתנהגויות סוטות אחרות בקרב מי שהיה בעבר עבריין קריירה.

חדילה מן הפשע כתהליך

נושא זה של שינוי הן בתבנית ההתנהגותית והן בזהות העבריין, שכאמור מרונה (Maruna, 1998) וכן בושוויי וחבריו (Bushway et al., 2003) מצביעים עליו כתנאי הכרחי להגדרת החדל, נדון בהרחבה במחקרים עדכניים הבוחנים את החדילה כתהליך דינמי, מתמשך, משתנה ומתפתח (בין השאר: Bushway et al., 2001; Laub & Sampson, 2001; LeBel et al., 2008; Maruna, 2001). גישה זו, מיוצגת בספרות כגישה הדינמית או הסוציוגנית והיא שונה מהגישה הסטטית או האונטוגנית, המגדירה חדילה כמצב של הפסקה מידית ('cutting-off') או כ'חיסולי' ('terminated') של הפעילות העבריינית, כלומר, כמצב קבוע שהושג באופן חד ופתאומי (למשל: Glueck & Glueck, 1940; Gottfredson & Hirschi, 1990; Gove, 1985; Wilson & Herrnstein, 1985).

שתי הגישות (הסטטית והדינמית) מייצגות את השניות המאפיינת את חקר החדילה ואת הוויכוח הנסב סביבו (להרחבה ראה: Maruna, 1999). בעוד הגישה הסטטית מעמידה במרכז הדיון את התוצאה - 'חיסולי' הפעילות העבריינית, הרי שהגישה הדינמית מתמקדת בדרכים השונות ובתהליכים הסיבתיים השונים המובילים לתוצאה זו; בעוד הגישה הסטטית רואה בתוצאה משתנה אוניברסלי המתאים לכל עבריין שהפסיק לפשוע ומתעלמת ממשתנים דוגמת משך, כמות, מגוון העבירות וחומרתן, גיל ומאפייני אישיות, הרי שהגישה הדינמית מכוונת להבנה של הבדלים תוך-אינדיבידואליים בקרב עבריינים ומדגישה את השונות ביניהם; ולבסוף, בעוד הגישה הסטטית היא דואלית וקובעת קיומם של שני מצבים בלבד - פשיעה או חדילה, הרי

² עקב קשיים באיתור משתתפים, נכללו בקבוצות המחקר של החדלים (להבחנה בין ארבע קבוצות המחקר, ראה פרק שיטה) שני משתתפים שמספר שנות הגמילה שלהם מסמים היה נמוך יותר מחמש שנים. במקרה אחד שתי שנות ניקיון, ובמקרה השני ארבע שנות ניקיון.

שהגישה הדינמית מכירה בכך שיש מסלולים שונים לחדילה, החל מהפסקה פתאומית ומידית, וכלה בהפסקה הדרגתית הכוללת הפחתה מתמשכת בפעילות הפושעת עד למצב של היעדר מוחלט שלה (Bushway et al., 2003; Bushway et al., 2001).

היות ולא כל העבריינים מפסיקים לבצע עבירות והיות ולא כל החדלים מפסיקים לפשוע באותו שלב בחיים ובאותה דרך, נראה נכון, כפי שמציעה הגישה הדינמית, להכיר בקיומם של צורות, סיבות ומניעים שונים להפסקת עבריינות, ולפיכך להתבונן על חדילה כתהליך (Maruna, 2001). פאגאן היה כנראה הראשון שהציע התבוננות זו כאשר הגדיר חדילה:

"Process of reduction in the frequency and severity of (family) violence, leading to its eventual end when 'true desistance' or 'quitting' occurs." (Fagan, 1989, p. 380).

אוגן וקרטשניט (Uggen & Kruttschnitt, 1998) התבססו על דברים אלה והציעו כי תהליך החדילה כולל שני רכיבים: 1. שינוי מעבריינות לאי-עבריינות; 2. הגעה למצב הקבוע של אי-עבריינות. בדומה להם גם לאוב וסמפסון (Laub & Sampson, 2001) התייחסו למעבר הדרגתי מעשייה לאי-עשייה עבריינית. הם טענו כי מעבר זה כרוך בהכרח בתהליך של שינוי אישי וחברתי ממשי, הכולל עיצוב מחדש של מערכת היחסים של האדם עם העולם שסביבו.

רעיון זה הוצג כבר באופן עקבי בתיאוריות קרימינולוגיות סוציולוגיות קלאסיות שעסקו בשינויים בקשרים החברתיים של הפרט ובהשפעתם של שינויים אלה על הקריירה העבריינית. למשל, הן תאוריית ההתחברות הדיפרנציאלית (Sutherland, 1960) והן תאוריית הלמידה החברתית (Akers, 1973) מציעות ששינויים במערכות היחסים החברתיים משפיעים על תפיסת העונש והגמול הקשורים לעבריינות, ולפיכך עשויים להוביל לשינוי הדרגתי בהתנהגות ולנטייה לפרוש מעולם הפשע. היות ותאוריות אלה מציעות הסברים חברתיים המשקפים תהליכים דינמיים של שינוי, נראה הגיוני לחשוב על המשתנה התלוי במשוואה זו, דהיינו החדילה, כתהליך דינמי גם כן (Bushway et al., 2003).

חוקרים רבים מסכימים עם היגיון זה (למשל: Bushway et al., 2001; Laub & Sampson, 2001; LeBel et al., 2008; Maruna, 2001), אך רוב המחקרים המבוצעים מתמקדים יותר במצב הקבוע של הפסקת העבריינות ופחות בתהליך עצמו (למשל: Warr, 1998; Farrington & Hawkins, 1991; Ayers et al., 1999). בפועל, בוחנים מחקרים אלה את סופו של התהליך ומתעלמים מנקודת ההתחלה שלו וממה שביניהם (Baskin, 1989; Elliott, Huizinga & Menard, 1989; Sommers, 1998). בושויי ועמיתיו (Bushway et al., 2001) טוענים בהקשר זה כי ההתמקדות בנקודת הסיום הינה בעייתית משלושה טעמים: משום שבמקום להתמקד ולנתח את ההתפתחות הדינמית של החדילה נבחן 'רק' המצב הסטטי של היעדר העבריינות, משום שמתעלמים מטבע התהליך ומאופיו וכן משום שמתעלמים מהסיבות ומהנסיבות שמלכתחילה הובילו להצתתו. לדעה זו מצטרפים גם חוקרים אחרים (למשל: Loeber & LeBlanc, 1990; Laub & Sampson, 2001; Fagan, 1989).

חשוב לציין כי בהסתייגות זו אין מבקשים החוקרים להתעלם מבחינה מחקרית ותאורטית מנקודת סיום הפשיעה, אלא להפך. לנקודה זו, הקרויה גם 'נקודת האפס', מיוחס תפקיד בהבנת תהליך החדילה, זאת משום שהיא משמשת כסמן או כחוצץ בין מי שחדל לבצע עבירות לחלוטין, כלומר הגיע ל'נקודת האפס' ואף נשאר בה, ובין מי שחווה ירידה משמעותית בעשייה העבריינית שלו, אך מעת לעת מבצע עבירה. למעשה, באמצעות 'נקודת האפס' מתאפשרת ההבנה עד כמה קרוב אדם המצוי בתהליך חדילה לנקודה שבה 'יבצע'

אפס עבירות, או במילים אחרות, עד כמה הוא רחוק מאי-פשיעה (Bushway et al., 2001; Bushway et al., 2003; Cohen & Canela-Cacho, 1994; Fagan, 1989; LeBel et al., 2008; Maruna, 2001). היות וכך, התייחסות לינקודת האפסי משולבת על ידי חלק מהחוקרים במישרין או בעקיפין בניסיונות השונים להגדיר חדילה בכלל וחדילה כתהליך בפרט. למשל:

"Process by which the risk of future offenses drops to the same low trace levels that are found among non-offenders in the population. After termination, ex-offenders are no more likely to commit future offenses than are non-offenders." (Cohen & Canela-Cacho, 1994, p. 368).

או:

"Desistance is the process of reduction in the rate of offending (understood conceptually as an estimate of criminality) from a nonzero level to a stable rate empirically indistinguishable from zero." (Bushway et al., 2001, p. 501).

כפי שראינו עד כה, מסכימים חוקרים שונים ביחס לשתי הנחות: א. חדילה הינה תהליך ולא אירוע יחיד; ב. תהליך החדילה כולל בתוכו שינוי בהתנהגות ובוהות הפרט (בין השאר: Laub & Sampson, 2001; Weitekamp & Kerner, 1994; Maruna, 2001; LeBel et al., 2008; Sampson, 2001). למרות הסכמות אלה, הרי שניכר עדיין פער ביחס להבנת אופיו של תהליך זה.

מוצע שהתהליך עשוי לנוע בטווח שבין צמצום הדרגתי בתכיפות המעורבות בעשייה העבריינית ובין הפסקה מיידית וקבועה של מעורבות זו (Maruna, 2001). לאוב וסמפסון (Laub & Sampson, 1993), למשל, הציעו כי מדובר בתהליך המתאפיין בירידה של ההתנהגות העבריינית על כל צורותיה, והדגישו כי השינוי מתרחש בהדרגה ולאורך זמן. לובר ולה-בלאנק (Loeber & LeBlanc, 1990; LeBlanc & Loeber, 1998) הציעו ארבע רמות אפשריות בתהליך השינוי: האטה בתדירות העשייה העבריינית (deceleration); צמצום בגיוון העבירות והתמחות בסוג מסוים בלבד (specialization); הפחתה בחומרת העבירות המתבצעות (de-escalation); קיבעון ברמה עבריינית מסוימת תוך הימנעות מהסלמה (reaching a ceiling). נוסף על כך, נטען לשונות ביחס לגילאים וביחס לשלבים בקריירה העבריינית שבהם עשוי התהליך להתחיל (Bushway et al., 2003; Fagan, 1989; Laub & Sampson, 2001). מגוון האפשרויות המוצעות מלמד על רב-הממדיות של התהליך, על מורכבותו ועל הקושי להגיע להסברים אחידים. בושויי ועמיתיו, היטיבו לייצג רב-ממדיות זו כאשר כתבו:

"The process of desistance can vary along a number of dimensions. For example, the change can be abrupt, as when someone stops "cold turkey," or it can be more gradual, as when someone slows down from a high rate of offending to lower and lower rates until they reach zero. It can begin either early or late in the person's criminal career and, independent of when it occurs in the criminal career, it can begin at younger or older ages." (Bushway et al., 2003, p. 130).

הקושי לאתר ולנסח הסברים ייחודיים לתהליך החדילה מן הפשע עולה גם בשימוש כפול בגורמים מסבירים. רבים מן החוקרים תופסים ומנתחים את תהליך החדילה מן הפשע באותה דרך שבה הם מנתחים את הפשיעה עצמה (LeBlanc & Loeber, 1993). לפיכך הם מציעים להשתמש בגורמים המנבאים עשייה עבריינית גם כמסבירים של חדילה. פרינגטון (Farrington, 1992), למשל, מציע לשתי צורות ההתנהגות הסבר הנעוץ בשינויים בהשפעות חברתיות. לטענתו, פרט שיתנהג בהתנהגות פושעת יושפע יותר מחבריו מאשר מהוריו. פרט שיחדול מן הפשע יושפע יותר מבן או מבת הזוג שלו מאשר מחבריו. אוגן ופיליויאן (Uggen & Piliavin, 1998) ניסו לפתור קושי זה בכך שקראו לגורמים המשותפים המסבירים את שתי צורות ההתנהגות "גורמים א-סימטריים" ("asymmetrical causation").

מגוון הפתרונות המוצע מלמד על הצורך ביצירת מסגרת מושגית ואמפירית רלוונטית, כזו שתעמוד במבחן הזמן (Farrall & Bowling, 1999). כדי ליצור מסגרת כזו, כפי שמציגים בושווי ועמיתיו (Bushway et al., 2001), יש לעמוד בשני אתגרים לא פשוטים: הראשון - להגיע להבנה מהי חדילה קבועה, והשני - לעמוד על עצם טבעו של תהליך החדילה ולנסות להבינו.

כפי שהוצג בפרק שעסק במסגרת המושגית של חדילה ובפרק הנוכחי, הניסיון להתמודד עם הקושי הראשון לא צלח. זיהוי פרטים המצויים בחדילה קבועה הינו קשה ואולי אף בלתי אפשרי, כפי שכתב מרונה:

"When did the desistance process start? Is not the . . . desisting moment the very second after she stole the purse? If so, in the same moment that person becomes a criminal, she essentially also becomes a desistor." (Maruna, 1998, p. 11).

מרונה, במאמץ נוסף להבהיר סוגיה זו, מציע כי כל בחינה של חדילה חייבת להיות מוגבלת למשתנים שעשויים לקבוע את מידת הקביעות והיציבות של החזרה לדרך הישר ("going straight"). אבל, היות והגדרה אוניברסלית של משתנים כאלה אינה אפשרית, גם מאמץ זה אינו מצליח להתיר את הסבך (Maruna, 2010). לעומת זאת, מוצעת התמודדות יעילה ומעשית ביחס לקושי השני. השאלה 'תהליך של מה?' מקבלת מענה באמצעות ההנחה שמדובר בתהליך שבו קרימינליות, המוגדרת כנטייה לפשוע, משתנה עם הגיל (אך אינה תוצאה שלו)³ (Bushway et al., 2001). הנחה זו מאפשרת הערכה של הקרימינליות בממד הזמן. נקודת מבט זו אמנם אינה עוזרת לפתור את הבעיה הקשה של זיהוי חדילה קבועה, אבל עוזרת לקבל החלטות ביחס לשאלה עד כמה רמת הפשיעה של אדם צריכה להיות קרובה ל'נקודת האפס' כדי לומר שהוא אכן חדל (Bushway et al., 2001). נוסף על כך, מוצע לנסות לענות על שאלות כמו: מתי החל התהליך? כמה זמן נמשך? כמה הדרגתי היה? האם היה 'תִּלְקָ' או כלל מכשולים? וכי' (Fagan, 1989; Bushway et al., 2001, 2003; Loeber & LeBlanc, 1990; Laub & Sampson, 2001), זאת מתוך הנחה כי התשובות לשאלות אלה עשויות לספק מענה לא רק על השאלה 'תהליך של מה?', כי אם גם על אופיו, על מהותו ועל נסיבותיו של תהליך זה.

לסיכום חלק זה, ניתן לומר כי למרות הניסיונות הרבים של חוקרי הגישה הדינמית-סוציולוגית להבין ולנתח את החדילה כתהליך, שאלות רבות עדיין נשארות ללא מענה. למעשה, גם גישה זו, בדיוק כמו הגישה הסטטית-אוטונומית, אינה מצליחה להוכיח בוודאות חדילה קבועה מהי (Bushway et al., 2001). עם זאת

³ דיון בשאלת הקשר שבין גיל וחדילה יובא בהמשך.

ולמרות הגישה הדינמית שאינה מושלמת, נראה שהיא בכל זאת מספקת אמות מדידה לחדילה. ראשית, משום שכדי לבחון ולהניח שהשינוי אכן קבוע, היא בוחנת מידע על היסטוריית העבריינות והחדילה של הפרט (Bushway et al., 2001; Loeber & LeBlanc, 1990; Maruna, 2010), ושנית, משום שבעצם ההתבוננות בחדילה כהליך מורכב, משתנה ומתפתח, מחויבים חוקריה לבחון הלכה למעשה משתנים והיבטים חשובים בתהליך זה (Bushway et al., 2003).

מסגרות תיאורטיות לחקר החדילה מן הפשע

כפי שתואר לעיל, סובל המחקר הבוחן את תהליך החדילה מן הפשע מהיעדר שיטתיות ומחוסר עקביות. למרות זאת מוצעות השערות תאורטיות בנוגע להשפעה של גורמים שונים על החדילה מן הפשע (למשל, נישואין טובים ויציבות בעבודה). כמו כן, מוצעות התייחסויות שונות לחקר התהליך, ביניהן: התבגרות והזדקנות, פרספקטיבת מסלול החיים, תאוריית הפיקוח החברתי.

גיל וחדילה מן הפשע

בניסיון להסביר את התהליך ולהתמודד עם מורכבות הנושא, מצביע המחקר הקרימינולוגי על קשר הפוך בין גיל ופשעה (Hirschi & Gottfredson, 1983, 1986; Gottfredson & Hirschi, 1990; Wilson & Herrnstein, 1985). מזה כ-150 שנה מזהים חוקרים תבנית התנהגותית קבועה המלמדת כי מעורבותם של צעירים פושעים, בדרך כלל בפשעי רחוב, מתרחשת בשלבים המוקדמים של הבגרות ומסתיימת בגילאי 30 עד 40 (Farrington, 1989; Goring, 1919; Maruna, 1999). קרא לה עוד בשנת 1919 'חוק טבע' ('law of nature'), ואילו וולפנגג ועמיתיו (Wolfgang, Figlio & Sellin, 1972) קראו לה 'נסיגה ספונטנית' ('spontaneous remission'), אופיינית גם לעבריינים 'רציניים' המאטים את העשייה העבריינית או חדלים מלבצע עבירות בטווח הגילאים שבין 18 ל-35 (Hirschi & Gottfredson, 1983).

אף כי עקומת הגיל-פשע נחשבת לאוניברסלית ולקבועה יחסית, טענו כמה חוקרים שהיא עשויה להיות מושפעת מסוגי העבירה המבוצעים (Greenberg, 1985; Laub, 1983; Steffensmeier & Allan, 1995). סטפנסמיייר ועמיתיו (Steffensmeier, Allan, Harer, & Streifel, 1989), הציעו שעקומת הגיל מתונה יותר כאשר מדובר בפשעים אלימים. לדעתם, הירידה בפעילות העבריינית במקרה של פשעים אלימים תתרחש הן לאט יותר והן בגילאים מאוחרים יותר, זאת בהשוואה לפשיעה בלתי אלימה. פרינגטון ועמיתיו (Farrington, 2008; Loeber & Jolliffe, 2008) מציעים כי המעורבות בפשעים אלימים חמורים, הן באיכות והן בתדירות, מגיעה לשיאה דווקא בגילאים מאוחרים, ולפיכך אינה תואמת את עקומת הגיל-פשע. לעומת זאת, מעורבות בעבירות של גניבה, גם אם חמורות, מגיעה לדעתם לשיאה בגיל ההתבגרות בהתאמה לעקומה. פרינגטון (Farrington, 1991), שערך מחקר מעקב אחר הקריירה העבריינית של 411 עבריינים בריטים, מצא כי עברייני שוד מגיעים לשיא הפעילות שלהם בגיל 20 לערך. לאחר מכן ניכרת ירידה הדרגתית ואטית בפעילותם. לעומתם, עברייני מרמה וסמים מגיעים לשיא הפעילות שלהם רק לאחר גיל 25 ומתמידים בשיא עד לאחר גיל 30. בדומה לו, מצאו סמפסון ולאוב (Sampson & Laub, 2003b; 2005a; 2005b) במחקר אורך שבו עקבו אחר גברים

עבריינים עד שאלה הגיעו לגיל 70, כי גם גברים שהתמידו בפעילותם העבריינית הראו שונות באיכות ובכמות העבירות בהתאמה לגיל. הם הניחו שסוג העבירה הוא זה שקובע לעתים קרובות את קצב הפעילות העבריינית וטענו כי עברייני סמים ואלכוהול מגיעים לשיא הפעילות העבריינית שלהם באמצע שנות ה-30 של חייהם. הם הסיקו מכך שברוב המקרים עבריינים מפסיקים לפשוע כאשר הם מתבגרים, אבל גם שלסוג העבירה השפעה גדולה הן על שיא העשייה העבריינית והן על החדילה.

חוקרים רבים ניסו לעמוד על הסברים אפשריים לקשר שבין גיל, התבגרות וירידה בעשייה העבריינית (לסקירה ולהרחבה ראה: (Sampson & Laub, 2003a). קרימינולוגים התפתחותיים, למשל, טוענים כי הגיל שבו מתרחשת החדילה תלוי בגורמים סיבתיים הנובעים בילדות (Mulvey & Aber, 1988; Nagin, 2005). הם חילקו את העבריינים לשתי קטגוריות: עבריינים מתבגרים ועבריינים בוגרים ומתמידים. מנקודת מבטם, עבריינים מן הקבוצה הראשונה יחדלו לפשוע בשנות העשרים המאוחרות לחייהם והפסקת הפעילות העבריינית שלהם תהיה קשורה בחידוש ובהעצמה של קשרים חברתיים. לעומתם, עבריינים בוגרים ומתמידים לא יפסיקו לבצע פשעים לעולם, ולפיכך חדילה מבחינתם אינה אפשרית. כישלון בלימודים, יחסים חברתיים, משפחתיים ובין-אישיים בעייתיים וכשלים נוירופסיכולוגיים שנחו בילדות, הם אלה שיידונו פרטים אלה לחיי סטייה מתמידים (Moffitt, 1993, 1994). מתוך כך, נחלקים למעשה העבריינים לשתי קבוצות מובחנות עם מאפיינים שונים הנקבעים עוד בתקופת הילדות, ורק אלה מן העבריינים שייפלו לקטגוריה הנכונה, הם בעלי עתיד או תקווה לחדילה. סמפסון ולאוב (Sampson & Laub, 2003a; 2005a; 2005b) ביקרו נחרצות גישה זו ואמרו: "There is no such thing as a fore-told life course persister." (Sampson & Laub, 2003, p. 179). לטענתם, עבריינים שונים בשלבים שונים של חייהם חדלים, ולפיכך חדילה הינה אפשרית ואף מתרחשת. באשר לעבריינים בוגרים ומתמידים, טוענים השניים כי גם עבריינים אלה מציגים שונות במעורבותם העבריינית בהתאמה לשינויים בגיל. על פי נקודת המבט שלהם, התמקדות בגורמים סיבתיים שנובעים מן הילדות היא בבחינת הסבר פשטני ושטחי לתהליך מורכב כמו חדילה מן הפשע. גוטפרדסון והירשי (Gottfredson & Hirschi, 1990) מציעים הסבר המבוסס על הזדקנות וטוענים כי עבריינים מפסיקים לפשוע כתוצר טבעי של תהליך ההזדקנות. הם מצהירים שבלי קשר לתנאים חברתיים או כלכליים, מגיע האורגניזם לשלב ההזדקנות והעייפות שבו העשייה העבריינית אינה אפשרית עבורו עוד. לכן, מבחינת חוקרים אלה, חדילה הינה תהליך טבעי בקריירה של כל עבריין. בני הזוג גליק (Glueck & Glueck, 1943) טענו שחדילה היא תוצאה של רפורמת התבגרות שבה הפרט מתבגר או צומח מן הפשע. לדעתם, צמיחה זו מתרחשת בדרך כלל בסמוך לגיל 25, גיל שבו עבריינים נרגעים ומתיישבים בדעתם עקב ירידה בדחף העברייני. כלומר, הם מסכימים עם הנחת ההזדקנות ועם תוצאותיה. תפיסה זו זכתה לביקורת משום שלדעת המתנגדים לה (למשל: Sampson & Laub, 2003a; Maruna, 2001) היא מניחה כי עצם תהליך ההזדקנות הוא המוביל או האחראי הישיר לחדילה. מרונה (Maruna, 2001), שהטיל ספק בתפיסה זו, טען כי היא אינה עומדת במבחן המציאות משום שתהליך החדילה, במיוחד בראשיתו, מצריך משאבים רגשיים, פסיכולוגיים ופיזיים גדולים במיוחד, וסביר שאלה יהיו מוגבלים אצל אדם מזדקן. סמפסון ולאוב (Sampson & Laub, 2003a), שהצטרפו אליו, טענו כי תפיסה זו של רפורמת ההתבגרות מתעלמת מהיבטים משמעותיים בעלי השפעה כמו קשרים חברתיים ונקודת מפנה בחיים.

חוקרים אחרים הציעו שהירידה בהתנהגות העבריינית עם העלייה בגיל תלויה בגורמים שונים, ביניהם: עושר העבר הפלילי (Hoffman & Beck, 1984), שינויים אישיותיים שחווה הפרט עם התבגרותו (למשל:

Shover,) (Cusson & Pinsonneault, 1986; Shover, 1985, 1996) ושליטה של מוסדות חברתיים על התנהגותו (1996). טרסלר (Trasler, 1987), למשל, טען כי הירידה בעשייה הפושעת מושפעת משינויים חברתיים שחוה הפרט ושבים לידי ביטוי בצבירת הישגים חברתיים, כמו: עבודה, בת/בן זוג, בניית בית והולדת ילדים שיכולים להיות מוגדרים כ'הון החלמתי' (Best, 2012). לטענתו, הצורך בהישגים אלה מתעורר במהלך גיל ההתבגרות, מתעצם ומשתנה עם העלייה בגיל ומנותב על ידי המוסכמות החברתיות המקובלות. לעמדה זו שותפים גם חוקרים אחרים (למשל: Kanazawa & Still, 2005; Benson, 2001; Blokland & Nieuwebeerta, 2005; Sampson & Laub, 1993; Moffitt, 1994; 2003b).

לעומת כל הנ"ל, מציגים לובר ולה-בלאנק (Loeber & LeBlanc, 1990) תפיסה שונה וטוענים כי חדילה מן הפשע אינה קשורה בהכרח בגיל כרונולוגי מסוים (דהיינו טווח הגילאים שהוצע לעיל). לדעתם, תהליך החדילה יכול להתרחש בכל גיל ובכל זמן במהלך מסלול החיים, וסביר שתימצא שונות בגורמים המעורבים בתהליך בהתאם לגיל שבו התרחש. מכאן, שחדילה מוקדמת, למשל בגיל 18, תהיה קרוב לוודאי שונה מחדילה שתתרחש אחרי גיל 30 (Weitekamp & Kerner, 1994).

למרות שהקשר בין עלייה בגיל לירידה בפעילות העבריינית הינו מובהק, עדיין אין לראות בו הסבר מספק להבנת תהליך החדילה מן הפשע. לאוב וסמפסון (Laub & Sampson, 2001) מציעים לבחון את סוגיית הגיל באמצעות פרספקטיבת מסלול החיים שאותה הם תופסים כמסגרת משכנעת להסבר התהליך. לדעתם, ניתן להשתמש במסגרת זו כדי לזהות מקורות מוסדיים ותהליכים חברתיים שהם בעלי השפעה על ההנעה ועל העידוד של תהליך החדילה מן הפשע.

מסלולי חיים, אירועי חיים, פיקוח חברתי וחדילה מן הפשע

במהלך השנים הקדישו קרימינולוגים חלק ניכר מתשומת לבם לחקר מהלך החיים של עבריינים, תוך התמקדות בבחינת תהליכי שינוי בעלי השפעה על יציבות הפעילות העבריינית ועל הגיוון שלה (Francis, Soothil & Fligestone, 2004). העבודות עוסקות בשני כיוונים עיקריים. הראשון שבהם עוסק בניסיון לסווג ולאפיין צורות התנהגות שונות (כמו הבדלים בין משתמשים בסמים) (למשל: McCutcheon & Thomas, 1995). הכיוון השני, שהוא מאוחר יותר והוא עיקר עניינו, עוסק בניסיון למפות שינויים במסלול החיים של עבריינים (למשל: D'Unger, Land, McCall & Nagin, 1998; Fergusson, Horwood & Nagin, 2000; Maughan, Pickles, Rowe, Costello & Angold, 2000). כיוון זה מתמקד באירועים בעלי משמעות (נקודות מפנה) במסלול החיים וברמות שונות של מחויבות פרטים למוסדות חברתיים שונים במסלול החיים (כמו סיום בית ספר, שירות צבאי, עבודה ונישואין).

'מסלול חיים' מוגדר כאוסף של שבילים שאדם צועד בהם במהלך החיים, ללא קשר לגילו. 'שבילים' הם ציפיות והזדמנויות תלויות אירועים המחייבות תהליך קבלת החלטות. תהליך קבלת ההחלטות משתנה בהתאם לגיל, לשלבי החיים ולנקודות מפנה (Elder, 1985).

במהלך המאה הקודמת בוצעו מחקרים רבים שבחנו את הקשר שבין חדילה לבין נקודות מפנה במסלול החיים (Piquero, Farrington & Blumstein, 2003). בשנות ה-40, למשל, ביצעו בני הזוג גליק מחקר אורך (Glueck & Glueck, 1943, 1950, 1968), שבו אספו נתונים על פעילות של 1000 גברים, מחציתם עבריינים ומחציתם, ששימשו כקבוצת השוואה וביקורת, שומרי חוק. הנתונים על אודות גברים אלה, שהיו בראשית המחקר בני 10-17, נאספו בין השנים 1940-1968. מתוך כוונה לבחון השפעה אפשרית של מוסדות שליטה

חברתיים בלתי פורמליים ושל נקודות מפנה במהלך מסלול החיים על התנהגות עבריינית (ובעיקר השפעה של עבודה יציבה ושל התקשרות ומחויבות לבן זוג), ביצעו סמפסון ולאוב (Sampson & Laub, 1993; 2003) מחקר מעקב אחר 52 משתתפים מן המדגם המקורי של מחקר זה, תוך שהם אוספים מידע ביחס לגברים אלה מתוך רישומים פליליים, מתוך רישומי פטירה ומראיונות. ממצאיהם מצביעים על כך שהגורמים שהובילו לחדילה מן הפשע ולשונות בעשייה הפושעת היו מנוגדים לאלה שהובילו את המשתתפים להתמיד בו. גורמים אלה כללו: פיקוח חברתי, התמדה בפעילויות שגרתיות ונוכחות של סוכני חיברות תכליתיים ומעשיים. עבודה יציבה, שירות צבאי ונישואין, למשל, הוגדרו כמסגרות שליטה ופיקוח בלתי פורמליות. מעורבויות במסגרות אלה נמצאו כנקודות מפנה במסלול החיים שהן בעלות פוטנציאל משמעותי לשינוי תבניות ומסלולים עבריינים ושיכולתן לתמוך בחדילה מן הפשע, בלי קשר לאיכותן או לקרימינליות של הפרט (Katz, 1999; Sampson & Laub, 2005b). על בסיס ממצאים אלה הוצגה ההנחה כי עבודה ונישואין משמשים הלכה למעשה כמוסדות שליטה ופיקוח בלתי פורמליים, ולכן ככל שאדם יהיה קשור יותר לעבודתו ולמשפחתו כך הוא ייטה לפשוע פחות (Sampson & Laub, 2005a), וכן עבריינים חסרי מסגרות חברתיות תומכות ומפקחות ייטו שלא להפחית או לחדול מפעילותם העבריינית, זאת משום שלכאורה אין להם מה להפסיד (Katz, 1999).

הצעה שעולה בספרות בהקשר זה טוענת כי בני אדם פועלים בהשראת מרכז תודעתי אידאי, המניע ומכוון את ההתנהגות ומבנה תחושת שייכות וחובה למגבלות ולערכים החברתיים המרכזיים (Timor, 2001). לכן אדם שחסר מרכז תודעתי יהיה מצוי במצב אנומי ויפעל בדרכים עברייניות. חיזוק הקשר בין הפרט ובין המוסדות החברתיים מאפשר למי שחי בתוהו ובוהו ערכי ונורמטיבי הבניה של מכוונות לתפיסת עולמו, נכונות להשקיע מאמץ בפעילות לגיטימית ומתוך כך הליכה בתלם וסדר ב'בלגן' (שם). סביר שזוגיות הנתפסת כמוסד חברתי עשויה לשמש כמרכז מבני ותפקודי שהפרט קשור אליו בקשר אינטימי, חווה אותו כחשוב וחש מחויב לערכים שאותם הוא מסמל ולכן גם למגבלות החברתיות הנלוות אליו. לפיכך עשויה הזוגיות להנחות את התנהגות הפרט, לשמש לו כיוון, לצמצם את תחומי העניין שלו בהתנהגות עבריינית ולסייע בכינון הסדר ב'בלגן'.

מסלול החיים של כל פרט רצוף בקשרים עם מוסדות של שליטה חברתית. בילדות ובתקופת ההתבגרות, למשל, משמשים המשפחה, בית הספר וקבוצת השווים כמוסדות הפיקוח. מוסדות של הכשרה מקצועית ולימודים גבוהים לצד ההכנה והדרישה החברתית לחיי עבודה, לפיתוח קריירה ולחיי נישואין משמשים בתפקיד בתקופת הבגרות המוקדמת. בתקופת הבגרות המאוחרת המוסדות העיקריים הם עבודה, נישואין, הורות ומעורבות בקהילה. החשיבות ועצמת הקשר שיש לפרט אל מוסד כזה או אחר, הינה אישית ומשתנה בהתאם לגילו ולמצבו (Sampson & Laub, 1993). פרספקטיבת מסלול החיים בוחנת את חיי הפרט בהקשר החברתי שלהם ומתבוננת במידת יעילות הקשרים שבין הפרט ובין המוסדות החברתיים המחייבים (Sampson & Laub, 1993; 1995; Laub & Sampson, 2003). בכך, היא קושרת את הבנת תהליך החדילה מן הפשע לתאוריה המסורתית של הפיקוח החברתי (Hirschi, 1969) ולתאוריית ההון החברתי שהציע קולמן (Coleman, 1990):

“Coleman’s notion of social capital can be linked with social control theory in a straightforward manner: a lack of social capital is one of the primary features of weak social bonds [...] extensive set of obligations, expectations and interdependent social networks can facilitate social control.” (Sampson & Laub, 1993, pp. 140-141).

ההון החברתי אליו מכוונים סמפון ולאוב (שם), מתייחס למידת ההשקעה החברתית שיש לפרט מסוים במוסדות החברתיים אליהם הוא קשור (למשל עבודה ומשפחה) ושוא לידי ביטוי במערכת היחסים שיש לו עם פרטים אחרים (Farrall, 2005). סמפסון ולאוב (Sampson & Laub, 1993, 1995; Laub & Sampson, 2003) מניחים כי פרטים בעלי הון חברתי גבוה יהיו בעלי תחושת אחריות ומחויבות לאחרים ומידה גבוהה של קשר למוסדות חברתיים. לדעתם, פרטים אלה ייטו להימנע מפעילות עבריינית משום שהם מפוקחים על ידי המוסדות החברתיים אליהם הם קשורים. למוסדות אלה כוח של פיקוח וניטור ההתנהגות. לעומתם, פרטים אחרים שהם בעלי הון חברתי נמוך, ירגישו חופשיים יותר לפשוע.

פרספקטיבת מסלול החיים מבקשת למפות את הקשרים המתמשכים שיש לפרט עם המוסדות החברתיים בסביבתו (Lewontin, 2000; Wikström, 2004) ולהדגיש כי קשרים למוסדות חברתיים משמשים נקודות מפנה במסלול החיים. זאת משום שהם כורתים את העבר מן ההווה, מספקים שליטה ופיקוח על היחיד ובו בזמן גם הזדמנות לתמיכה חברתית ולצמיחה, מנטרים את ההתנהגות באמצעות פיקוח ישיר ועקיף, מאפשרים שינוי של שגרת החיים ומזמנים אפשרות לשינויים בתפיסת העצמי ובהיות האישית (להרחבה ראה: Laub & Sampson, 2003). חוויה של אירועים חברתיים, למשל נישואין ועבודה, מאפשרים חיכול של קשרים חברתיים חשובים שגדלים והופכים להיות עמוקים יותר עם הזמן (Sampson & Laub, 1993). הפרספקטיבה מדגישה כי היות ולנקודות מפנה יש השפעה על רשתות חברתיות ועל שגרת חיים הן עשויות לטפח חדילה (Warr, 1998; Wright & Cullen, 2004). מכאן שחדילה אינה חלק מרצף התפתחותי ידוע מראש, אלא שהיא מתרחשת כתגובה לגירוי של מאורעות ספציפיים בחיים כמו נישואין ועבודה (Sampson & Laub, 1993; Laub & Sampson, 2003). לאירועים כאלה היכולת להשפיע על התרחשות תהליכים המגבילים את היכולת ואת התשוקה של אדם להיות מעורב בפשע.

גיל, מסלולי חיים, אירועי חיים והחלמה משימוש בסמים

התמכרות לסמים נתפסת כתת-קבוצה של התנהגות בלתי חוקית (Giordano et al., 2002; Laub & Sampson, 2003; Maruna, 2001; Rutter, Giller & Hagell, 1998; Shover, 1996). לפיכך המחקר שבוחן התנהגות של שימוש בסמים מקביל במידה רבה למחקר הקרימינולוגי הבוחן התנהגויות פושעות (Laub & Sampson, 2001; LeBlanc & Loeber, 1998; Nagin & Tremblay, 2001; D’Unger et al., 1998; Nagin, Piquero et al., 2003; Pagani, Richard & Vitaro, 2003). חוקרים משני התחומים משתמשים במושגים דומים, למשל קריירה עבריינית כמקבילה של קריירת שימוש בסמים, תדירות פשיעה בדומה לתדירות שימוש, חומרת עבירות אל מול חומרת שימוש, וחדילה מן הפשע באנלוגיה להחלמה מסמים (Hser, Longshore & Anglin, 2007). גם תבניות ההתנהגות של פושעים ושל מכורים לסמים נבחנות בדרך דומה תוך התייחסות לשונות התנהגותיות כמו האצה והאטה בתדירות ההתנהגות, הסלמה והפחתה בחומרתה, יציבות וניידות, ספציפיות וגיוון (למשל: Laub & Sampson 2001; Loeber & LeBlanc 1990; Piquero et al., 2003). דמיון

נוסף בא לידי ביטוי בניסיון להעריך ולמדוד חדילה מפשיעה והחלמה משימוש מסמים. במקרה זה, חולקים שני התחומים קשיים דומים. בשני המקרים מושפעים ניסיונות הכימות והמדידה ממסגרת הזמן הנבחרת ומן האופן שבו הוגדרה נקודת החדילה או ההחלמה. כתוצאה מכך, נוטים חוקרי חדילה להתמקד בשינויים בהיקף העשייה העבריינית יותר מאשר בחדילה עצמה, ומקבילים החוקרים הפסקת שימוש בסמים, מתמקדים יותר בהפחתה של שימוש מאשר בהחלמה (Hser, Longshore et al., 2007).

בהתאמה למחקר הקרימינולוגי נבחן הקשר שבין גיל לבין הפסקת פשיעה (Sampson & Laub, 1992; Laub & Sampson, 1993, 2003) גם במחקרי החלמה. במקרה האחרון נמצא כי המשך שימוש או הפסקת תלויים יותר בסוג הסם שבשימוש ופחות כמקובל בשדה הקרימינולוגי בהתבגרות ובשינויי גיל (Hser, Anglin, Grella, Longshore & Prendergast, 1998; Hser, Anglin & Powers, 1993; Hser, Yamaguchi, Chen & Anglin, 1995). למשל, בעוד משתמשים במריחואנה ובמתאמפטמין הציגו ירידה לינארית בשימוש בהתאמה לעלייה בגיל, משתמשים בקוקאין דיווחו על צריכה מוגברת בטווח הגילאים שבין 20 ל-30 ועל האטה בצריכה רק לקראת סוף שנות השלושים של חייהם, ומשתמשים בהרואין דיווחו על התמדה ועל הסלמה בשימוש במקביל ובהתאמה לעלייה בגיל. במחקר אורך (Hser, Longshore et al., 2007), שעקב במשך 33 שנים אחר הרגלי השימוש והצריכה של מכורים להרואין, נמצא כי משתמשים שהתנסו בשימוש בסם לראשונה בסביבות גיל 18 התמידו בו לפחות עד גיל 50-60 (אלו מהם שנשארו בין החיים).

מספר לא קטן של מחקרים (לסקירה ולהרחבה ראה: Laub & Sampson, 2001) התמקד בקשר שבין מעורבות בפעילות פושעת בגילאים צעירים ובין התמדה ויציבות בעשייה פושעת לאורך החיים. עם זאת בעוד המחקרים מציינים כי התנהגות אנטי-סוציאלית בילדות מנבאת התנהגות פושעת בבגרות, הרי שהמציאות מוכיחה כי מרבית הילדים האנטי-סוציאליים אינם הופכים בסופו של דבר למבוגרים פושעים (Cline 1980; Chen & Gove, 1985; Robins, 1978). בהקשר זה עולה תמונה קצת שונה ביחס למתבגרים צורכי סמים (Chen & Kandel, 1995). מחקרים מצביעים על כך שהתחלה של שימוש בסיגריות, באלכוהול ובסמים בגיל ההתבגרות מנבאת שימוש עתידי כמו גם תלות בחומרים אלה לאורך שנים. כמו כן, נמצא כי מתבגרים שהתנסו בשימוש ראשון בגיל מוקדם יחסית, לא רק שנטו להסלים את הרגליהם והגיעו לרמות שימוש גבוהות מהר יותר בהשוואה לאחרים שהתחילו להשתמש בגיל מאוחר יותר, אלא שגם היו בעלי כושר התמדה בשימוש והשתמשו עד גילאים מאוחרים ולעתים גם לאורך כל שנות חייהם (Anthony & Petronis, 1995; Yu & Williford, 1992). עם זאת בעוד חלק מן המתנסים הופכים למשתמשים כרוניים הרי שאחרים מציגים שינויים בתבניות השימוש שלהם במסלול החיים: חלקם משנים או מצמצמים את מינון הצריכה לאורך השנים, חלקם פורשים משימוש בטווח של עד עשר שנים ומיעוטם מחלימים משימוש בגיל צעיר ובסמוך להתנסות הראשונית (Hser, Longshore et al., 2007).

שינויים בתבניות הפשיעה ובהתנהגות סוטה במהלך החיים הוסברו, כאמור, בין השאר על ידי התבגרות, השפעות חברתיות, הון חברתי ונקודות מפנה במסלול החיים (Sampson & Laub, 1992; Laub & Sampson, 1993). הסברים אלה נבחנו גם ביחס לשינויים בתבניות השימוש של מכורים לסמים (למשל: Hser, Longshore et al., 2007; Hser, Hoffman, Grella & Anglin, 2001).

חקר אוכלוסיות של משתמשים בסמים מתוך פרספקטיבת מסלול החיים, מתמקד בתבניות ארוכות טווח של שימוש ושל חוסר שימוש לאורך החיים ובוחר שינויים חברתיים, מעבר בין תפקידים (למשל: מטופל, עבריין, מכור, נקי, בן זוג, הורה או עובד) וקשרים עם מוסדות חברתיים שונים. למעשה, מאגדת הפרספקטיבה

צמתים בחיי הפרט ומציעה מסגרת עבודה מארגנת ורחבה, המאפשרת באופן פוטנציאלי להבחין בתבניות של מסלולי שימוש והחלמה, לזהות במסלול החיים נקודות מפנה וארועים משמעותיים (למשל חתונה והורות) המסייעים להתמדה או לשינוי ולסדר אותם על פי סדר הופעתם במסלול זה (Hser, Huang, Chou & Anglin, 2007; Hser, Longshore et al., 2007).

אסבנסן ואליוט (Esbensen & Elliott, 1994), שהשתמשו בנתונים שנאספו בשמונה גלים של סקרי נוער, מצאו כי מאורעות חיים משמעותיים, כמו חתונה והורות, היו בעלי חשיבות רבה בהחלטה להפסיק להשתמש באלכוהול ובמריחואנה. חן וקנדל (Chen & Kandel, 1995), שעקבו אחר מדגם של מעל 700 משתמשים במריחואנה, מצאו שהיריון ראשון היה גורם משמעותי להפסקת שימוש במריחואנה בקרב נשים, אך לא בקרב גברים משתמשים. עם זאת חתונה נתפסה בקרב גברים כגורם מעכב והם נטו להפסיק להשתמש במריחואנה כחודש לפני החתונה. במחקר אחר (White & Bates, 1995), שבדק החלמה משימוש בקוקאין, נמצא כי מרבית המכורים הנקיים היו מבוגרים יותר, נשואים והורים לילדים. במחקר אורך אחר (Labouvie, 1996), שבחן שינויים בתבניות השימוש של 993 מבוגרים צעירים, נמצא כי ירידה בשימוש אפיינה בעיקר משתתפים שהתחתנו ו/או הפכו להורים. תרומת הנישואין נמצאה משמעותית בעיקר בקרב משתמשים שהיו בגילאים 28-31, מה שעשוי לרמז על חשיבות זמן ההתרחשות של אירועים משמעותיים. חוויה של תוצאות שליליות והרסניות כתוצאה מן השימוש (Labouvie, 1996) ואירועים חד פעמיים ודרמטיים במהלך החיים, כמו מות בן זוג אהוב, נמצאו גם הם כנקודות מפנה מעודדות החלמה (Cloud & Granfield, 2004). נקודות מפנה כאלה נתפסות לא אחת בקרב מכורים כ'נקודת אל חזורי' ('a point of no return') (Hser, Huang et al., 2007) והן עשויות לעודד מוטיבציות לשינוי. בהקשר זה, יש לציין כי נקודות מפנה קריטיות אינן בהכרח בעלות אופי שלילי (שם) והן תלויות לא אחת בפרשנות שנותן להן הפרט (Best, Gow, Taylor, Knox & White, 2011).

ירידה בשימוש נמצאה קשורה גם לשינויים במערכות יחסים עם חברים משתמשים (Labouvie, 1996). ווילאנט (Vaillant, 1973) עקב אחר מסלול החיים של מכורים לאלכוהול ומצא כי מערכות יחסים חדשות, השתייכות לקבוצות תמיכה, פיקוח חברתי פורמלי ובלתי פורמלי, כמו של מעבידים או של בני זוג, ומציאת תחליף הולם להתמכרות (למשל פעילות דתית) שימשו כגורמים משמעותיים ומעודדי שינוי. בדומה לכך נמצא (Hser, Huang et al., 2007) כי מעורבות ומחויבות דתית בקרב מחלימים משימוש בהרואין מסייעת להחלמה יציבה. ממצאים אלה תואמים הסברים לחדילה מפשיעה הרואים בהון חברתי (Sampson & Laub, 1993) מה שקלאוד וגרנפילד (Cloud & Granfield, 2001) קראו לו הון החלמתי, גורם מסייע ובעל משמעות בשינוי. המושג הון החלמתי מייצג הטמעה של אסטרטגיות ושל תכונות בתוך ההקשר החברתי של הפרט (Cloud & Granfield, 2001, 2004), כמו למשל מערכות יחסים יציבות ומחויבות ומקורות תמיכה פסיכו-סוציאליים (Bischof, Rumpf, Hapke, Meyer & John, 2001) המסייעים לשינוי. חוקרים (למשל: Hser, Huang et al., 2007) הציעו כי ככל שמכורים מחלימים משימוש בגיל צעיר יותר כך גדל הסיכוי שיצליחו לצבור הון חברתי והחלמתי ולהבנות קשרים חיוביים וטובים יותר למסגרות נורמטיביות ולאמצעים התומכים בשינוי ומשמרים אותו. הם טוענים כי משתמשים שהתחילו את השימוש בגיל מוקדם מתקשים להפסיק כיוון שבתהליך ההתפתחות שלהם לא הצליחו לצבור הון חברתי. קלאוד וגרנפילד (Cloud & Granfield, 2001) טענו כי מעורבות ומחויבות לפעילויות חלופיות הנשענות על מערכות יחסים עם משפחה ועם חברים והימנעות מקשרים עם משתמשים פעילים עשויה לעזור להחלמת המשתמשים. עם זאת ההוכחות האמפיריות הקיימות

בדבר קשר זה אינן מספיקות ולא ברור עדיין אם הקשר בין הון חברתי ובין חדילה מפשיעה תואם גם החלמה מסמים, ולפיכך ראוי לבחון אותו במחקרים נוספים (Cloud & Granfield, 2001; Hser, Huang et al., 2007). בדומה לתהליך החדילה מן הפשע, תהליך ההחלמה משימוש בסמים הינו ארוך וממושך וכולל בתוכו מעידות רבות (Best et al., 2011) ושלביו שונים (Birnacki, 1986; Laudet & White, 2010). בשני המקרים נדרשים מוטיביציה חיובית והחלטה להחלים (Fagan, 1989), גורמים מעודדים (Granfield & Cloud, 1996) כמו מעורבות במערכות יחסים חברתיות חדשות ותומכות (Blomqvist, 1999; Klingemann, 1991) ושינויים בסגנון החיים, בתפיסת העצמי ובהיות (Best, Ghufuran, Day, Ray & Loaring, 2008; Klingemann, 1991; McIntosh & McKeganey, 2000; Laub & Sampson, 2001). לשינויים תוך-אינדיבידואליים, ובתוכם גם לשינויי הזהות שחווים חדלים ומחלימים, אתיחס להלן.

חדילה ושינויים תוך-אינדיבידואליים⁴

חדילה מן הפשע נתפסת כתוצאה של אינטראקציה מורכבת בין גורמים רבים ושוניים (למשל: Bottoms, Shapland, Costello, Holmes & Muir, 2004; Farrall, 2005; Farrall & Bowling, 1999; Gadd, 2006; LeBel et al., 2008; Maruna, 2001, 2004; Maruna et al., 2004; Serin & Lloyd, 2009; Vaughan, 2007). בתוך גוף הידע העוסק באינטראקציה זו מודגש כי בתהליך החדילה חווים עבריינים שינוי קוגניטיבי (למשל: Farrall & Calverley, 2006; Giordano et al., 2002; Maruna, 2001; Giordano et al., 2002; Maruna, 2001; Healy, 2013; LeBel et al., 2008; Bushway, Thornberry & Krohn, 2003; Maruna, 1998; Maruna & Roy, 2007; Maruna et al., 2004). התייחסות לשינויים אלה תובא להלן.

שינויים קוגניטיביים, רגשיים והתנהגותיים בקרב חדלים

מספר חוקרים הציעו (למשל: Bottoms et al., 2004; Farrall & Bowling, 1999; Farrall & Calverley, 2006; Giordano et al., 2002) כי חדילה מן הפשע מערבת יחסי גומלין בין מבנים חברתיים ובין החלטה אישית של חדלים. בהתייחס להחלטה אישית מפנים חלק מן החוקרים את תשומת הלב לכך שחדילה ושינוי הינם תלויי מוטיבציה, בחירה וכוח רצון, וכי אדם יכול, אם רק יחליט, לשמש למעשה כסוכן של שינוי חברתי ביחס לעצמו: "One need only decide to change" (LeBel et al., 2008, p. 138). מתוך כך ניתן לטעון כי ביכולת לבחור טמונים כוח של שינוי (Simmonds, 1989) ומידה מסוימת של שליטה בהתרחשויות שצפויות לפרט בעתיד (King, 2012). מכאן שחדילה מן הפשע, ויותר מכך שמירה על חדילה זו, תלויה במידה שבה יהיה עבריין מסוגל לפתח כוונה, יוזמה ועשייה למען עתידו, במידה שבה יצליח לפתח אסטרטגיות פעולה שיסייעו לו לחדול מן הפשע ובמידה שבה יצליח לאמץ לעצמו זהות חדשה, שונה מזהות העבריין שהחזיק בה עד כה⁵ (שם).

חוקרים שונים הציעו הגדרות והסברים שונים להנחה הנ"ל. מצא (Matza, 1964), למשל, טוען כי מדובר במצב שבו הפעולות שאדם בוחר לבצע תלויות בסיבות פנימיות ואישיות יותר מאשר בחיצוניות. פארל

⁴ השינויים שאליהם מתייחס חלק זה תואמים הן חדילה מן הפשע והן החלמה מסמים. לאלמנטים ייחודיים למחלימים משימוש בסמים תובא התייחסות קצרה בנפרד לאחר התיאור המשותף.

⁵ התייחסות לשינוי הזהות שחווים חדלים תוצג בהמשך חלק זה.

ובאולינג (Farrall & Bowling, 1999) מציעים כי בעיקרו של דבר, מדובר ביכולתו של אדם להבנות ולכוון את התנהגותו ולהתנגד לעיצוב התנהגותו על ידי אחרים. במילים אחרות, הם עוסקים במידת חוזקו של הרצון האישי וביכולת העמידה של אדם מול לחצים סביבתיים וחברתיים (Healy, 2013). פטרנוסטר ופוגרסקי (Paternoster & Pogarsky, 2009) מתייחסים ליכולתו של אדם לעצב בחירות אישיות בתוך הקשר חברתי מסוים וליכולתו לתכנן ולבצע פעילות המכוונת לקראת מטרה מסוימת. הם מכוונים לכך שפעולות יזומות או מכוונות מטרה הינן בעלות משמעות ותכלית ומתבססות על תכנון מוקדם. הצעה נוספת מתייחסת לכך שמסוגלותו של פרט לבחור, ליזום ולפעול באופן אקטיבי למען מטרה מסוימת, תלויה ביכולתו לשלב בין שלושה ממדים: הרגלים, דמיון ושיפוט. לדברי החוקרים, ככל שאיכות השילוב בין שלושת אלה תהיה טובה וגבוהה יותר, כך יוכל הפרט להגיב ולהתמודד טוב יותר עם הבעיות ועם הקשיים שמציבה לו הסביבה (Emirbayer & Mische, 1998).

ביחס לחדילה בכלל וביחס לחדילה מוצלחת ולאורך זמן בפרט, טענו חוקרים (למשל: Bandura, 2001; Burnett, 2004a; Maruna, 2001; McNeill, 2006; Sampson & Laub, 2005a) כי היכולת לנקוט יוזמה, לתכנן פעולות מראש, להתנהל מתוך תכלית מוגדרת של עשייה, לפעול מראש למניעה או לפתרון של בעיות צפויות, לווסת מוטיבציות ופעולות ולקחת אחריות אישית על התנסויות, הינה תנאי חיוני ואולי אף הכרחי. למעשה, הם טוענים כי תהליך החדילה כשלעצמו אינו יכול להתקיים ללא בחירה וללא החלטה של העבריין להתחיל בו וכי השמירה על החדילה וההתמדה בה תלויות הן בהחלטה והן בהתפתחות ובהעמקה של היכולת הזו לאורך זמן ובמקביל למסע החדילה (Burnett, 2004a).

תאוריית הבחירה הרציונלית (Cornish & Clarke, 1987) רואה עבריינים חדלים כמקבלי החלטות השוקלים את היתרונות ואת החסרונות של המשך העשייה העבריינית שהורגלו בה בעבר וטוענת כי גם ההחלטה לחדול הינה רציונלית (Healy, 2010). עם זאת התבוננות בסוגיה הנדונה באמצעות תאוריית הבחירה הרציונלית בלבד הינה בבחינת התבוננות צרה, זאת משום שהיכולת לבחור, ליזום ולפעול באופן אקטיבי למען מטרה מסוימת היא יותר מאשר 'רק' בחירה רציונלית והיא כוללת בתוכה תהליך של התפתחות הן של יכולות והן של בחירות התנהגותיות (Burnett, 2004b; Sampson & Laub, 2005b). כמו כן, אין להתעלם מן העובדה כי תהליך רציונלי של קבלת החלטות שונה מפרט לפרט והוא מוגבל על ידי גבולות הידע שלו (Farrall & Bowling, 1999). לפיכך פעולה מסוימת הנתפסת על ידי פרט אחד כרציונלית וכמתוכננת יכולה להתפרש על ידי אחר כאימפולסיבית וכחסרת רציונל (Healy, 2013). נוסף על כך, יש להדגיש כי אנשים מסוימים חדלים מן הפשע למרות היעדרו של השינוי הקוגניטיבי המתואר (Vaughan, 2007).

גיאורדנו ועמיתיה (Giordano et al., 2002) הציעו כי פרט יכול להתחיל בתהליך חדילה רק כאשר הוא 'מוכן לשינוי'. ביטויה של בשלות זו בא לידי ביטוי בין השאר במוכנות גבוהה לקלוט את הזדמנויות השינוי שמציעה הסביבה. על פי החוקרים, מדובר למעשה בשינוי קוגניטיבי המלווה בשלות רגשית ומאפשר לפרט לדמייין את עצמו מחוץ לעולם הפשע. בהקשר זה יש לציין כי נמצא קשר בין חוסר בשלות רגשית ובין מועדות (LeBel et al., 2008). עבריינים מתמידים, למשל, נוטים להציג תחושות פטליסטיות, רגשות שליליים וחוסר תקווה (Healy, 2010), אינם מצליחים לדמייין את עתידם (Beck, 2005) או לזהות הזדמנויות לשיפור מצבם ולפיכך נשארים לכודים בעולם הפשע (LeBel et al., 2008). לעומתם, חדלים חווים צמצום באפקט השלילי שאפיין אותם בעת העשייה הפושעת, מציגים ראייה אופטימית יותר ומחליפים תחושות של כעס, בושה ואשמה בתחושות של תקווה, הישגיות וגאווה (Farrall & Calverley, 2006). מכאן, שהבנה של שינויים

רגשיים אלה ושל תרומתם לשינוי ההתנהגותי שחווה החדל, ובתוך כך של יכולת הבחירה, היוזמה והעשייה הפעילה למען מטרה חיונית שהוא מאמץ בתהליך השינוי, הינה חיונית (Healy, 2013).

על פי לה בל ועמיתיו (LeBel et al., 2008), סיכוייו של חדל שמאמין בעצמו, שהוא חדור מוטיבציה ושיש לו רפרטואר רחב ויעיל של אסטרטגיות התמודדות, או במילים אחרות, מישהו שמצליח לשלב בין רצון ליכולת שינוי, הוא בעל סיכוי גבוה להצליח בתהליך החדילה ולהתמיד בו. עם זאת הדרך לחדילה אינה תמיד קלה וישירה. אחד הפרדוקסים הגדולים העולה מן הספרות העוסקת בחקר החדילה הוא ההתמודדות הגלויה בין המוטיבציה המוצהרת של חדלים ובין התנהגותם בפועל. במחקר אורך רחב היקף (Burnett, 2004b) נמצא כי הרוב המכריע של החדלים שהשתתפו במחקר הציגו תשוקה להפסיק לפשוע, כמו גם אמונה ביכולתם להשיג מטרה זו. עם זאת כמחצית מתוכם הודו כי ניצלו הזדמנויות לבצע פשעים בעלי סיכון נמוך ומתוך כך, בניגוד למטרתם המוצהרת, התמידו בעשייה הפושעת. כך, כ-80% אחוזים מהם הורשעו שוב בתוך עשר שנים מעת ביצוע המחקר. בהתייחס לפער זה הסיק החוקר כי חדלים חווים תחושות אמביוולנטיות בשלבים הראשונים של תהליך החדילה כאשר הם מנסים באופן פעיל להתמודד עם תשוקות ועם דחפים בעלי צביון סוטה.

מחקר אחר (Shapland & Bottoms, 2011), שניסה גם הוא להתמודד עם סוגיה זו, בחן את כוח הרצון של חדלים. לדעת החוקרים נחלש כוח הרצון כאשר אדם מעורב בהתנהגות שאינה עקבית או שאינה תואמת את מוסריותו. אף כי המשתתפים במחקר זה הציגו שאיפות ברורות לחדילה מן הפשע, הורשעו מרביתם לאחר תקופה יחסית קצרה. החוקרים הסיקו מכך כי שאיפות לשינוי עשויות להידחק לעתים הצידה וכי גם במידה גבוהה של מסירות ומחויבות לתהליך החדילה אין כדי להגן מפני מעידה. בהקשר זה נכתב:

"Wishing to desist is one thing, actually getting there [...] is another." (Shapland & Bottoms, 2011, p. 271).

על פי בנדורה (Bandura, 1990), האופן שבו תופס ומגדיר אדם את יעילותו העצמית קובע את המידה שבה יהיה אותו אדם מוכן לחזור להתמודד ולהתמיד לאחר ניסיון כושל. בארנט (Burnett, 2004b) מצאה כי אסירים בעלי מוטיבציה גבוהה לשינוי ובעלי ביטחון ביכולתם להשתנות, היו בעלי סיכוי גבוה יותר לחדול. היא הניחה כי תחושה מתמשכת של יעילות עצמית עשויה להיות בעלת השפעה על ההתנהגות. אף כי רוב האסירים נאלצו להתמודד עם קשיים שונים, כמו מציאת עבודה בעלת משמעות עבורם, החדלים שבהם דיווחו על ניסיונות חוזרים של חיפוש עבודה פעיל ומתמשך. ממצא זה מרמז על כך שחדלים מן הפשע שמאמינים ביעילותם העצמית וביכולת השינוי, מתמידים יותר בחיפוש הזדמנויות לשיפור עצמי ללא קשר למכשולים שבהם הם נתקלים. למעשה, חדלים מתמידים עשויים להעריך את יכולת השליטה שיש להם על חייהם באופן מוגזם (Healy, 2013). בהקשר זה אומר מרונה (Maruna, 2001) כי 'אשלייה חיובית' מסוג זה עשויה דווקא לעודד ולחזק מוטיבציה לשינוי.

שינויים בזהות חדלים

בצד הדגש על חיוניות היוזמה והעשייה הפעילה, מדגישה הספרות גם את חשיבותם של שינויים בתפיסת העצמי ואת התפתחות הזהות העצמית של חדלים (Maruna, 2001; Maruna & Roy, 2007; Maruna et al.,)

2004). חדילה מוצלחת כוללת בתוכה שינויים בזהות העצמית של הפרט והיא קשורה ליכולת הפרט לזנוח את זהות העבר שלו ולמעשה למחוק אותה ולאמץ במקומה זהות חדשה שהיא קונבנציונלית ופרו-חברתית במהותה (Paternal & Bushway, 2009; Rumgay, 2004). יכולתו של עבריין לאמץ זהות חדשה המחזיקה, בין השאר, בערכים חדשים ובאמונות שונות מאלה שהחזיק בהם עד ליציאתו מעולם הפשע, תקבע במידה רבה את סיכוייו לשמר את תהליך החדילה שלו ולהישאר מחוץ לעולם הסוטה (Burnett, 2004a). על מנת ש'החלפה' כזו תתרחש, חייב הפרט להביע נכונות לכך. פטרנוסטר ובשוויי (Paternal & Bushway, 2009) טוענים כי נכונות מסוג זה עשויה להתקיים כאשר פרט מסוים מעריך כי החסרונות והתגמולים השליליים שטומן בחובו עולם הפשע גובים ממנו מחיר גבוה מדי בהשוואה ליתרונות. כתוצאה מהבנה זו, עומד הפרט בפני בחירה בין שתי זהויות אפשריות: בין ה'עצמי האפשרי' ('possible self'), המסמל את מה שיכול הפרט להפוך ולהיות אם יבצע שינוי בחייו ובין ה'עצמי המפחד' ('feared self') המסמל את מה שיכול הפרט להפוך ולהיות אם ימשיך לפשוע. לדעתם, עצם ההבנה של משמעות ה'עצמי המפחד' ושל משמעות ה'מחיר' שייאלץ הפרט לשלם כתוצאה מזהות זו, מניעה לשינוי ולאומץ זהות חדשה שתתאים להקשר החברתי, תהיה קונפורמית ותיתמך במוסדות חברתיים.

רוב התאוריות (למשל: Paternal & Bushway, 2009; Maruna, 2001; Giordano et al., 2002) שעוסקות בשינוי הזהות של חדלים, מאמינות כי מדובר בתהליך מודע ואקטיבי המערב בתוכו תפיסה והבניה של 'אני חדש'. ג'יארדנו ועמיתיה (Giordano et al., 2002), למשל, טענו כי חדלים חייבים בשלבים מאוחרים של תהליך השינוי לנתק את עצמם מן העבר ולהמציא לעצמם 'תחליף עצמי' במטרה לדחוק לחלוטין את זהותם העבריינית. בהקשר זה ובהתמקדות באוכלוסיית מחלימים משימוש בסמים נכתב:

"A successful transformation of identity requires the availability of identity materials with which the nonaddict identity can be fashioned. Identity materials are those aspects of social settings and relationships (e.g., social roles, vocabularies) that can provide the substance to construct a nonaddict identity and a positive sense of self." (Biernacki, 1986, p. 179).

בקרב חדלים, משתקפת תמיד היכולת לראות את העצמי דרך העבר, דרך ההווה ודרך הציפייה לעתיד (Bottoms, 2006; Farrall & Calverley, 2006). בתהליך העיצוב מחדש של זהותם נאלצים חדלים לנווט לא רק בין זהויות שונות ומתחדשות, כי אם גם בין שלושת ממדי הזמן בדומה למה שסקוט פיצג'רלד (Fitzgerald, 1936) תיאר כ: "The dead hand of the past and the high intentions of the future". מדובר בתהליך קשה ומורכב, המלווה לא אחת בתחושה של חוסר ביטחון ושל מתח בשלבים שונים עקב השונות והמאבק בין הזהות הקיימת ובין זו שעדיין בנייה (Farrall & Calverley, 2006). בהקשר זה טוענים ג'יארדנו ועמיתיה (Giordano et al., 2006) כי לעתים, לפני שזהותם מתגבשת, החדלים מוצאים את עצמם מעורבים ב'נורמליות מדומה', הנקראת בפי חוקרים (למשל: Farrall & Calverley, 2006) "phantom normalcy". מעורבות מסוג זה עשויה לגזול מהם אנרגייה רבה ולהעצים את תחושת המתח והחרדה שהם נתונים בה ממילא.

מסגרות שיקום ותמיכה שונות, כמו תכנית 12 הצעדים או קבוצות תמיכה קוגניטיביות וביהיוריטיביות, מציעות עזרה והכוונה בתהליך שינוי הזהות. מסגרות אלה מסייעות לאדם להכיר את סיפור העצמי שלו, להבנות את זהותו מחדש וליצור דרך חיים חדשה (Maruna, 2001).

כל פרט באשר הוא, בלי קשר להיותו עובר חוק או אזרח מן השורה, מחזיק בסיפור עצמי דרכו הוא מכיר ויודע את עצמו ואוכף סדר ומקנה מובן ומשמעות בחייו (Maruna, 2004). הסיפור האישי מספק לפרט את תחושת הזהות שלו ומאפשר יצירה של קשרים הגיוניים בין אירועים בעבר, נסיבות ההווה ומטרות העתיד. מתוך סיפורים אלה, מצליחים הפרטים להעניק משמעות ותוכן ביחס לשינויים ולנקודות המפנה אותם הם חווים במהלך החיים (McNeill, 2006). לעתים קרובות, סיפורים ומיתוסים אישיים מסייעים לאנשים להסביר ולתרץ לעצמם את פעולותיהם ואת המוטיבציות שלהם לפעולות אלה. לאורך החיים, עשויים נארטיבים אלה להשתנות. שינויים אלה, כפי שטענו סמפסון ולאוב (2005a, Laub & Sampson), עוזרים לפרט להבין ולפרוק מטענים של אירועים של אותם חווה במהלך מסלול חייו.

כדי לנסות להבין כיצד שינוי זהות הוא אפשרי וכיצד הוא מסייע בתהליך החדילה, ניתח מרונה (Maruna, 2001) סיפורי עצמי של שתי קבוצות עבריינים. קבוצה אחת כללה עבריינים שחדלו מפשיעה ובקבוצה השנייה עבריינים מתמידים. הוא מצא כי לשתי קבוצות המשתתפים תכונות אישיות דומות. עם זאת נמצאו הבדלים בין הקבוצות בתוכן ובאופן שבו מספרים המשתתפים את סיפור העצמי שלהם.

קבוצת העבריינים המתמידים הציגה סיפורי עצמי שיש בהם גינוי ועוינות, רחמים עצמיים ותחושה של דחייה חברתית. הם ראו בעצמם תוצר של נסיבות שאין להם שליטה עליהן והגדירו את עצמם דחויים חברתית. לעומתם, החזיקה קבוצת החדלים בתמונה עצמית שונה ביחס לנסיבות העבר ולנסיבות ההווה של חייהם. הם יצרו סיפור עצמי שלא רק שאינו משאיר מקום לעשייה עבריינית, אלא שהוא אף מציג נקודת מבט חיובית ואופטימית ביחס לעתיד. סיפור העצמי של משתתפים אלה כלל גרסה של סיפור אירועי העבר שהייתה שונה למדי מהגרסה ההיסטורית המקורית של האירועים שהתרחשו בפועל. למעשה, הם הציגו גרסה משופרת של אירועי העבר. לדעת מרונה, האמת הפסיכולוגית שהוצגה בגרסה זו חשובה עבור החדלים יותר מן המציאות והיא זו שסיפקה לחדלים את המסגרת הקובעת את התנהגותם בהווה ובעתיד והמאפשרת אותה (Maruna, & Mattravers, 2007). במחקר אחר, שהתמקד בהמרת דת של עבריינים במאסר, מצאו מרונה ועמיתיו (Maruna, Wilson & Curran, 2006) שסיפור העצמי של האסירים השתנה באופן דרמטי לאור תהליך ההמרה שחו. גם הפעם, סיפק הנרטיב החדש שנוצר היגיון לאירועי העבר, תוכן לחיי ההווה ותקווה לחיי העתיד. עבריינים אלה, בלי קשר למשך המאסר שעוד צפוי להם, יצרו לעצמם זהות עצמי חדשה כמו גם תחושה של העצמה ויכולת סליחה.

נרטיב זה, הכולל את יכולת הפרט לזהות את הטוב שבו ולפתח אמונה בעתיד, כונה על ידי מרונה 'תסריט גאולה' (Maruna, 2001). לטענתו, חדלים שמחזיקים בו מאמינים כי אירועי העבר שלהם הינם תוצאה של הדרה ושל פגיעה חברתית. הם נוטים לראות את עצמם כקורבנות של החברה ושל הנסיבות ולפיכך מגדירים את עצמם כמי שנקלעו בעל כורחם למעגל הפשע, הסם והמועדות. עם זאת בעקבות החדילה והשינוי בזהות, הם מסוגלים עתה להכיר בתכונותיהם הטובות ולהאמין שהתברכו בכישורים מועילים, הם מתמלאים ברצון לעזור לדור הבא ולמנוע מצעירים למעוד ומועידים עצמם להנחות צעירים אלה, להטות אותם לדרך הישר ובכך להביא לגאולתם. במילים אחרות, הם מפתחים, כפי שטען מרונה (Maruna, 2001), תפיסה של עשיית טוב ('Making Good').

בניגוד לעבריינים המתמידים, חווים חדלים רגשות חיוביים ביחס למה שצופן להם העתיד. הם שופעים מסוגלות עצמית וביטחון עצמי ומאמינים כי היות והפכו לאנשים אחרים ו'חדשים', חיי פשע אינם אפשריים עוד עבורם (שם). מאפיין נוסף שבא לידי ביטוי ב'יתסריט הגאולה' הוא האמונה בכך שכוח עליון או תכנית אוניברסלית הם שהובילו אותם למקום שבו הם נמצאים כיום. אמונה זו, היא שעומדת בבסיס 'עשיית הטוב' ומובילה אותם להאמין כי בהיותם חדלים הינם בעלי רמה גבוהה של חכמה שאותה עליהם להעביר לעבריינים פעילים ולמכורים לסמים. עליונות מוסרית זו לצד העיצוב מחדש של היסטוריית החיים שלהם, הם בבחינת ניסיון לפצות על חיי העבר האבודים (Maruna, 2001).

על פי פארל (Farrall, 2005), כאשר פרטים מנסים להפסיק לפשוע ומנסים לערוך שיפור בחייהם, הם עוברים בחלקם תקופה ממושכת של בניית זהות ושל עיצובה מחדש. עם זאת בעוד הם לוקחים אחריות על התנהגותם ועל פעולותיהם בעתיד בעקבות השינוי, אין הכרח כי ייטו לקבל על עצמם אחריות פסיבית גם על כל פעולותיהם בעבר. למרות שהודאה באשמה עשויה בהחלט לסמל חדילה מוצלחת, רבים מהחדלים ממשיכים להחזיק באמונה כי פעולותיהם בעבר הם תוצאה של עוולות חברתיות, של נסיבות חיים או של 'טעויות מטופשות' (Maruna, 2004). מכאן שהשינוי בזהות מאפשר לחדלים להרגיש בטוחים ולהאמין ביכולתם לקיים חיים נקיים מפשע ולפיכך לקחת אחריות על התנהגותם בעתיד. במילים אחרות, בעקבות השינוי הם יכולים לקחת אחריות על התנהלותם בעתיד אך לא על התנהלותם בעבר, על החדילה אך לא על הפשיעה (Maruna, 2001). ההתבוננות והאמונה בעתיד מיוצגת גם היא, על פי מרונה, ב'יתסריט הגאולה' של חדלים. מכאן, ש'יתסריט הגאולה', כפי שמרונה (Maruna, 2001) מציע, כולל בתוכו שלושה נושאים עיקריים: אמונות בתכונות שמייצגות את העצמי האמיתי; תפיסה אופטימיסטית (יש שיאמרו אשלייתית) של שליטה אישית על הגורל ועל העתיד; תשוקה לפרודוקטיביות ולנתינה לחברה, בעיקר לדור הבא.

שינויים בקרב מחלימים מסמים

אישיות המכור מתוארת כחסרת יציבות רגשית, כבעלת נטיות לחרדות, לדיכאון ולעוינות וכחסרת משאבים נפשיים להתמודדות עם לחצים יומיומיים המתבטאים בתחושת קוהרנטיות מצומצמת (חן, 2001). מכורים מאופיינים בתחושה של חוסר ערך עצמי, בתפיסה עצמית שלילית המלווה בביקורת עצמית, ברגשות אשם, בציפיות שליליות לעתיד, במצבי רוח קודרים ובתחושה כללית של יאוש. כמו כן, הם סובלים ממהלך חשיבה אטי ומקשיי ריכוז. הם כעסנים, תוקפנים, חשדנים וציניים לאחרים בסביבתם (Gerra et al., 1995; Walter, 1990; Nagoshi, & Muntaner, 1990).

מספר מחקרים (למשל: Chen, 2006; Humphreys et al., 2003; Ravenna, Holzl, Kirchler, 2002; Palmonari, & Costareli, 2002) בחנו את הקשר שבין תמיכה חברתית במחלימים מסמים ובין שינויים אישיותיים, קוגניטיביים והתנהגותיים. חן (2001) בדקה את הקשר שבין התערבות טיפולית הכוללת תמיכה חברתית ותכנית רוחנית לבין שינויים אישיותיים, רגשיים והתנהגותיים בקרב מחלימים מסמים. היא מצאה שתמיכה חברתית שהתקבלה במסגרת מעורבות בתכנית 12 הצעדים, הובילה לשינויים אישיים הדרגתיים שהתבטאו בעלייה בתחושת הקוהרנטיות ובירידה בעוצמת החרדה, הדיכאון והעוינות. כמו כן, נרשמה עלייה במשמעות החיים שלהם, דהיינו ביכולת לפעול מתוך אחריות ומתוך בחירה אישית לכינון ערכים מעבר לעצמי, לבניית חברויות בקבוצות וליכולת להבנות ולפעול למען מטרות חיים ברורות (פראנקל, 1985; Yalom, 1980; 1970; 1982). נמצא גם קשר שלילי בין משמעות החיים ובין רגשות שליליים (חן, 2001). במחקר

אחר (Ravenna et al., 2002) שבחן השפעה של שהייה בקהילות תמיכה למחלימים מסמים נמצאו תוצאות דומות. החוקרים, שעקבו במשך שנה אחר 29 מחלימים מסמים ששהו בקהילות תמיכה טיפוליות, מצאו כי במהלך שנת המעקב הציגו המשתתפים ירידה ברגשות השליליים שאפיינו אותם בתחילת הטיפול, עלייה ברגשות חיוביים, בתחושת הכוח האישי וביכולת לפעול באופן חופשי ועצמאי ועל רמה גבוהה יותר של אנרגיה. כמו כן, דיווחו המשתתפים על הערכה עצמית גוברת ועל יכולת מתהווה לזכות בכבוד ובהערכה מצד אנשים בקהילה. ממצאי מחקרים אלה ואחרים מלמדים על שינויים אישיותיים, קוגניטיביים והתנהגותיים אצל מחלימים מסמים. כמו כן מצביעים המחקרים על חשיבות התמיכה החברתית ועל השפעתה של תמיכה זו על שינויים תוך-אינדיבידואליים בקרב מחלימים.

התמכרות היא מחלה רוחנית (רונאל, 2000; Smith, Buxton, Bilal, & Seymour 1993) שתסמיניה הם אנוכיות קיצונית (ריכוז עצמי) ותחושת היעדר משמעות חיים. עקב אנוכיות זו, נזקק המכור לסיפוק מידי של תשוקותיו, תופס את עצמו כאילו הוא כוח עליון, מרגיש צורך לשלוט במאורעות ורואה באחרים בסביבתו הן מושא אפשרי להשגת סיפוק ושליטה והן מושא שיש בכוחו לאיים על השגת הסיפוק. ככל שההתמכרות מתעצמת, כך מתמקד המכור יותר ויותר בהשגת הסיפוק או בהסרת האיום, ומחפיץ ומנצל את כל מי שבסביבתו למטרותיו האישיות. בצד אלה, הולכת ופוחתת יכולת המכור לחוש את הזולת, הוא למעשה רואה בו אמצעי בלבד ועם הזמן הוא מוצא את עצמו בודד ומנוכר (רונאל, 2000).

ביסודה של תכנית 12 הצעדים עומד הצורך להילחם באנוכיות ובניצול הזולת. כלומר, עיקר מאבקו של היחיד על פי תכנית זו ועל פי דומות לה הוא מאבק בריכוז העצמי שלו, ברצונו ובצרכיו. מתוך כך, אמור הפרט ללמוד להבחין בזולת ולחוש אותו ואת רגשותיו ועל ידי כך להפוך אותו ממושא מספק לאדם בעל ערך והוויה. בתהליך ההחלמה חווה המחלים תהליך של שינוי נפשי עמוק באמצעותו הוא יכול לנטוש את הריכוז העצמי ואת תחושת הכוח הבלתי מעורערת שלו. במקום שיחוש את עצמו מרכז העולם, המחלים מבין שהוא נעדר כוח שליטה ושהוא למעשה שווה בין שווים (שם). למעשה, חווה המחלים שינויים אישיותיים ורגשיים, הגדרה מחדש של העצמי, עיצוב של מערכות היחסים עם אחרים בסביבה והגדרתן מחדש (Biernacki, 1986; Ravenna et al., 2002).

במחקרים שבחנו שינויים חברתיים ותגובות חברתיות לסביבה אצל מחלימים מסמים (למשל: Chen, 1996; Ruble & Seidman, 2006) נמצא כי פרטים שהיו מטופלים בתכניות תמיכה הציגו תהליך של שינוי באופן שבו התייחסו לאחרים בסביבתם. תהליך זה עמד על פי מחקרים אלה בהתאמה לשלבי הטיפול שבו נמצא המחלים והתרחב והתפתח ככל שהמחלים התקדם בתכנית הטיפול שלו. רבנה ועמיתים (Ravenna et al., 2002), שכאמור בחנו שינויים רגשיים וחברתיים אצל מחלימים מסמים ששהו בקהילות טיפוליות, מצאו כי השינוי הנצפה אצל פרט מחלים הינו הדרגתי וכי ניתן להבחין בו כאשר המחלים הופך להיות פחות וכחני, חשדן ואימפולסיבי ביחסיו עם הסביבה, מצליח ליזום קשרים בין אישיים עם אחרים בסביבה ומביע ביטחון ונכונות באשר לשהייתו בקהילה. עם הזמן וככל שמתקדם המחלים בשלבי הטיפול שלו, הוא מצליח להבנות את יכולותיו החברתיות ומפגין התייחסות ותשומת לב לאחרים, שולט יותר ברגשותיו ובתגובותיו הרגשיות לאחרים גם במצבים מתסכלים או בתגובה לביקורת, ואף מצליח לבטא רגשות כלפי אחרים באופן מילולי. גם הצגת העצמי משתנה כחלק מתהליך חידוש העצמי וליטושו, והעצמי האנוכי, האומניפוטנטי וההרואי (Elkind, 1967) מוחלף עם הזמן בעצמי מאורגן יותר שבו יכולות של לקיחת אחריות, מעורבות חברתית גבוהה יותר, עלייה ברמת הביטחון העצמי וכתוצאה מכך רצון וניסיון לבנות יחסים חברתיים חדשים, זיהוי הצבת מטרות

ויכולת לבחון את מציאות החיים ביותר מאספקט אחד. באופן כללי, אומרים החוקרים, מציג המחלים רמה הולכת וגדלה של שלומות חיים (Well-being). בהקשר זה יש לציין כי מחלימים שחוו בעברם מאסר או ניסיונות גמילה בלתי מוצלחים בקהילות טיפוליות מדווחים על רמה נמוכה יותר של שינוי והסתגלות ומציגים שלומות חיים נמוכה יחסית למחלימים אחרים. מטבע הדברים, מחלימים שהחלו בשימוש בסמים קשים (הרואין) בגיל מאוחר יחסית, שהיו מכורים זמן קצר ושלא היו מעורבים בעשייה עבריינית, ישיבה ממושכת בבית הסוהר או ניסיונות גמילה כושלים, יציגו שלומות חיים ברמה הגבוהה ביותר (Ravenna, Holzl, Costarelli, Kirchler & Palmonari, 2001).

כמצוין, תהליך ההחלמה מסמים הוא תהליך הדרגתי הכולל שינויים אישיותיים, קוגניטיביים, רגשיים והתנהגותיים, הגדרה מחדש של העצמי ועיצוב מחדש של מערכות היחסים עם אחרים בסביבה (Biernacki, Prochaska & DiClemente, 1986; Ravenna et al., 2002). בהתאמה למודל הטראנסתיאורטי (Prochaska & DiClemente, 1986) המתיחס לתהליכי שינוי של התנהגויות שונות ובין השאר גם להתנהגויות של מכורים לסמים, כוללת חוויית ההחלמה שלושה חלקים: שלבי שינוי המייצגים ממד של זמן וציוני דרך למועד שבו חל השינוי בגישות, בכוונות ובהתנהגות; תהליכי שינוי המאפשרים להבין כיצד קורה השינוי; שלב של מאזן החלטה המתיחס לשיקולים העומדים מאחורי הרצון להחלים (Moos, 1994). כלומר, כדי להתחיל בתהליך השינוי, להצליח בו ועל אחת כמה וכמה להתמיד בו, חייב הפרט לרצות להשתנות ולטפח כוונה ומוטיבציה לשינוי, מה שמחזיר אותנו שוב לעיין ביכולת לקבל החלטה לשינוי וליכולת לפעול פעולה אקטיבית לטובת החלטה זו ולטובת המטרות הגלומות בה.

זוגיות בונה

זוגיות טובה נתפסת כגורם העשוי לתרום לחוסן הנפשי והפיזי של האדם, להפיג בדידות וחרדות, לסייע בחיזוק הביטחון העצמי ולספק צרכים מיניים, כלכליים ונפשיים. נמצא כי אנשים המצויים בזוגיות המוגדרת על ידם כטובה נוטים להיות בריאים יותר פיזית ונפשית, וכי הם חווים עלייה במידת האושר ובתוחלת החיים (Waite & Gallagher, 2000; Cacioppo, Louise & Berntson, 2003; Worner, 2007).

רבים מהזוגות מדווחים בתחילת חייהם המשותפים על רמה גבוהה של שביעות רצון מהקשר הזוגי (Millward, Glen, 1998; Markman, Stanley & Blumberg, 2001) ומקווים שיימשך לאורך כל חייהם (1990). עם זאת מידת שביעות הרצון יורדת במהלך עשר השנים הראשונות לחיים המשותפים, ושיעור הפרידות והגירושין במדינות העולם המערבי הולך ועולה משנה לשנה (Holman, 2001). בעוד זוגות מסוימים חווים קשר מתסכל המניב כאב ומרירות ומסתיים בפרידה או בגירושין, אחרים ממשיכים להיות מסופקים בזוגיות ומתמידים בה תוך תחושת שביעות רצון גבוהה. מה ביסודה של זוגיות אחת מאפשר לה להפוך למספקת ולשמר בני זוג יחד בעוד בני זוג בזוגיות אחרת ייפרדו ויתגרשו?

שאלה זו נבחנה מתוך גישות תאורטיות שונות. למשל, הוצע להרחיב את תאוריית ההתקשרות של בולבי ואיינסוורת' ולראות בה מסגרת התייחסות תאורטית מתאימה לבחינה וללמידה של מערכות יחסים זוגיות בין אנשים בוגרים (Ainsworth, Blehar, Waters & Wall, 1978; Bowlby, 1969; Hazan & Shaver, 1987; Shaver, Hazan & Bradshaw, 1988). בולבי, שהציג את תאוריית ההתקשרות, טען שהצורך בקשר עם אובייקט הינו קיומי וכי סגנון ההתקשרות (לפירוט והרחבה ראה: Bowlby, 1969; Ainsworth et al., 1978)

שמפתחים תינוקות נשאר יציב לאורך כל החיים ומשפיע על תפיסת הקשר האינטימי בבגרות. לפיכך נחקרו סגנונות ההתקשרות בהקשר ליחסים רומנטיים ונמצא כי המפגש בין סגנונות שונים משפיע משמעותית על הדינמיקה הזוגית (Johnson & Whiffen, 2003), על יציבות הקשר, על מידת הקרבה והאינטימיות שחשים בני הזוג האחד כלפי השני ועל מידת התלותיות בקשר ובין הזוג (Ainsworth, et al., 1978; Bowlby, 1969). הרעיון להרחיב תאוריה זו ולהשתמש בה כדי ללמוד מערכות יחסים זוגיות בוגרות יוצא מנקודת ההנחה שבזוגיות מספקת מעורבים שלושת המשתנים ההתנהגותיים העיקריים של מערכות היחסים שתיאר בולבי (Bowlby, 1969): התקשרות, דאגה ואכפתיות לאחר ומין (סקס). גישות תאורטיות אחרות, כמו למשל תאורית החליפין, מזהות בבחירה הזוגית מניעים תועלתיים, החלפת משאבים בין אישיים וחישובי התאמה, ערך ואפילו כדאיות (להרחבה ולסקירה ראה: Foa, 1971; Foa & Donnenwerth, 1971; Foa & Foa, 1974; Cropanzano & Mitchell, 2005).

סוידלר (Swidler, 2001), שעסקה בתרבות האהבה, טענה כי למרות שאהבה ויחסים רומנטיים מבוססים על ניסיון אישי ופרטי הם ניזונים גם, ואולי בעיקר, מן התפיסות והמשמעויות התרבותיות והחברתיות. לדבריה, אנשים עושים שימוש בתרבות כדי לארגן פעולות, רגשות והחלטות המייצגות אהבה. היא הדגישה כי אנשים נוטים להעריך את חיי הנישואין שלהם על פי האופן שבו ממלאה עבורם הזוגיות את צורכיהם האישיים. כמו כן, היא טענה כי כדי שאדם יהיה מסוגל לאהוב אדם אחר, כלומר בן זוג, עליו לחוות התפתחות אישית וללמוד כיצד לבטא רגשות. התפתחות עצמית זו והלמידה שבצידה הן אלה המאפשרות בעיניה קיום יציב של מערכת זוגית של נישואין. מחקרה של סוידלר (שם) העלה שלושה תסריטים אפשריים לאהבה המבוססים על המשמעויות החברתיות ועל התפיסות התרבותיות. תסריט אחד, המושפע מתפיסות ליברליות-קפיטליסטיות, מתייחס לאהבה במונחים של אינטרסים, של בחירה חופשית ושל החלפת תועלות אישיות בין בני הזוג. תסריט זה מייצג אהבה באופן פרוזאי-ריאליסטי והפרטים שחיים על פיו מבינים כי כדי לממש את הצורך שלהם בזוגיות עליהם להשקיע עבודה קשה לשם תחזוק מתמשך של זוגיותם ולפתח מיומנויות תקשורת מיוחדות. תסריט אהבה זה, שהוא לדברי החוקרת התסריט הדומיננטי לתחזוק של אהבה בקרב אנשים מן המעמד הבינוני-גבוה בארה"ב, כונה על ידה התסריט התרפויטי-פסיכולוגי. על פי התסריט השני, האהבה אינה כרוכה בתועלות אישיות והיא מעבר לבחירה חופשית. תסריט זה, שכונה התסריט הדתי, מדגיש מחויבות, נאמנות ונתינה הדדית המבטיחים זוגיות יציבה וממושכת. בחירה של האדם הנכון, משיכה פיזית ורומנטיקה, מייצגים את התסריט השלישי, המאמין בקיומה של אהבה מיתית, דהיינו אהבה דרמטית שיש בה משיכה גופנית חזקה ותשוקה עזה. תסריטים תרבותיים אלה מבנים הלכה למעשה את האופן שבו מגדירים וחווים פרטים שונים אהבה ואת האופן שבו הם מבטאים אהבה זו בחיי היום יום שלהם וביחסם לבני זוגם.

שבעות רצון בקשרים רומנטיים בכלל ובקשרי נישואין בפרט נמדדו במחקרים שונים באמצעות שיטות שונות (להרחבה ראה: Mikulincer, Florian, Cowan & Cowan, 2002). עם זאת הניסיון לאמוד את מידת שביעות הרצון התבסס בעיקרו על דיווחים עצמיים של פרטים על מערכת היחסים האינטימית שלהם ועל צפייה באינטראקציות בין בני זוג נשואים, בעיקר בתנאי מעבדה. גם מחקרי אורך שביקשו להעריך את מידת הפונקציונליות של מערכת היחסים וכללו שתי מדידות בהפרשי זמן, התבררו כבעייתיים (Mikulincer et al., 2002). בנוסף, קשת המשתנים אליהם מתייחסים המחקרים השונים הינה מגוונת למדי והיא נעה מהתייחסות למשתנים פסיכולוגיים, דרך משתנים ונטיות סוציו-דמוגרפיות, הורות, בריאות פיזית ומשתנים

פסיכופתולוגיים, וכלה במחקרים בשילוב חלק או כל המשתתפים הנ"ל (לסקירה ולהרחבה ראה: Bradbury, Fincham & Beach, 2000). לפיכך המשך ביצוע מחקרים בתחום זה הינו חיוני (Mikulincer et al., 2002).

מחקרים רבים (לסקירה ראה: Bradbury, 1998; Glen, 1998; Holman, 2001), ביניהם פסיכולוגים וסוציו-דמוגרפים, ניסו לנבא את מידת שביעות הרצון ואת יציבות מערכת היחסים. נמצא כי זוגות שדיווחו על רמת שביעות רצון גבוהה ועקבית התייחסו למספר מרכיבים, ביניהם: תפיסה חיובית של זוגיות בכלל ושלהם בפרט, תקשורת זורמת ויעילה (איכות וכמות התקשורת), משיכה פיזית ויחסי מין טובים, חיים דינמיים שיש בהם גיוון והתחדשות, הערכה הדדית בין בני-הזוג, תחושת אמן וביטחון הדדית, תמיכה רגשית ועידוד להתפתחות אישית של שני השותפים בקשר, הגשמה עצמית ומשיכה אינטלקטואלית (קורן, 2002).

תמיכה חברתית של בן זוג אחד באחר נמצאה כמשתנה בעל השפעה על תחושת שביעות הרצון מן הקשר הזוגי (Cramer, 2004). קבלה ללא תנאי, הבנה ופתיחות הוגדרו כמשתנים העיקריים והבולטים של תמיכה חברתית זוגית (Cramer, 2003). נמצא כי בעתות מצוקה למשתתפים אלה השפעה על אופן התגובה של בני הזוג וכי תמיכה חברתית זוגית עשויה למנוע נסיגה והתבודדות רגשית, דיכאון והסלמה של קונפליקטים ולהעלות את האינטימיות הרגשית במערכת היחסים. ככלל, ככל שרמת התמיכה החברתית ההדדית במערכת היחסים הזוגית גבוהה יותר, כך סביר שבני זוג יצברו התנסויות וחוויית זוגיות חיוביות יותר ויחוו רמה טובה יותר של שביעות רצון מן הקשר הזוגי (Cutrona, 1996).

מספר חוקרים (לסקירה ולהרחבה ראה: Barnes, Brown, Krusemark, Campbell & Rogge, 2007), הציעו שמידת תשומת הלב שמעניקים בני הזוג האחד לשני, עשויה להיות משתנה שיש בכוחו להעצים את איכות מערכת היחסים הרומנטית ולהצביע על מידת שביעות הרצון ממנה. הוצע שתשומת לב של בן זוג אחד לאחר מקדמת תחושת קרבה במערכת היחסים ומגבירה את רצון בני הזוג לגלות מעורבות במחשבות, ברגשות וברוחת האחר (Kabat-Zinn, 1993; Welwood, 1997), משפרת את יכולת בני הזוג להתמודד עם משברים וארועים מאיימים, מעודדת כינון יחסים זוגיים בריאים ומעצימה באופן כללי את איכות הקשר (Kabat-Zinn, 1993). כמו כן נמצא כי תשומת לב זוגית משפיעה על מידת האושר והשמחה שחווים בני הזוג במערכת היחסים (Carson, Carson, Gil & Baucom, 2004), מנבאה פתיחות בקשר, תחושת שייכות, קרבה בין-אישית ותבניות התנהגות הדדיות כמו יכולת לשתף פעולה עם בן הזוג ולהגיב אליו (Brown & Ryan, 2003).

חוקרים אחרים (למשל: Bavelas, Coates & Johnson, 2000, 2002; Bradbury & Karny, 1993; Smith, Heaven & Ciarrochi, 2008) הדגישו את התקשורת הזוגית, וטענו כי היכולת לנהל תקשורת המבוססת על הקשבה אקטיבית ועל תשומת לב לדברי האחר, תלויה במידה רבה בתשומת הלב ההדדית, וכן שזוגיות שבה בני הזוג מעניקים תשומת לב האחד לשני, מאופיינת ברמה נמוכה של נגיביות ושל חרדה וברמה גבוהה של חיוביות ביחס למערכת היחסים ולבן הזוג, ולפיכך גם בסיכון נמוך יותר לגירושין (Caughlin, Huston & Houts, 2000). מספר חוקרים (למשל: Christensen, 1987; Caughlin & Huston, 2002) ניסו לזהות תבניות תקשורת משפחתית וזוגית ומצאו שחלק מתבניות התקשורת מייצגות התדיינות הדדית, בונה ואקטיבית על ההבדלים והשונויות שבין בני הזוג, בעוד תבניות אחרות מייצגות נטייה כללית להימנע מקונפליקט ולאמץ התנהגויות ותפקידים שבסופו של דבר מחלישים את הקשר הזוגי. למשל, זוגות שדיווחו שהם מנהלים דיונים פתוחים על נושאים שונים, נטו להביע את תחושותיהם בפתיחות רבה יותר ובדרך חיובית וניסו לפעול לתוצאה מיטבית מתוך הסכמה ומתוך רצון לפתור את הקונפליקט. זוגות אלה דיווחו על רמה גבוהה יותר של שביעות רצון מן הקשר הזוגי שלהם (Christensen & Shenk, 1991; Noller).

White, 1990 & לעומת זאת, זוגות שתבניות התקשורת שלהם אופיינו בדרשנות ובנסיגה מאמירות או מהחלטות קודמות דיווחו על ירידה הדרגתית בחוסר שביעות הרצון מן הקשר הזוגי (Heavey, Christensen, 1995 & Malamuth, 1995) ובמשך הזמן גם על גירושין (Gottman & Levenson, 2000).

מידת שביעות הרצון מן הקשר הזוגי נמצאה קשורה גם לתכונות ולמאפיינים אישיים של בני הזוג (Neyer & Voigt, 2004). בין תכונות אלה נמנו כישורי פתרון בעיות, כושר הסתגלות, אסרטיביות, היכולת להביע ולבטא תפיסות שונות, יכולת ניהול רגשות, אמפתיה או אופטימיות (Johnson et al., 2005; Smith et al., 2008). גם למידת ההערכה העצמית שחשים הזוג קיימת השפעה (למשל: Fincham & Bradbury, 1993; Shackelford, 2001). נמצא כי בני זוג בעלי הערכה עצמית נמוכה מרוצים פחות ממערכות היחסים שלהם, נוטים להיפרד לאחר תקופה קצרה (Hendrick, Hendrick & Adler, 1988), 'סובלים' ממגוון של התנהגויות זוגיות הרסניות ופוגעניות (Murray, Rose, Bellavia, Holmes & Kusche, 2002) ומבטאים רמה גבוהה של תחושות אהבה מאוונות (Campbell, Foster & Finkel, 2002). כמו כן, נשים נשואות לבני זוג בעלי הערכה עצמית נמוכה נוטות להתלונן על בן הזוג שלהם ולהביע פחות שביעות רצון בהשוואה לנשים הנשואות לבן זוג בעל הערכה עצמית גבוהה (Hendrick & Hendrick, 1986). יחד עם זאת נמצא כי בדרך כלל קיימת התאמה בין בני הזוג ביחס למידת ההערכה העצמית שלהם (Schafer & Keith, 1992; Shackelford, 2001), כלומר בני זוג בעלי מידה דומה של הערכה עצמית נוטים להימשך זה לזה.

מודל שמוצג בספרות מנתח את סוגיית שביעות הרצון מן הקשר הזוגי ומנסה להגדיר זוגיות טובה או בונה מהי (Karney & Bradbury, 1995; Halford, 1999), מציע ארבעה אשכולות של משתנים: 1. האינטרקציה הזוגית הכוללת בין השאר: תקשורת זוגית טובה, הצבת מטרות זוגיות משותפות, התאמת בני הזוג בתפיסה ובציפיות מהזוגיות, דמיון בפתרון קונפליקטים, תחושת 'אנחנו', לקיחת אחריות ונקיטת פעולות עצמיות לשימור שביעות הרצון (Carrere, Buehlman, Gottman, Coan & Ruckstuhl, 2000; Fincham, 2003; Harold & Gano-Phillips, 2000; Halford, Markman, Stanley & Kline, 2003). 2. מאורעות החיים המתייחסים בין השאר לאופן שבו תומכים בני הזוג אחד בשני, בעיקר בתקופות של שינויים ומתח (Halford, 2002). 3. תכונות האישיות של בני הזוג שהן בעלות השפעה על ויסות מתח, לחץ והשפעות שליליות (Karney & Bradbury, 1995) ועל ניהול סגנון התקשורת בטוח (Davila & Bradbury, 2001); 4. ההקשר התרבותי שבתוכו מתקיימת מערכת היחסים ומידת ההתאמה התרבותית של בני הזוג (Halford et al., 2003). משתנים אלה נכללים במערכת הזוגית במינונים משתנים המשפיעים על אופי הקשר ועל שביעות הרצון ממנו ויכולים לשמש כגורמי סיכון או חוסן במערכת הזוגית. רמה טובה וגבוהה של משתנים אלה תהפוך אותם לגורמי חוסן ותוביל לזוגיות בונה, מאוזנת ומספקת, הנתפסת כתנאי מסייע להתפתחות אישית אופטימאלית ולאוויר (קורן, 2002; Halford et al., 2003; Stanley & Markman 1998).

זוגיות עם בן זוג מכור או מחלים מסמים

בעוד ההשפעה של קבוצת השווים על מעורבות בשימוש בסמים מבוססת ומתוקפת בספרות המקצועית, גוף הידע העוסק בקשר שבין התמכרות ליחסים בין אישיים במשפחה, ובעיקר יחסים עם בני זוג, מצומצם יותר

(אלטוס, 2004 ; Fales-Stewart et al., 2000), והמידע שיש על מכורים לסמים ועל מעורבותם הזוגית מקורו בעיקר במחקרים על התמכרויות אחרות, בעיקר התמכרות לאלכוהול.

יחסים אינטימיים וחיים עם בן זוג מכור מתוארים כמצב של מתח קבוע (Straussner & Ashenberg, 1993). בנות זוג שאינן משתמשות נתפסות כנשים הלכודות במצב של חוסר ברירה (Cullan & Carr, 1999) והן מציגות סגנונות שונים של התמודדות עם המצב, החל מדחייה מוחלטת, דרך תחושה והתנהגות של בידוד ועד להתנהגויות המגנות ומגוננות על בן הזוג (Colman, 1982; Koffinke, 1991). מתוך כוונה לשמור על יציבות ועל תפקוד משפחתי תקין ומתוך כוונה לדחות את המשבר מציגה האישה, בהתאמה לשלבי ההתמכרות השונים של בן הזוג, שימוש במנגנוני הגנה, כמו: הכחשה, פיצול, השלכה והזדהות (Barber & Gilbertson, 1992; Orford, 1992; Johnson, 1998; Granello & Beamish, 1998; Collins, 1993). נשים אלה מנסות שוב ושוב לשלוט בבעיית ההתמכרות של בן הזוג, להגן עליו או לשנותו. כתוצאה מכך הן מפתחות תלות שיתופית (מיכאל, 2006 ; Prest & Protinsky, 1993 ; Collins, 1993; Cullan & Carr, 1999).

תלות שיתופית מוגדרת כחיפוש לא פונקציונלי אחר זהות, הערכה עצמית וסיפוק מחוץ לעצמי (Cermak, 1991). התנהגויות של שותפות תלות כוללות הצלה ושליטה, טיפול יתר וחיפוש אחר אישור בני הזוג (Zelvin, 1997). כדי לחוש קרובות אליו וכדי לקבל אישור וזהות עצמיים, מקריבות שותפות התלות את צורכיהן האישיים ונשענות על בן הזוג באופן מוגזם (Dear & Roberts, 2002; Dear, 2004). הן נוטות לבטוח בדעותיו יותר מאשר בדעות עצמן, מאמינות שאיכות חייהן תלויה בו, מגלות נאמנות חזקה לחוקים המשפחתיים, חוסר בגבולות אישיים והערכה עצמית נמוכה (מיכאל, 2006). הן מתקשות להיות לבד, נמצאות במצב כרוני של שעמום וריקנות וחיות בחרדת נטישה מתמדת, ולפיכך הן חייבות להרגיש שהן נזקקות ושולטות שליטה מלאה בחיי בן הזוג (מיכאל, 2007 ; Cullan & Carr, 1998; Le-Poire, Hallett, & Giles, 1998). באופן פרדוקסלי, יוצרת התנהגות זו של האישה המחפה ומגנה על בן זוגה את התוצאה ההפוכה, ובמקום להפחית את השימוש היא בדרך כלל מגבירה אותו ועוזרת לשמר את הבעיה (Finzi-Dottan, 2003; Sapir, & Weizman, 2003; Cohen, Iwaniec, & Sapir, 2003).

למכור ולבת זוג, אם כך, יחסי תפקידים משלימים ולא סימטריים (Haley, 1963). המכור מחליף תפקיד לסירוגין, מילד כנוע עם אימא מפנקת לבן מורד עם אם שוטרת (אלטוס, 2004). ככל שהמכור שוקע יותר בהתמכרותו, כך הוא הופך שולי יותר למשפחה, מוותר על תפקידיו ההוריים ונוטש את מחויבותיו המשפחתיות והזוגיות. כתוצאה מכך, לוקחת על עצמה בת הזוג יותר ויותר תפקידים, ממלאה את החלל שנוצר ומפצה על החסר שמשאיר המכור כבן זוג וכחורה (מיכאל, 2006 ; אלטוס, 2004 ; Kaufman, 1985). כך, בשעה ששותפת התלות מגשימה את צורך בן זוגה המכור בנזקקות ובטיפול, מגשים בן הזוג את צורכיה שלה בנתינה ובשליטה. ביחד הם מקיימים דפוס זוגי-קומפלימנטרי (מיכאל, 1996).

זוגות שבהם אחד מבני הזוג מכור לסמים מאופיינים במספר משתנים משותפים: הם מעורבים לעתים קרובות במריבות זוגיות בלתי פתורות ותופסים באופן שונה את הקונפליקטים הזוגיים ואת הפתרונות האפשריים לקונפליקטים אלה (Crankovic & DelCampo, 1998), הם סובלים מתקשורת דלה, מביעים רגשות דחייה, כעס ועוינות הדדיים, מאשימים זה את זה, מתחרים על הדומיננטיות ועוקבים זה אחר זה (אלטוס, 2004). יחסי נישואין עם בן זוג מכור לאלכוהול מאופיינים גם בלחצים הקשורים בהרגלי שינה בעייתיים, בהיעדרות מכוונת של בן הזוג מפעילויות משפחתיות, בחוסר היגיינה, בהתנהגויות אגרסיביות ובתגובות של קינאה (Zweben, 1986). מאפיינים אלה הוגדרו כגורמי סיכון וכמגבירים של שימוש (למשל: Fales-Stewart

Mackensen & Cottone, 1992; Teichman & Birchler, 1998) ומתוך כך גם כמסכנים אפשריים של החלמה (Basha, 1996). פינצי-דותן ועמיתיה (Finzi-Dottan et al., 2003) עקבו אחר 56 מכורים מחלימים בשלב הראשון של הניקיון הפיזי ואחר 56 נשותיהם הלא מכורות. הם מצאו כי מערכת היחסים של זוגות אלה הייתה מאופיינת בנימוק, בתקשורת מעורפלת ובגבולות בלתי פונקציונליים. כמו כן, הם ציינו כי בני הזוג התמודדו עם רמה גבוהה של קונפליקטים ועם מערכת יחסים כאוטית ונוקשה. לכל אלה, לדברי החוקרים, הייתה השפעה על ההחלמה ועל ההסתגלות.

תהליך ההחלמה משימוש בסמים מערב בתוכו, כאמור, שינויים פיזיים, קוגניטיביים ורגשיים מורכבים, כמו גם שינויים במערכות היחסים עם אחרים משמעותיים בכלל ועם בני המשפחה ובת הזוג בפרט (Catalano, Gainey, Fleming, Haggerty & Johnson, 1999; Koffinke, 1991). היות ומשמעותה של החלמה מסמים היא הסתגלות לחיים ללא סמים ואימוץ של הרגלי חיים תומכי ניקיון, נאלצים חברי המשפחה להכיל כוחות אישיים לשם התמודדות מוצלחת עם קשת רחבה של משימות מיוחדות ועם מצבים בעייתיים ומלחיצים (Schlesinger & Horberg, 1990; Bell, Richard & Dayton, 1996). בשל המעבר מהתמכרות לניקיון, נאלצת בת הזוג לשנות אסטרטגיות התמודדות ולהתאים את עצמה למצבו של בן הזוג (Coles, 1989). במקרים שבהם חווים המשפחה ובני הזוג חרדה ברמה גבוהה כתוצאה משינויים אלה, עומדת ההחלמה בסכנה (Kaufman, 1985). בהקשר זה מוצע כי כאשר בני זוג מתמודדים עם משבר זוגי ובין-אישי נוטים המכורים לחזור לשימוש, זאת משום שהמעידה מסיטה את תשומת הלב מן הבעיות הזוגיות (Todd, 1988). כך, נתפס השימוש כסימפטום וכתוצאה של חוסר תפקוד המערכת הזוגית וכמכניזם להתמודדות עם אי תפקוד זה (Frankenstein, Hay & Nathan, 1985; Jacob, Dunn & Leonard, 1983; Kaufman, 1985; Steinglass, 1981).

לתקופות של שימוש או ניקיון השפעה ישירה על האינטרקציה הזוגית (אלטוס, 2004). בזמן שתייה, למשל, נוטים בני הזוג לתפקד באופן בלתי תלוי זה בזה ויחסייהם מאופיינים בתיאום נמוך ובחוסר הסכמה. בזמן ניקיון, לעומת זאת, משתנה הלך רוח זה והם מסוגלים לפתור בעיות מתוך הסכמה ומתוך התחשבות הדדית (שם). במחקרים שבדקו אווירה זוגית ומשפחתית בקרב אלכוהוליסטים נמצא כי בתקופות שבהן שמר בן הזוג על ניקיון, דיווחו בני הזוג על אווירה חיובית יותר, על תחושת לכידות גבוהה ועל ביטוי חיובי של רגשות (Moos & Billing, 1982). עוד נמצא כי האינטרקציות הזוגיות של זוגות החווים תקופה ארוכה יותר של ניקיון הינן בעלות אופי חיובי יותר בהשוואה לזוגות עם תקופות ניקיון קצרות (Roberts, Floyd & O'Farrell & Cutter, 1985). לדעתו של שטיינגלס (Steinglass, 1982; 1992), התנהגות בני הזוג משתנה בהתאם לתקופות השימוש והניקיון. הוא כינה שינוי זה דפוס התפכחות-השתכרות. לטענתו, נשים נוטות לקחת על עצמן תפקידים רבים יותר בתקופת שימוש ונוטות לוותר עליהם כאשר בן הזוג פיכח. במחקר אחר (Jacob & Leonard, 1988) נמצא כי נשים נוטות להיות ביקורתיות יותר ולהביע רגשות שליליים רבים יותר כלפי בן הזוג כאשר הוא משתמש. בהשוואה לתקופות של שימוש בהן מנסה בת הזוג לשלוט על כמות השתייה של בן הזוג ומכבירה הערות על דפוסי השתייה שלו, מאופיינת תקופות הניקיון בשינוי יחס האישה לבן הזוג ובירידה ניכרת במתחים הזוגיים (Wiseman, 1980). שינויים אלה מעידים על כך שמערכת היחסים הזוגית של מכורים לסמים עם בנות זוג שאינן משתמשות מאופיינת בחוסר יציבות, ברגשות שליליים ובחוסר אמון, כמו גם בעליות ובמורדות בהתאם לתקופות השימוש והניקיון.

זוגיות עם בן זוג במאסר

כליאת אדם שהורשע בפשע נתפסת כענישה המכוונת למבצע העבירה. עם זאת לצורת ענישה זו השלכות משמעותיות לא רק על האסיר עצמו, כי אם גם על משפחתו (Pollock, Greene, Haney & Hurtado, 2000; Reed & Reed, 1995; Reed & Reed, 1998). למעשה, הענישה מתרחבת מעבר לאסיר, פוגעת בכל מי שאותו אסיר יקר לו ומעמידה את בני המשפחה בפני התמודדות והסתגלות למציאות החדשה.

רבים מהמחקרים העוסקים בהשפעה שיש למאסר מתמקדים דווקא באסירים עצמם (כמו: Lott, 1992; Mauer & Chesney-Lind, 2003; Nagin & Waldfogel, 1998; Pager, 2003; Uggen, 1999, 2000; Uggen & Manza, 2002). רק מספר קטן של מחקרים בדק את ההשפעה שיש למאסר של הורה (אב) על ילדיו (למשל: Bernstein, 2005; Boswell & Wege, 2002; Martone, 2005; Murray & Farrington, 2005; Seymour & Hairston, 2001; Snyder, Carlo & Mullins, 2002) ואילו השפעת המאסר על בנות הזוג של אסירים כמעט ולא נבדקה (פרנצמן, 2013; Leverentz, 2006). עובדה זו מעניינת לאור המספר ההולך ועולה של אסירים גברים, המלמד גם על עלייה מקבילה במספר הילדים ובנות הזוג של אותם אסירים (Comfort, 2009) ועל התרחבות היקף הסובלים המשניים מעונש של מאסר (King, 1993; Kazura, Codd, 2008; Schen, 2005; Magaletta & Herbst, 2001; Schen, 2005; Magaletta & Herbst, 2001; Blake, 1990; Codd, 2008; Girshick, 1996). (victims' 'invisible')

רבים מן המחקרים הראשונים והמוקדמים (לסקירה והרחבה ראה: Hannem, 2008) שבחנו את סוגיית המאסר על בת הזוג התייחסו להתמודדות עם קשיים כלכליים ולהיעדר תמיכה חברתית. מחקרים מאוחרים יותר (למשל: Girshick, 1996; Fishman, 1993; Morris, 1965) זיהו גם תחושות של בדידות, תסכול מיני, חוויית דחק כתוצאה מהורות יחידה כפויה ומקושי בטיפול בילדים והתמודדות עם תחושות שליליות, עם אפליה ועם עוינות שמפגינות סוכנויות חיברות כמו בתי ספר וקציני מבחן. בהקשר זה הוזכר חשש משמעותי מרכילות ומסטיגמה חברתית, כמו גם מן ההשלכות האפשריות של התיג. תחושות אלה, כמו גם התמודדות עם נידוי חברתי, רגשות של בידוד, פחד מפני קלון וחוסר אונים, נמצאו גם במחקרים עדכניים (למשל: Comfort, 2009; Hong Chui, 2010). הונג צ'יו (Hong Chui, 2010), למשל, מצא כי בנות זוג שחשפו את מאסר בן הזוג בפני המשפחה המורחבת קיבלו תגובות מגוונות מצד חברי המשפחה. בעוד חלק מן הנשים קיבלו תמיכה, רבות מהן נתקלו גם בתגובות מנדות, לועגות ומביישות. נמצא (Lowenstein, 1984) כי נשים בעלות חוסן נפשי רב יותר, עם רמת השכלה גבוהה יותר ועם תמיכה משפחתית רחבה ויציבה יותר, מצליחות להתמודד עם המאסר ועם השלכותיו הטראומטיות טוב יותר מנשים שחסרו מאפיינים אלה. לנשים אלה כישורי עבודה טובים יותר ומכאן גם כושר השתכרות גבוה יותר, כמו גם יכולת טובה יותר לנהל את ענייניהן הכספיים. כמו כן, נטו נשים אלה להתבונן על המצב באופן מפוכח וריאלי.

במחקר שבדק את מערכת היחסים הזוגית בין אסירים ונשותיהם (Carlson & Cevera, 1992) נמצא כי תקשורת באמצעות שיחות טלפון, מכתבים וביקורים בכלא משמשים כאסטרטגיית התמודדות הן לאסיר והן לבת זוגו ומסייעים לשמר את הקשר הרגשי למרות הניתוק הפיזי. עם זאת בעוד האסירים ייחסו את מירב החשיבות לביקורים בכלא, נטו הנשים להעריך אותם פחות בהשוואה לצורות התקשורת האחרות. לדעת החוקרים, ההבדל בין בני הזוג נעוץ במחיר הכלכלי והפיזי שנאלצות הנשים לשלם כדי להגיע לביקור (למשל: מרחקי נסיעה ארוכים ועלויות נסיעה גבוהות).

קומפורט (Comfort, 2009) בחנה את האופן שבו מתחזקים אסירים ובנות זוגם את מערכת היחסים האינטימית שלהם. לדעת החוקרת, חלק מן הנשים שמערכת היחסים שלהם טרם תקופת המאסר אופיינה בקשיים משמעותיים ולעתים אף בהתעללות באישה ולמרות זאת רצו לשמר אותה, ראו בעצם השהייה של הגבר במאסר הזדמנות לבסס לעצמן תחושה של שליטה ושל כוח. נשים אלה, שכאמור העדיפו במודע לשמור על קשר עם בן זוגן האסיר, תפסו עצמן כמי שנהנות משני עולמות. הן מצד אחד ניהלו קשר אינטימי עם בן זוג, ומן הצד השני הן שמרו על עצמאות וניהלו את מערכת היחסים מתוך תחושה של כוח, זאת משום שכוח ההחלטה מתי לבקר את בן הזוג ובאיזו תדירות היה נתון בידיהן. נוסף על כך, דיווחו חלק מן הנשים כי כל זמן שכן הזוג בכלא, הן חוות ביטחון מכך שכן הזוג אינו יכול ל'מצוא' לעצמו בת זוג אחרת שתתפוס את מקומו. לדברי החוקרת, נקודת מבט ייחודית זו חושפת את האפשרות שישות אסירים עשויות לראות במאסר תקופה טובה ותורמת למערכת היחסים. עם זאת חלק מן הנשים נוטות לנצל את המאסר כתירוץ לסיום מערכת היחסים, דהיינו לפרידה ולעתים גם לגירושין (Hong Chui, 2010), ואילו חלק אחר של הנשים טוען כי למאסר בן הזוג אין כל השפעה עליהן, זאת משום שלדבריהן מערכת היחסים אופיינה מלכתחילה בחוסר יציבות ובתחושות של בידוד וניתוק. מן התגובות השונות הסיק הונג צ'יו כי אופיה המוקדם של מערכת היחסים הוא זה שקובע למעשה הן את מידת ההשפעה שיש למאסר על חברי המשפחה, הן את המידה ואת האופי של שימור מערכת היחסים בעת המאסר והן את עתידו של הקשר בין בני הזוג.

רבות מנשות האסירים מונעות מאהבה, מרחמים ומדאגה לבן זוגן (Comfort, 2009). הן נוטות לשבח אותו, מייחסות לו תכונות טובות שלא בהכרח קיימות ומקריבות את עצמן כדי לספק לו את כל מחסורו. ברוב המקרים הן מוכנות לעשות כל מה שיידרש, גם אם פירושו של דבר שיוותרו על עצמן ועל פרטיותן ויבזבו את מעט המשאבים שיש ברשותן. במילים אחרות, מתנהלות נשים אלה במידה רבה בדומה לנשות המכורים שהוזכרו בפרק הקודם של חיבור זה, דהיינו, על פי הדגם של תלות שיתופית. בדרך זו, יוצרים לעצמם האסיר ובת זוגו, בדומה למכור ובת זוגו, תחושת קרבה למרות הריחוק והבידוד (שם). פרנצמן (2013), שראיינה 12 נשות אסירים בישראל, מצאה כי הנשים מנכיחות את בן הזוג הנעדר בחייהן באמצעות תהליך קוגניטיבי שבו הן לוקחות על עצמן את תפקיד האחר המשמעותי ומדמיינות את מחשבותיו, את רגשותיו ואת נקודת מבטו של בן זוגן. הן למשל כותבות תזכירים ויומנים ובאמצעות פעולת הכתיבה מעודדות חשיבה על האחר וכך מנכיחות אותו בחייהן. כמו כן מצאה החוקרת כי למרות שהנשים במחקרה תופסות את עצמן כאסרטיביות, כחזקות וכבעלות יכולת להניע שינוי בחייהן, עצמיותן מוגדרת באמצעות מושג העצמי של בני זוגן. דהיינו, בן הזוג אליו הן מרגישות אינטימיות, מחוייבות ותשוקה, תופס מקום מרכזי בעצמי שלהן.

נישואין וחדילה מן הפשע

הספרות הבוחנת את השפעת הנישואין על חדילה מן הפשע מצביעה בדרך כלל על כך שפרטים נשואים מעורבים פחות בפעילות עבריינית. עדויות תומכות להשפעה זו נמצאו במחקרים שבחנו אוכלוסיות שונות, ביניהן: עבריינים בסיכון גבוה, אוכלוסיית מיעוטים והאוכלוסייה בכללותה (למשל: Farrington & West, 1995; Horney et al., 1995; Warr, 1998; Laub & Sampson, 2003; Maume et al., 2005; Massoglia & Uggen, 2007). כמו כן נבחנה השאלה בשיטות חקר שונות, כמותיות ואיכותניות, במחקרי דיווח עצמי

ובמדינות שונות בעולם, ביניהן: ארה"ב, אנגליה, קנדה, הולנד (Sampson et al., 2006; Bersani, Laub & Nieuwbeerta, 2009).

במחקר שבחן את הקשר הסיבתי שבין נישואין וחדילה (Sampson & Laub, 2001, 2003; Sampson et al., 2006) נמצאה ירידה של 35% במעורבות בפשע של עבריינים נשואים. בעקבות כך, נבחנה השאלה במחקרים רבים (בין השאר: Laub, 1993, Sampson et al., 2006; Bersani et al., 2009; Bouffard, 2003; King, Massoglia & MacMillan, 2007; Laub, Nagin & Sampson, 1998; Laub & Sampson, 2001; Sampson & Laub, 1993; Wright & Cullen, 2004; Sampson et al., 2006; Theobald & Farrington, 2011). מחקרים אלה, כאמור, נשענים ברובם על התאוריה של קולמן (Coleman, 1990), המדגימה את המבנה של מערכות יחסים בין-אישיות ואת ההקשר המוסדי-חברתי שלהן, וקושרים אותה לתאוריה המסורתית של הפיקוח החברתי (Hirschi, 1969) ולהון החברתי (Coleman, 1990; Sampson & Laub, 1993). בהקשר זה נכתב:

“Adults, regardless of delinquent background, will be inhibited from committing crime to the extent that they have social capital invested in their work and family lives [...] By contrast, those subject to weak system of interdependence and informal social control as an adult [...] are freer to engage in deviant behavior even if nondelinquent as a youth.” (Sampson & Laub, 1993, p. 141).

מתוך כך עולה שהנישואין יוצרים מערכות של מחויבות, תלות הדדית, תמיכה הדדית וריסון של הנטיות העברייניות. עם זאת נטען כי לנישואין תהיה השפעה רק כאשר המעורבים בהם יהיו בעלי תחושת מחויבות, ציפיות והשתתפות פעילה (שם).

וור (Warr, 1998, p. 184) מציע ש"נישואין מציינים שינוי משמעותי במידת המעורבות שיש לפרט עם קבוצת השווים שלו וכי כתוצאה מהנישואין מקדיש אדם יותר זמן לעיסוקים עם בן זוגו, וכן למשפחה ולהולדה". לטענתו, ההפחתה באינטרקציות עם חברים (חברים בכלל וחברים עבריינים בפרט) מובילה לצמצום בהזדמנויות ובמוטיבציה לפשע. בדומה לו, טוענים אוסגוד ועמיתיו (Osgood, Wilson, O'Malley, Bachman & Johnston, 1996) כי פעילויות שגרתיות עם חברים מעלות את תדירות ההתנהגות הסוטה בגילאים 18-26 (להרחבה בנושא זה ראה: Hindelang, Gottfredson & Garofalo, 1978) וכי הנישואין מציבים מחויבויות המובילות לשינויים בסגנון החיים ובתבניות ההתקשרות עם אחרים, ולכן עשויים להפחית את הרצון למעורבות בפעילויות פנאי מחוץ למשפחה. עוד נמצא כי בהשוואה לרווקים, אדם נשוי מבלה פחות זמן עם חבריו מאותו מגדר בהשוואה לזמן שבילה אתם בתקופת רווקותו (או לפני הנישואין) (Osgood et al., 1996). בהקשר זה נכתב: "נישואין משפיעים על חדילה משום שלעתים קרובות הם מובילים לשינויים משמעותיים בשגרת היומיום [...] בעיקר ביחס להתרועעות עם חברים בקבוצת השווים." (Laub & Sampson, 2003, p. 151).

שינויים בשגרת החיים ובקשרים חברתיים עשויים להתרחש כתוצאה משליטה חברתית ישירה ומפורשת של בן זוג אחד בשני. נמצא כי רעיות 'מפקחות' על מערכות היחסים החברתיות של בן זוגם, מגבילות ומנתבות אותן (Allan, 1992; Sampson & Laub, 2003b; Sampson et al., 2006). פיקוח זה מצמצם את האפשרות של בן הזוג למעורבות בהתנהגויות מסכנות כמו למשל שתיית אלכוהול ללא הגבלה (Umberson, 1992; Waite & Gallangher, 2000).

לקשר הנישואין השפעה אפשרית גם ברמה הקוגניטיבית. חתונה עשויה להשפיע על האופן שבו אדם תופס ומעריך את עצמו, זאת משום שהיא מסמלת עבור מרבית האנשים התבגרות ולקיחת אחריות על אחרים, והדבר מתחזק עם הולדת ילדים. לשינוי קוגניטיבי זה השפעה גם ביחס לחדילה, משום שתחושת האחריות והדאגה לאחר מצמצמת את הנטייה לקחת חלק בהתנהגויות מסכנות (Giordano et al., 2002).

מרבית המחקרים שבחנו את הקשר שבין נישואין ובין חדילה, בחנו זוגות שנישאו באופן חוקי ומסורתי, באמצעות הסדר פורמאלי. רק מעט מחקרים (למשל: Waite & Gallanger, 2000; Visher, Knight, Chalfin & Roman, 2009) בחנו צורות של נישואין בהשוואה לצורות של זוגרות ואלה הראו ממצאים לא עקביים (Duncan, Wilkerson & England, 2006). מהמחקרים עולה כי לזוגות נשואים תחושת מחויבות ואחריות הדדית לאורך יותר זמן וכי גברים נשואים מעורבים פחות בפעילות עבריינית או מסוכנת בהשוואה לגברים בזוגרות. לאור מיעוט המחקרים וחוסר העקיבות בממצאים יש להמשיך ולבחון את השאלה האם ההנחה שלחיי נישואין אופי מרסן, השפעה על תבניות ההתנהגות ועל הקשרים החברתיים, נכונה גם למערכות יחסים המתקיימות ללא נישואין.

שינויים בתבנית ההתנהגותית של עבריינים נמצאו גם בשנים הסמוכות לנישואין, לפני ואחרי. תקופת החיזור והכניסה לנישואין מוגדרת כאירוע מתמשך ולא חד פעמי, ונטען כי עלייה במידת המחויבות כלפי הזוגיות וכלפי מערכת היחסים והשינויים בשגרה ובתבניות ההתנהגויות מתגבשים עוד בתקופת החיזור. עם זאת חשוב לציין שההשפעה המשמעותית ביותר מתרחשת במהלך שנת הנישואים הראשונה ובשנה שלאחריה (Laub et al., 1998). לחיי נישואין, הנתפסים כנקודת מפנה, מיוחסת חשיבות רבה בתהליך החדילה. בדומה לכל מוסד חברתי אחר, כוללים חיי הנישואין מנגנוני פיקוח המניעים לשינוי: 1. כורתים את העבר מן ההווה; 2. מייצרים הזדמנות להשקיע במערכת יחסים חדשה המציעה תמיכה וקשרים חברתיים חדשים; 3. מעצבים ומכוונים את ההתנהגות; 4. מבנים את שגרת היומיום ומכוונים אותה יותר לחיי משפחה ופחות לחברים; 5. מייצרים הזדמנות לשינוי בתפיסת הזהות והערך העצמי (Sampson & Laub, 2003b), מה שהיל (Hill, 1974) קרא לו: "מאיש גיהנום לאיש משפחה".

כאמור, מחקרים מצביעים על שינוי בתבניות ההתנהגות העבריינית בעקבות נישואין. בחלק קודם של פרק זה גם תואר קשר בין נישואין ובין שינויים בהרגלי שימוש בסמים. פרטים שימצאו' אהבה חדשה (Vaillant, 1983) ופרטים שדיווחו על קשרים טובים עם בנות זוגם (אלטוס, 2004; Osborn & West, 1979; West, 1982) הציגו מוכנות גבוהה יותר לטיפול ולגמילה כמו גם התמדה בהם. כמו כן דווח על קשר חיובי בין לכידות זוגית ובין הפחתה בצריכת אלכוהול ועל קשר שלילי בין תקשורת בעייתית בין בני זוג לבין אחוזי ניקיון מסמים (Fales-Stewart & Birchler, 1998). מארלט וגורדון, למשל (Marlatt & Gordon, 1985), מדגישים כי לבת הזוג תפקיד חשוב בתהליך החדילה וההימנעות משימוש בסמים. לטענתם, שמירה על ניקיון או חזרה לסם תלויים בתמיכה החברתית בכלל ובאיכות היחסים האינטימיים של המכור ובת זוגו בפרט. באופן כללי עולה מן המחקרים כי נשואים, בהשוואה לרווקים, מצליחים להימנע משימוש לתקופות ארוכות יותר. ממצאים דומים נמצאו גם באשר להתנהגויות אלימות, ובעיקר באשר להתנהגויות של אלימות כלפי בנות הזוג (לסקירה ולהרחבה ראה: Laub & Sampson, 2001).

כפי שעולה ממחקרם של לאוב וסמספסון (Laub & Sampson, 2001), השפעת הנישואין על החדילה מן הפשע הינה הדרגתית, מתמשכת ומצטברת לאורך זמן. לטענתם, ניכרת חשיבות רבה הן לתזמון קשר הנישואין והן לאיכותו. מתוך כך, חיי נישואין מוקדמים המאופיינים בלכידות חברתית מהווים, לדעתם, גורם

חוסן והם בעלי אפקט של מניעה. כמו כן מודגש כי אפקט ההשפעה של איכות טובה של חיי נישואין תלוי בזמן כי הוא נגלה לאטו וצומח וגדל לאורך שנים, עד אשר הוא לובש צורה ומשמש כגורם מעכב פשיעה. עם זאת, אין מגדירים החוקרים מהי איכות טובה של חיי נישואין.

לאור הסקירה לעיל, נראה כי ניתן להציע שלחיי נישואין עשויה להיות השפעה על חדילה. עם זאת התמיכה התאורטית בהנחה זו אינה מאפשרת להתייחס לקשר מובהק (Bersani et al., 2009), והמחקרים שבחנו השפעה זו סובלים בחלקם מבעיות מתודולוגיות שונות. למשל: רבים מהם התבססו על נתונים ישנים והתמקדו באוכלוסיית גברים עבריינים בלבד (למשל: Horney et al., 1995; Farrington & West, 1995; Laub & Sampson, 2003); רובם קשרו בין נישואין ובין חדילה אבל סיפקו תובנה אמפירית מוגבלת באשר למנגנון ההשפעה על הפעילות העבריינית ולא הצליחו להסביר נתח נרחב מתהליך השינוי (Laub & Sampson, 2003; Sampson et al., 2006; Bersani et al., 2009). כמו כן, נבדקו בעיקר זוגות נשואים תוך התעלמות ממגוון סגנונות הזוגיות הקיים כיום (Bersani et al., 2009). שינויים בשגרת החיים ובקשרים חברתיים הוסברו בין השאר כתוצאה משליטה חברתית ישירה ומפורשת של בנות הזוג. הנחות אלה לא נבחנו לעומקן ולא נמצאו עדויות לבחינתן מזווית הראייה של בנות הזוג. נוסף על כך, לא נבחנו לעומק שאלת גיל הנישואין (Theobald & Farrington, 2011) ולא נבחנו השאלות האם נישואין בשלב מוקדם יותר מאפשרים חדילה מוקדמת יותר, והאם לבגרות הנישואים ולאחריות הנלווית לנישואיהם השפעה על תהליך החדילה. כמו כן נטען בספרות למחסור בהבנה של תרומת הזוגיות לתהליך החדילה שמבוססת על נקודת מבט סובייקטיבית של פרטים שחדלו מן הפשע, ולפיכך על צורך בביצוע של מחקרים בשיטת מחקר איכותנית (Shover, 1985; Sampson et al., 2006; Maruna, 2001; Giordano, Cernkovich & Holland, 2003; Laub & Sampson, 2003; Sampson et al., 2006). לאור מגבלות אלה ולאור העובדה ששאלות רבות בדבר הקשר שבין נישואין ובין חדילה נשארו ללא מענה, נראה כי יש צורך במחקרים נוספים בעתיד שינסו לעמוד על פערים אלה.

המחקר שלהלן בוחן את שאלת השפעתן של מערכות יחסים (עם או בלי חתונה) על חדילה מן הפשע ועל גמילה מסמים, זאת מתוך נקודת המבט של עבריינים בשיקום ובנות זוגם. המחקר בוחן את השאלה האם וכיצד מעודדת מערכת יחסים זוגית את תהליך החדילה והגמילה ומשמרת אותו. המחקר מספק הזדמנות לבחון שאלות אלה דרך עיניהם של חדלים שהצליחו זה מכבר לעשות כברת דרך בתהליך החדילה ושל עבריינים כלואים שמבקשים לאמץ את דרך החדילה עם שחרורם מן המאסר. ייחודו של המחקר הנוכחי טמון באפשרות לזהות היבטים חיוביים וחזקות בזוגיות שיש בכוחם, לדעת המשתתפים, להניע אותם להחלטה לשנות את דרך חייהם, ואף לשמר דרך זאת ולזהות את האופן שבו משפיעים, נתפסים ומתפרשים גורמים אלה בעיניהם. ייחודו הנוסף של המחקר הוא בכך שהוא משמיע את קולן של בנות הזוג של חדלים ושל אסירים ומאפשר להן להביא את רחשי לבן ולהציג את תפיסותיהן ועמדתן. מתוך כך, מציג המחקר הנוכחי תמונה זוגית מאוזנת ושלמה, ומציע אפשרות ללמוד על דרכים אפשריות שבאמצעותן ניתן יהיה לחזק ולייעל תהליכי שינוי ושיקום בקרב אסירים ובקרב משתקמים, באמצעות הבנה, חיזוק והכוונה של מערכת היחסים הזוגית שהם מנהלים.

שיטה

המחקר הנוכחי הוא מחקר איכותני-קונסטרוקטיבי מהדגם הפנומנולוגי-פרשני (הרמנויטי) (שקדי, 2003; Bryman, 1988; Spinelli, 1989; Van Manen, 1990).

עקרונות המחקר האיכותני

המחקר האיכותני מדגיש את ההבנה ההוליסטית של התופעות שסביבנו ואת חשיבות ההקשר שניתן לתופעות אלה באמצעות פרשנות. נקודת המבט על פי גישה זו הינה סובייקטיבית ועל כן יש לבחון ולהבין תופעות רק מנקודת המבט הפנימית של מי שחוה אותן (Strauss, 1987).

במתודולוגיה האיכותנית החוקרים הם כלי המחקר העיקרי ואין כל ניסיון להשפיע או לשלוט בממצאים באמצעות כלים סטטיסטיים. כמו כן, אין ניסיון לשלוט במשתנים או להגבילם, אלא לקבל את התופעה הנחקרת כמהות אחת (שקדי, 2003). החוקר מגיע להבניה של המציאות הנחקרת על ידי מתן משמעות לעולם החוויות האנושיות, תוך התבוננות על התופעה מן הצד. הוא מקשר את הממצאים עם ידע נוסף ומגיע לידע שהוא רחב יותר מן התופעה הנחקרת (שלסקי ואלפרט, 2007).

המחקר האיכותני חוצה תחומי דעת ועולמות תוכן שונים ומכיל מגוון דרכי חקר (צבר בן-יהושע, 2001). בכל מחקר איכותני קיים רכיב סיפורי הנוגע למשתתפים. רכיב זה כולל את תיאור ההתרחשויות באירוע הנחקר, סיפורים אישיים רלוונטיים ואפילו את סיפור מהלך המחקר עצמו, שעשוי להיות לפעמים דרמטי ובעל משמעות (שלסקי ואלפרט, 2007).

עקרונות המחקר הפנומנולוגי

הגישה הפנומנולוגית שמה דגש על הבנת תופעה ומשמעותה כפי שהיא נתפסת על ידי מי שהם חלק מהאירועים (Lincoln & Guba, 1985; Creswell, 1998) ורואה את העולם בכלל ואת עולמם הפנימי של בני אדם בפרט כדינאמי ומורכב, ולפיכך כבלתי ניתן למדידה ולכימות. על פי גישה זו, לא קיימת מציאות אובייקטיבית אחת, אלא ריבוי מציאויות סובייקטיביות הנתפסות על ידי פרטים שונים (Denzin, 1989). אנו מעניקים משמעות סובייקטיבית לכל מה שנתפס על ידינו כמציאות, ועל כן מציאות האובייקט קיימת רק במשמעות שהאדם מעניק לו, וקשורה לאופן שבו היא נתפסת בתודעתו (שקדי, 2003).

מושג החקירה של הפנומנולוגיה הוא ה'תופעה' (phenomenon). המונח 'תופעה' הוא מונח כללי, המתאר את ההבנה הממשית שיש למישהו בדברים ובאירועים אמתיים שמתרחשים בעולם. ה'תופעה' היא האירוע כפי שנחוה על ידי הסובייקט שחוה אותה. הפנומנולוגיה, בניגוד לפרדיגמה הפוזיטיביסטית, אינה מחפשת את הקיום האובייקטיבי האמפירי של האובייקט, אלא את הנוכחות הפנומנולוגית שלו. לכן, בשיטה זו החוקר אינו נדרש להיות אובייקטיבי, אבל עליו להיות מודע לעמדות, להנחות, לתפיסות העולם שהוא מביא עמו, ולהשתמש בהם כמנוף למחקר. באותו זמן, עליו לגשת למחקר כאדם זר ולהימנע מביקורת או שיפוטיים, זאת למרות שהבחירה בנושא ובשאלות המחקר נובעת קרוב לוודאי מהעניין האישי שיש לו ומתפיסות עולמו (Anderson, 1991; Seidel & Kelle, 1995).

מטרת הפנומנולוגיה מושגת באמצעות שתי מתודולוגיות עיקריות: א. התעלמות זמנית משאלת הקיום האובייקטיבי של התופעה תוך השעיה של שיפוטים, השערות ודעות קדומות על אודות טבע התופעה; ב. חיפוש אחר מה שניתן להגדיר כסגולותיה ההכרחיות של התופעה הנחקרת, דהיינו התבוננות במהות התופעה ותיאורה (שקדי, 2003).

אופן הדגימה הנהוג במחקר הפנומנולוגי מכונה 'דגימה מכוונת' (purposive sampling) והוא נובע מהמטרה המוצהרת של גילוי משמעויות התופעה. הקריטריון על פיו נבחרים המשתתפים הינו התנסות מוקדמת עם התופעה הנחקרת. על החוקר לאסוף מידע עד להשגת הרוויה (saturation), כלומר, עד הנקודה שבה לא מתגלה מידע חדש על פני זה שכבר קיים, ולפיכך לא ניתן לקבוע מראש את גודל המדגם הרצוי (Creswell, 1998).

המשתתפים

במחקר השתתפו 37 זוגות משתי קבוצות אוכלוסייה: קבוצה אחת של עבריינים המרצים עונש מאסר בפועל ובנות זוגם המוגדרות כנורמטיביות (N=13) וקבוצה שנייה של עבריינים בחדילה ובנות זוגם המוגדרות כנורמטיביות (N=24). כל קבוצה חולקה לשתי קבוצות⁶: **קבוצה הראשונה** נכללה תת קבוצה⁷ של אסירים ובנות זוגם (N=8) שהחלו את חייהם המשותפים טרם המאסר וכן תת קבוצה של אסירים ובנות זוגם (N=5) שהחלו בקשר ביניהם לאחר שכן הזוג כבר התחיל לרצות את מאסרו. **קבוצה השנייה** נכללה תת קבוצה של חדלים ובנות זוגם (N=11) שמנהלים מערכת יחסים זוגית ארוכת שנים, שמתוכן שנים שבהן בן הזוג עברייני ומכור פעיל וכן תת קבוצה של חדלים ובנות זוגם (N=13) שהחלו את מערכת היחסים הזוגית שלהם לאחר מספר שנים של חדילה. בכל קבוצה רואיינו משתתפים עד לשלב של השגת הרוויה, דהיינו עד לשלב שבו השיחות עם המרואיינים לא חידשו עוד. בתת הקבוצה השנייה נכללו משתתפים שלא ניהלו מעולם חיים משותפים פעילים עם בנות זוגם. לפיכך, הגיע איסוף הנתונים בקבוצה זו לרוויה מהר יותר והיא הקבוצה הקטנה במדגם. תת הקבוצה הראשונה בה למשתתפים תקופות של זוגיות פעילה גדולה במעט. עם זאת, היות ומדובר בחוויות עבר, הגיע איסוף הנתונים גם כאן לרוויה מהר יחסית. בנוסף, תהליך החדילה שחווים המשתתפים בשתי קבוצות אלה כפוי והוא תוצאה ישירה של היותם במאסר. נתון זה השפיע גם הוא על ריווי הנתונים ועל גודל הקבוצות. למשתתפים בתת הקבוצה השלישית והרביעית חיים זוגיים פעילים ומשותפים והם בתהליך חדילה מתמשך מתוך בחירה. כאן, הגיע איסוף הנתונים לכדי מיצוי ורוויה לאחר שיש עם מספר רב יותר של משתתפים. מתוך כך, שתי קבוצות אלה הן הגדולות ביותר במדגם והן אף דומות בגודלן.

בלוח מס' 1 מוצגים מאפייני רקע של משתתפי המחקר (גיל ועיסוק נוכחי), מאפיינים של זוגיות בעבר ושל זוגיות נוכחית (זוגיות בעבר וילדים מבן/בת זוג קודמים; צורת זוגיות נוכחית - נישואין, זוגרות, חברים; מספר שנות הזוגיות הנוכחית וילדים משותפים) וכן מאפיינים של בן הזוג ביחס לעבר פלילי ולשימוש בסמים (גיל עבירה ראשונה, האם היו מאסרים בעבר, סוגי עבירות ומספר שנות ניקיון). בהתאם לפרדיגמה האיכותנית, תהיה ההתייחסות למשתתפי המחקר שמית (שמות בדויים), מה שעשוי להקל גם על איתורם וזיהוים בפרק הממצאים.

⁶ להרחבה בנושא החלוקה לקבוצות ולתתי הקבוצות ראה פרק הממצאים.

⁷ להלן יקראו תתי הקבוצות על פי סדר תיאורן: תת הקבוצה הראשונה, תת הקבוצה השנייה, תת הקבוצה השלישית, תת הקבוצה הרביעית.

לוח מס' 1: מאפייני רקע, מאפייני זוגיות ומאפייני עבר פלילי ושימוש בסמים של משתתפי המחקר

עבר פלילי ושימוש בסמים של בן הזוג				פרטי זוגיות בעבר וזוגיות נוכחית***					פרטים כלליים על בני הזוג					
שנות ניקיון/ חדילה	סוגי עבירות	מאסר בעבר	גיל עבירה ראשונה	ילדים במשותף	סך שנות זוגיות נוכחית	צורת זוגיות נוכחית	זוגיות בעבר		עיסוק נוכחי		גיל*		שמות בדויים	מס'
							א'	ג'	א'	ג'	א'	ג'		
10	ניסיון לרצח	+	13	6	30	נ	-	-	ע. בית	מאסר	40-49	40-49	שריף ודוניה	1
-	סחיטה ואיומים, סחר בנשק ובסמים, שוד מזוין	+	15	4	24	נ	-	-	טיפול בקשישים	מאסר	40-49	40-49	ישראל וירדנה	2
-	איומים, רכוש	+	14	-	5.5	ח	-	-	ע. מדינה	מאסר	30-39	20-29	אנדריי ופאיה	3
6	רכוש, שוד, התפרצויות, סחר	+	12	-	8	נ	2+ג	3+ג	ע. בית	מאסר	40-49	50-59	יוני ואביבה	4
3	אלימות, רכוש, ניסיון לרצח	+	16	2	3	נ	-	-	טיפול בקשישים	מאסר	20-29	40-49	עדי ולריסה	5
5	רכוש, אלימות, סחר	+	14	3	12	נ	-	1+ג	מטפלת	מאסר	30-39	30-39	מני ויפה	6
5	רכוש, סחר, סחיטה ואיומים	+	16	-	1	נ	-	-	משק בית	מאסר	20-29	20-29	עידו וחגית	7
-	סחיטה באיומים, סחר בנשק ובסמים, שוד מזוין	+	15	4	18	נ	-	-	טיפול בקשישים	מאסר	40-49	40-49	אריאל וריקי	8
2	רצח כפול	+	17	-	5	ח	-	-	חינוך	מאסר	30-39	30-39	גיימס ויסמין	9
2	שוד, תקיפה, סחר	+	16	2	5	נ	-	-	סוכנת נסיעות	מאסר	30-39	30-39	איציק ומיכל	10
5	שוד מזוין, סחר	+	15	-	6	נ	-	ג	עיצוב	מאסר	30-39	30-39	אוריאל וגויליה	11
-	רצח	+	17	-	4	ח	-	-	חינוך	מאסר	30-39	30-39	ניר והדס	12
-	איומים, רכוש	+	14	-	7	נ	-	-	פקידה	מאסר	30-39	40-49	עומר ורוני	13
10	רכוש	-	13	3	17	ז	-	ג	הי טק	שיש	40	52	גבי וחדווה	14
2	רכוש, סחר, איומים	-	16	-	4	ז	2+א	ג	קשישים	מובטל	38	43	אמיר וכוכי	15

עבר פלילי ושימוש בסמים של בן הזוג				פרטי זוגיות בעבר וזוגיות נוכחית***					פרטים כלליים על בני הזוג					
שנות ניקיון/ חדילה	סוגי עבירות	מאסר בעבר	גיל עבירה ראשונה	ילדים במשותף	סך שנות זוגיות נוכחית	צורת זוגיות נוכחית	זוגיות בעבר		עיסוק נוכחי		גיל*		שמות בדויים	מס'
							א'	ג'	א'	ג'	א'	ג'		
6	רכוש, סחר	-	14	3	15	נ	ג	1+ג	מזכירה	מ. גמילה	49	51	בני ושלי	16
9	רכוש	+	19	3	12	נ	-	-	ע. בית	מ. גמילה	36	39	זאב וסיגלית	17
8	רכוש, סחר	-	14	2	19	נ	-	-	סטודנט	מ. גמילה	37	42	גיינו ואפרת	18
6	רכוש, סחר	-	15	4	20	נ	-	ג	מזכירה	מ. גמילה	51	54	גדעון ומאיה	19
5	רכוש	+	17	2	10	נ	-	-	ע. בית	מ. גמילה	37	39	קובי ויפעת	20
7	מרמה, זיוף	-	14	3	17	נ	-	1+ג	טיפול בקשישים	סטודנט	45	48	דורון ושלומית	21
****3	אלימות, סחר	-	17	2	7	ז	-	-	מטפלת	מובטל	36	43	עמי ורינת	22
****2	רכוש	+	16	2	8	ז	-	-	מ. משרד	שיווק	37	38	יוני וליאת	23
****8	שוד, מרמה	-	17	4	14	נ	-	-	סטודנט	עצמאי	42	55	ראובן ושרה	24
7	רכוש	-	19	-	1.5	ז	1+ג	-	פס ייצור	סטודנט	27	30	אלכסיי ונטשה	25
****7	ייצור סמים	+	14	-	5	ז	1+ג	1+ר	עיצוב	ע. מוסך	42	40	דור וגלית	26
8	איום ברצח, שוד, סחר	+	14	1	3	ז	-	-	סטודנט	חשמלאי	29	32	עוז ורויטל	27
15	אלימות, שוד, מרמה, סחר	-	13	-	5	ז	2+א	3+ג	ע. מדינה	מ. גמילה	40	41	אבישי ולימור	28
13.5	רכוש, סחר	-	14	-	3	ז	-	2+ג	מטפלת באמנות	מ. גמילה	47	52	שאול וציפי	29
13	אלימות, רכוש	+	13	-	3	ז	2+ג	-	ספרנית	מובטל	32	36	איבגני ואולגה	30
9	סחר	-	14	3	7	נ	-	-	ע. בית	שליח	33	39	יוסי ויעל	31
14	רכוש	-	16	4	12	נ	-	-	חינוך	מ. גמילה	48	53	אלי ונורית	32

עבר פלילי ושימוש בסמים של בן הזוג				פרטי זוגיות בעבר וזוגיות נוכחית***					פרטים כלליים על בני הזוג					
שנות ניקיון/ חדילה	סוגי עבירות	מאסר בעבר	גיל עבירה ראשונה	ילדים במשותף	סך שנות זוגיות נוכחית	צורת זוגיות נוכחית	זוגיות בעבר		עיסוק נוכחי		גיל*		שמות בדויים	מס'
							ג'	א'	א'	ג'	א'	ג'		
13	אלימות, סחר	-	17	-	10	נ	-	2+ג	גרפיקה	מחסנאי	49	50	משה ושרית	33
6	מרמה, זיוף	-	15	1	3	ז	1+ג	-	פקידה	מ. גמילה	27	31	מישה ומריסה	34
4	איומים, אלימות	-	15	1	3	ז	-	-	מזכירה	מ. גמילה	27	34	זיו וטלי	35
****5	רכוש	-	17	-	3	נ	-	-	הי טק	עצמאי	33	38	ערן וענבר	36
10	סחר	-	16	2	6	ז	-	-	עיצוב	מ. גמילה	46	54	אייל ותמר	37

* ג' = הגבר, א' = האישה; ** מ. גמילה = מדריך גמילה; *** הסימן - פירושו העדר: ללא עבר / ללא אחד מהבאים: שימוש בסמים, מאסרים, מערכת יחסים קודמת, ללא ילדים; ג' = נשואים, ח' = חברים, ז' = זוגיות, ר' = רווקה, ג' = גרושה, א' = אלמנה; הספרות בטור **זוגיות בעבר** מייצגות את מס' הילדים ממערכות יחסים קודמות; **** מס' שנות חדילה מפעילות עבריינית, **ללא** עבר של שימוש בסמים ***** על מנת לצמצם אפשרות של זיהוי, הוצג גיל אוכלוסיית האסירים ובנות זוגם בטבלה זו בקטגוריות עשוניות.

מן הלוח עולה כי הגיל הממוצע של בני הזוג שהשתתפו במחקר הינו 42 שנים (בטווח שבין 27 שנים ל-55 שנים) וכי הגיל הממוצע של בנות זוגם הינו 37 שנים (בטווח שבין 22 שנים ל-51 שנים).

כשליש מן הגברים (N=13) מרצים עונש מאסר בפועל, קצת פחות משליש (N=11) עובדים כמדריכי גמילה וכל השאר עובדים כעצמאים, כשכירים או שהינם מובטלים. לבנות הזוג תחומי עיסוק מגוונים (עקרות בית, חינוך, עיצוב, מזכירות וכו') עם נטייה לעיסוק בטיפול ובעיקר טיפול בקשישים.

למרבית הנשים (N=29) הזוגיות הנוכחית הינה זוגיות ראשונה, זאת לעומת כשליש מן הגברים (N=12) שהיו נשואים בעבר. יותר ממחצית מן הזוגות (N=21) נשואים וכשליש מהם (N=13) חיים בקשר של זוגרות. כשליש מן הזוגות (N=12) חיים יחד מעל עשר שנים, כרבע מהם (N=10) חיים יחד בטווח שבין שש שנים לעשר שנים, והשאר (N=15) חיים יחד בטווח שבין שנה לחמש שנים. ליותר ממחצית מהזוגות (N=22) ילדים משותפים.

בקרוב הגברים, הגיל הממוצע לביצוע עבירה ראשונה עומד על 15 שנים (בטווח שבין גיל 12 לגיל 19). מחציתם (N=19) ריצו עונש מאסר בעבר, וכמחצית מהם (N=18) לא 'ישבו' בבתי סוהר מעולם. העבירות שבהן היו מעורבים משתתפי המחקר היו בדרגות חומרה שונות, אך ברובן היו: עבירות רכוש, אלימות, איומים וסחר בסמים. למרבית המרואיינים (N=28) עבר של שימוש בסמים. כרבע מן הגברים (N=9) לא השתמשו בסמים, על פי הדיווח, גם לא בסמים קלים. בקרב מי שהשתמשו בסמים, עומד טווח שנות הניקיון על שבע שנים בממוצע (N=7), ונע בטווח שבין שתי שנות ניקיון ל-15 שנים.

כלי המחקר

ריאיון עומק חצי מובנה, המאפשר להציג את משמעות התופעה הנחקרת מנקודת המבט של מי שחווה אותה (Creswell, 1998), היה כלי המחקר העיקרי במחקר הנוכחי.

מטרת ריאיון העומק היא להבין את החוויה ואת המשמעות שמייחס לה מי שמספר את סיפורו. הריאיון מספק נגישות לתכנים שונים והקשרים חברתיים ותרבותיים של ההתנהגות האנושית, וכן הבנה וידע על אודות המשמעות של התנהגות המספר (Seidman, 1991). כדי לסייע למרואיינים לחשוף את סיפורם ולהציג את עמדותיהם ואת משמעותם, מתמקד החוקר במספר נושאים כלליים. בריאיון מסוג זה נמנע המראיין מלהתערב באופן שבו מבנה המרואיין את סיפורו (שקדי, 2003).

החוקר מנחה את מרואייניו להיות רפלקטיביים ולספר את סיפורם באופן פתוח וחופשי ככל האפשר. הריאיון הישיר עם הפרטים שחוו את האירוע, מאפשר להם לספר את סיפורם בדרכם ובשפתם. המילים בהם בוחר המרואיין להשתמש בעת שהוא מספר את הסיפור, מאפשרות זיהוי והבנה של דפוס החשיבה והתודעה שלו (שם).

על מנת להבטיח כיסוי רחב ככל האפשר של נושאי המחקר המרכזיים ולהקיף תחומי תוכן הנגזרים ממטרות המחקר, התבססו הראיונות על מדריך ריאיון שחובר במיוחד לצורך מחקר זה (ראה נספח מס' 1). תחומי התוכן שנכללו במחקר זה היו: פרטים ביוגרפיים כלליים (השכלה, תעסוקה וכו'); היסטוריה עבריינית (גיל, סוגי עבירות, ענישה, שימוש בסמים וכו'); היסטוריה שיקומית; היסטוריה זוגית-משפחתית (מצב משפחתי, סוג זוגיות: ממוסדת/אחרת, משך הזוגיות, ילדים וכו'); תפיסות ותובנות באשר לעבריינות ולחדילה (תפיסה והגדרה של חדילה, שלב בשיקום, התמדה וכו') מוטיבציות ותפיסות באשר לזוגיות ולמשפחה (איכות

ואופי היחסים, משמעותם, השפעת הורות וכו'), מוטיבציות ותפיסות באשר לקשר בין בני הזוג (מחויבות, משמעות בן/בת הזוג בחיים, תפקיד ותרומת בת הזוג לחדילה ולניקיון).

הליך

כדי ללמוד על האופן שבו תופסים המשתתפים שהוגדרו כאוכלוסיית המחקר את חווית הזוגיות שלהם ואת תהליך החדילה וההחלמה, היה עלי לאתר זוגות בהם בנות הזוג מוגדרות נורמטיביות ובני הזוג משתייכים לאחת משתי קבוצות: קבוצה של אסירים המרצים מאסר בפועל וקבוצה של עבריינים בחדילה.

על מנת לראיין אסירים, נערכה פנייה מסודרת לוועדת המחקרים של שירות בתי הסוהר (להלן: שב"ס). עם סיום הליך הוועדה וקבלת האישור הרשמי לביצוע המחקר, נערכה פנייה לראש ענף חינוך והשכלת מבוגרים ולרכזת חינוך לא פורמאלי ופרויקטים מיוחדים בשב"ס. בשיחה עמן הוחלט לפנות לראשי תחום חינוך ולקציני החינוך בבתי סוהר שבהם מתקיימות קבוצות הורות או זוגיות. הנחת המוצא הייתה שאסירים שהביעו רצון להשתתף בקבוצות אלה, אך טרם לקחו בהן חלק⁸, עשויים להביע עניין להשתתף גם במחקר שעניינו זוגיות. כמו כן, הוחלט כי אסירים בעלי רקע של אלימות במשפחה או של עבירות מין לא יכללו במחקר. בעקבות החלטות אלה התקיימה פנייה לאנשי החינוך בבתי הסוהר 'הדרים', 'רימונים' ו'השרון' ונקבעה עמם פגישה.

מספר ימים לאחר השיחה הראשונה שתוארה, התקיימה הפגישה עם קצינות החינוך. בפגישה נכחה גם רכזת חינוך לא פורמאלי ופרויקטים מיוחדים בשב"ס. במהלך הפגישה הסברתי באופן מפורט על המחקר ומטרותיו וביקשתי את סיוע קצינות החינוך באיתור מועמדים מתאימים. התגייסות כל המעורבים הייתה מהירה ויעילה, ותוך כשבוע מיום הפגישה התחלתי בביצוע הראיונות בפועל.

בתיאום עם קצינות החינוך, נקבעו ארבעה ימי ראיונות. בכל יום רואיינו בין שלושה לארבעה אסירים, כל אחד מהם בנפרד. סך הכול רואיינו 15 אסירים, אך היות ולא הצלחתי, למרות מאמצים רבים, להיפגש עם שתי בנות זוג, נכללו במחקר 13 זוגות בלבד. הראיונות נערכו במתחם החינוך של בית הסוהר. במקרים מסוימים הם התקיימו בפינה שקטה בתוך האגף בו שוהה האסיר. בכל המקרים יודעו קציני הביטחון והסוהרים על נוכחותי ועל מיקום הראיון. כל ראיון נפתח בהצגה אישית שלי ובהסבר מפורט על נושא המחקר ועל מטרותיו. המשתתפים חתמו על טופס הצהרה בדבר השתתפות במחקר, שהותאם במיוחד לצורכי מחקר זה (ראה נספח מס' 2) והובטחה להם שמירה קפדנית על אנונימיות ועל פרטיות. כל ראיון נמשך בין שעה וחצי לשעתיים וחצי. עקב מגבלת הכנסת ציוד הקלטה אל תוך כותלי בית הסוהר, לא הוקלטו הראיונות ודברי המשתתפים נכתבו כמעט מילה במילה במהלך הראיון.

עם סיום סבב הראיונות בבית הסוהר, נערכה פנייה טלפונית לבנות הזוג של האסירים. למעט שני המקרים שהוזכרו, הסכימו כל הנשים להתראיין. עם זאת לא קל היה לקבוע עם הנשים מועד לראיון זאת משום שמרביתן עובדות ומטופלות בילדים, כך שמשך תקופת הראיונות הכולל היה ארוך מן המתוכנן והתפרס על פני מספר חודשים. בדרך כלל התקיימו הראיונות בבית האישה. כל ראיון נפתח בהסבר על נושא המחקר ועל מטרותיו, המשתתפות חתמו על טופס הסכמה מדעת להשתתפות במחקר (ראה נספח מס' 3) והובטחה להן

⁸ ההקפדה על משתתפים שטרם לקחו חלק פעיל בקבוצות זוגיות, נשענה על ההנחה שלהשתתפות בקבוצות אלה השפעה אפשרית על תפיסת הזוגיות. על מנת להימנע מהטיות וכדי לחשוף תפיסת עולם אישית ואותנטית ככל האפשר מן המשתתפים, נכללו רק משתתפים שטרם לקחו חלק פעיל בקבוצות ההורות ו/או הזוגיות שמציע שב"ס.

שמירה קפדנית על אנונימיות ועל פרטיות. דברי המרואיינות נכתבו כמעט מילה במילה בעת הריאיון. בחירה בכתובה ולא בהקלטה נעשתה לאחר הבעת חוסר נוחות מצד המרואיינות לגבי הקלטה. הן חששו שלתכנים מוקלטים סיכוי גבוה יותר ל'עבור' או ל'הימסר' לאחרים. לפיכך הוחלט להשתמש בטכניקה של רשימות בכל הראיונות ועם כל המשתתפים והמשתתפות במחקר. כל ריאיון נמשך בין שעה וחצי לשעתיים ובמקרים מסוימים אף שלוש שעות.

במקביל לסבב הראיונות עם האסירים ועם נשותיהם, ערכתי פנייה מסודרת גם לוועדת המחקר של הרשות לשיקום האסיר (להלן רש"א), על מנת לקבל סיוע באיתור זוגות שבהם בן הזוג בחדילה ובשיקום. עם קבלת האישור, נשלח מכתב פנייה לכל מנהלי האזורים של רש"א, שכלל הסבר על נושא המחקר ועל מטרותיו. לאחר כשבוע פניתי אליהם גם טלפונית ושמרתי עמם על קשר למשך מספר חודשים בניסיון לאתר דרכם מרואיינים פוטנציאליים. לצערי, למרות הסכמת המנהלים לשיתוף פעולה, למרות הצהרתם על חשיבות נושא המחקר ולמרות הקשר השוטף עמם, אותרו במהלך תקופה זו שני זוגות בלבד. זוגות אלה רואיינו כמתואר לעיל.

עקב מיעוט הזוגות בקבוצת המחקר השנייה, נאלצתי לחשוב על דרכים אחרות לאיתור משתתפים נוספים. היות וכמעט כל הגברים שראיינתי עד כה חלקו מכנה משותף של עבריינות ושימוש בסמים, החלטתי לנסות לאתר מכורים בהחלמה שיש להם גם עבר פלילי. לשם כך פניתי באופן אישי למספר אנשי טיפול ומינהל ולמדריכי גמילה שאתם עמדת בקשר במחקרים שביצעתי בעבר, הסברתי להם את נושא המחקר ואת מטרותיו וביקשתי את עזרתם. אלה, ערכו פנייה אישית למרואיינים שנראה היה להם שיביעו הסכמה להשתתף במחקר, ולאחר שקיבלו את הסכמתם ואת הסכמת בנות זוגם העבירו לי את פרטיהם לשם יצירת קשר. עם קבלת הפרטים יצרתי קשר טלפוני וניסיתי לקבוע פגישה עם כל אחד מבני הזוג. בחלק מהמקרים, למרות ההסכמה הראשונית שניתנה ולמרות מאמצים חוזרים ונשנים, לא צלחתי במשימה ונאלצתי לוותר. עם זאת מרואיינים עמם נפגשתי שיתפו פעולה באופן מלא והעבירו אלי, לאחר שקיבלו הסכמה, שמות ומספרי טלפונים של משתתפים פוטנציאליים נוספים. מכאן ואילך התנהל איתור הזוגות בשיטת כדור השלג.

כדי לאתר מספר מקסימלי של זוגות ערכתי גם פנייה רשמית למנהלת קורס הכשרת מדריכי גמילה של הרשות הלאומית למלחמה בסמים. כל הלומדים בקורס זה הם מכורים נקיים. לאחר שהסברתי לה את נושא המחקר ומטרותיו, הוזמנתי להגיע לשיעור האחרון של סמסטר ב' שנת תשע"ג, כדי להציג את נושא המחקר ואת מטרותיו בפני הסטודנטים ולהציע להם להשתתף בו על בסיס התנדבותי. כמתוכנן, התקיים המפגש ובסופו הועברה אלי רשימה שמית של כל מי שהביע הסכמה ושהעריך שגם בת זוגו תסכים להשתתף. באותו יום התחלתי בסבב טלפוני ראשון על מנת לוודא את הסכמת שני הצדדים, הגבר והאישה, להשתתף במחקר. בימים שלאחר מכן ערכתי שיחות טלפון עם כל אחד מהם בנפרד וקבעתי פגישות ריאיון במקום ובמועד הנוח להם. גם זוגות אלה רואיינו כמתואר לעיל. למעט מספר קטן של מקרים שבהם רואיינו מספר משתתפים בבתי קפה, התקיימו הראיונות בבתי המשתתפים. כאמור, ללא נוכחות פיזית של בן או בת הזוג בעת הריאיון.

רוב המשתתפים סיפרו בצורה בהירה ושוטפת על עצמם ועל חוויותיהם השונות וכמעט שלא היה צורך לדובב אותם. מרואיינים רבים טענו כי זו הפעם הראשונה שהם חולקים מחשבות בנושא זה. מלבד מקרים שבהם חשבתי שיש צורך לחדד או להבהיר פרטים, השתדלתי שלא להפריע לרצף הדברים. כאמור, דברי המשתתפים נרשמו כמעט מילה במילה. נוסף על כך, נרשמו גם תגובות פיזיות כמו טון דיבור ושפת גוף.

הראיונות מוספרו לפי סדר כרונולוגי ולפי חלוקה לזוגות. עם תום הריאיון הם הוקלדו ישירות למחשב, מה שהקל על תהליך הניתוח בהמשך.

ניתוח וקידוד הנתונים

בהתאם לפרדיגמה האיכותנית, התבסס ניתוח הנתונים על ניתוח תוכן. ניתוח תוכן איכותני הינו תהליך שיטתי שמכוון לזיהוי דפוסים ומשמעויות מתוך טקסטים, קיבוצם לאשכולות של משמעות וארגונם לקטגוריות ולתמות כלליות (שקדי, 2003; Creswell, 1998; Bogdan & Taylor, 1975).

תהליך הקטגוריזציה, שהוא התשתית לניתוח הנתונים, מבוסס על חיבור של חלקי מידע שנראים שייכים לאותה תופעה ועל מיון ופירוק של הנתונים לשם הבנת משמעותם. תהליך זה מתבצע על ידי השוואה בין חלקים שונים של המידע כדי למצוא נקודות דמיון, הבדלים וקשרים ביניהם (Seidel & Kelle, 1995). מדובר בתהליך של פירוק והרכבה. ראשית, מפורק הטקסט ליחידות ניתוח נפרדות. לאחר מכן, הן מורכבות מחדש תוך השוואה מתמדת לקטגוריות אנליטיות. כאשר הקטגוריות (התמות) מוגדרות והן משולבות לתוך תיאור, לתוך סיפור או לתוך תאוריה מבוססת ובעלת משמעות, מגיע למעשה ניתוח הנתונים לסיומו (שקדי, 2003).

במחקר הנוכחי התבצע ניתוח הנתונים במספר שלבים. **בשלב הראשון**, על מנת להבין כל אחד מן המשתתפים ולזהות את מאפייניו הייחודיים, קראתי כל ריאיון מספר פעמים. כל קריאה סיפקה היכרות מעמיקה עם החווייה האישית של המרואיין ונגישות לנושאים המרכזיים שעלו בריאיון עמו (שקדי, 2003). **בשלב השני**, זיהיתי יחידות משמעות ומיינתי אותן לתמות רלוונטיות למטרות המחקר. מיון זה נעשה עבור כל אחד מן המשתתפים בנפרד. בשלב זה, זיהיתי ציטוטים בולטים שנאמרו על ידי מספר משתתפים וקיטלגתי אותם בתוך תמות משותפות. **בשלב השלישי**, ערכתי השוואה בין התמות השונות, בחנתי דמיון ושונות בין יחידות המשמעות השונות ומיינתי אותן לתמות ראשיות ולתת-תמות. שוב, גם כאן התבצע התהליך עבור כל משתתף בנפרד, כך שהתמות הנפרדות יצרו עבורו סיפור אישי שכלל תכנים רעיוניים, מוטיבים מרכזיים ומאפיינים שונים משל האחרים או דומים להם. מוטיבים שחזרו על עצמם אורגנו תחת תמות או תת-תמות דומות, תוך שימת דגש על הדומה ועל השונה בין המשתתפים (שקדי, 2003). **בשלב הרביעי והאחרון**, בדקתי את הקשרים שבין התמות והצעתי השערות לגבי האופן שבו הנושאים קשורים ומסבירים זה את זה. זהו שלב הסינתזה (שם). את התמות השונות ארגנתי תחת קטגוריות ראשיות, שהן למעשה נושאים שיש להם גרעין תוכני, רעיוני או מבני משותף. בתהליך זה שבתי וקראתי את הראיונות, השווייתי ביניהם, זיהיתי תכנים ורעיונות משותפים וגם הבדלים ביניהם. ההשוואה המתמדת אפשרה לי, בסופו של דבר, לשייך כל יחידת משמעות העוסקת בנושא או בעניין מסוים לתוך מהות רעיונית מארגנת ואינטגרטיבית (שקדי, 2003; שלסקי ואלפרט, 2007).

תוקף, מהימנות והכללה

תוקף - המחקר הפנומנולוגי מתמקד בחיפוש אחר המשמעות הסובייקטיבית של החווייה שפעמים רבות ניתנת לפרשנות שונה (צבר בן-יהושע, 1990). לפיכך המונח 'תוקף' אינו זוכה לשימוש המקובל במחקר הכמותי (הלימה בין התיאור וההסברים המדעיים לבין התופעה הנחקרת), אלא מתבטא ביכולת של הממצאים לתמוך

בטיעון התאורטי העולה מתוכם ולשכנע שאכן הטיעון מבוסס דיו ויש לו תימוכין ממשיים (צבר בן-יהושע, 1990, 2001; שקדי, 2003). במחקר הנוכחי נעשה תיקוף הראיונות בשלוש דרכים המקובלות בניתוח תוכן איכותני: א. פרק הממצאים כולל פרשנויות וציטוטים מפי המשתתפים (Kirk & Miller, 1986). בכל פעם שמוצגת פרשנות, מוצג גם ציטוט ישיר ולקוראים ניתנת אפשרות לבחון את הפרשנות המוצעת, את מידת התאמתה לנאמר ואת אופן ביסוסה בחומר שנאסף (צבר בן-יהושע, 2001). ב. שימוש בקוראים חיצוניים (צבר בן יהושע, 2001). לאורך כל תהליך המחקר שימש מנחה המחקר כקורא-שופט חיצוני. הליך השיפוט של המנחה כלל בתוכו מספר שלבים. בשלב הראשון ערכתי וניתחתי את הראיונות וזיהיתי תמות עיקריות ובולטות. רשימת התמות נשלחה אל המנחה שעיון בהן באופן מעמיק וביקורתי אל מול הציטוטים. בשלב השני, בעקבות ההערות ניהלנו בינינו שיחות רבות (חלקן באמצעות המייל וחלקן פנים אל פנים) בהן דנו במשמעויות השונות של התמות ובמרכיביהן השונים. בסופו של דבר הצלחנו, תוך חשיבה משותפת, לקבץ את יחידות המשמעות השונות לכדי שלוש תמות עיקריות ומובילות. תמות אלה משתקפות בחיבור שלהלן. כמו כן, לאורך כל תהליך הניתוח, הפרשנות והכתיבה, קרא מנחה המחקר את טיוטות העבודה, העיר הערות, התייחס לאופן הניתוח ולפרשנויות והציע הצעות. גם כאן, ערכנו שיחות על כל אחת מההצעות וההערות, זאת כדי להגיע להסכמה הן באשר לתכנים והן באשר להמשך העבודה. תהליך זה חזר על עצמו שוב ושוב עד לשלב הטיוטה הסופית שהוגשה. ג. טריאנגולציה - הצלבה של נתונים ממקורות שונים (שלסקי ואלפרט, 2007). במחקר הנוכחי ראינו שני בני הזוג ונשאלו שאלות זהות.

מהימנות - המושג מהימנות מתייחס למידה שבה ניתן להשתמש במחקר נוסף באותם שיטות וכלים ולקבל תוצאות ומשמעויות זהות (צבר בן-יהושע, 1990). מהימנות מסוג זה אינה רלוונטית לאופיו של המחקר האיכותני המתבצע באופן נטוראליסטי, משום שהציפייה לשכפול ממצאי מחקר איכותני אינה מציאותית גם במקרים איכותניים דומים זה לזה. עם זאת בחירה נכונה של מרואיינים שברשותם נמצא המידע המבוקש למחקר והצגה ברורה של שיטת העבודה כדי שהקורא לבחון את הסבירות ואת ההיגיון של מחשבות החוקר ופעולותיו, מאפשרות וידוא של המהימנות (שקדי, 2003).

הכללה - מגבלה עיקרית של המחקר האיכותני היא חוסר היכולת להכליל את הממצאים ממדגם מצומצם על אוכלוסייה רחבה יותר. הדרך להכללת מחקר איכותני מתבססת על השאלה האם הקורא יכול להכליל את הממצאים ממקרה אחד על אחר (שקדי, 2003). השמעת קולות מגוונים של משתתפים ותיאור עשיר ומפורט מאפשרים לחוקר להציג את פניה ואת גווניה הרבים של התופעה הנחקרת (צבר בן-יהושע, 2001). כמו כן, השימוש בתמות מאפשר לקוראים התייחסות לקבוצה מסוימת של מאפיינים ומציאת קווי דמיון בין המקרים הנחקרים המדווחים ובין המקרים הרלוונטיים שאותם מנסים להבין (שקדי, 2003).

סוגיות אתיות

אתיקה במחקר האיכותני עוסקת בחיפוש אחר עקרונות מנחים להתנהגות החוקר. במחקר איכותני המבוסס על מערכת קשרים בין החוקר לנחקר, הקפדה על כללי האתיקה היא חלק מהותי ממטרתו (Clark & Moss, 1996). סוגיות אתיות במחקר עשויות להשתנות בהתאם לטיב המחקר או למערך המחקר. כל מחקר נוגע בסוגיות אתיות מסוג כזה או אחר, ועל החוקר חלה מחויבות מקסימלית לאתיקה ולפגיעה מינימלית

במשתתפי המחקר (דושניק וצבר-בן יהושע, 2001). על החוקר לשמור על כבוד הדדי, לפתח אמון ושותפות עם נחקריו ולהגן עליהם (רובין וקורן, 2003).

טובת המשתתפים במחקר הנוכחי הובטחה במספר אופנים: פנייה אישית למשתתפים נעשתה רק לאחר שהובעה הסכמה מפורשת שלהם כלפי גורם מתווך, מוכר ואמין עליהם; ההשתתפות הובהרה כהתנדבותית במהותה ולא הופעל שום לחץ להשתתף במחקר; למרואיינים הובהר כי הם יכולים להפסיק את השתתפותם במחקר בכל עת; בתחילת כל ריאיון הצגתי את עצמי, את תחום עיסוקי, את תחום המחקר ואת מטרתו; למשתתפים הובטחה שמירה על אנונימיות, על פרטיהם האישיים ועל התכנים שנאמרו לי; בני זוג רואיינו בנפרד, ללא כל חשיפה של דברים שנאמרו על ידי מי מן הצדדים; לכל אחד מהמשתתפים ניתן שם בדוי ומן הציטוטים הושמטו פרטים אישיים שעשויים להוביל לזיהוי.

ממצאים

המחקר הנוכחי פנה ל-37 זוגות משתי קבוצות אוכלוסייה. בקבוצה אחת זוגות של עבריינים המרצים את עונשם במאסר פעיל ובנות זוגם המוגדרות כנורמטיביות ($N=13$)⁹. בקבוצה השנייה זוגות של עבריינים בחדילה ונשותיהם הנורמטיביות ($N=24$)¹⁰. המשתתפים בשתי הקבוצות מקיימים זוגיות פעילה, בהבדל מהותי הנוגע לאופי הקשר ולצורת התנהלותו. חייהם הזוגיים של האסירים מתנהלים מרוחק, בתקשורת טלפונית, במפגשים קצרים ומפוקחים במהלך ביקורים, ובמקרים מסויימים בהתייחדויות ובחופשות קצרות. לעומת זאת, בקבוצה השנייה מתנהלים החיים הזוגיים באופן יומיומי, תחת קורת גג אחת ותוך התמודדות הלכה למעשה עם היתרונות והחסרונות של חיים בצוותא.

הבדל זה העלה בתחילה אפשרות לנקוט דרך של התבוננות קבוצתית הומוגנית, של הסקת מסקנות כלליות לכל אחת מהקבוצות ומשם לבחינה של שונות ודמיון ביניהן. עם זאת העמקה בהתבוננות בכל קבוצה בנפרד, העלתה אפיונים זוגיים שונים שאינם תומכים בהתייחסות הומוגנית או בראייה מכלילה. על סמך אפיונים אלה, נשאלה שאלה ביחס לכל קבוצה (שתפורט להלן) שהתשובה עליה הובילה לארבע תתי-קבוצות (שתיים בכל קבוצת אם). כל אחת מארבע תתי-קבוצות כוללת זוגות ממוסדים (נשואים) ושאינם ממוסדים (ללא חתונה).

קבוצת האסירים חולקה לשתי קבוצות על פי התשובה לשאלה: האם חוו הזוגות אי פעם חיים משותפים פעילים תחת קורת גג אחת ולאורך זמן?

קבוצה הראשונה ($N=8$) נכללו אסירים ובנות זוגם שהחלו את חייהם המשותפים טרם המאסר (הנוכחי, קודם או בין מאסרים), כך שהצליחו לחוות חודשים ולעתים אף שנים של חיים ביחד (לעתים ברצף ולעתים לסירוגין) ולקיים חיים זוגיים פעילים.

⁹ קבוצת האסירים מצויה לכאורה בחדילה כפויה עקב המאסר. עם זאת, רבים מן המשתתפים בקבוצה זו עברו תהליך גמילה משימוש בסמים במהלך שהייתם בכלא והם מצויים נכון לזמן המחקר בתקופה של החלמה. ככלל, כל המשתתפים בקבוצה זו, כפי שאראה בהמשך, מתייחסים לתקופת המאסר כאל תקופת חדילה וניקיון, ומאמינים כי החדילה תישמר גם עם שחרורם. לפיכך, זוגיותם הנוכחית של משתתפים אלה נבחנה כזוגיות המאופיינת בחיים של אחרי פשיעה ושימוש.
¹⁰ על מנת למנוע הכבדה על הקוראים תיקרא מעתה הקבוצה הראשונה - קבוצת האסירים והקבוצה השנייה - קבוצת החדלים.

בקבוצה השנייה (N=5) נכללו אסירים ובנות זוגם שהחלו בקשר ביניהם לאחר שכן הזוג כבר התחיל לרצות את מאסרו. בקבוצה זו, למעט ביקורים וחופשות (אם יש), אין מכירים בני הזוג את המשמעות היומיומית של ניהול זוגיות או חיים משותפים. בקבוצה זו לשני זוגות צפוי סיכוי נמוך לחיים יומיומיים משותפים, זאת לאור משך הזמן הארוך (טווח של שנים רבות) שנותר לבן הזוג עד לסיום ריצוי עונשו.

קבוצת החדלים חולקה לשתי קבוצות על פי התשובה לשאלה: האם היחסים הזוגיים החלו ו/או התקיימו בתקופה שבה בן הזוג היה פעיל בפשיעה ו/או בשימוש בסמים או אחריה?

בקבוצה השלישית (N=11) נכללו חדלים ובנות זוגם שמנהלים מערכת יחסים זוגית ארוכת שנים, שמתוכן שנים שבהן בן הזוג עבריון ומכור פעיל. נמצא כי בני הזוג בקבוצה זו מחלקים את חייהם המשותפים לשתי תקופות חיים: ה'תקופה שלפני' וה'תקופה של אחרי'. למעשה, הם מתמקדים בהווה ונאחזים ב'תקופה של אחרי' גם במקרים שבהם חוו לסירוגין תקופות לא מעטות של פשיעה, של שימוש ושל חדילה לאורך שנים.

הקבוצה הרביעית (N=13) כוללת חדלים ובנות זוג שהחלו את מערכת היחסים הזוגית שלהם לאחר מספר שנים של חדילה. במקרים אלה, מדובר בזוגיות 'נקייה'¹¹ במובן זה שחוויה של פשיעה והתמכרות אינם חלק מההווה היומיומית של חייהם המשותפים, בשונה מהמקרה של חברי הקבוצה השלישית.

לאור ההבחנה בין ארבע הקבוצות, עלתה התלבטות בין שתי אפשרויות להצגת הממצאים. אפשרות אחת שנשקלה הייתה להציג ממצאי כל קבוצה בנפרד, כדי לאפשר למשתתפי כל אחת מהקבוצות ביטוי הולם. אפשרות שנייה הייתה להציג על פי תמות, דהיינו הצגה של ממצאי כל הקבוצות יחד. היות ולצד ההבדלים בין הקבוצות, נמצאו מכנים משותפים רבים, כמו גם תמות זהות, הוחלט בסופו של דבר לבחור באפשרות השנייה. עם זאת נשמר אופיין הייחודי של הקבוצות, כך שתחת כל תמה שולבו ציטוטים מקבוצות שונות. כמו כן, בחלק מהמקרים הובאו ציטוטים של שני בני הזוג, זאת על מנת להציג דמיון או שונות בתפיסותיהם. גישה זו אפשרה לשמור על תוקף המחקר ועל מהימנותו. במקרים שבהם היה מקום להתייחסות נפרדת לאחת מן הקבוצות, מן הטעם של ממצאים ייחודיים או מן הטעם של חוסר התאמה, צוין הדבר מפורשות.

הצגת הממצאים עוקבת אחר שלוש תמות עיקריות שעלו מדברי המשתתפים: התמה הראשונה עוסקת בחוויית הזוגיות; התמה השנייה עוסקת בשינויים בחוויית העצמי; התמה השלישית מתמקדת בתפיסת הזוגיות כמעודדת וכמשמרת חדילה מן הפשע.

חוויית הזוגיות של אסירים, של חדלים ושל בנות זוגם

תמה זו עוסקת בחוויית הזוגיות המתקיימת בצל פשיעה או התמכרות לסמים. ההתמקדות בזוגות בהם הגברים הם עבריינים בחדילה או מכורים נקיים והנשים מוגדרות כנורמטיביות, אפשרה התבוננות מגוף ראשון על המחסומים ועל הקשיים, כמו גם על הרווחים ועל התגמולים הטמונים בחווייה זו. הדיון להלן יתמקד בשני השחקנים הראשיים המשתתפים ב'משחק הזוגי' - הגבר והאישה - ויאפשר לכל אחד מהם להשמיע את קולו.

התמה מתעמקת בחיים שאחרי, דהיינו, עוסקת בהווה נקי. עם זאת בכל המקרים, גם באלה של זוגיות חדשה שהחלה בשנים נקיות וגם באלה של זוגיות רבת שנים שבה חווה הזוג התמודדות עם פשיעה וחדילה

¹¹ הביטויים 'זוגיות נקייה' או 'הווה נקי' מתייחסים לתקופה לא פשע ו/או שימוש בסמים.

ועם התמכרות והחלמה לסירוגין, מתכתבים הממצאים עם העבר החולה. זוגות משתי קבוצות האסירים מתייחסים לתקופת המאסר כאל תקופת חדילה וניקיון. הם מאמינים כי חדילה זו תישמר גם עם היציאה לחופשי, ולפיכך יש לבחון בעיניהם את זוגיותם בתקופת הזמן הנוכחית, כזוגיות המאופיינת בחיים של אחרי פשיעה ושימוש. מרואיינים אלה (בני ובנות הזוג כאחד) מתעלמים לחלוטין מהיסטוריית מאסרים, מתיקים פתוחים ומנתונים אישיים ורשמיים של מועדות, ורואים את תקופת המאסר (במיוחד במקרים של מכורים שהתנקו בזמן המאסר) כסמן של חזרה למוטב וכמוטיב של כוח לחדילה קבועה. בעיניהם, הפשיעה והשימוש הם נחלת העבר וההווה הנקי הוא העיקר.

התמה בוחנת היבטים של חוויית זוגיות ושל תפיסתה ומנסה לברר אילו משתנים קשורים להצלחת זוגיות, אילו תכונות נדרשות מבני זוג כדי לממש זוגיות טובה ואילו מהם מבוטאים בחוויה הזוגית של המשתתפים.

מפתחות לזוגיות טובה

בחי היוםיום אנו מוקפים בדגמים, במודלים ובדוגמאות למערכות יחסים זוגיות מושלמות. אנו נתקלים בהם בקולנוע, בתיאטרון, בספרות. אלה, מציבים בפנינו רף שהוא מודל ליחסים מושלמים. למרות הידיעה שמדובר במשהו נשגב ובלתי מושג, אנו רוצים לקוות כי מערכת היחסים שלנו תהיה מושלמת, כזו שיש בה הכול. בשעה שביקשתי ממשתתפי המחקר להגדיר מהי זוגיות טובה עבורם, לא עמדה לנגד עיניי שאלת הפער בין הרצוי למצוי, בין האמת לאידיאל. מראש נלקחה בחשבון האפשרות של חוסר הלימה. ובכל זאת התבקשו המשתתפים להשיב על השאלות: מהי זוגיות טובה לדעתך? מה הם המרכיבים שמהם לדעתך היא עשויה? רק לאחר מכן הם התבקשו לבחון כל אחד מן המרכיבים ואת כולם יחד כשלם לאור המציאות הזוגית שלהם. המתכון לזוגיות טובה, חיובית ומאושרת שהציעו המשתתפים כלל רשימה של מאפיינים ושל צרכים שחזרו הן בתיאור שניתן על ידי הגברים והן בזה שהציגו הנשים. הלימה בתיאור נמצאה לעתים גם בין בני זוג. בעוד המאפיינים והצרכים הוצגו על ידי המשתתפים בכמויות ובאיכויות משתנות, נרשמה הסכמה ביחס לכך שלזוגיות הכוללת מספר רב יותר מהם סיכויי הישרדות גבוהים. המאפיינים שתוארו נתפסו על ידי המשתתפים כחשובים בשלב בניית מערכת היחסים, חיוניים לשמירה על מערכת היחסים והכרחיים להתפתחותה בעתיד. לאור חיוניותם וחשיבותם של המאפיינים, תיארה אותם אחת המשתתפות כמפתחות לזוגיות טובה:

חדווה: "החכמה בעיניי היא לדעת לא רק מה אתה רוצה, אלא גם מה אתה צריך. העניין הזה של הזוגיות הוא מורכב וצריך כל פעם לגרד שכבה. אני חושבת על זה כמו על מסדרון שמוביל להמון דלתות. אם יש לך את המפתחות המתאימים תצליח לפתוח את הדלת ולהמשיך הלאה בדרך. אם לא, הדלת נשארה סגורה. לפעמים אתה מצליח לפתוח את הדלת קצת ואז היא נטרקת לך חזרה בפנים. זה אומר שלא השתמשת במפתח הזה כמו שצריך. אז אתה צריך ללמוד איך להשתמש במפתח הזה בצורה הנכונה. בבסיס, לא תמיד יש לך את כל המפתחות, מה שאומר שחלק מהדלתות יישארו לך תמיד סגורות."

המאפיינים והצרכים שהציגו המשתתפים נחלקו לארבעה תחומים: רגש; ביטחון בקשר; תקשורת; יחסי מין והורות. תפיסת המרכיבים של זוגיות טובה הוצגה על ידי כל המשתתפים, ללא הבדל בקבוצת ההשתייכות שלהם במחקר וללא הבדל בשאלת המיסוד של מערכת היחסים. לאור העובדה שלא נמצאו הבדלים בין הקבוצות, ניתן לשער כי ההגדרה שהוצגה על ידי המשתתפים במחקר תואמת את הצווים ואת הציפיות החברתיות לשאלה זוגיות טובה מהי ולפיכך אולי מייצגת תפיסה אוניברסלית. ניתוח התחומים, הבנת משמעותם והאופן שבו הם באים לידי ביטוי, אם בכלל, בחיים היומיומים של משתתפי המחקר יידונו בפרקים הבאים. העיון בהם יתמקד בממצאים עיקריים ובתובנות כפי שעלו מניתוח דברי המרואיינים ויבחן את המתח שבין הרצוי והמצוי.

התחום הראשון: רגש

מרכז הכובד של העיון במאפיינים הרגשיים שהוצגו על ידי משתתפי המחקר מתמקד בשני משתנים: אהבה ונתינה. נתינה נתפסה על ידי המשתתפים כביטוי המעשי של האהבה. אכפתיות, דאגה ועשייה למען האחר הוזכרו על ידי המשתתפים בהקשר של נתינה, ולפיכך נערך בהם דיון במשותף תחת הכותרת נתינה.

עיונים בתפיסת מושג האהבה

אהבה, כאמור, נתפסה על ידי משתתפי המחקר כמשתנה מוביל בהבנייה של זוגיות מאושרת. לאור כך, נבחנה הלכה למעשה שאלת קיומה של האהבה, איכותה ועוצמתה בקרב הזוגות המשתתפים במחקר. הראיונות האישיים עם כל אחד מבני הזוג אפשרו למרואיינים להציג בכנות ובפתיחות את חווייתם הרגשית. כפי שנראה בהמשך, נשים יצאו מנקודת הנחה כמעט בלתי מעורערת שבני זוגם אוהבים אותן. ברוב המקרים מסקנה זו לאו דווקא תאמה את מציאות החיים כפי שהוצגה על ידי בני זוגן. כמו כן, בעוד נשים שמרו על הלימה בין הרצוי והמצוי ביחס לקיומה של האהבה, גברים הציגו פער ביחס לכך. בפועל, בדרך כלל חוו הגברים חסך רגשי והחליפו אהבה בהערכה. ממצא זה מעלה סימני שאלה כיוון שגברים, כמו נשים, הציגו את ההערכה בנפרד מהאהבה והדגישו את האהבה כמשתנה מרכזי בזוגיות טובה.

מיה: "אני אוהבת אותו, אני חיה ונושמת אותו. ברור שמשני הצדדים יש כאן אהבה. והרבה. אחרת איך הייתי יכולה לשרוד אותו?"

גדעון: "אני מעריך אולי אפילו מעריך את האשה הזאת. לנהל את החיים והבית והילדים כמו שהיא עשתה בזמן שהייתי בכלא ובזמן שעשיגנתי אותה עם הסמים, זה דבר מדהים. היא הצליחה לשרוד את הקשיים ולהגן על הילדים. אהבה? לא חושב. אני מעריך אותה וטוב לי איתה."
ש: "והיא אוהבת אותך לדעתך?"
ת: "חחח... מתה עלי. חולה על התחת שלי."

מיה וגדעון נשואים עשרים שנה. גדעון אסיר משוחרר מזה חמש שנים ומכור נקי מזה שש שנים, נכנס ויצא מבתי סוהר חמש פעמים. בכל פעם ישב בין מספר חודשים לשנתיים. באותו זמן גידלה מיה ארבעה ילדים, עבדה, למדה וחיכתה לשובו של בעלה, לא רק הביתה, אלא גם למוטב. מיה מצהירה כי הרגש המלווה את מערכת היחסים שלה ושל בעלה, הוא רגש דו כיווני של אהבה. היא אומרת: "אף פעם לא הפסקתי לאהוב אותו. אני אוהבת אותו בטוב וברע". לעומתה, החוויה הרגשית של גדעון שונה. לא אהבה, כי אם הערכה.

לפי תפיסה מגדרית מקובלת נשים נוטות ליחס חשיבות רבה יותר למערכת היחסים הרומנטית שלהן והאהבה מהווה עבורן רכיב מרכזי בזהותן. כמו כן גברים, לעומת נשים, נתפסים כפחות רגשיים וכמי שפחות זקוקים לאהבה (Tamres, Janicki, & Helgeson, 2002). אם תפיסה זו נכונה הרי שמיה וגדעון מייצגים את צורת הביטוי הרגשית המקובלת מגדרית. גדעון, כצפוי מגברים, מעשי, מתמקד בתוצאות ומייחס פחות חשיבות לאהבה או לצורך בה. הביטוי הרגשי שלו מתקיים באמצעות התייחסות ערכית למעשיה של מיה, להצלחתה להתמודד, לשרוד ולהגן על הילדים. מיה לעומתו, כמצופה מנשים, מבטאת את תחושותיה באמצעות הרגש העמוק והבסיסי של אהבה. היא אוהבת את בעלה למרות המבחנים, המכאובים והקשיים שהעמיד אותה בהם. בכל אלה הייתה כנראה נכשלת לולא האהבה.

מני ויפה מציגים תמונה דומה. בני הזוג נשואים 12 שנים. במצטבר יושב מני בבתי סוהר כשמונה שנים והוא מכור נקי מזה חמש שנים. לזוג שלושה ילדים, תאומים בני ארבע ותינוקת בת שנתיים.

יפה: "עד היום אני אוהבת אותו, אחרת לא הייתי סובלת את כל מה שאני סובלת ממנו. הוא מעביר אותי כל הזמן מבחנים. שנים על שנים של סרטים הוא האכיל אותי. כן יושב, לא יושב. כן משתמש, לא משתמש. מה שאת רק רוצה. ואני? אני אוהבת. רק אוהבת ואוהבת. המזל שאנחנו חולים אחד על השני. מבטיחה לך שבלי אהבה כזאת גדולה, יפה לא היתה כאן. הייתי מזמן, אבל מזמן, עפה".

מני: "זאת, יש לה כוח של שמשון הגיבור. תאמיני לי, אני מעמיד אותה במבחנים שחבל לך על הזמן. והיא, באף אחד לא נכשלת. ממשיכה לאהוב אותי בלי תנאים, הוציאה אותי מהחובות, מגדלת לי שלושה ילדים, חזקה האשה כמו סוס. תאמיני לי, הרבה הערכה יש לי לאשה הזאת. אני מעריך אותה כל יום מחדש."

ש: "אתה אוהב אותה?"

ת: "איך אני יכול לאהוב כל כך מרחוק? להעריך אפשר. לאהוב? לא".

מני, כמו גדעון, מתאר את רגשותיו כלפי אשתו בדרך של הערכה ומתבונן ביכולותיה ובמידת הצלחתה בהתמודדויות השונות. שניהם מדגישים את ההישגים ואת ההצלחות של נשותיהם באופן שמאפשר להם להמשיך ולשמר את תחושת ההערכה כלפיהן. יפה, כמו מיה, מציגה אהבה שאינה תלויה בדבר. היא רואה באהבה רגש חיוני, הכרחי ומוביל ותופסת אותה ככוח מניע להתמודדות. שתי הנשים מחזקות את עצמן באמונה עיוורת באהבת בני זוגן. הן נמנעות מלהעלות על דעתן, אפילו לרגע, שאין הדבר כך. שוב, התפיסות שמציגים ארבעת המשתתפים עומדות במבחן ההסבר המגדרי שהוצג, אך האם מדובר בהבדל מגדרי בלבד?

מני, למשל, מציע הסבר אחר. לדעתו, חוסר יכולתו לחוש באהבה כלפי אשתו הוא פועל יוצא של המרחק הפיזי שביניהם. כלומר, הוא טוען כי עצם הישיבה בבית הסוהר, המגדירה בלית ברירה ריחוק פיזי, מסרסת את יכולתו לאהוב. מדבריו עולה שרגש של אהבה אינו יכול להתקיים בתנאים מגבילים של מרחק. לעומת זאת, קיום רגש של הערכה אינו תלוי בכך. לפיכך הוא יכול להעריך את יפה אך לא לאהוב אותה. ישראל הוא אסיר ללא עבר של שימוש בסמים, יושב במצטבר 17 שנים. ישראל נישא לירדנה, אשתו, לפני 19 שנים ולאחר חמש שנות חברות. לזוג ארבעה ילדים. כמו מני, גם ישראל מתייחס לכלא כאל חסם רגשי לביטוי של אהבה:

ישראל: "כל כך הרבה שנים של חיים בנפרד ובמרחק, אהבה אם היא קיימת, אז היא מתחבאת אחרי הרבה מאוד דברים אחרים שמסתירים אותה. אתה לא באמת יכול להרגיש אהבה כי אתה רחוק פיזית. בלי לראות, בלי לגעת, רק לשמוע. אבל אני מעריך אותה מאוד. את זה אני מרגיש כל יום שאני שומע איך היא נלחמת ומה היא מצליחה להשיג, ובוה המרחק הפיזי בינינו כאילו לא מצליח להתערב".

התמודדות זו עם המרחק הפיזי היא חוויה משותפת לשני בני הזוג. עם זאת גם כאן מגיב כל אחד מהצדדים (נשים וגברים) לחוויה זו באופן שונה. ג'וליה, שעל בעלה אוריאל נגזרו עשר שנות מאסר, מתייחסת להבדלים בתפיסות וברגשות.

ג'וליה: "קודם כל הוא בטוח אהב. שנינו, גם אני וגם הוא רחוקים אחד מהשני. זה נורא קשה. לשנינו יש חיים קשים. אני בחוק, מתוזת כל היום בין כל העניינים והמשימות והמטלות והוא בפנים בין קירות וסורגים. את חושבת שזה קל לז? לי יש את הילדים. אני מחבקת אותם, מנשקת אותם, מרגישה אותם. הם עוזרים לי להתאמן על האהבה שלי. הם תוצר של האהבה המשותפת שלנו. אני רואה אותם ורואה אותו. אני מצליחה להרגיש ולאהוב אותו דרכם. על מי הוא יתאמן? על הקיר? על תמונה? מבטיחה לך שהוא אהב, אבל שכח איך להרגיש את זה. הכלא זה מסחמה של רגשות. מרוב שזה סוחט וסוחט לך אתה שוכח להרגיש. איך שהוא יצא אני אהיה המסחמה שלו, ותאמיני לי אני אסחט ממנו ים של אהבה".

ג'וליה מסרבת להאמין באפשרות שהיא אינה נאהבת על ידי בעלה. בכל מאודה היא מאמינה בקהות רגשית זמנית כנגזרת מן המאסר ובכך ששחרור וחזרה לחיים משותפים יעוררו מחדש ובהכרח את אהבתו אליה. כלומר, היא חוזרת ומדגישה בדבריה לא רק את האמונה הנשית באהבה, כי אם גם את התגובה המגדרית השונה: למרות המרחק, נשים אוהבות, גברים לא. עם זאת, על אף ששני הצדדים נתונים להתמודדות יומיומית קשה, היא מגלה יותר רגישות למצבו של בעלה מאשר למצבה. בהשוואה ביניהם היא מייחסת קושי גדול יותר לתנאי חייו ויוצרת הצדקה אפשרית לקהות רגשית. בכך היא למעשה מבטאת הסכמה להסבר האפשרי של תנאי מאסר קשים המחייבים מרחק פיזי ומגבילים רגשית.

אם כך, יש מקום לשאול כאן שתי שאלות: האם קיימים הבדלים רגשיים בין גברים שחיים בביתם ביחס לאלה שחיים בבית הסוהר? והאם אסירים משוחררים אכן מצליחים בסופו של דבר להחיות את רגשותיהם, לחזור ולאהוב? עוז למשל, אומר את הדברים הבאים:

עוז: "נעים לי איתה. נוח לי איתה. יש לנו סקס טוב. הבית מסודר. אני רוצה איתה ילדים. היא משמחת אותי. אני מעריך אותה על הפתיחות, על האפשרות שהיא נתנה לי לבנות איתה בית, על זה שהיא לא באה מדעה קדומה. אני חושב שעשיתי טוב שאני איתה. אני יכול להגיד עליה הרבה דברים טובים. ברמה הרגשית? אני לא מאוהב בה. האמת אבל, אני לא בטוח שאני יודע מה זאת הרגשה של אהבה."

גם אמיר אומר דברים דומים.

אמיר: "תראי, מצאתי את כוכי לפני בערך ארבע שנים. היא אשת בית, אישה שאכפת לה, דואגת שתמיד יהיה הכל, מבינה אותי, אוהבת אותי. היא נראית טוב, אני אוהב את הסקס איתה. היא אחת שאין לה הרבה דרישות. זכיתי איתה בטוטו. אני לא יודע אם אני יכול להגיד בלב שלם שאני אוהב אותה. אני מרגיש משהו אליה ואני חושב שאם אני אדייק אז אני אוכל להגיד משהו כמו הערכה. אני ממש לא מבין למה אהבה זה משהו כל כך הכרחי. אני חושב שלהערכה יש הרבה יותר כוח. אהבה נגמרת. הערכה אני חושב רק מתחזקת."

שניהם, עוז ואמיר חיים בבית, בצל קורת גג אחת עם חברתם לחיים. בעוד אמיר לא נחשף מעולם לתנאי הכלא, עוז ישב בבית הסוהר כשלוש שנים ושחרר לפני שש שנים. על אף סוגיית הישיבה בכלא, שניהם מציגים קהות רגשית ואולי אף ריק ביחס לרגש של אהבה. כמו קודמיהם, גם הם מביעים הערכה במקום אהבה. מכאן שההסבר של חיים בתנאי כלא כחסם רגשי, כמו גם ההסבר של המרחק הפיזי, אינם מניחים את הדעת. לאור זאת ולאור העובדה שאין להסתפק בהסבר המגדרי, נראה כי כדי להבין את ההבדל הרגשי בין גברים ונשים, כפי שעולה במחקר, נדרשת התבוננות נוספת.

נוסף על ההיבט הרגשי, חולקת אוכלוסיית המחקר מכנה משותף נוסף. רובם ככולם מכורים נקיים. על פי הספרות, נפגעת יכולתם של מכורים לחוות ולהביע רגשות ותחושות. במעבר מהתמכרות לניקיון חוששים מכורים בטיפול לבטא רגש שהיה מדוכא במשך שנים ארוכות. עצם חוויית הרגש המודחק והעלאת הכאב המלווה אותו מאיימת על המטופל (מיכאל, 2007). כמו בטיפול בנפגעי טראומה, כך גם בטיפול בנפגעי סמים, מתקיים תהליך של ויסות רגשות במסגרתו לומד המטופל לזהות רגשות, להבחין ברגשות בהווה שהם ביטוי לארועים בעבר, לבטא את רגשותיו אך גם לשלוט בדרכי התגובה שלו. מדובר בתהליך מתמשך ומתמיד הדורש שינוי ברמות עמוקות ביותר, כמו גם מודעות ומאבק יומיומיים לשמירה על הקיים (Najavits, 2002).

המשתתפים במחקר נתמכים כיום בקבוצות לעזרה הדדית (אלכוהוליסטים אנונימיים - איי-איי ונרקומנים אנונימיים - אנ-איי) בבית הסוהר או בקהילה. קבוצות אלה מבוססות על הרעיון לפיו אנשים בעלי התנהגות דומה יכולים לתמוך זה בזה על מנת לשנות התנהגות בלתי רצויה. למעשה, מהווה הקבוצה מסגרת תומכת ומשמרת לחיזוק השליטה העצמית, לשמירה על ההתנהגות הרצויה ולשינוי אישי ורגשי (חן, 2001).

סיפור ההחלמה, על פי קבוצות אלה, מציע דרך להמיר את מערכות היחסים השטחיות נטולות הקירבה האנושית הממשית, שבהם היו מורגלים המשתתפים בעת היותם מכורים פעילים, בתפיסה שבה היחסים נחווים כמשלימים. ההתקדמות בהחלמה כוללת תפיסה של אחריות אישית בתוך היחסים לעומת הנטייה בעבר להאשים את הזולת בכישלון העצמי, אמון של העצמי באחר לעומת החשדנות האופיינית למכור הפעיל וקבלת האחר כנפרד מהעצמי עם חיים משלו שאינם קשורים לעצמי על ידי אפשרות הסיפוק או יכולת האיום. עבור חברים רבים, החשיפה לאנ-איי היא ההזדמנות הראשונה מזה תקופה ארוכה ביותר לחוויה של יחסים חיוביים עם הזולת שהמונחים המאפיינים אותה הם נאמנות, חוס, ביטחון, אמון, תמיכה, אהבה וחיבוק (רונאל, 1995, 2002). אם כך, האם מכור נקי לאורך שנים שהצליח באמצעות הקבוצה לרכוש כלים לשינוי ולחווה באמצעות יחסים חיוביים עם הזולת, יוכל אכן לחוות רגש אמיתי של אהבה לא רק כלפי חבריו לקבוצת התמיכה כי אם גם כלפי אחרים משמעותיים מחוצה לה? גבי מתייחס להתמודדות הרגשית ולתחושת האהבה.

גבי: "אחרי שהתנקיתי בפעם האחרונה, גיליתי דברים חדשים על עצמי. פתאום, היו לי דברים גם בראש גם ברגש שלא הכרתי. האמת, זה בילבל מצד אחד ומצד שני סקרן. החדש הזה, זה משהו שאתה רוצה להבין אותו, להרגיש אותו הכי עמוק שאפשר. אבל העומק הזה, לא משנה כמה שנים אתה נקי וכמה אתה מנסה, יש לו סוף שמגיע מאוד מהר. ובסוף יוצא שאתה רק כאילו מרגיש. כמו שנרדמים אבל לא מצליחים לישון עד הסוף ויש הרגשה כזאת שאתה ישן לא ישן? ככה גם כאן, אתה מרגיש לא מרגיש. היו שנים שחשבתי שיש אהבה. אבל באמת הרגשתי אותה?"

מדבריו של גבי עולה חוויה של מעבר בין מצב קיומי של רגש מנותק ומשותק למצב קיומי של הצפה רגשית, תוך תחושה של בלבול וחוסר שליטה. כמו כן, הוא מתייחס לפער בין האופן שבו הוא חווה תחושות ורגשות ובין האופן שבו היה רוצה לחוות אותם באמת. התייחסותו לעוצמה הרגשית הנמוכה שהוא חווה והדימוי של ניס לא ניס' שהוא משתמש בו מלמדים על חוויה רגשית קהה, המלווה באכזבה אך גם במידה מסויימת של השלמה. גם אבישי מתייחס לסוגיה זו ולחיפוש המתמיד אחר רגש האהבה.

אבישי: "העניין הזה של להרגיש הוא טריק אחד גדול. נאמר, נולדת עם רגשות שנפגעו הרבה בדרך, אחר כך כשאתה בסמים, הרגשות נמחקים לגמרי ואז אתה מכיר רק בערך שני סוגים של רגש, או כעס או פחד. אחר כך, אתה נגמל ואתה מתחיל להתמודד עם משהו שבעצם אף פעם לא הכרת באמת. אז לך ותמצא בכל זה את האהבה. ופה עוד פעם בעיה. אהבה זה רגש אידיאלי כזה שכולם רוצים להרגיש. אתה חושב, הנה תהיה לי אישה טובה, אני אוהב אותה. זה לא קורה. אז אתה חושב, יוולדו לי ילדים, אני סוף סוף יאהב, וגם זה לא קורה, כי אתה מסטול מהתחת ולא באמת מרגיש ולא באמת יודע מה ואיך צריך להרגיש. אז זה נשאר כמו חלום. באף ספר לא כתוב שכשמרגישים אהבה מרגישים ככה וככה, אז אתה צריך לנחש. זה לא בא לך בטבעי. עכשיו, אני 15 שנה נקי, יורד לקבוצות, מדריך בעצמי ואני עדיין שואל, מרגיש כמו נכה."

אבישי מצייר חיים שלמים של חיפוש אחר אהבה. חייו עומדים בסימן של אירועים שהיו אמורים לשמש סמן להופעת רגש של אהבה, להעשיר את חייו ולמלא את החלל, אך לא כך. הוא נותר בתחושת חוסר וחסך ואפילו סוג של נכות. בלית ברירה, הוא מוותר על החיפוש ועל המרדף אחר תחושה אמיתית של אהבה, וכדי להקל על עצמו בהחלטה זו הוא הופך אותה למשהו אידיאלי בלתי ניתן להשגה.

למרות שהחוויה הרגשית של אהבה הינה אישית ומאופיינת אצל כל אחד מהמשתתפים בעוצמות שונות, מצליחים תיאורים אלו ללמד על המאבק המתמשך המאפיין את עולמם הרגשי של מכורים נקיים. הם מעלים גם נקודת מבט נוספת. אוכלוסיית המחקר הינה מעורבת. היא כוללת זוגות של גברים מכורים נקיים ונשים נורמטיביות. מלכתחילה אם כן, מדובר בחיבור בין עולמות רגשיים שונים במהות ובתכלית. בעוד מנעד הרגשות הנורמטיבי יהיה רחב בדרך כלל וכיל בתוכו את הקשת השלמה של הרגשות, חיוביים ושלייליים כאחד, מנעד הרגשות של מכורים נקיים יהיה מצומצם וכיל בתוכו בדרך כלל ייצוג יתר של רגשות שליליים, כמו כעס, פחד וצורך בשליטה. בעוד סף הציפיות הנורמטיביות לחוויה רגשית דו-כיוונית (בכלל וביחס לרגש אהבה בפרט) בין שותפים למערכות יחסים רומנטיות יהיה בדרך כלל גבוה, רף יכולת המימוש הרגשי של ציפיות אלה מצד מכורים נקיים יהיה בדרך כלל מוגבל ונמוך יחסית. מכאן, שהפער הרגשי מובנה אוטומטית אל תוך מערכת היחסים. נוסף על כך את ההבדלים המגדריים ואת המרחק הפיזי במקרה של אסירים, ונקבל מצב כמעט בלתי אפשרי לחפיפה בצרכים. אם כך מה עושים? כיצד מתגברים זוגות אלה על הפער? כיצד בכל זאת מתקבל מצב של שביעות רצון רגשית? אבישי, שדיבר על חלום האהבה ושברו, מתייחס לשאלות אלה.

אבישי: "יש לי אישה נהדרת שאוהבת אותי מאוד ושאני שמח להיות איתה. אני מודע לפערים הרגשיים ובגלל זה הבנתי שאפשר להחליף רגש במחשבה. להיות מודע בראש כל הזמן למה שהיא צריכה, כאילו במקום ברגשות במעשים: פרחים, מתנות קטנות, נשיקות וחיבוק. היא לפעמים אומרת לי 'למה אתה לא אומר לי שאתה אוהב אותי?' ואני, יש לי כל מיני תירוצים. בעיקר אני אומר לה: 'נו, את יודעת שאני אוהב, אחרת לא הייתי פה'. כמו שאמרתי. הרבה דברים רדומים בנשמה. גם האהבה. אהבה בהרבה מקרים, זה רק מושג שאתה צריך להשתמש בו בשביל להרגיע את האשה שלך, כי היא מחפשת לשמוע את זה ואתה אומר רק כדי שהיא תשמע."

באותו זמן שאבישי מודע למגבלותיו הרגשיות הוא מודע גם לתחושות ולצרכים הרגשיים של בת זוגו. הוא מבין את הפער הרגשי, מעריך את הצורך להרגיש אהבה, מפנים את הדרישות ואת הנורמות ופועל על פיהן. אבישי הוא "רומנטיקן מחשבתי". בלית ברירה, במקום להרגיש הוא בוחר להביע. הוא מעביר את הדיון ברגשות למישור המחשבתי, השכלי, ההגיוני, מנטר את רגשותיו ורגשות חברתו, מבחין בין הצרכים השונים ועושה שימוש במידע זה להכוונת פעולותיו. הוא מעביר את האהבה מן המופשט אל הקונקרטי, מן הרוח אל החומר. מבחינתו, חשובה התוצאה ועל כן במקום להתמקד בהבדל, הוא מתמקד במה שמקשר ומחבר בין שניהם. כך מוכלת האהבה על ידי התבונה. דרכו של אבישי מבוטאת ברמות ובעוצמות שונות על ידי משתתפים אחרים במחקר:

אנדרי: "אני נותן לה פרח, אני עושה קניות, אני עוזר לילדים בשיעורים. אני אומר לה 'אני אוהב אותך', אני עושה הכל שתרגיש טוב. אני יודע מה שהיא צריכה ומה שהיא צריכה היא מקבלת. מרגישה כמו מלכה."

יוסי: "מה בעצם אשה צריכה? חיבוק? נשיקה? סקס? מתנות? פרח מדי פעם? יחס זה בעצם כמו אהבה, לא?"

האם גברים אלה חיים בשקר רגשי? לדעתם של המשתתפים התשובה לשאלה זו שלילית. למרביתם הזוגיות חשובה ומשמעותית. הם אינם רוצים לאבד אותה. הם מודעים לגוונים הרגשיים הדהויים שלהם ולצבעים העזים של רגשות בנות זוגם. הם מודעים לחוסר היכולת שלהם לחוש באהבה או במקרה הטוב יותר לחוש בה באופן עמום בלבד. לפיכך הם מתמקדים במכלול ולא בפרטים, בחלקים המוחשיים ולא הרגשיים, במניעים ובצרכים. בשאלה 'מה ואיך מספקת לי מערכת היחסים?' הם עורכים הלכה למעשה סיכום של טוב ורע במערכת היחסים, ואם הטוב גובר על הרע הם נשארים בה. בין השאר הם מתייחסים לצרכים פסיכולוגיים כמו אוכל ומין, לצרכים של ביטחון כמו בית חם, מסודר ויציב, לתחושת שייכות של קשר קרוב, של משפחתיות והולדת ילדים ולצורכי הערכה והגשמה עצמית במסגרת משפחתית נורמטיבית. למעשה, הם מונים ומייצגים בדבריהם את הצרכים הקיומיים המניעים אותנו לפעולה, כפי שהוגדרו והוצגו על ידי מסלאו (Maslow, 1968) בתאוריית הצרכים. נראה כי התמקדות זו מקלה עליהם את ההתמודדות עם החסך הרגשי שהם חווים ובעיקר את ההתמודדות עם המודעות לחסך זה.

בני: "האישה הזו היא האישה של חיי. יש לי איתה הכל: בית, ילדים, אוכל, סקס. יש לי לאן לחזור. יש לי מי ששואל מה שלומי ומה אני צריך. היא לא מנדנדת לי. נותנת לי לחיות את החיים שלי. אני לא אניד שהכל מושלם, אבל מה שיש זה טוב. אני מבסוט וזה הכי חשוב. תגידי לי עכשיו את אם אני צריך כאן גם להיות מאוהב? אני חושב שלא. בואי רגע נדבר ישר. יום אחד האהבה נגמרת. וכשהיא נגמרת, אם רע לך שם כי אין לך את מה שאתה צריך אתה בורח. אני ישר יודע איפה אני נמצא ובגלל זה אני לא צריך לברוח."

זאב: "האמת, אין הבדל גדול. בסופו של דבר, כמה אנשים את מכירה שבאמת יש להם אהבה אמיתית. סך הכל, אם נדבר דוגרי, מה אתה מחפשת? אתה מחפשת אישה טובה שתתן לך את מה שאתה צריך. אז ההבדל הוא שאני יודע מראש שאהבה מבחינתי זה משהו דפוק, לא מושג, אז אני לא מעמיד פנים. בסופו של דבר, אם אני איתה ומקבל מה שצריך, זאת יותר אהבה בעיני מ'אהבה'. זה הכי אמתי שיש."

בני, באופן רציונלי ומפוכח, מבטל את הצורך בהתאהבות, שהיא זמנית ומתפוגגת, ומדגיש במקומה את ההמשכיות והקביעות האפשרית של מערכת יחסים. כלומר, הוא ממעיט בחשיבות השלב הראשוני והאופורי של ההתאהבות. זאב, בדומה לו, מדגיש את הקבלה והתמיכה המאפיינות לדבריו את הזוגיות שלו, ורואה בהן חשיבות ומשמעות גדולה יותר מאשר באהבה בלבד. שניהם בוחרים להתייחס למייצגים של מה שהוא טוב,

מכיל ומרגיע במערכת היחסים, מה שמקל עליהם את ההתמודדות עם הגוון הדהוי של רגשותיהם ועם העדר ההתאהבות והאהבה בחייהם.

והנשים? כיצד הן מגיבות? לימור, למשל, אומרת:

לימור: "תראי, המנעד הרגשי של אבישי הוא די קטן. על הסקאלה שלו אין הרבה צבעים וגם אלה שיש, אפשר להגיד עליהם שהם די דהויים. אני מהר מאוד הבנתי שהיכולת שלו לבטא רגשות די רדומה, ואולי גם היכולת שלו בכלל להרגיש. אבל אני מאמינה שיש אהבה ואהבה גדולה, כי אם אנחנו נשארים יחד למרות כל הקשיים, זה אומר לי שהאהבה נמצאת פה. ועכשיו אני חייבת להדגיש עוד משהו. האהבה שלנו היא אהבה של פרק ב'. זאת אהבה שונה לחלוטין. אתה לא מצפה שלא אתה ולא הבן זוג שלך תהיו מאוהבים כמו שהייתם בגיל 16. ככה שמראש אני לא מצפה שהוא יתנהג כמו איזה ילד מאוהב".

לימור מודעת לפערים ולקשיים הרגשיים של בן זוגה. היא מגלה הבנה ועורכת התאמה למצב הקיים. למעשה, היא מגנה על עצמה ועל הקשר בכך שמראש היא מפחיתה את ציפיותיה בנוגע לגילויים הרגשיים של חברה לחיים. בדומה לבני ולזאב, גם היא מדגישה את חשיבות הבגרות והקביעות של מערכת היחסים. אבל לימור היא דמות יוצאת דופן במחקר. נשים רבות אחרות נוטות, כאמור, לאמונה עיוורת באהבה דו כיוונית, גם כאלה שמודעות למצב, כמו לימור. הן מחפשות סימנים מוחשיים לאהבה ללא הפסק. יסמין, שבן זוגה גיימס הוא מכור נקי השפוט ל-42 שנות מאסר, אומרת:

יסמין: "בהתחלה הוא לא אמר לי 'אני אוהב אותך' כי קשה לו לבטא. היום הוא מבטא את זה, אבל אף פעם לא אומר לי 'אני אוהב אותך'. הוא מוציא את זה בצורה אחרת. הוא שואל איך עבר עלי היום? מה אני מרגישה? מה אני לובשת? עם מי הלכתי ואיפה הייתי. הוא מתעניין בי. ביסמין. אהבה זה לא רק ללכת ביחד לסרט, זה הכימיה, הדיבורים, הדאגה, טון הדיבור, סוג של שאלות יחס".

מוסיפה ואומרת סיגלית:

סיגלית: "הוא טוב אלי מאוד. אוהב אותי. עוזר לי בבית. מטפל בכל מה שצריך בילד. מביא לי פרחים. דואג. בערב סילבסטר, למשל, הוא עבד ואמר לי 'לכי תצאי עם חברה'. יצאתי, נהייתי. אני שואלת אותו: 'אתה אוהב אותי?' והוא אומר לי: 'את יודעת שכן'. ובאמת אני יודעת שכן. מרגישה את זה בדברים הקטנים: מטפל בי, עושה קניות, הכול".

יעל: "הבן אדם מאכיל אותי סרטים. בוגד בי, כועס, נכנס ויוצא מהבית מתי שבא לו. אבל מה, אוהב. איך אני יודעת? 12 שנה אנחנו ביחד, ולא משנה מה קורה הוא תמיד חוזר. הוא נמשך אלי כמו ברזל למגנט, כמו כלב למלונה. הולך. חוזר. וכשהוא חוזר זה חגיגה. הקטנה שלנו, היא מתנה בעקבות מריבה. והוא תמיד יודע לפנק אותי ככה בקטנה, בשביל שאני לא אתפוס תחת יותר מדי, אבל ככה מראה לי את האהבה. פתאום משום מקום הוא אומר לי: 'בצבא הכי חזק שבעולם אני אלחם למענך'. את יודעת מה זה עושה לי? איך זה מרים אותי? למשל, ביום האהבה, הייתי בשיא השיפוצים והבאלאגן בבית, פתאום דופקים בדלת, זר פרחים. ככה עם פתק קטן שכתוב עליו 'אל תשכחי שאני אוהב'. באותו רגע נפל לי הלב לתחתונים".

יסמין, סיגלית ויעל, בשונה מלימור שכאמור מודעת לפערים ולקשיים הרגשיים של בן זוגה, נאחזות באהבה ומפגינות תחושת ביטחון אמתי ביחס להיותן נאהבות. הן מתמסרות לכל ביטוי קטן של אהבה, כמו גם לתשוקה אליה. במקום להיכנע לספקות, הן חיות בתחושה של חיבור, שייכות ואהבה, עסוקות בהווה ומאמינות בטוב. עבור נשים שבני זוגן במאסר חשובות מחוות מוחשיות אלה במיוחד. היות וכן הזוג אינו נוכח פיזית בחיי האשה, נוכחותו היומיומית למעשה מדומיינת. כך, משמשות המחוות הקטנות הוכחה פיזית ממשית לעצם קיומו של בן הזוג, למסר אמתי ולביטוי מוחשי של אהבה שממלא עבורן חלל. אומרת על כך יסמין:

יסמין: "לג'יימס יש ים של שנים בפנים. הוא מבחינתי קיים ולא קיים. אני צריכה לדמיין אותו ואותנו כל הזמן. המחוות הקטנות האלה של ברכה בדואר, זר פרחים ביום האהבה, זה הצלה מבחינתי. אומרים שצריך ליהנות מהדברים הקטנים בחיים, אז אלה למעשה דברים עצומים. הוא לא יכול לחבק אותי ולגעת בי אז הוא שולח לי משהו שאני יכולה להרגיש אותו ואת האהבה שלו אלי באמת. זה משהו שמייצג מבחינתי ביטוי אמיתי לאהבה. שהיא חיה ונושמת וקיימת. את רואה את כל הפרחים היבשים האלה? זה הכל הוא שלח לי ואני שומרת עליהם כמו ששומרים על בית מלוכה".

ובמקרים שבהם איבדה האהבה מעוצמתה או אולי אפילו 'מתה', כיצד מגיבות הנשים אז? הן אמנם מאיימות בפירוק הקשר ובעזיבה, אך בדרך כלל נמנעות לעשות זאת, רק משום שהן עדיין מקוות לחידוש האהבה. אביבה למשל, לא מאבדת תקווה:

אביבה: "הדברים באינטימיות נקברו. משהו ברגשות לא צף ולא עולה. הוא יודע לכבוע לבבות, ים של נתינה, חום ואהבה. בזוגיות בינינו הוא יודע לפרגן, לאהוב, לתת. כשהכרנו, הוא היה מתקשר ואומר לי 'אני אוהב אותך' ו'מתוקה'. אבל עם הזמן והמרחק, משהו ברגשות שלי קצת הלך, באינטימיות, מת. עכשיו, כשהוא בא לחופשות אני מנסה לפתח את זה, אבל זה עדיין לא זה. כדי לחדש את האהבה, הוא יצטרך לחזור אחרי כמו שעשה כשהכרנו, לבוא אלי עם זר פרחים,

לחת לי חום ויחס, לחת לי להתלהב ממנו שוב פעם מחדש. אני מאמינה שהכל יצוף בחזרה. אם הוא הצליח לשמור אותי עד עצם היום הזה, אני מאמינה שיצליח גם הלאה. אני אופטימית ויש בי אמונה".

באותה נשימה מדברת אביבה על 'מותה' של האהבה אבל גם על תחייה אפשרית שלה. באופן ברור היא אומרת כי היא מאמינה באפשרות לחדש את האהבה. היא גם אומרת מפורשות למה היא זקוקה ומוסרת לבעלה את המתכון המדויק שישאיר אותה בסביבה. למעשה, מדובר באותו מתכון שהוא כבר מורגל בו, אותו מתכון שמלכתחילה גרם לה לאהוב אותו. מחוות קטנות, מילים חמות. ביטויים מוחשיים של אהבה שמייצגים עבור נשים רבות את ההוכחה לעצם קיומה.

לסיכום, אהבה, כמו תופעות רבות אחרות, אינה מסוג הדברים שניתנים להגדרה או לאנליזה פשוטה, בוודאי לא מלאה וממצה. ובכל זאת, למרות מאפייני אוכלוסיית המחקר ומורכבותה נשאלה השאלה 'האם וכיצד נחווית האהבה?'. לא חיפשתי הגדרה לאהבה. התמקדתי בצורות ובגוונים השונים של ההתנסות בה, מתוך ההנחה שרק התנסות אמיתית תיטיב להסבירה. הלימה בחוויית האהבה נמצאה בין כל קבוצות המחקר וכן בין קבוצת הזוגות הנשואים לאלה שאינם ממוסדים (חיים בזוגות או חברים לחיים במקרה של זוגות אסירים). עם זאת נמצאו פערים בין נשים וגברים. בעוד נשים מרגישות וחושבות אהבה, גברים חושבים אהבה, אך מרגישים הערכה. דגש מיוחד ניתן על ידי המשתתפים לחשיבות הביטוי הפיזי והמוחשי לאהבה, דהיינו לנתינה, ולפיכך נבחנה גם סוגיה זו לעומקה, כפי שיופיע בחלק הבא.

עיונים בתפיסת מושג הנתינה

אכפתיות, דאגה ועשייה למען האחר מתייחסים ליכולתו של אדם אחד להתעניין באחר, לחוש כלפיו אחריות, לעשות למענו ולהעניק לו. יכולות אלה קובצו על ידי משתתפי המחקר לקבוצה אחת שכותרתה 'נתינה'. נשים משלוש הקבוצות הראשונות של המחקר ביטאו כלפי מושא אהבתן הצהרות של נתינה חסרת גבולות. נתינה זו מונעת מתוך אהבה ואמפתיה והיא נתפסת בעיני הנשים כביטוי המעשי לאהבה. הגברים בקבוצות אלה, נטו להתמקד בתועלות אישיות ובעצמם ולפיכך שמו דגש יותר על נטילה מאשר על נתינה (דסלר, 2000). עם זאת הם טענו לקיומה של נתינה הדדית ודו-כיוונית בין הצדדים. בני זוג בקבוצה הרביעית קיימו ביניהם יחס פחות או יותר מאוזן בין נותן ובין מקבל.

מיכל: "איך מבטאים אהבה? שיהיה לך אכפת מהשני, שתרגיש אותו, תדאג לו, תעשה כל הזמן בשבילו, תיתן לו, תהיה שם בשבילו. כל יום, כל הזמן, כל דקה, כל שנייה. מסביב לשעון. אחרת איזו משמעות יש לאהבה? איפה הביטוי שלה?"

כפי שעלה קודם, חלק מהנשים שהשתתפו במחקר מצהירות שהן חיות על פי חוק אחד: חוק האהבה. בעולמן, הכול פועל ומתנהל מתוך אהבה ומתוך צורך בלתי פוסק להביעה. בעיניהן, הביטוי המוחשי והמעשי לאהבה אמיתית ושלמה מתקיים בדרך של נתינה. לפיכך בחיי היומיום שלהן הן מתמסרות לשגרה מחמירה של נתינה

עקבית וחסרת גבולות ולעתים, כפי שיעלה בהמשך, אף מקריבה. הן עושות זאת על מנת לאפשר לעצמן כל יום מחדש לבחון ולהעריך את אהבתן לבן זוגן, לוודא שהיא עדיין כאן. מבחינתן אם כך, כפי שאראה בהמשך, יום ללא נתינה משול ליום ללא אהבה.

בעולמנו מצויים שני כוחות אנושיים במאבק מתמיד - כוח הנתינה שבבסיסו אהבת האחר וכוח הנטילה שבבסיסו אהבת עצמנו (דסלר, 2000). ביחס שבין שני כוחות אלה תואמת גישת הנשים את גישתו של פרום (1967), שטען כי באהבה אידיאלית הנתינה היא עשייה שלמה מתוך ויתור והקרבה למען האחר ללא התנייה, כוונה להפקת רווח כלשהו או ציפייה לתמורה. לשיטתו אם כך, הדגש באהבה הוא על לתת ולא על לקחת. במהלך הראיונות עם הנשים חזר ועלה על פני השטח הקשר הטבעי שבין נתינה לאהבה. עם זאת ככל שהעמיקו הנשים בחשיבה ובניתוח סוגיית הנתינה, הן חשפו סיבות ומניעים נוספים. בנוסף, הן התעמתו גם עם המסר המידי העולה מדבריהן - מסירות והקרבה ללא ציפייה לתמורה, ועם השאלה האם הן אכן מסתפקות בנתינה בלבד. הקשר שבין נתינה לקבלה נדון גם עם בני הזוג. היות ונמצאו הבדלים משמעותיים בממצאים בין שלוש הקבוצות הראשונות של המחקר ובין הקבוצה הרביעית, עוסק החלק הראשון של תת-תמה זו בנשים ובגברים משלוש הקבוצות הראשונות. הממצאים הנוגעים לקבוצה הרביעית, מובאים לקראת סוף החלק הנוכחי.

נר: "נתינה וקבלה זה אחד מול השני. אתה מקבל או אתה נותן. עכשיו, אם אני מרגיש שהיא לא נותנת אז אני מעניש ולא מתייחס. עושה לה פרצוף. שתראה ותבין, מה זה, שאתה צריך משהו ולא מקבל אותו ממי שצריך לתת אותו. אבל כשאני מרגיש שהיא נותנת, אני מתייחס הרבה."

גיימס: "אני, ממעמים אגואיסטיים רוצה שתהיה לי אישה. אנוכיות לשמה. שתהיה מי שתבקר אותי, שתהיה מי שתיתן לי תקווה, שתעשה בשבילי מה שאני צריך ומתי שאני צריך."

גי'נו: "לכל אחד כאן יש תפקיד. האישה מטפלת בגבר ומולידה לו ילדים, מגדלת אותם ודואגת לכולם. הגבר דואג לכסף ועושה את התקשורת עם העולם."

בעוד הנשים, כאמור, מבארות את מושג הנתינה מתוך התבוננות באחר ומתייחסות אליו במשמעות של להעניק ולתת, מתבוננים בו הגברים מתוך מקום של תועלות אישיות ושל ריכוז עצמי (רונאל, 2000; Elkind, 1967)¹², ולפיכך מפרשים אותו במובן של לקבל ולקחת. התפיסה הגברית תואמת את הגישה התועלתית (Foa, 1971), על פיה כדי לאהוב ולתת יש להיות נאהב ולקבל. נר, למשל, מייצג במודע ובגלוי גישה זו. הוא נותן בתנאי שהוא מקבל ואף מעניש את בת זוגתו כאשר זו אינה נותנת בהתאם לדרישותיו ולציפיותיו ממנה. גם גיימס מצטרף לגישה זו ואומר מפורשות שהוא רואה בבת הזוג שלו אמצעי ישיר למימוש צרכיו ורצונותיו. הוא מדגיש אנוכיות ותועלת אישית כבסיס למערכת היחסים. תפיסות אלה תואמות גם את דבריו המפורשים של גיינו, שכמו רבים מן הגברים במחקר מחזיק בדעות שמרניות התואמות את הראייה הפטריארכלית המסורתית (למשל: בייקר-מילר, 1978; מילט, 1970), הרואה בגבר דמות שלטת, כוחנית ועצמאית ובאישה דמות מזינה, מטפלת וכפופה לגבר.

¹² התייחסות לסוגיית הריכוז העצמי ולשינויים בריכוז העצמי כתוצאה מההליך החדילה, כמו גם להשפעתם של שינויים אלה על הזוגיות, תואב בתמה השנייה של חיבור זה.

מכלול התפיסות שהוצג מבטא את האופן שבו מגדירים המשתתפים את האינטרקציה הזוגית שלהם, את התפקיד שכל אחד מבני הזוג מגלם בה ואת מערכת הציפיות בין הצדדים. היות ותפיסות אלה ממוסדות בתוך הסדר חברתי של מרואייני המחקר, בני הזוג משמרים אותן ואת כללי ההתנהגות הנגזרים מהם. כך, בעוד שינויים חברתיים ותרבותיים שהתרחשו במהלך המאה העשרים הובילו להשתנות ולהתפתחות התפקידים המגדריים בחברה, ממשיכים בני הזוג לפעול על פי הסדר חברתי שהם מורגלים בו, גם כאשר התנאים משתנים. למשל, כאשר בלית ברירה הנשים מפרנסות במקום הגברים. במקרים כאלה מוצג השינוי כזמני או כתלוי סיבה מוגדרת, כמו שהות הגבר במאסר או החלמה משימוש בסם.

איציק: "היא מבחוק דואגת לי. אומרת לי: 'אני כאן בשבילך, לסדר, לארגן, להביא, ללכת. אני כאן ואני מחכה לך'. אני תקוע פה בפנים אז אני לא יכול לעשות יותר מדי."

ירדנה: "לא צריך להיות חכם גדול בשביל להבין שהוא לא יכול לתת את מה שאני יכולה לתת. מה הוא כבר יכול לעשות מבפנים? בחוק, גם כשיש לי ארבעה ילדים, משכנתה, חובות, בית לנהל, עבודה, אני יכולה לתמוך. אז זה עניין אחד. עניין שני זה שכשאני עסוקה בעניינים שלו אני עסוקה בעצם בו, וככה, עם כל ההיעדרות שלו אני מרגישה שהגבר שלי בעצם תמיד ישנו."

כמו ביחס לאהבה כך ביחס לנתינה, מעלים איציק וירדנה את סוגיית המרחק הפיזי כמשתנה המדכא יכולת זו בקרב הגברים, אך מעודד ומלבה אותה בקרב הנשים. איציק מדגיש את מגבלות המאסר ולמעשה מציג את הנתינה במשמעותה הפיזית בלבד. הוא משתמש בפעלים של עשייה: לסדר, לארגן, להביא, ללכת ומתעלם מאפשרויות נתינה ברמות אחרות, למשל רוחניות או רגשיות. ראייה זו מעצימה מבחינתו את המגבלות שהוא נתון בהן ומתוך כך גם את חוסר יכולתו לתת, זאת משום שהוא עצמו בהיותו אסיר אינו יכול לסדר, לארגן או להביא בעצמו. ירדנה מצטרפת לדבריו אך מפנה את תשומת לבנו לעניין נוסף. היא רואה בנתינה אמצעי המאפשר לה לגשר על תחושת הריחוק מבן זוגה. בעיניה, מאפשרת הנתינה את קירבתו של הגבר ברמה הרוחנית והמוחשית כאחד. כך, העיסוק המתמיד בצרכיו, בענייניו ובסידוריו יוצר קירבה מדומה, והופך לכאורה את הרחוק והבלתי אפשרי לקרוב, לקיים ולמושג, ועל כן מספק לה ולנשים אחרות עידוד ונחמה ומאפשר, כאמור, ביטוי מוחשי ומעשי לאהבה.

המירוץ אחר תחושת הקרבה לבן הזוג ואחר האמצעים להשגתה מאפיין לא רק את נשות האסירים, כי אם גם נשים החיות עם בני זוגן תחת קורת גג אחת. במקרה האחרון, אין מדובר בצורך בתחושה קרבה מתוך מגבלת המרחק הפיזי, אלא מתוך המרחק הרגשי המאפיין, כפי שהוצג בחלק שעסק באהבה, מכורים נקיים. לפתחן של נשות אסירים שהם גם מכורים נקיים אם כך, התמודדות כפולה, פיזית ורגשית כאחד. היות והנשים בשלוש הקבוצות הראשונות חולקות מאפיינים דומים ביחס לנתינה ולמניעה, אתיחס לכולן כאל מקשה אחת.

אפרת: "אני שם מאה אחוז מהזמן בשבילי. מתי שרק צריך. עושה מה שצריך. מארגנת, מסדרת, משיגה, מה שהוא רק מצייץ. זה מקרב אותי אליו, מאפשר לי להבין את מה שהוא עובר, להזדהות איתו. בגלל זה, אם צריך להפוך את החיים בשביל להקל את ההחלמה שלו ולעזור לו לשמור על ניקיון, אז אני הופכת אותם. ואם צריך להפוך חזרה אז אני הופכת חזרה. פשוט מאוד."

חגית: "הוא עובר התמודדות חבל על הזמן. גם כלא, גם שמירה על ניקיון. כמה בן אדם יכול? אני, מבחוק מצליחה להבין ולראות את הקושי באמת ביום יום. אכפת לי ממנו ואני דואגת לו, והמעט שאני יכולה לעשות, זה לראות אותו, את הבן-אדם, את הצרכים שלו ולעשות לו טוב. לתת לו כמה שיותר ולא משנה מה. מילה טובה, הקשבה, כסף, הכל הולך. אני עושה את זה מתוך אהבה שלמה, אמפתיה מוחלטת. הוא מצפה לזה ממני ואני מצפה לזה מעצמי. זה עושה לי טוב לתת לו."

אפרת וחגית, מביטות על בני זוגן מתוך מעטה של הזדהות ושל הבנה. עדשות האמפתיה, דרכן הן מתבוננות במושא אהבתן, מאפשרות להן להמשיך ולראות בנתינתן התנהגות המקדמת ובונה יחסים. בהתאמה לאופן שבו מוגדרת אמפתיה בספרות (למשל: Cohen & Eisenberg & Fabes, 1990; Batson & Shaw, 1991; Strayer, 1996; Mikulincer & Shaver, 2005), הן מגלות יכולת להבין ולחלוק את ההתנסויות והחויות הרגשיות של האחר המשמעותי שלהן, מזהות את מצוקותיו וחרדותיו ומנסות להרגיען. האמפתיה מאפשרת להן ל'ראות' את בן זוגן, להבין אותו, להיות שם לצידו ובשבילו, לתמוך בו ולעזור לו בהחלמתו. סביר אם כן, שככל שאפרת, חגית ושאר חברותיהן למחקר, יתפסו את מצוקות הגבר כקשות וכמאתגרות יותר, הן יחוו רמה גבוהה יותר של אמפתיה כלפיו ויספקו לו רמה גבוהה יותר של עזרה ונחמה.

כך, כדי להצליח לספק לבני זוגן את כל מה שנראה להן מתאים ונכון לו וגם ובעיקר כדי לשמר את החלמתו, 'הופכות' אפרת וחגית שוב ושוב את חייהן ומתאימות עצמן כל יום מחדש בהתאם לנדרש. באופן כמעט טבעי הן זזות הצידה, 'מפנות מקום' לבן זוגן ומשאירות אותו במרכז. הן נותנות לו מכל לבן, בלי שאלות, בלי תהיות, בלי לערער על הצורך, לכאורה בלי לחכות לתמורה. נראה כי באמצעות הנתינה הן מאפשרות לעצמן להכיל ולקבל את מכלול הרגשות, השאיפות והמחשבות של בן זוגן, וכאמור, אף לחוש לעתים חלק בלתי נפרד ממנו.

לאור העובדה שמדובר באוכלוסיית נשים שבעליהן הם מכורים נקיים שחלקם גם אסירים, התנהגות זו אינה מפתיעה. התנהגותן תואמת את המתואר בספרות העוסקת בתלות שיתופית (Co-dependency), שפירושה, כפי שהוצג בסקירת הספרות, הוא עיסוק יתר, לעתים אובססיבי, בבן זוגן המכור¹³ וביטוי מתמיד של דאגה ושל אחריות לשלומן, לעתים קרובות תוך ויתור על צרכים אישיים (מיכאל, 2007; פרנצמן, 2013; Wright & Wright, 1991; Wright & Wright, 1999; Zelvin, 1999; Irvin, 2000). היות וגם ההחלמה מן הסם ולצדה ההתמודדות היומיומית עם שמירה על ניקיון מאלצת את הנשים להמשיך ולהתמודד עם קשיים, עם חרדות, עם מתחים ועם ערב רב של דאגות, הן נוטות להמשיך ולשמר את התלות השיתופית שהיו מורגלות בה עד כה (Teichman & Basha, 1996; Finzi-Dottan, Cohen, Iwaniec, Sapir, Weizman, 2003).

¹³ המונח תלות שיתופית מתייחס לסוגים שונים של משפחות (Anderson, 1994; Zelvin, 1997). עם זאת, היות וכמעט כל הגברים שרואיינו למחקר הינם מכורים נקיים, גם אלה המשתייכים לקבוצת האסירים, ההתמקדות במושג תלות שיתופית כאן היא מתוך נקודת המבט המכלילה של החלמה מהתמכרות.

מיכל: "אני מאמינה בו. תומכת בו. אף פעם לא ויתרתי. תמיד נלחמתי ואני ממשיכה להילחם. גם היום כשהוא נקי, אני ממשיכה להילחם בכוח בשביל לעזור לו להחזיק מעמד בכלא. והנה יש קבלות. אין סמים. ולמה? כי אני האוזן הקשבת, המחבקת, מי שנותנת לו משמעות בחיים. באהבה גדולה אני מקריבה את עצמי ומקדישה את חיי בשבילו. עד שהכרתי אותו גם לי לא הייתה משמעות בחיים. אני התחלתי במלאכה ועכשיו כשהפרח פורח אני זאת שאמשיך להשקות."

סיגלית: "חברה שלי אמרה לי: 'מה את צריכה את הנרקומן? יש לך מלא מחזרים ועדיף לך הגרמני שגם יוציא אותך מהארץ'. אמרתי לה: 'מה, לא לימדו אותך להקריב?' היא הסתכלה עליי כמו משוגעת. אני, חיה על הרעיון שבשביל להציל אחרים צריך להקריב את עצמך. אני מאמינה בעצמי. אין כוח עליון. הנה הגענו לירח ולא ראינו שם אף אחד. ופתאום הוא נקי כבר תשע שנים והוא עדיין צריך אותי. אני נלחמת בחיים אחרת ממנו, ואני כאן בשבילו. הוא צריך אותי. לי יש כוחות שלו אין. אני עוזרת לו ונמצאת כל הזמן פה בשבילו. וככה הוא בטוח שיש אותי תמיד מאחור. בגלל זה החיים שלי מוקדשים לו ומסתובבים סביבו. את רואה אותי? אני סביבן ולא של חנוכה."

הלכה למעשה, מבטאות מיכל וסיגלית את התלות השיתופית שהוזכרה. בהיותן מצויות בתחרות נצחית עם הסם ובמאבק מתמיד על מקומן בחיי בני זוגן ועל תשומת לבם, הן חיות כמתואר בספרות העוסקת במכורים (למשל: מיכאל, 2007), במרוץ יומיומי אינסופי להצלה. כמי שמרגישות מצילות, הן מתמסרות לגברים שלהן באופן מוחלט ומעלות את הנתינה לדרגה של הקרבה. גם עכשיו, אחרי שהן ובני זוגן הגיעו לקו הסיום כמנצחים, וניתן היה לצפות לסוג מסוים של הרפיה, הן עדיין ממשיכות בדרכן. נראה, שהפחד המתמיד מפני החזרה לסם אינו מניח, ולפיכך הן שמות עצמן מעתה בתפקיד ההמשך שלהן, כמי שאחראיות על שימור ההצלחה ועל הנצחתה. מתוך תלותן בבני זוגן ומתוך הצורך שבו זוגן יהיה תלוי בהן, הן מטילות על עצמן משימה קשה ומתישה של נתינה יומיומית מתמשכת. אבל, לדבריהן, הן עושות זאת לא מתוך התלות היוצרת מצב של אין ברירה, אלא מתוך החלטה, כוח ושליטה במצב, ובעיקר מתוך בחירה שלמה. במקום להתמקד בקשיים ולוותר, הן מתמקדות בהצלחות ובתקווה, מצליחות להפריד את המוץ מן הברי ולראות באותה נתינה את הטוב והמְהֵנָה שבה. מבחינתן, כאמור, מדובר באמצעי לבטא את עוצמת אהבתן אבל גם את עצמן. הן מדגישות את כוחן, את מסוגלותן. הנתינה, אם כך, על דרגותיה השונות, מעצימה אותן, נותנת להן משמעות, מבססת את קיומן ואת מעמדן בחיי בן זוגן.

שלומית: "תראי. הוא לא מבטיח לי שום דבר. מצד אחד הוא אומר שהוא אוהב, מצד שני הוא אומר שהוא לא מבטיח שיישאר. החיים עם מכור נקי שהביא לך את עולם הפשע הביתה כל כך הרבה פעמים בעבר, מצריכים עירנות מוחלטת. כל הזמן. כל היממה. אם קמת בבוקר וראית שהשמש זורחת אף אחד לא באמת מבטיח לך שהיא באמת זרחה. זה חוסר ודאות. זה מערבולת. או שאת שוחה נגד הזרם ונותנת לו מה שהוא צריך ומתחזקת את כל העניין או שאת מאבדת אותו. זה אומר לתת ולתת כל הזמן. עכשיו זה פשוט. איפה שטוב לך אתה נשאר. נכון? אז אני עושה לו

טוב. ברנע שאני אפסיק הוא יכול לקום וללכת. וכמו שאני לא רואה את החיים שלי בלעדיו אני לא רואה אותם בלי לתת לו. אז מבחינתי, הנתינה שבאה ממקום של הרבה אהבה הולכת למקום של שמירה לא רק עליו, אלא גם על שנינו יחד.

לריסה: "אני נותנת לו כל מה שאני יכולה והוא מקבל. הוא בוחר לקבל ממני. כבר היו לו נשים אחרות והוא קם ועזב. בתפיסה שלי, אם הוא מוכן להמשיך ולקבל ממני, זה אומר שהוא מרוצה וכל זמן שהוא מרוצה הוא יישאר. זה שהוא נשאר ומבקש עוד, מסמן לי שהוא אוהב אותי לפחות כמו שאני אותו."

שלומית, הנשואה 17 שנים לדורון, מכור נקי מזה שבע שנים, מתארת את העיסוק בנתינה כאמצעי המשמר את חיי הנישואין שלה. הנתינה מבחינתה היא אמצעי להיחלץ מן החשש מפני הלא נודע, להחליף את הפחד מאובדן אפשרי של האהבה - בתקווה, את הסיכוי לאין - ביש מעשי. בחווייתה, עמידה מן הצד, התעלמות מן הגבר והיעדר נתינה, עשויים להיות שווי ערך למות הזוגיות והאהבה, ועל כן היא משתמשת בכל האמצעים העומדים לרשותה כדי להימנע מכך. מכאן, אך טבעי שהיא ונשים אחרות רואות באהבה שאינה תלויה בדבר, באהבה שהיא חסרת גבולות ופשרות, כזו שבאה לידי ביטוי בנתינה בלתי מוגבלת בחוויית היומיום, דרך לשמר את הקיים. הנתינה, אם כן, משמשת מבחינתן כסוג של מנגנון הגנה המאפשר להן לשוב ולהדגיש את החיובי, להתמקד ברווח אפשרי ולשמש גשר ללב של בן זוגן. כך מתאפשרת האמונה כי הנתינה ממלאת עבורן את החסר, מצילה ומייצבת את זוגיותן, מעצימה אותה והופכת שניים נפרדים לאחד שלם.

גם לריסה, הנשואה לעדי, השפוט במאסרו הנוכחי לתשעה חודשים ומכור נקי מזה שלוש שנים, מעניקה לנתינה משמעות מייצבת קשר. היא רואה בנכונות בן זוגה להמשיך ולקבל ממנה הוכחה לכך שהוא אוהב אותה. לתפיסתה, באותה מידה שבה יהיה הנותן מוכן להעניק למי שהוא אוהב, המקבל יהיה מוכן לקחת ממי שמוגדר על ידו כאהובו. במילים אחרות, היא מתרגמת את השותפות המעשית של תן וקח לשותפות רגשית של אוהב ונאהב. באמצעות תרגום זה היא מעצימה את עצמה ומשמרת את התחושה שהיא רצויה ואהובה. אם כך, עד כמה שנראית פעילות הנשים כלפי חוץ כמעט אלטרואיסטית, היא אינה מונעת רק מתוך הרצון לספק את האחר. במידה רבה, בשעה שהנשים מזינות את בני זוגן באהבה ובנתינה הן מזינות גם את עצמן. הן מתייחסות לנתינה כאל כוח משמר, ועל כן הן שואבות ממנה ומן התגובה לה כל מה שיכול להזכיר להן מדי יום את כוחן ואת עצמן. אך מה באשר לקבלה? האם הן עצמן לא היו רוצות לקבל? האם אין הנשים מצפות מבני זוגן לתמורה? להדדיות? לנתינה?

גלית: "ביומיום אין זמן להתעכב על מה שרוצים אלא על מה שאפשר, על מה שיש. בגלל זה אני לא עסוקה בחשבונאות של מי יותר מי פחות. מבחינתי, מדובר כאן בעוד ילד שצריך מטפל בו ולהשקיע בו. הוא כמו ילד רביעי. וכמו שילד לא צפוי אז גם ככה הוא. כשאתה מטפל בילד שלך, אתה עושה את זה במחוייבות ובמסירות ובהנאה גדולה ובלי לצפות לתמורה. אבל אם אני אהיה אמיתית אז אני אגיד שתמיד יש בלב איזה ציפייה שההשקעה תשתלם כי ביום מן הימים, כשיתאפשר, אתה תקבל אולי חזרה, ימפלו בך לפחות כמו שאת מיפלת."

ריקי: "הוא בן אדם נהדר וטוב ואוהב. אני בטוחה שברגע שהוא יהיה חופשי מכל המגבלות שלו הוא גם יתחיל לתת. אני כל הזמן מסתכלת קדימה וכשאני רואה את השינוי שקרה בשנים האחרונות אני יכולה לצפות רק ליותר ויותר טוב."

בדבריהן, מציגות גלית וריקי מתח בין הגלוי לנסתר, בין מה שהן מוכנות להודות בו ובין מה שהיו רוצות להודות בו. בעוד במישור הגלוי הן מתמקדות ברצון לתת, הרי שבמישור הסמוי מובע גם רצון לקבל. אבל בהיותן מודעות לצמצום הרגשי של בני זוגן, למגבלות המרחק הפיזי, לתעתוע שבחיים לצד עבר של שימוש, ובהיותן למודות עליות ומורדות במערכת היחסים שלהן, הן בוחרות להצניע תקווה זו ולשמר אותה, לפחות לעת עתה, במישור הסמוי. על כן, כלפי חוץ הן נוקטות בגישה של צמצום ציפיות מן הצד האחר. מכאן, שכל זמן שקבלה מבחינתן היא בגדר אפשרות אך אינה בגדר ממשות, הן בוחרות שלא להתמקד בה ועל כן הן מתמקדות בעצם הנאת הנתונה ובעצם האפשרויות הטמונות בה. הלכה למעשה, פועל פתרון הנתונה עבורן ככוח ערמומי ביותר משום שהוא מאפשר להן לדמות חוויית אהבה, קירבה, הגנה מפני נטישה, אמפתיה, עוצמה, שליטה והצלחה. בעין ביקורתית ניתן היה לומר כי מדובר בתעתוע, במצגת שווא, בהולכת שולל עצמית. בעצם הנתונה הן מרגישות קרובות ונאהבות, בוראות תחושות שלא בהכרח תואמות את המציאות הרגשית של בני זוגן ומכאן גם את המציאות של עצמן. עם זאת הדבקות בטוב שבנתונה ולצדה הדבקות באמונה לשינוי, בעתיד הטוב, בהיתכנות האפשרית של קבלה, מעניקה להן כוח ועוצמה.

אם נחזור ונעיין בנקודת המבט הגברית, נוכל לבחון את התנהלות הנשים מכיוון נוסף. כאמור בפתח חלק זה, מדגישים הגברים המשתתפים במחקר את הנטילה על פני הנתונה. הם מעידים על עצמם שהם אנוכיים, ממוקדים בעצמם ולעתים אף נצלנים. ברובם, הם גם מקפידים לשמר את החלוקה המסורתית של תפקידים גבריים ונשיים. עם זאת כאשר הם נשאלים האם הם נותנים ומה הם נותנים, עולה כי הם תופסים עצמם כמעניקים ונותנים. הנשים, כפי שנראה להלן, מסכימות עמם ואף מרגישות מוצלות על ידם.

עידו: "אני אולי נותן לה הגנה. לקחתי אותה מבית דתי ובתולה. ומהשכונה הזאת, אולי אחת ממאה יוצאת בסדר. היא ילדה טובה, לא מעשנת, לא שותה, חרוצה ואחראית. אז אני נתתי לה בעצם חיים טובים. מה הסיכוי שהיה לה את זה אחרת? אני הוצאתי אותה מהשכונה למקום טוב יותר ונתתי לה משפחה. רק תודה היא צריכה להגיד לי כל בוקר כשהיא קמה ומבינה איפה היא היתה אם אני לא הייתי."

מני: "נתתי לה חיים במתנה. נתתי לה שלושה ילדים מתוקים שמעסיקים אותה בחוץ בזמן שאני בפנים. ככה בעצם יש לה חיים. אחרת, מה היה לה בלעדי? כלום. עד היום היתה מחפשת את עצמה. תאמיני לי, אני עזרתי לה למצוא."

עידו מאמין בכל ליבו שאילולא היה 'מוציא' את לריסה משכונת המגורים שגדלה בה, היו נגזרים עליה חיים קשים, כנראה של עישון, שתייה ובטלה. לריסה מאמינה לדבריו ואומרת: "איפה הייתי היום בלעדיו?". גם מני אומר דברים דומים ומתייחס לעצמו כאל מי שהעניק ליפה אשתו מסגרת לחיים, משפחה וילדים, ויפה מצטרפת אליו ואומרת: "אני אפס בלעדיו, הוא נתן לי הכל". כך, מתוך תחושה עצמית של חוסר משאבים

אישיים ואחרים, מרגישות לריסה ויפה הכרת תודה וחובה לתת מעצמן. יחד עם בני זוגן הן מנציחות את תחושת אפסיונתן ואת חוויית התלות בבני זוגן. שני הצדדים, אם כך, רואים את הגברים כמלאך המושיע של בת הזוג, כמי שסיפק לה אפשרות לחיים טובים ומאושרים. שניהם, גברים ונשים, מעמידים את הגברים במרכז, שמים דגש על הצד המציל, החיובי והמכיל שלהם, מתמקדים בכוח הגברים ובתרומתם לנשים ומתעלמים התעלמות מוחלטת מהקשיים שהם מערימים: שימוש בסמים, עבירות על החוק, ישיבה בבתי סוהר, חיי בדידות ועוד. על כן נתינת האשה, כפי שעולה מדברי שני הצדדים, היא פועל יוצא והכרחי של הצלת בן הזוג אותה. גיימס ויסמין, למשל, מספקים דוגמה נוספת לכך.

גיימס: "כשהיכרנו דיברנו כל הזמן במלפון. לא יכולתי לראות איך היא נראית. כשהיא באה בפעם הראשונה, אני רואה פתאום נכנס מנק לחדר. 130 ק"ג של בשר. קיבלתי את השוק של החיים שלי וישר אמרתי לה: 'זה לא מה שציפיתי. אני לא רוצה אותך, אני בחור חתיך. אני רוצה אישה יפה וחתיכה'. היא הלכה, אבל המשכנו לדבר במלפון ודירבנתי אותה להוריד במשקל. אמרתי לה: 'את רוצה אותי? תהיי חתיכה וגם אז אני לא מבטיח'. בשלוש שנים היא הורידה שבעים ושניים קילו. זה היה רק בעזרה שלי, 29 שנה היא היתה שמנה והנה אני באתי והיא מרוזה. אני עשיתי בשבילה משהו שאף אחד אחר לא עשה בשבילה קודם. אני הצלתי אותה כי עוד רגע היתה טובעת בשומן של עצמה. היא חייבת לי על זה ממש, וכל החיים היא תודה לי על זה."

יסמין: "אני מודה לו כל יום. כל בוקר כשאני מתעוררת אני מבינה מה יש לי בזכותו. אני מבינה איך הוא הציל אותי וגרם לי לעשות ממקום של הרבה אהבה וחמיכה משהו ענק, משהו שלא חשבתי שאני יכולה להשיג. האמת? לא יכולתי לעשות את זה בלעדיו. יש לי חוב ענק אליו."

גיימס ויסמין אם כן, מאמינים בפשטות שהתמסרות הנשים לגברים מונעת מתוך תחושת מחויבות עזה, מתוך חוב מתמשך וקבוע של הכרת תודה, חוב שאינו יכול להתפוגג בגלל שינוי בנסיבות או בזמן. אבל בעוד יסמין מאמינה כי גיימס פעל לטובתה מתוך רגש של אהבה, גיימס אומר מפורשות שעשה זאת לא מאהבתו אליה, אלא מאהבת עצמו. עמדתו מייצגת עמדה של עולם חומרי ותועלתי, עולם של רצונות אנוכיים שבו נתינה מתוך מחשבה על הזולת בלבד לכאורה אינה אפשרית, ולפיכך היא תמיד מחושבת, מכוונת מטרה ומבוססת על תועלות אישיות. נקודת המבט של גיימס מפנה זרקור מסכם אל עבר ההבדלים בתפיסת הנתינה של הנשים. ראשית, גם אם טמון בנתינת הנשים גרעין של נטילה, היא מופנית רובה ככולה לחיזוק האחר. שנית, בשונה מן הגברים, השאלה מה ואיך מקבלות הנשים מבן זוגן בנקודת זמן זו אינה מעצבת את המידה שבה הן מוכנות לתת בעצמן. שלישית, בידיעה כי לתקווה לקבל מבן הזוג בעתיד סיכוי נמוך להתגשם אין כדי לחבל, אפילו לא במעט, בעוצמת הנתינה של הנשים בהווה.

הממצאים, כפי שהוצגו עד עתה, מתאימים כאמור למשתתפים משלוש הקבוצות הראשונות במחקר. משתתפים מהקבוצה הרביעית, שהם בני זוג שהחלו את זוגיותם בשנים נקיות, הציגו תפיסות שונות של נתינה ושל קבלה. שלושה הבדלים עיקריים נמצאו בהשוואה בין קבוצה זו לאחרות והם יובאו כאן בקיצור.

רויטל: "אנחנו מדברים כאן על שני צדדים שנותנים ומקבלים. הדברים משתנים לפי הצורך, אבל כמו בכל זוגיות נורמלית כל אחד מהצדדים מצפה לחלק שלו. בדרך כלל גם אין אצלנו מצב של חשבונות. מי נותן יותר ומי פחות. זה בגלל שאנחנו מודעים ליכולות של כל אחד מאיתנו, במה כל אחד יותר או פחות טוב ולמגבלות. זה פותר את הרעיון של נתתי יותר קיבלתי פחות."

באופן כללי, הקפידו בני הזוג להתייחס למערכת היחסים שלהם כאל זוגיות נורמטיבית לכל דבר. בהתאם לכך, בדרך כלל נמצאו הדדיות ביחס לנתינה ויחס מאוזן בין נותן ומקבל. ברוב המקרים, למרות הציפייה לקבל בתמורה לנתינה, לא נערכו חשבונות הדדיים. הנתינה או הנטילה לא נשקלה לזכות מי מהצדדים או לחובתו.

ציפוי: "יש כאן וטו אחד חמור ומחמיר. חוק ייהרג ובל יעבור. סמים, לא אצלי בבית. יהיו סמים, אתה ואני כבר לא יחד. שנינו יודעים את זה היטב. אחרי שיש על זה הסכמה אז אין מה לדבר על זה יותר. שמנו את זה על השולחן ועכשיו אפשר להתקדם. מבחינתי מדובר באדם נורמטיבי לכל דבר שיכול ומסוגל לנהל מערכת יחסים נורמטיבית עם עליות ומורדות ועם קשיים כאלה ואחרים. אנחנו לא ילדים קטנים. אנחנו זוג מבוגרים, אנחנו יחד כי יש אהבה, יש הכרה בצרכים של כל אחד מאיתנו ואנחנו פועלים לפי זה. אנחנו גם מודעים לכך שיש אפשרות שהכל זמני. לא הייתי רוצה שזה יתפרק אבל אם זה יקרה או כמו עם כל דבר אחר בחיים נתמודד גם עם זה."

העיסוק בעבר החולה, כפי שנראה גם בהמשך, אינו עומד במרכז מערכת היחסים ואינו מניע אותה, ולפיכך גם אינו מניע או מנתב את הנתינה ואינו קובע את היקפה או את מהותה. עם זאת מוצג איום מפורש מצד הנשים לפיו חזרה לשימוש או לעולם הפשע תגרום להתנתקות מיידית ממערכת היחסים.

אבישי: "באישיות שלי אני עצלן, אנוכי ואגואיסט. היא פתאום מתקשרת אלי ואומרת לי 'תביא זה וזה'. אני ממש לא רוצה. ממש לא בא לי. מה, היא לא יכולה ללכת לחנות בעצמה? יכולה. אבל זה שהיא ביקשה זה מזיז אותי, וגם אם הכי לא בא לי אני עושה. זה לא קל, זה אפילו קשה אבל זה בא מהמקום של לא לראות רק אותי."

הגברים, למרות היותם עבריינים לשעבר ומכורים נקיים, מצליחים לראות את בת הזוג מולם, להתחשב בצרכיה, לערוך ויתורים ולהתרום מעבר לתועלות אישיות ולריכוז העצמי. הם גם לא מייחסים לעצמם את התנהגות בנות הזוג או את היקף ההתמסרות והנתינה שלהן. כלומר, הם רואים בנתינת האישה זכות ולא חובה, בחירה אישית ולא כפייה. ייתכן שהדבר נובע מכך שמדובר בנשים שהן מלכתחילה עצמאיות ובלתי תלויות בבן הזוג, נשים שיש להן תחושת ערך עצמי ועולם מגוון ועשיר שאינו סב סביב בן הזוג ובעיותיו. ויותר מכך, בני הזוג מודעים לכך שבאותה מידה שנשים אלה בחרו בהם, גברים בעלי עבר פלילי, מתוך בחירה מודעת הן עשויות לבחור לחזור בהן מכך, מה שלא רק מעמיד את בני הזוג בפני תחושה קבועה שמקומם אינו ודאי או מובטח, אלא אף חוזר ומדגיש את הבחירה והרצון החופשי על פני תחושת חובה או כפייה. ראוי לבחון הנחה זו במחקרים נוספים.

לסיכום, מורכבות אוכלוסיית המחקר מיקדה את ההתבוננות בנתינה ובנטילה. לא נמצאו הבדלים בתפיסות הנתינה בין זוגות נשואים, זוגות שחיים בזוגות או בקרב בני זוג שהם חברים לחיים. כמו כן, לא נמצאו הבדלים בסוגיה זו ביחס למשך שנות הזוגיות. עם זאת נמצאו הבדלים בין הקבוצות. בעוד גברים ונשים מן הקבוצה הרביעית הציגו ניתוח פחות או יותר דומה של כוחות אלה וטענו לאיזון ולהדדיות יחסיים ביניהם, הציגו גברים ונשים משלוש הקבוצות הראשונות שונות בנקודת מבטם. נמצא כי הגברים בקבוצות אלה מונעים מתוך גישה תועלתית, עסוקים באהבת עצמם ורואים בנתינת האשה דבר מובן מאליו. לעומתם, מונעות הנשים מתוך אהבה ואמפתיה, מתמסרות לבני זוגן ורואות בנתינה ערך עליון. אפשר שהן רואות בנתינה מימוש של משאלה עצמית, ולמעשה הן עושות בעבור האחר את מה שהיו רוצות לקבל ממנו בעצמן, למשל כפי שאראה בחלק הבא, זוגיות יציבה ובטוחה.

התחום השני: ביטחון בקשר

נאמנות ומחויבות הוגדרו על ידי משתתפי המחקר כמרכיבי יסוד המבנים תחושת ביטחון בסיסי וסביבה בטוחה ומוגנת. ההתייחסות למונח ביטחון לא כיוונה למובן הפיזי, כי אם למובן של יציבות הקשר הזוגי. במונח מחויבות השתמשו המשתתפים במובן של אמון בבן הזוג אבל גם ובעיקר במובן של נאמנות, שמירת אמונים והימנעות מבגידות. למעשה, משתתפים רבים התייחסו לשני המונחים - נאמנות ומחויבות - כאל נרדפים למרות הבדלי ההגדרה ביניהם¹⁴. על כן, קובצו שני המונחים לקבוצת התייחסות אחת, ונערך בהם עיון משותף. היות וכמעט בכל המקרים השימוש במונח נאמנות ייצג עבור המשתתפים נאמנות מוסרית, מוקד הדיון שלהלן בכיוון זה.

מחויבות לקשר מוגדרת (למשל: Rusbult, 1983; Johnson, 1991; Robinson & Blanton, 1993) כתחושת נאמנות ומסירות לבן או לבת הזוג וליחסים עמו וכביטוי של מידת הדבקות בבן הזוג, ההקרבה והמחויבות המוסרית כלפיו (Johnson, 1973; 1991; Broderick, 1981). על פי ההגדרה, כמו גם על פי נקודת המבט של המשתתפים, נתפסת המחויבות כאמצעי להעצמה של הקשר של יציבותו ושל תחושת הביטחון שבו (Florian, Mikulincer & Hirschberger, 2002).

מני: "אישה נאמנה זה אישה ששומרת על הבית, על הילדים, דואגת לכולם ומחכה לבעלה. שבחיים לא תבגוד בו ולא משנה מה. כשאני חושב על האישה אני חושב על הבית שהוא המקום הבטוח שלי. לא משנה מה אני עושה ועם מי, העיקר שאני חוזר בסוף הביתה, זה מה שהיא צריכה לדעת. חשוב לי שאני יודע שכשאני אצא יהיה לי את הפינה המסודרת שלי שאפשר ללכת ולחזור אליה מתי שאני רוצה. זה נותן לי תחושה של שקט, שהשגתי משהו בחיים."

¹⁴ **מחויבות:** האיכות או המצב של היות מחוייב, היות בעל התחייבות; **מחוייב:** מוכרח, שחלה עליו חובה, חייב. **נאמנות:** מהימנות, יושר, אמון. **נאמן:** ראוי לאמון, מהימן, ישר, אפשר להאמין בו או בדבריו, מתמיד (בתמיכה, בחיבה וכו'), אינו מאכזב (מילון ספיר, 1997).

יוני: "אני נשוי פעם שלישית. עכשיו כשיש לי אישה טובה ונאמנה השגתי את מה שרציתי. הנשים האחרות שלי, ילדו לי ילדים, אבל בואי נאמר ש'רעו בשדות זרים', אז קמתי ועובתי. נאמנות של אישה היא הבסיס להכל. זה מראה שהיא מחויבת לך, לילדים ולבית. אחרת היא לא אישה. אם אין לה את זה אז אין לכם ביחד בעצם כלום."

מני כמו יוני וכמו גברים רבים אחרים שהשתתפו במחקר, קושרים מפורשות בין נאמנות האישה ובין מידת היציבות והביטחון שהם חשים במערכות היחסים שלהם. הם מגדירים אשה 'טובה', ככזו שינכו' ובטוח להקים עמה בית ולגדל איתה ילדים, כאישה נאמנה, ומבטאים בדבריהם כמיהה ליציבות ולביטחון וחיפוש מתמיד אחר מה שמבטא את החיובי, השקט והקבוע בחיים. הלכה למעשה תואמת גישתם את נקודת המבט האבולוציונית (להרחבה ראה: Geary, Vigil & Byrd-Craven, 2004; Buss & Scmitt, 1993; Buss, 1989), על פיה נשים מחפשות גברים שיגנו עליהן ועל ילדיהן, וגברים מחפשים בת זוג פורייה שתעמיד להם צאצאים ותהיה נאמנה. האם גם גישת הנשים תואמת נקודת מבט זו?

חגית: "גבר צריך להיות גבר. צריך להיות חזק ולתת למשפחה שלו תחושה של ביטחון, שהוא נמצא שם, שיש על מי לסמוך. למרות שבעולם הפשע הגבר שלי כל הזמן היה בסכנות תמיד היתה לי תחושה שיש לו כוח להגן עלי ולשמור על הילדים. גם כשהוא היה בפנים, גם כשהוא בגד והלך עם ים של נשים. לא יודעת איך, אבל כמו קוסם, הוא תמיד הצליח להפנט אותי עם ההרגשה הזו שלמרות הסכנות הכל בטוח."

ריקי: "העוצמה שלו והטירוף שלו בעיניים משכו אותי אליו כל החיים. אני יודעת שהוא מסוכן. אני יודעת שהחיים שלנו מסוכנים, אבל אני לא יכולה לשחרר. אפילו בכל התקופות שהוא בגד בי ובכל התקופות שהוא לא כאן ומשאיר אותי להתמודד עם חיפושים של שומרים ועם עבריינים שדופקים לי בדלת ומאיימים עלי ועל הילדים, אני מרגישה שיש ממנו כוח ששומר עליי ומחזק אותי."

ריקי וחגית, למשל, מתארות צורך בגבר שיגן עליהן ועל ילדיהן ויקנה להן תחושת בטחון. כלומר, שני הצדדים, נשים וגברים, מציגים בחשיבתם ובציפיותיהם מבן/בת הזוג באופן כמעט אוטומטי התאמה לנקודת המבט האבולוציונית. עם זאת ביחס לאוכלוסיית המחקר הנוכחי מתגלעים פערים מגדריים בין מה שנראה כרצוי על פי גישה זו ובין מה שנראה כמצוי בפועל. בעוד הגברים אכן נהנים מנשים בעלות מחויבות מוסרית ונאמנות גבוהה שגם מעמידות להם צאצאים, חוות הנשים בני זוג שנעדרו מחייהן לא אחת עקב בגידות, פשיעה, מאסרים ושימוש בסמים, והשאירו אותן להתמודדות עצמאית עם קשיים ולעתים גם עם מצבים מסוכנים. לפיכך נמנעת מהן לכאורה תחושת הביטחון וההגנה שהן שואפות אליה באופן טבעי. אבל בשעה שניתן היה להניח כי פערים אלה אכן יערערו את תחושת הביטחון שחוות ריקי וחגית, עולה כי אין הדבר כך. בהתמדה ממשיכות הנשים לייחס לבני זוגן עוצמה וכוח, מתארות אותם כחזקים וכדואגים, ותופסות אותם כגברים שמעניקים תחושה מתמדת של ביטחון. הן אינן מרפות מן המחשבה שהן מוגנות, ומתעלמות כמעט לחלוטין מן הקשיים, מן המכאובים, מן הבגידות. כיצד ניתן להסביר זאת? מדוע מגלות הנשים גישה ותרנית ואולי אף

מפוייסת להתנהגות בני זוג? לבגידותיהם? כיצד הן מצליחות לסלוח ולהמשיך להאמין בכוח הגברים להבטיח את שלומן ואת בטחונן, לשמור על ראייה אופטימית ועל אמונה בטוב? מעיון בדברי המשתתפים עולים מספר הסברים אפשריים.

יפה: "היו בגידות, היו בריחות מהצד שלו לנשים אחרות. מהמקום שלי, הייתי צריכה כבר לקחת את הרגליים ולברוח, ואני לא. הוא נשאר אתי בגלל הנאמנות שלי. בעבר שלו, כל הנשים, ברגע שהוא נכנס לבית סוהר, עזבו אותו. אני נשארת אתו באש ובמים, נאמנה לו, מרגישה שאני מחוברת אליו. בגלל זה אני יודעת שאלי הוא תמיד יחזור."

לריסה: "הוא בגד בי כמה פעמים. יותר מזה, כשהוא עושה את זה, הוא תמיד מאשים אותי. הוא אומר לי: 'אני גבר וגבר צריך נשים, ואת אישה ואישה צריכה גבר אחד ולתת לו מה שהוא צריך'. אנחנו גדלנו על המחשבה הזאת. זה חלק מאיתנו. אז הוא בוגד אבל אחר כך תמיד חוזר אלי כי הוא יודע שאני נשארת בנאמנות המוחלטת שלי."

בדבריה, מייצגת לריסה תפיסות ואמונות חברתיות מקובלות להבדלים בהתנהגויות מיניות בין נשים וגברים. על פי תפיסות אלה, גברים חושבים, רוצים ועושים יותר סקס בהשוואה לנשים, שיכולות להתנזר לאורך זמן; גברים מעדיפים לפנטז על פרטנריות רבות לעומת נשים שמפנטזות על פרטנר אחד ורואות קשר בין סקס, אינטימיות ומחויבות; גברים נוטים לבוגדנות לעומת נשים שנוטות למונוגמיות ולנאמנות (להרחבה ראה: בריזנדיין, 2009, 2013; ; Grewen, Girdler, Amico, & Light, 2005; Baumeister, Catanese & Vohs, 2001; Walum et al., 2008; Peplau, 2003). לאמונות אלה ולדומות להן מצטרפים משתתפים רבים משני המינים. עדי, למשל, אמר: "סקס עם כמה שיותר נשים זה בטבע של הגבר, בעצמות שלו. אישה זה בית וילדים ובגלל זה גם נאמנות לבן הזוג. היא חייבת את זה. גבר לא". כלומר, בקרב המשתתפים עולה הסכמה כי בעוד מן האישה נדרשת נאמנות מוחלטת, גברים נהנים מחופש פעולה מיני ומגישה פתוחה, מאפשרת וסלחנית ביחס לבגידות. אבל מדבריה של לריסה, כמו גם מאלה של יפה, עולה הצעה להסבר נוסף. נראה כי שתי הנשים מאמינות כי בעוד ה'נשים האחרות' הן זמניות ועונות על צורך רגעי בלבד, מקומן שלהן בחיי בני זוגן מובטח. הגבר שלהן רועה אומנם בשדות זרים, אך מתמיד בחזרתו אליהן. חזרה זו, לתפיסתן, היא בגדר פרס הניתן להן בעבור נאמנותן. באופן פרדוקסלי מדגישה נקודת התייחסות זו את הקבוע והבטוח בחייו של הגבר במקום את הקבוע והבטוח בחיי האישה. כלומר, גם כאן, בדומה להתנהלות קודמת שכבר הוצגה בפרקים קודמים, מבטאות הנשים הזדהות עם הגבר, עם צרכיו ועם יצריו וממלאות את תפקיד האשה הנאמנה בדבקות, תפקיד שהן מזדהות אתו ומגלמות אותו מתוך מסירות רבה ומתוך אהבה. תחושת הביטחון של הנשים, אם כן, נגזרת לא מעשיית בן הזוג או מהתנהגותו, כי אם מהתנהלותן שלהן, מעצם נאמנותן. גם כאשר מדובר בגברים שכבר היו נשואים בעבר ונטשו את בת זוגם, כמו במקרה של מני בעלה של יפה, וקיים החשש שיש בכך סימן לבאות, מציעות הנשים הסברים מרגיעים לכאורה. באופן כמעט אוטומטי הן רואות בחוסר נאמנות האישה שננטשה את הסיבה לעזיבה. כלומר, בסופו של דבר גם הנשים תולות את תחושת הביטחון האישי שלהן ואת יציבות הקשר והמשכיותו בעוצמת מחויבותן ונאמנותן לגבר.

הדס: "אמרתי לו 'אני יכולה ומוכנה לחכות לך מאה שנה, אני לא אבגוד ואני לא אעזוב'. הוא מבחינתי האור של החיים שלי. אני לא יודעת איך הוא יהיה כשהוא יצא. אני לא יודעת אם הוא בכלל יישאר איתי או יעזוב אותי וילך למישהי אחרת. הוא כל הזמן אומר לי: 'אני, מגיע לי שתהיה לי חתיכה אמיתית', ואני אומרת לו: 'מותר לך ארבע נשים לפי הדת שלך'. הוא אומר לי: 'כשאני אצא, לא תוכלי להשתלט עליי, כי יהיו לי מאהבות'. אני אומרת לו: 'אין בעיה. אם אתה תחפש, אני אחפש. אבל, בתוך החוויה הקטנה, הוא נאמן ואני חושבת שעשוינו יודעים טוב מאוד שאני תמיד אהיה נאמנה. מבחינתי מדובר בקשר היציב והבטוח של חיי."

ניר: "היא נאמנה לי באופן מוחלט וככה זה צריך להיות. היא אישה. אני לא יודע מה יהיה כשאני אצא. אני לא חושש שהיא תקום ותלך או שתעשה משהו עם מישהו אחר. החשש הוא ממני. אני גבר חתיך, מגיע לי לחיות את החיים, וכשאני אצא מכאן אני לא מבטיח לה שום דבר. איפה שתהיה בחורה יש סיכוי שאני אלך איתה. הראש גונב אותי לספקות ולרצונות לעוד עשר, עשרים, מאה נשים."

הדס, כמו חברותיה למחקר, מנופפת בדגל הנאמנות והמחויבות. בארבע השנים האחרונות היא מנהלת קשר זוגי שהתפתח תוך כדי מאסרו של ניר, בן זוגה, שצפויות לו עוד שנים רבות של מאסר. בעוד הדס מחויבת לקשר ומצהירה על נאמנותה המוחלטת, מצהיר ניר על מחויבותו להדס 'רק' לזמן המוגבל של ריצוי המאסר. דבריו של ניר, כמו גם הצהרת כוונותיו, אינם מפתיעים נוכח העובדה שהוא כמו גברים רבים אחרים רואין תוך כדי מאסר. חוויית המאסר מאופיינת, בין השאר, במחסור ביחסי מין שעשוי להוביל למצוקות רגשיות, נפשיות ופיזיולוגיות, לתחושות חסר, לעלייה בדחפים המיניים ולחיפוש מקורות חלופיים מיניים ולא מיניים לפריקת מתח זה (עינת, 2008). מתוך כך, לא מפתיע שרבים מן האסירים מתייחסים לרצון ולכוונה אפשרית לקיים יחסי מין עם נשים רבות ככל האפשר, מה שנראה כמעצם, לפחות תפיסתית ומחשבתית, את תחושת האני שלהם ואת כבודם הגברי בעת שהייה במאסר¹⁵.

אם נחזור לעיין בדבריה של הדס נראה כי ההצהרות שמשמיע ניר אינן מערערות את ביטחונו. למרות שהיא לכאורה מציעה אפשרות להתנהגות דומה מבחינתה, היא למעשה מבטיחה מחויבות ונאמנות מוחלטת, מפגינה תחושת ביטחון בקשר ורואה אותו כקשר היציב בחייה. כלומר, היא אינה מייחסת חשיבות אמיתית לדבריו המפורשים של בן זוגה ואינה רואה בהם כל מכשול אפשרי. ייתכן שהיא מאמינה באמת ובתמים בנאמנות זו. ייתכן גם כי היא מעריכה שמדובר באיומי סרק בלבד, איומים שעקב יתרת העונש הארוכה ועקב הגיל המתקדם שבו עשוי ניר להשתחרר לא יתממשו כלל¹⁶.

גם נשים מן הקבוצה השלישית הציגו נקודת מבט דומה. גם הן דיברו בחופשיות על בגידות בן הזוג והציגו ביטחון מוחלט ביחס לחזרת הגברים אליהן. גם הן בטוחות בזוגיותן וביציבות מערכת היחסים ואינן

¹⁵ יש לציין כי חלק מן האסירים, כמו גם נשותיהם, דיווחו על בגידות ועל נטייה ליחסי מין תכופים עם נשים רבות בין מאסרים, והסבירו זאת בצורך להשיב את גבריותם ו'לכפר' על החסר הנצבר. אף כי ייתכן והתנהגות זו עשויה לאפיין חלק מן האסירים המשוחררים, אין הכרח שהיא מייצגת את מבחן המציאות של הכלל. במחקר זה לא נבחנה שאלה זו הלכה למעשה. מעניין יהיה לבחון אותה במחקר המשך.

¹⁶ היות והדס לא מתייחסת לאפשרות זו ישירות, יש לראות בה הנחה פרשנית בלבד.

מרגישות מאוימות מהיעדר הנאמנות ומבגידות בני הזוג. מדבריהן, כפי שאראה להלן, עולה אפשרות להסבר נוסף.

כוכי: "אני אוהבת אותו. אולי הוא אוהב אותי, אבל בטוח שפחות מהסמים. אני לא מפחדת בכלל מבגידה שלו עם נשים אחרות. פה ושם אישה והוא חוזר. אני מפחדת מבגידה שלו בי עם הסם. זאת הבגידה הכי חמורה בעיניי ואני בטוחה שבגלל הסם הוא בכלל מעלה על דעתו ללכת עם נשים אחרות. אז עכשיו כשאין סם אני מאמינה גם שלא יהיו יותר בגידות, אבל צריך שיעבור מספיק זמן של ניקיון כדי שההרגלים הרעים של הסם ייעלמו גם."

עולה כי סלחנותן של נשים מהקבוצה השלישית עשויה לנבוע מהיותן נשים לבני זוג שהם מכורים בהחלמה. במקרה כזה, הסם הוא זה שנחשב לאישה האחרת. כך 'מפשיטות' בנות הזוג את הגבר מאחריות על בחירותיו ההתנהגותיות ורואות את הסיבה הישירה לבגידותיו בעצם השימוש בסם. הן סלחניות לא רק משום שהן רואות, כמו נשים אחרות, את החזרה הביתה כעיקר העניין, אלא משום שהן רואות את הסם כאחראי הישיר להתנהגות בני זוגן. מכאן, שלתפיסתן, לפחות בשלבים הראשונים של תקופת ההחלמה, כל התנהגות באשר היא, ובתוך כך גם כל התנהגות בוגדנית ומשוללת נאמנות מוסרית, הינה פועל יוצא של כפייה ולא של בחירה. לפי היגיון זה, ככל שתקופת הניקיון תתארך וככל שיערך לימוד מעמיק יותר של שליטה בהרגלים ובדחפים, כך ילכו הגברים בדרך המוסר ויהיו נאמנים. העובדה שבן זוגה של כוכי נקי כשנתיים בלבד עשויה לתמוך בתפיסה זו. עיון בדברי הגברים, בעיקר אלה מן הקבוצה השלישית והרביעית, מעלה הלימה ביחס להקשר זה במחשבות שני המינים.

זאב: "פעם חשבתי שמי שלוקח סמים, מותר לו לעשות הכל, לבגוד, לצאת, לחזור מתי שהוא רוצה. לקח לי שנים להבין שיש כאן אחריות לשני הצדדים. אני לא אניד שאני לא שוביניסט בכלל. יש דברים שלא השתנו. אבל אני מודה שמאז שעברתי תהליך של ניקיון והתרחקות מהעולם הזה של הפשע שהוא עולם של גברים וכבוד ואנו, הבנתי שנאמנות לאישה היא חלק בלתי נפרד מהחיים והיא הכרחית לשלום בית ולשלום בין הצדדים. הבנתי שהאחריות היא לא רק של הסם אלא היא גם שלי. כשאני מבין מה האישה הזאת עברה איתי, אז אני גם מבין שגם לה מגיע שיהיה לה גבר שהיא יכולה לסמוך עליו מכל הבחינות. אז עכשיו, גם אם אני רוצה, אני עוצר וחושב וגם מוותר."

זאב, מכור נקי מזה תשע שנים, מתייחס ישירות לשינוי שחוה בעקבות הגמילה. הוא, כמו כוכי, מאמין כי הסיבה הישירה להתנהגותו בעבר היא הסם. תהליך ההחלמה, אם כך, אפשר לו לרכוש כלים ומיומנויות ובעיקר להבין ולשלוט בבחירותיו ההתנהגותיות וביכולתו לשמור אמונים ולהיות נאמן באופן בלעדי לבת זוגו. עם זאת, כפי שזאב מודה, מדובר כאן לאו דווקא בשינוי מהותי של התפיסה כי אם בשינוי בביטוי היומיומי שלה, באופן שבו הוא בוחר ליישם אותה הלכה למעשה. במבחן התוצאה עשה זאב דרך ארוכה של שינוי. הוא הצליח לפתח מודעות לא רק לעצם התפיסה כי אם גם להשלכות האפשריות שלה, לראות לא רק את עצמו כי אם גם אחרים משמעותיים בסביבתו, לאמץ פילטר התנהגותי המאפשר בנייה של סביבה המקנה לו ולמשפחתו איזון וביטחון יחסיים.

דרך דומה עשו משתתפים נוספים בקבוצה זו אבל גם ובעיקר גברים מן הקבוצה הרביעית. ההבדל העיקרי בין שתי קבוצות אלה נעוץ בנקודת הפתיחה של מערכת היחסים. גברים מן הקבוצה השלישית, שחיים עם בת זוג אחת לאורך שנים, כמתואר בתחילת פרק הממצאים, נאלצים להתמודד עם שינוי התנהגותי בתוך מערכת יחסים מעוצבת. רוצה לומר, לאורך שנים ארוכות הכיר כל אחד מן הצדדים את מקומו, את תפקידיו, את ציפיות בן הזוג ממנו וכו'. ידיעה זו היא שאפשרה הלכה למעשה את המשכיות קיומה של מערכת היחסים ואת האפשרות לשרוד בה. מכאן, שכל שינוי בהגדרת התפקיד, בציפיות או בהתנהגות הצדדים עשוי לזעזע את מערכת היחסים ולערער את הביטחון בה, אפילו אם מדובר באשליית ביטחון בלבד. גברים מן הקבוצה הרביעית, לעומת זאת, מצויים במערכות יחסים שנוצרו מתוך החדילה ועל רקע ההחלמה ושאפשרו במידה רבה גם בנייה ועיצוב מחדש של תפיסות והתנהגויות. העובדה שמדובר בבנות זוג חדשות שמייצגות לכאורה את הנורמטיבי, שאיפתם של רבים מהגברים במחקר, מאפשרת לבני הזוג ל'המציא' את עצמם מחדש, ללמוד מטעויות העבר, לגלות שליטה בתפיסות, בתכונות ובהרגלים, ולנסות מלכתחילה לבנות מערכת יחסים שבה נאמנות ומחויבות הדדיות וכן יציבות וביטחון הם חלק מוטמע ומקובל בתוכה.

משה: "זה לא שההרגלים שלך מהעבר נעלמים לגמרי. הם שם. אבל אתה כל החיים רוצה להגיע לבית ומשפחה שיתנהלו בטוח ויציב ורגוע. וכשיש לך הזדמנות לעשות את זה, אתה לומד לבטא את עצמך שונה, כאילו כמו שצריך. אתה מלמד את עצמך שונאות ומחויבות משני הצדדים זה משהו מוחלט. אז אתה מתרומם מעל הרצונות והמחשבות ואתה חושב ופועל נאמן, גם אם הכי היית רוצה לא להיות. אתה חי במין זיגוג כזה, בין רגיל ורוצה ובין צריך ולא יכול אבל גם רוצה. כי סך הכול אתה רוצה שזה יצליח. באופן מצחיק דווקא הזיגוג הזה נותן לך את התחושה הבטוחה."

גם שאול מציג דברים דומים.

שאול: "אתה מבין שאתה צריך לעשות עבודה. אתה גם מבין שהתפיסה והמחשבה יותר חזקים ממך, ושאי אפשר לשנות אותם באמת. אז אתה משנה את ההתנהגות. זאת אומרת, אתה יכול לחשוב X אבל לדעת שאתה צריך למרות זאת להתנהג Y כי אתה רוצה להיות במקום שאתה רוצה, של בית קבוע."

הכמיהה לסביבה ביתית, יציבה ובטוחה עולה, אם כן, שוב. משה, שאול וראובן מציפים גם הם, כמו הגברים משתי הקבוצות הראשונות, את הצורך בתחושת שייכות וביטחון, שכאמור הוגדרו על ידי מסלאו (Maslow, 1968) כצרכים אנושיים, קיומיים ובסיסיים. אבל בעוד חברי שתי הקבוצות הראשונות קשרו את האחריות להישגים אלה לנאמנות בנות זוגם, הרי שחלק מן הגברים מהקבוצה השלישית וגברים מן הקבוצה הרביעית התייחסו לאחריות המשותפת והצהירו על מוכנות לתרום את חלקם ולשאת בעול. הם, בשונה מחבריהם, רואים בזוגיות ובאחריות הנחלקת בין שניים את הכלי, המסגרת המתאימה, לקיים בפועל מאוויים אלה ולהפכם למציאות היומיום. מכל מקום, עבור כלל אוכלוסיית הגברים במחקר הצורך בביטחון הינו מהותי ועז, ונראה כי גם כאשר נמנעת האפשרות למימוש אמתי שלו עדיין נאחזים המשתתפים בחלום להגשמתו. ג'יימס,

למשל, שריצה עד כה תקופה קצרה מתוך העונש שנגזר עליו אומר: "החלום שלי זה להקים בית שיהיה המקום הבטוח, החוף מבטחים שלי."

נשים מן הקבוצה הרביעית, הציגו דמיון לתפיסה שהוצגה על ידי גברים מאותה קבוצה ושוונות בהשוואה לחשיבה שהוצגה על ידי רוב הנשים במחקר ביחס לסוגיה הנדונה.

ציפי: "אין כזה דבר. נאמנות זה משהו הדדי. אם אתה לא מרגיש שאתה מחויב לקשר ושאתה יכול להיות נאמן למי שאתה אוהב אז אתה הולך משם. אני לרגע לא חושבת שיש כאן שאלה של חוסר נאמנות. זה בילט-אין במערכת יחסים הזאת, אחרת אין לה קיום."

שרית: "היו לי גברים שהיו אתי ולא היו מחויבים. אמרו אחד ועשו שתיים. לא השקיעו, לא עשו כלום כדי שהקשר יצליח וגם הלכו עם נשים אחרות. כשאני מתחייבת למישהו אז אני עושה הכל כדי שזה יצליח, גם כשקשה צריך לעשות, להתמודד, לתת מעצמי הכל, להיות נאמנה לעצמי, ואליו ולקשר בכלל. אז אם אני עושה את זה אני מצפה שגם הוא. אם אתה מציג את עצמך כנקי, נורמטיבי, אדם רגיל, אז תתנהג ככה. לא מעניין אותי מה הוא עשה פעם ולמה. מעניין אותי מה הוא עושה היום."

ציפי ושרית, מציגות גישה הפוכה לגישה הנשית שהוצגה עד כאן. הן מדגישות את נאמנות שני הצדדים ורואות בה מרכיב הכרחי ובסיסי לניהולה של מערכת יחסים תקינה, יציבה ובטוחה. לפיכך הן מצפות לנאמנות הדדית וטוטלית הן מעצמן והן מבן זוגן. בעיניהן, עצם הזוגיות, עצם ההחלטה להיות ביחד, מכוונת לביטוי מעשי ויומיומי של מחויבות ושל נאמנות מוסרית. הן, בניגוד לנשים מן הקבוצה השלישית, אינן עוסקות בעצם תהליך השינוי או בתוצאותיו האפשריות. הן מתעלמות מסוגיית השימוש בעבר, רואות את הגבר שלהן כמי שהחליט להתחייב לניקיון, לזוגיות נורמטיבית, יציבה ובריאה, ולפיכך הן מטילות עליו את האחריות הישירה להחלטותיו ולמעשיו. למעשה, הן מתעניינות רק בתוצאה הסופית של השינוי, כאן ועכשיו, בשאלה העקרונית שמעסיקה אותן: נאמן או לא נאמן? שאלה שהתשובה עליה תקבע את המשך קיומה של מערכת היחסים או את סופה.

מעניין לציין כי רוב גורף של הנשים מכל הקבוצות הציגו גישה רציונלית והתבוננו על הסוגיה הנדונה מתוך ריחוק רגשי. אישה אחת בלבד העלתה לדיון גם את ההשלכות הרגשיות של בוגדנות בן זוגה ואת הכאב שהיא חווה כתוצאה ישירה מכך.

שלומית: "הוא יכול בלי להתבלבל לספר לי על הבגידות שלו כמו שהוא מספר לחבר שלו. ככה אנחנו מרגישים קרובים. אבל תמיד הוא חוזר אלי. כמו כלב שחוזר למלונה. הוא עושה את מה שהוא עושה ולי כואב, אבל אני בולעת את הצפרדע, שמה פלסטר וממשיכה הלאה."

למרות התייחסותה להיבט הרגשי ולהשלכות הרגשיות של התנהגות בן זוגה, בוחרת שלומית שלא להתמודד ישירות עם הכאב או עם הגורם לו. היא אינה מתעמתת עם בן זוגה בעניין, ולמעשה מבכרת כמו האחרות

להמשיך להסתגל למצב, לראות בו חלק בלתי נפרד מחייה. בנקודה זו יש לציין כי באופן מפתיע לא הוצג רגש של קנאה על ידי הנשים, לפחות לא בצורה ישירה או מפורשת. גם התייחסותה של שלומית לכאב הרגשי נעשתה בעקיפין וברמיזה בלבד. לאור העובדה שקנאה היא תגובה טבעית לחשד בבגידה וודאי לידיעה מפורשת על בגידה, היעדרה מתגובת המשתתפות מעניינת. ייתכן כי לתחושת הביטחון שמבטאות הנשים שורשים בהתבוננות רציונלית, וכי עיסוק רגשי בפגיעה ובקנאה עשוי לערער את שיווי המשקל שנוצר ולהשמיט את הקרקע הבטוחה לכאורה שבנו לעצמן. לפיכך אולי נוטות הנשים להשאיר את עצמן ואת הניתוח שהן מציעות לשאלה זו בצד הרציונלי של המתרס, שהוא כנראה הצד המחזק, המייצב והבטוח עבורן. היות וכאמור מדובר בשאלה מעניינת, ייתכן שכדאי יהיה לבחון אותה במחקר המשך.

לסיכום, מחויבות ונאמנות מבטאים צורך בקרבה ובמסירות, מקנים תחושה של ייחודיות לבן/בת הזוג כמי שנבחר להיות ה'אחד והיחיד' ומבנים תחושה של יציבות ושל ביטחון בזוגיות. בעוד הגברים במחקר חשים בטוחים ביחס למחויבות ולנאמנות בנות זוגם, מתמודדות רבות מן הנשים עם בגידות, מציגות גישה סלחנית כלפי חוסר הנאמנות ומקבלות אותה כחלק כמעט טבעי ובלתי נפרד ממערכת היחסים. נשים מן הקבוצה הרביעית מציגות שונות ביחס לתפיסה זו והן רואות את הנאמנות ואת המחויבות ההדדית כחלק בלתי נפרד ממערכת יחסים בריאה ויציבה. גברים משתי הקבוצות הראשונות וחלק קטן מן הגברים מהקבוצה השלישית ראו בבגידות ביטוי לגבריות והציגו צורך בכיבושים מיניים מרובים. לעומתם, חלק מן הגברים מן הקבוצה השלישית וגברים מן הקבוצה רביעית הציגו הבנה לערכי המחויבות והנאמנות, וניסו לכוון את דחפיהם באמצעות שליטה מחשבתית והתנהגותית מתוך כוונה לשמר את הזוגיות ולאפשר לעצמם ולבנות זוגם חיים בעולם זוגי, נורמטיבי ככל האפשר.

התחום השלישי: תקשורת

בהיותה אמצעי להעברת מסרים בין בני אדם בכלל ובין בני זוג בפרט, נדרשת התקשורת באופן מהותי בכל מערכת יחסים. תקשורת זוגית הוצגה על ידי משתתפי המחקר כאחד המשתנים העיקריים והמשמעותיים בזוגיות טובה. הם ראו בתקשורת מילולית המבוססת על הקשבה, על פתיחות, על כנות ועל שיתוף, תקשורת בריאה שיש בכוחה לתמוך ולייצב את מערכת היחסים הזוגית.

מורכבות אוכלוסיית המחקר, גברים אסירים ומכורים נקיים ונשותיהם הנורמטיביות לכאורה, באה לידי ביטוי באופן שבו מנהלים בני הזוג את התקשורת ביניהם. התמונה העולה מניתוח האינטראקציה התקשורתית המתקיימת אינה פשוטה והיא חושפת קשיים רבים. תמונה זו, שבה אדון להלן, מעלה על פני השטח פער משמעותי בין האופן שבו נתפסת התקשורת הזוגית ברמה הרעיונית ובין האופן שבו היא מבוטאת ומתנהלת ברמה המעשית. כמו בתחומים אחרים, גם כאן יתנהל הדיון תוך התייחסות לדומה ולשונה בין הקבוצות. בחלק מהסוגיות לא יתקיים ייצוג של משתתפים מן הקבוצה השנייה, זאת מפני שזוגות אלה לא התנסו, למעט ביקורים והתייחדויות, בתקשורת יומיומית תוך כדי חיים משותפים.

הדס: "התקשורת טובה מאוד. אני יכולה לדבר איתו על כל דבר. אין לי מחסומים אתו. מה שמחזיק אותי זה שיחות הטלפון אתו, הדברים שהוא אומר לי. אני מחכה לזה כמו אוויר לנשימה. אני יודעת בדיוק מתי הוא מתקשר. שבע וחצי כל בוקר, אחר כך שמונה בערב. אני תמיד בבית בשעות האלה. מחכה לו. סך הכל יש לו עשר דקות ביום לטלפון והוא מחלק ביני ובין אמא שלו. זה לא משאיר הרבה זמן אבל זה יותר טוב מכלום וזה מבחינתי עולם ומלואו."

ריקי: "יש טלפונים בלי הפסקה. זה גם החזיק אותו וגם אותי. הקשר דרך הטלפון הוא מאוד אינטנסיבי. מאוד חזק. געגועים נוראיים דקה אחרי דקה. משתפת אותו בכל דבר. הוא מקשיב לי, מחזק אותי, מציע הצעות, עוזר לי לפתור בעיות, אומר לי שאוהב אותי ומתגעגע אלי ובגלל זה אני חיה משיחה לשיחה."

מני: "אני מתקשר פעמיים, לפעמים גם שלוש ביום. בשעות קבועות. שנינו מחכים לשיחות האלה. יש הקשבה, יש ניסיון לעזור אחד לשני. אני יודע כל יום מה קרה, מי אמר, מי עשה, מה היה עם הילדים, מה צריך, איפה הקשיים ואני אומר לה מה אני חושב. זה משאיר אותי בחיים שלהם ואותה בחיים שלי. אנחנו מדברים בדיבור רגוע ובדרך כלל לא רבים."

הממשות הקיומית של בני הזוג בחייהם של מני, ריקי והדס מתאפשרת באמצעות שיחות הטלפון היומיומיות שהם מנהלים. הגעגועים, הקשיים, הבדידות והחוויות של שני הצדדים מנותבים אל תוך מספר מוגבל וקצוב של דקות שיחה הפרושות לאורך היום. משום שבני הזוג אינם רוצים 'לבזבז' את דקות השיחה היקרות בעיסוק בכעס או בתלונות, הם משתדלים להימנע מהבעת רגשות שליליים. כך למעשה הופכת מגבלת הזמן לגורם ממתן, מוביל ומגדיר של השיחה הנושאת אופי של תמיכה הדדית ומבנה תקשורת המשרתת את שני הצדדים. השיחות מאפשרות לשני הצדדים לשתף בחוויות ובהתרחשויות שהם עצמם חווים, ובאותו זמן להשתתף באלו שחוה הצד השני. כפי שעולה מן הדברים, השיחות מתאפיינות בהקשבה ובתשומת לב מלאה מצד בני הזוג ששואלים שאלות, מתעניינים, מציעים הצעות ומביעים הבנה. שני הצדדים, אם כך, משמיעים אבל גם מקשיבים, מחזקים אבל גם מחוזקים. עבור הנשים מדובר בתחושה שהן נשמעות ונתמכות, עבור הגברים בתחושה שהם נוכחים הלכה למעשה בהווה היומיומית של משפחתם. שיחות הטלפון מהוות אם כן גורם מחזק, המבנה את האמונה כי בין הצדדים מתקיימת תקשורת איכותית, הדדית ומפרגנת שמושגת על כנות, על פתיחות ועל הקשבה אמתיים לכאורה.

התמונה הוורודה והאידיאלית המוצגת כאן מעוררת מספר סימני שאלה. למשל, האם הדפוסים המתוארים תואמים גם תקשורת המתקיימת באופן רציף וקבוע תוך חיים משותפים? לדוגמה, בעת חופשות ובין מאסרים. והאם עוצמת התקשורת ואיכותה הן תוצר של הריחוק הפיזי ושל הגעגועים או שהן אכן טבועות בבסיס התקשורת הזוגית?

לריסה: "הוא חוזר הביתה ופתאום צריך להתרגל לזה שהוא כאן. הבית במקום להיות רגוע ושמח על זה שהוא עוד פעם כאן, שחזר אלי וילידים, נהיה רוח סערה. אז הבית שהיה עד עכשיו רגוע נהיה בלגן. אף אחד לא מכין אותך לזה וכל החלומות מתפוצצים לך בפנים. ועד שאתה מבין מה ואיך, אתה מגיב מהבטן ופותח מלחמה בכלל בלי להתכוון. את אומרת דבר אחד והוא מבין ממנו משהו אחר לגמרי ולהפך. ולחשוב שכל הזמן רק רציתי שהוא יחזור הביתה."

סיגלית: "קודם אי אפשר היה לדבר אתו כי הוא דיבר רק עם הסם, ודיבר איתי רק כשהיה צריך משהו. כשהוא החלים ציפיתי שנתחיל לדבר גם על דברים אחרים. עכשיו עם ההחלמה, ברוך השם, הוא עובד כל הזמן, וכשהוא בא הביתה אין לו כוח אלינו. לפעמים אני מנסה לדבר אתו והוא פשוט קם ויוצא החוצה, מטייל ביער או יוצא לרוץ. לקח לי זמן להבין שזאת דרך להתמודד ולהירגע. הוא לא הצליח להסביר את עצמו וכל פעם שהייתי שואלת הוא היה מתעצבן עלי. בעצם, הוא ציפה שאני אבין בעצמי בלי לבלבל לו את הראש."

לריסה שיוועה לרגע שבו יחזור הגבר שלה הביתה. כל עוד היה בעלה בכלא נשארה הציפייה בגדר משאלה בלתי ממומשת שאפשרה לה לצבוע את השיבה בצבעים ורודים ואופטימיים. אבל עם השיבה הביתה התכהו הצבעים. ההתמודדות עם נוכחותו הקבועה של בן הזוג בבית התגלתה כקשה וכמאתגרת, והצריכה התארגנות מחדש כמו גם התחשבות ברצונות ובצרכים של אדם שאין רגילים בנוכחותו הפיזית. מדובר, אם כן, בשינוי קיצוני ומהותי של ניהול החיים המשמש כמחולל מתח ברמה האישית והזוגית כאחד ושיש לו ביטוי ישיר בתקשורת הזוגית. כך התקשורת החיובית והמקדמת שאופיינה בכבוד הדדי, בשיתוף ובפתיחות, מוחלפת בתקשורת שלילית, לקויה ומעכבת המאופיינת בקללות, בעלבונות, בכעסים ובענישה.

בדומה ללריסה, גם סיגלית מתארת את החלום ואת שברו. היא ציפתה שהחלמת בן זוגה מהשימוש בסם תוביל גם להחלמה ביכולתם לנהל שיחה, לחלוק ולשתף, למצוא מכנה משותף שהוא מעבר לסם. לצערה, טפחה המציאות על פניה. כך, במקום שהחזרה הביתה וההחלמה מן השימוש בסם תהווה עבור בני הזוג בסיס לשיקום, התקדמות ופיתוח משותף, היא הופכת לעתים קרובות לגורם בולם ומנתק המקצין קשיים ויוצר ריחוק ונתק רגשי בין הצדדים. לכאורה, אם כן, לחזרה לחיים המשותפים ולהחלמה מן הסם השפעה הרסנית על התקשורת הזוגית. האומנם? כדי להשיב על כך יש לבחון את האיכות הכוללת של התקשורת כפי שהיא נתפסת על ידי המשתתפים.

חדווה: "בעצם לא היה לנו כמעט שום זמן של תקשורת נורמלית בין שני אנשים שחיים יחד, כי שנים היינו עסוקים בסמים. אבל אף פעם לא עצרנו לחשוב על זה ובמח שלא לחשוב על למפל בזה. למרות שקשה להודות, אם חושבים על זה, התקשורת בבסיס באמת לא הכי טובה אבל אני מאמינה שתמיד יש סיכוי לשינוי."

אריאל: "תקשורת גרועה מאז ומתמיד. אף פעם לא דיברנו באמת על דברים. היא הכירה אותי כשהייתה ילדה ואז התלהבה ממני כי הייתי חזק וחתך והיינו עסוקים בשטויות. בין המאסרים, בהתחלה זה ירח דבש, אחר כך מדברים רק על דברים כלליים. אתה מבין את העניין, יודע שיש בעיה, אבל בגלל שלא יודע לדבר עליה או לפתור אותה או משאיר אותה בעצם ככה לגדול ולגדול."

רוב המשתתפים מן הקבוצה הראשונה והשלישית הסכימו להודות לאחר התפתלויות לא מעטות כי איכות התקשורת שהם מנהלים עם בני זוגם נמוכה ואולי אף נמוכה מאוד וכן שלמערכת היחסים שלהם בסיס תקשורתי רעוע. גברים היו מוכנים להודות בכך ביתר קלות. נשים בדרך כלל שמרו על אופטימיות ונטו לחשוב שאולי בכל זאת מדובר במשבר חולף.

חדווה ואריאל, למשל, ניסו לספק הסבר רציונלי למצב. הם טענו, כמו רבים אחרים, כי העיסוק המתמיד בקשיים ובהתמודדות עם השהייה במאסר או עם השימוש בסמים ולעתים עם שניהם גם יחד, שליוו את רוב שנותיהם המשותפות עם בני זוגם, הפכו למוקד ולעיקר בזוגיות. כתוצאה מכך, לדעתם, בעיות מהותיות במערכת היחסים, כמו קשיים תקשורתיים, הפכו לשוליות ועל כן גם לא טופלו. היציאה מן הכלא, החזרה הביתה וההחלמה מן הסם, כאמור, לא רק שאילצו אותם ואת בנות זוגם להתמודד עם תנאי חיים חדשים, אלא שאף הפנו אצבע כלפי קשיים שונים וביניהם גם הקשיים התקשורתיים, שעד כה לא נראו חשובים או שלבני הזוג לא הייתה פניות לעסוק בהם. עם זאת במקרים רבים שזוהו בהם הקשיים התקשורתיים ושהובע בהם רצון למצוא פתרונות אפשריים, חסרו בני הזוג את הכלים או את המשאבים המתאימים. כתוצאה מכך, הם עומדים לא אחת בפני שוקת שבורה, ובהיותם חסרי מיומנויות לשינוי ולשיפור הם נוטים להתעלם מן הקשיים וברוב המקרים אף להנציחם. דוגמה לכך עולה מהדברים הבאים:

זאב: "דווקא המיומנות שנרכשת בקבוצה מסייעת לדבר בפתיחות ובכנות. השאלה אם הצד השני מסוגל לקבל את הפתיחות הזו. הרבה פעמים יש הרגשה שלא, אז אתה מעדיף לא להגיד את האמת ולא להסתכן. זה יותר קל כי אתה רגיל. אתה והיא יודעים למה לצפות, אז למה לשנות דווקא עכשיו? אתה משאיר את המצב בדיוק כמו שהיה, זה הרבה יותר בטוח."

למרות שהשתתפותו של זאב בפגישות האן-איי תרמה לכישורי התקשורת שלו ועזרה לו לרכוש יכולות של שיח כן ופתוח, הוא מעדיף לשמור על תקשורת מרוחקת וחסרת כנות ופתיחות עם אשתו. החשש מתגובת בת זוגו על אמירת אמת 'בפנים' הוא זה המניע אותו, לדבריו, להימנע מכך. עם זאת עולה כאן רמיזה אפשרית לפער במיומנויות התקשורת בינו ובין אשתו. בשעה שלתחושתו אלו שלו השתפרו והשתנו בעקבות ה'ירידה' לקבוצות, אלה של אשתו נשארו כפי שהיו. בפועל, למרות סיכוי אפשרי לשיפור התקשורת ולניהול שיח על בסיס אמת, נשארה התקשורת כשהייתה, קלוקלת, בלתי מאוזנת ומבוססת על סילוף האמת.

נושא זה של בחירה בסילוף האמת, אמירת אמת חלקית או שקר כחלק בלתי נפרד מן התקשורת הזוגית שב ועלה בדיון עם המשתתפים. מצאתי כי התנהלות זו מאפיינת גברים ונשים בשני הבדלים: א. לעומת הגברים שבחרו בדרך זו באופן כמעט גורף, רק קומץ קטן של נשים בחרו בה. שאר הנשים טענו שהן נוטות לשתף את בני זוגן באופן מוחלט, לעתים אף בכנות וביושר מוגזמים. ב. נשים שבחרו בדרך זו עשו זאת בשלבים מתקדמים של מערכת היחסים, בעיקר במצב שבו ייחלו לסיום הקשר אך חששו מליזום זאת בעצמן,

ולפיכך התנהלו כאילו 'עסקים כרגיל'. גברים לעומתן בחרו בה בתחילת מערכת היחסים מתוך שיקולי כדאיות וחשש מפני נזקים אפשריים של אמירת האמת.

דור: "היא יודעת שהיו לי תיקים כשהייתי ילד, לא יודעת שהתעסקתי בסמים. לא היו יותר מדי שאלות ולא חייבים לספר הכול. צריך לשמור על שקט. אי ידיעה חוסכת פגיעה. ברור שעם הזמן זה יוצא, למשל עצרו אותי אז היא ידעה, אבל היא כבר הייתה רגילה אליי, אז ההלם הראשוני התחלף מיד בהבנה."

מני: "כשהיכרתי אותה הייתי נקי אולי שנה. חייתי בהוסמל אבל אף פעם לא שיתפתי אותה באמת. היא שאלה אותי למה אני אף פעם לא לוקח אותה אליי הביתה ואמרתי לה שבלגן שם. לא סיפרתי לה לא שאני מכור נקי ולא שאני חי בהוסמל. היא גילתה את זה רק שנה וחצי אחרי שהיינו יחד, ואז כבר היתה תפוסה חזק ברשת."

גברים אופייני בתחושה כי שיתוף האישה בעברם הפלילי וההתמכרותי בתחילת מערכת היחסים, עשוי 'לקלקל' את הקשר ו'להבריח' את האישה, ולפיכך בחרו במודע לספר רק חלקי אמתות או לסלף את האמת. הם קראו לסילוף האמת 'שקרים לבנים' ולא ראו בהם כל רע. נקודת המוצא היתה שלבת הזוג קל יהיה יותר להתמודד עם האמת השלמה, אם זו תצא לאור, לאחר שהיא 'כבר נתפסה ברשת' ועל כן לא תעזוב. באופן מפתיע נקטו גם גברים מן הקבוצה השנייה באותה דרך. אף כי בנות זוגם ידעו מלכתחילה על דבר מאסרם והסכימו בכל זאת להמשיך ולנהל אתם קשר, הם עדיין בחרו שלא לשתף אותן בכל המידע הקשור לעברם, בתיקים שעדיין עומדים או מתנהלים נגדם ולעתים גם בסוגיית התמכרותם. בבחירתם לנהוג כך הם נשענו על אותה הנחה ממש. הנחה זו, יש לומר, כמו הוכיחה עצמה עבורם פעם אחר פעם. מבחינת הגברים, אם כן, מדובר בהצלחה. הם הצליחו גם לא לומר את האמת וגם לא להיענש על כך. התנהגות זו עשויה להיות מוסברת בכך שמדובר בעיקר בגברים שהם מכורים נקיים המאופיינים בריכוז עצמי, בהתמקדות בתועלות אישיות ובצורך בשליטה, ולפיכך אין מפתיע שהם משתמשים מעת לעת בשקר כדי להשיג את מטרתם. עם זאת גברים מן הקבוצה הרביעית שאמורים לכאורה 'לסבול' מאותן התנהגויות ממש, מציגים התנהגות מעט שונה. אבישי למשל אומר:

אבישי: "אתה עכשיו במקום שכבר אתה יודע מה זה לשקר ולסנון מה שלא נשמע טוב. כל מה שמעניין אותך עכשיו זה לנהל מערכת יחסים נורמטיבית עם אישה נורמטיבית שאתה יודע שלא תקבל את הבולשיט שלך ושהיא תקום ותלך אם תזייף. אז אתה נמנע מזה. נכון, לפעמים אתה מעדן דברים אבל אתה לא נמנע מלהגיד אותם. שלוש פעמים קודם הייתי נשוי ושיחקתי בזה בלי לחשוב פעמיים. עכשיו, אני חושב על כל מה שיוצא לי מהפה, כי זה חשוב לי ולה, וחשוב לי לא לאבד את זה. אני רוצה כאן זוגיות טובה וכנה."

ולימור, אומרת ביחס לכך :

לימור: "המשפט הראשון שהוא אמר לי זה שהוא מכור וסיפר לי מיד את כל הסיפור. הביטחון הכי גדול שלי אתו בזוגיות זה שאין אחד בפה ואחד בלב. אני לא מפחדת לרנע שהוא שיקר לי. גם אם הדברים לא נעימים. זה מאפיין אותו שהוא שם הכל על השולחן. מה שכבש אותי אצלו זה הכנות והמאמצים להתמודד עם האמת ובעיקר עם התגובה שלי לאמת הזו."

אבישי, בחר לספר לזוגתו לחיים אמת מלאה כבר מן הרגע הראשון להיכרותם. לדבריו, הוא הצליח להתעלות מעל דפוסי ההתנהגות שלו, למד מניסיון העבר ורואה בכנות ובאמירת האמת בסיס חיוני לבניית מערכת יחסים טובה. ההבדל לכאורה בינו ובין משתתפים משלוש הקבוצות הראשונות נעוץ בכך שמדובר כאן במערכת יחסים חדשה, שהתחילה בתקופת חיים נקייה, ללא משקעים מן העבר וללא הרגלי תקשורת קלוקלים. עם זאת אין להתעלם מן הדגש המושם בדבריו על חשיבה מוקדמת ועל עידון מכוון ומחושב של פעולות או של אמירות. ללמדנו כי היסודות ההתנהגותיים עדיין קיימים, אלא שבמקום לאפשר להם לשלוט בו ולנתב אותו למסלול שלילי והרסני, הוא עצמו למד לשלוט בהם ומנתב אותם ואת התנהגותו באמצעות חשיבה חיובית ועידון למקומות בונים ומפריים.

בשונה מתחומים אחרים שבהם עסקתי עד עתה, נראה כי בתחום התקשורת ניכרת השפעה למספר השנים שמבלים בני הזוג יחד. בקרב זוגות שמערכת היחסים שלהן בטווח שבין שנה לחמש שנים הוגדרה מערכת היחסים בהיבט זה כטובה, פתוחה וכנה יותר. חלק מזוגות אלה טענו לחברות אמתית בין בני הזוג וראו בה ובקיומם של נושאי עניין משותפים ביניהם תשתית הכרחית לכל תקשורת. אבל עם הזמן ועם קשיי החיים הייחודיים שאתם מתמודדים הזוגות, חל שינוי בגישה זו ומערכת היחסים התקשורתית החלה להיתפס כבעייתית. נראה כי לא מדובר ב'קלקולי' של התקשורת, אלא בשינוי נקודת המבט של הצדדים על איכותה ועל מאפייניה. כאמור, גילוי הבעייתיות במקרה של הזוגות דן מתאפשר רק במבט לאחור. בני זוג שעברו טיפול זוגי במסגרת כלשהי והעלו לדיון פתוח ביניהם את הסוגיה התקשורתית, דיברו על קשיים אלה ביתר חופשיות. גם הנשים בקרב זוגות אלה, בשונה משאר הנשים, היו מוכנות להודות בקשיים ביתר קלות.

לסיכום, מן הממצאים עולה כי רוב הזוגות סובלים מקשיים ומבעיות בתקשורת ביניהם. ביחס למשתתפים מן הקבוצה הראשונה נמצא כי בעת מאסר 'שוקעים' לכאורה הקשיים, אך הם עולים וצפים עם שיבת האסיר הביתה, לפעמים אף ביתר שאת. כך, בפועל, תקופות המאסרים מאפשרות לבני הזוג להתאוורר מהקשיים, מהעלבונות האישיים ומהכעסים, מה שאולי מאפשר להם להמשיך ולהישאר יחד למרות הקשיים התקשורתיים הנדונים, ולהחזיק בתקווה לשינוי המצב, כפי שעושות הנשים. כמו כן נמצא כי בעוד המשתתפים העיקריים שהוזכרו על ידי המשתתפים כבסיס לתקשורת טובה היו שיתוף, כנות ואמירת אמת, בפועל נראה כי גברים משלוש הקבוצות הראשונות וקומץ מן הנשים בקבוצות אלה מקיימים תקשורת מחושבת ונעדרת כנות. נראה כי רבים מן המשתתפים מעדיפים תקשורת מרוחקת מכוונת מטרה ומבוססת על פי הגדרתם על שקרים לבנים. משתתפים מן הקבוצה הרביעית הציגו התנהגות שונה. הם בדרך כלל ביססו את מערכת היחסים שלהם על כנות יחסית, תוך הסטה מחושבת של מאפיינים התנהגותיים התמכרותיים מהרס לבנייה.

התחום הרביעי: יחסי מין והורות

יחסי מין והורות ייצגו עבור המשתתפים את התחום הרביעי, המגדיר 'זוגיות טובה'. ההתייחסות ליחסי מין בכלל וליסקס טוב' בפרט, הוצגה בעיקר על ידי הגברים וכמעט ולא הוזכרה על ידי הנשים. הדיון עם המשתתפים במשמעות מהות יחסי המין כמשתנה מגדיר הכרחי, הוביל חלק מן הגברים להתמקד בסיפורים על אודות כיבושיהם המיניים לאורך החיים ולהתפאר בגבריותם ולא לבחון לעומק את תרומת יחסי המין וחשיבותם לזוגיות יציבה ובטוחה. לאחר מספר ראיונות הבנתי שהניסיון לבחון את הנושא לעומקו כבעל תרומה לעניינינו נידון לכשלון, ועל כן החלטתי שלא להתייחס בחיבור זה לנושא יחסי המין¹⁷. לפיכך מתמקדת תת-תמה זו בהורות בלבד על השלכותיה, השפעותיה ותרומתה לזוגיות.

מני: "מאז שהילדים נולדו התרחקנו. פעם היינו ישישי שבת מבליים יחד במיטה, לא זזים, ואז באו הילדים נהיה שינוי. פתאום אתה צריך להתאים את עצמך ולהתחשב בילדים. אני מת עליהם, הם העולם שלי אבל מאז שהם באו יש שינוי ביחסים שלנו. אני בכלל והיא בבית, מגדלת לבד את הילדים וזה מרחיק אותי עוד יותר. אני לא שם. אני אבא ובעל וירטואלי. בתכלס, הילדים תופסים לה את כל המחשבה והזמן. פעם היא הייתה חיה בשבילי, היינו מדברים במלפון והיא הייתה שלי. עכשיו, אני צריך להתחלק בה ותמיד יש משהו יותר חשוב ממני שמעסיק אותה ברקע. תמיד יש איזה ילד שרוצה משהו. גם אני רוצה."

למרבת הזוגות שהשתתפו במחקר ($N=22$) ילדים משותפים. לחלקם ($N=7$) ילדים מקשרים זוגיים קודמים ולחלקם ($N=15$) טרם נולדו ילדים משותפים. כל המשתתפים שהם הורים תיארו את לידת הילדים, ובעיקר את לידת הילד הראשון, כאירוע משמעותי בחיי הזוג והיחיד. בדומה לספרות בנושא (להרחבה ראה: Carter & McGoldrick, 1999; Demo & Cox, 2000; Ahlborg & Strandmark, 2001; Nelson, 2003) המשתתפים את המעבר להורות כמשתנה המעמיד את בני הזוג בפני מציאות חדשה: מנטלית, רגשית והתנהגותית, המחייבת היערכות מחודשת של התא המשפחתי. מני, למשל, מתייחס לשינוי זה וטוען לאובדן מקומו בחיי אשתו. לדבריו, בטרם נולדו ילדיו נהגה יפה להעמיד אותו במרכז חייה. עתה היא מקדישה עצמה לילדים והוא נדחק אל הפינה והופך שולי. ילדיו, אם כן, יוצאי חלציו, דוחקים אותו ממקומו בחיי אשתו ולמעשה מונעים ממנה להקדיש לו את מלוא תשומת הלב. סביר כי תחושת הניכור וההזנחה העולה מדבריו מתעצמת לאור המאסר והריחוק הפיזי מן המשפחה, ולאור היותו על פי הגדרתו 'אבא וירטואלי'. ריחוק זה, כמתואר בספרות העוסקת באבות שהם גם אסירים (למשל: Lanier, 1993; Swanson, Lee, Sansone & Tatum, 2012), מלווה לא אחת בתחושות קשות של אובדן שליטה, היעדר שייכות למשפחה, בלבול רגשי, חרדה ודכאון. עיון בדברי שאר הגברים מן הקבוצה הראשונה¹⁸ מעלה כי מני אינו היחיד שחש כך. גברים רבים אף הקצינו תחושה זו ודיווחו על קנאה בילדים.

¹⁷ ראוי לבחון סוגיה זו על מאפייניה, על גווניה ועל השפעותיה במחקר המשך.
¹⁸ בקבוצה השנייה למשתתף אחד בלבד ילדים. לפיכך, בהתייחסות המוצגת לנושא ההורות נכלל משתתף זה בקבוצה הראשונה. יש לציין כי משתתפים מן הקבוצה השנייה הביעו רצון חזק ומשמעותי להולדת ילדים בעתיד. בנות זוג לגברים אלה היו שותפות לרצון זה וראו בהולדת הילדים דרך להביע את אהבתן ולשמר את מורשת בני זוגן.

יוני: "אני מקנא בילדים. אני רוצה את המקום שלי. אני אומר לה: 'אני לא נשוי לך 30 אחוז. אני נשוי לך 100 אחוז אבל מקבל ממך רק 30'. זה משגע אותי. זה כאילו לא הגיוני שאני מקנא בילדים שלי אבל זה ככה. אני ממש כועס על זה."

יוני, שגם הוא כמו מני מרגיש שנדחק לשוליים, מעז להתייחס לתחושת הקנאה בילדיו בגלוי. למרות אי הנוחות בתחושת הקנאה בילדיו הוא עדיין מודה בה. הוא מרגיש כי התייחסות אשתו לילדיו 'באה על חשבוננו' ולפיכך חש דחוי רגשית. הילדים, אם כך, נתפסים גם על ידו כגורם מפריע למערכת היחסים הזוגית, דוחקים אותו לשוליים המשפחתיים ומשאירים אותו מתוסכל ומלא כעסים. מכאן שקיימת תחרות בין צורכי האני וצורכי הילדים, תחרות היוצרת לעתים קרובות תחושות תסכול וכעס בקרב הגברים.

אריאל: "לא רק שאני כאן והיא מתייחסת אלי פחות כי היא עסוקה עם הילדים, היא לפעמים גם משתמשת בהם כדי לא לעשות משהו שאני מבקש. למשל, אני אומר לה: 'בואי להתייחדויות' והיא אומרת לי: 'אין לי כוח אני מטפלת בארבעה ילדים, אין לי זמן אליך'. וואלה יופי, עשיתי לה ילדים ועכשיו אחרי שקיבלה מה שרצתה בועטת לי בביצים, לא רואה אותי ממטר? וזה מבאס שעכשיו היא כאילו מעיפה אותי, אז אני מקנא וכועס ומחכה שתרו מהענף הגבוה שעלתה עליו ותעריך מי כאן החשוב באמת."

אריאל חווה תחושת הזנחה ואולי אף נטישה ומאשים את אשתו בשימוש בילדים כנגדו. לדבריו, מסרבת ריקי להגיע להתייחדויות אך מתרצת זאת בסיבות הקשורות לילדים, כנראה מתוך הנחה שהסברים מסוג זה לא יעוררו כעס או תחושת פגיעה. למעשה, לתפיסתו של אריאל, מעמידה ריקי את הילדים בחזית ומשתמשת בהם כמגן מפני דרישותיו או כפי שאמר עדי: "מענישה אותי עם תירוץ של הילדים". יש לציין כי כאשר סוגיה זו הועלתה בראיונות שערכת עם בנות הזוג, ריקי, אשתו של אריאל, וגם אחרות במחקר הודו בפה מלא כי מעת לעת, כאשר קשה להן לתמרן בין הבית, הילדים, העבודה ודרישות או בקשות קשות או לא נוחות מצד בן הזוג, הבחירה העדיפה עליהן מוטה בדרך כלל לטובת הילדים. כלומר במקרים מסוימים הן אכן מעמידות את הילדים במרכז, לעתים על חשבון הגברים. עם זאת, בשונה מהגברים, הן טוענות כי אין כאן שימוש בילדים כאמצעי ענישה או כתירוץ, אלא סדרי עדיפות בלבד. למרות הסבר זה עדיין חווים הגברים תחושת מרירות ותופסים את הנשים בהקשר זה כצדקניות.

כאמור, חוויית הכעס והתסכול כפי שהוצגה עד כה הייתה אופיינית לכלל הגברים שהם גם הורים וגם אסירים. תחושות אלה, יש לציין, אינן מחליפות או מבטלות רגשות קרבה ואהבה כלפי הילדים, אלא להפך. הגברים חוזרים ומדגישים את אהבתם לילדים וגאים בכך שהם אבות. עם זאת, בהתבוננות על מקומם במשוואה המשפחתית בכלל ובצלע הזוגית בפרט, הם נוטים להיות מרוכזים בעצמם ולפרש את השינויים שחלו בזוגיותם כאובדן וכהפסד אישי, תוך התעלמות מרווחים אפשריים. נוסף על כך, ברוב המקרים לא עסקו אבות שהם גם אסירים בשאלות כמו: איזה אבא אני? איזה אבא אני יכול להיות? כלומר במה אני תורם ומשפיע על ילדי וכיצד? אלא עסקו בחיפוש אחר תשובות לשאלות: מה קרה לי בעצם הפיכתי לאב? כלומר כיצד השפיעה עלי ועל חיי עצם הגעת ילדי לעולם? ייתכן שהסיבה להתמקדות זו נעוצה בכך שהמשתתפים התבקשו להתייחס לשינויים, להשפעות ולתרומות של משתנים שונים, בהקשר זה ילדים, על מערכת היחסים

הזוגית. למרות הנחה זו נראה סביר יותר לחזור ולחפש את ההסבר בעצם שהיית משתתפים אלה במאסר ובהשלכות המאסר על חייהם ברמה המשפחתית והאישית, זאת משום שמשותפים מקבוצות אחרות במחקר, בשונה מהם, עסקו בכלל השאלות שהוצגו כאן.

גבי: "המשמעות של השם 'אבא' לא הייתה לי ברורה. הגדולים קראו לי אבא, אבל אני לא באמת הייתי אבא עבורם. הייתי מי שהוליד אותם אמנם אבל לא סיפקתי להם לא חום לא אהבה ולא מה שצריך. כסף כן. היה בבית תמיד כסף אבל ליד הכסף היה גם הרבה שיוגעון. אחרי שגמרתי עם כל השטויות והעיניים שלי היו פתוחות נולד השלישי. אז, לא רק שהבנתי מה זה אבא, אלא גם מה עשיתי לאחרים ומה הפסדתי בעצמי."

הגברים מן הקבוצה השלישית נטו, כפי שעושה גבי, להתבונן על אבהותם מתוך נקודת מבט של 'לפני' ו'אחרי': לפני ההחלמה ואחריה, לפני החדילה ובעקבותיה. האווירה שהוצגה הייתה אופטימית יחסית והתייחסה למאפיינים הוריים שונים בצל המאסר, הפשע וההתמכרות ולאחריהם. המשתתפים ערכו הבחנה ברורה בין שתי תקופות האבהות וציינו שונות בהתנהגות, בחשיבה, בדרכי התגובה ובתחושות הרגשיות. בעוד בתקופת 'הלפני' התייחסו הגברים לעצמם כאבות מזניחים, לא מעורבים, מנותקים רגשית, פוגעים, וירטואלים ועוד, הרי שבתקופת 'האחרי' הם הגדירו תמונה התנהגותית שונה לגמרי והציגו את עצמם כתומכים, מעורבים, 'מחוברים' ובעיקר נמצאים. שינוי זה, יש לומר, נכון בעיקר לגברים שלהם ילדים שנולדו בתקופת 'האחרי' או ילדים שנולדו 'תוך כדי' אבל הם עדיין קטנים. אף על פי שעבור רבים מהם מדובר בהורות לילד שני, שלישי ולעתים אף רביעי ויותר, עדיין התייחסו אליה רבים מהם כאל הזדמנות ראשונה, ובחלק מן המקרים עקב הגיל גם כאל הזדמנות חד פעמית, לחוש ולבטא הורות מהי, זאת משום שבעיניהם בפעמים הקודמות לא תפקדו באמת כאבות אלא רק נקראו כך.

גדעון: "ההבדל כל כך גדול שנכמעט ואתה לא יכול לעכל אותו. אתה פתאום מבין איזה אושר אמתי זה ילדים. הילד הזה הוא ילד ההחלמה שלי והוא מסמל לי את הנורמטיבי. כל שנה שהוא גדל זה מחזק אותי כי אני גדל יחד אתו מהשטויות של העבר. עם הגדולים עברתי תהליך, אבל כמה שהתנצלתי ודיברתי הם זוכרים את העבר. בשבילם הייתי חרא של אבא. בעצם לא הייתי אבא בכלל. הבת הגדולה שלי אומרת לי: 'עכשיו כשאני רואה איזה פוטנציאל של אבא יש לך, כואב לי יותר'. זה קורע אותי ואני מנסה לפצות אבל שום דבר לא יחזיר את הזמן האבוד או את מה שעשיתי להם."

'הורות נקייה' עלתה גם בהתייחסות הגברים מן הקבוצה הרביעית. לשישה מתוך הזוגות בקבוצה זו ילדים משותפים. בחלק מן המקרים (N=7) מגדלים בני הזוג במשותף ילדים ממערכות יחסים קודמות של אחד מן הצדדים. גברים בקבוצה זו, בדומה לגברים מן הקבוצה השלישית, דיווחו על שינוי מהותי בתפיסת העולם ביחס לגידול ולחינוך הילדים.

מבחינת המשתתפים, היתה 'הורות הנקייה' אמצעי לכפר על עוולות העבר ולהוכיח לעצמם את מסוגלותם להיות אבות אוהבים ותומכים. עם זאת ברוב המקרים למרות הרצון שהביעו המשתתפים לתקן

את מערכת היחסים עם ילדיהם הבוגרים, אלה שגדלו בצל הפשיעה או ההתמכרות, השינוי לא רק שלא הצליח אלא שלעתים לא התרחש כלל. המשתתפים טענו כי גם אם שני הצדדים, אבות וילדים בוגרים, מעוניינים בהזדמנות שנייה, משקעי העבר הכואבים מחבלים במאמצים ואינם מאפשרים את החזרת הגלגל לאחור. להפך, הם לעתים מְחַיִים ומקצינים זיכרונות לא נעימים, כעסים ותסכולים, ובמקום להקל הם מקשים. לפיכך מתוך הסכמה שבשתיקה מרוכזים מרב המאמצים אל עבר מי שנולד לאחרונה, על רקע תקופה נקייה ויציבה יחסית. גברים מן הקבוצה הרביעית שלהם אין ילדים צעירים הציגו התמסרות ומסירות לגידול ילדי בני הזוג, אם קיימים, כסוג של פיצוי עצמי תוך הכרה ברורה במגבלות ההתערבות בחינוך ובהחלטות הקשורות לילדים אלה. לשינוי ולהבדלים בין תקופת 'הלפני' ו'האחרי' התייחסו גם הנשים.

סיגלית: "אני מה זה שמחה על ההבדל ביחס ובתגובות, אבל אני חייבת להגיד לך שזה עושה בלגן. אנחנו רגילים שיש כאן אחד שאומר מה מותר ומה אסור וזאת אני. פתאום בא הבן אדם ומרגיש שיש לו חובת חינוך והוא עושה את זה בלי להתייעץ אתי ושובר לי כל הזמן את המילה. הנה התינוקת היה לה משטר שינה, פתאום הוא מגיע וכל בכי מעביר אותה אלינו למיטה, ועכשיו מה? לא נרדמת, רוצה רק אצלנו במיטה. בלגן. למי היא תקשיב? לו. כי הוא מוותר לה. ומי נדפק מזה בסוף? אני. הוא יצא אבא סבבה ואני אמא מכשפה. נהדר. וזה רק דוגמה קטנה. הלו, נחמד שאתה כאן, אבל אל תתערב ותקלקל, תבין שצריך קו אחד ולא שניים או עשרים."

בעוד הגברים היו שבעי רצון מן השינוי ומאבהותם החדשה, הביעו חלק מן הנשים מורת רוח מתוצאות השינוי. אמנם גם הנשים נטו לערוך הבחנה בין התקופות והביעו תחושות שמחה ושביעות רצון מעצם קיומו של השינוי, אבל ההחלמה והחזרה לחיים נורמטיביים ככל האפשר היו להן לרועץ בהשפעתן על הילדים. במילים אחרות, הנשים ראו באפשרות הגבר להתערב בחינוך הילדים הפרה של שיווי המשקל במערכת היחסים שלהן עם הילדים ו'קילקולי' של העבודה החינוכית שהשקיעו בהם. לטענתן, הצורך הבלתי פוסק של הגבר לפנק, לרצות, להרגיש ולהיות אבא, יוצר בלבול אצלן ואצל הילדים, ובמקרים רבים אף מוביל לקונפליקטים בין-זוגיים. כלומר הנשים בחלק מן המקרים תופסות את האב כצלע מגבילה ומפריעה במקום תומכת ומשלימה.

תחושה זו, יש לומר, אפיינה בעיקר נשים מן הקבוצה הראשונה שחוו בעבר את תוצאות החזרה הביתה מן המאסר ונשים מן הקבוצה השלישית שלהן בני זוג ששנות החדילה שלהם מועטות יחסית (בעיקר בטווח של חמש השנים הראשונות לחדילה). לעומתן, נשים שלבני הזוג שלהן שנות חדילה ארוכות יותר דיווחו בחלקן על הטיה של המצב לשני כיוונים אפשריים: עם הזמן ומתוך ההרגל לנוכחות הגבר או האב מתקיים איזון יחסי של המצב שבא לידי ביטוי בעיקר בחלוקת תפקידים ברורה של אבא מפנק ואימא קשוחה, או שמתרחשת הקצנה של המצב והידרדרות שבאה לידי ביטוי במחלוקות ובריבים תדירים בין בני הזוג ביחס לחינוך הילדים ולטיפול בהם.

יפעת: "כל כך שמחתי שהוא חזר וגמר עם כל החרא שלו. אבל אז, נהיה לו משעמם והוא החליט פתאום שהוא אבא. מחזיר לעצמו את הזמן האבוד והכבוד. אני לגמרי מבינה את הצורך הזה של להיות אבא, להגשים את החלום של להיות עם הילדים. אני רוצה שהוא יהיה אבא שלהם ויגדל אותם, אבל הוא כאילו רואה רק את עצמו ואומר לי: 'לך היה איתם מספיק זמן לבד, עכשיו אני מחליט'. מה פתאום שהוא יחליט לבד? אני אימא שלהם. לא מוותרת. אז יש פה חתול ועכבר. אני אומרת ככה והוא אומר הפוך. למי יקשיבו הילדים? במקום לחבק אותם ביחד אנחנו כל הזמן רבים. אני לא רוצה אפילו להתחיל לחשוב מה זה עושה להם."

יפעת כמו שאר הנשים מביעה באופן כללי הבנה לצורך של בן הזוג לפצות הן את הילדים והן את עצמו על שנות האבהות האבודות. עם זאת היא ושאר הנשים טוענות כי הגברים מעמידים את עצמם לעתים קרובות כערכאה יחידה ועליונה להחלטות חינוכיות שונות ואינם מתחשבים בדעתן. בעוד ביחס לתחומי חיים אחרים נוטות הנשים לוותר, כפי שראינו בתתי-התמה שהובאו עד כאן, בכל הנוגע לילדים הן עומדות על דעתן ואינן מוותרות על מקומן כאמהות, כמחנכות וכקובעות. הן גם אינן נמנעות מלהביע ביקורת ישירה ולעתים אף נוקבת, כפי שמתארת יפעת, מה שיוצר קונפליקטים מרובים בין הצדדים, מעכיר את מערכת היחסים הזוגית ואת האווירה הביתית ולעתים אף גורם ליצירת מחנות של ילדים-הורה אחד כנגד ההורה השני. למרות קונפליקטים אלה לא היה מוותר אף אחד מן המשתתפים, גברים או נשים, על עצם הבאת הילדים לעולם או פוסח על עצם חוויית ההורות.

יסמין: "אני מתה לילד ממנו. אני אוהבת אותו וילד מבחינתי זו הדרך לממש את האהבה שלנו. הוא יהיה פרי מתוק של אהבה מתוקה. זה יהיה המימוש שלנו, ומה שיעזור לו להחזיק מעמד שם. יש לו עוד ים שנים בפנים אני יודעת ובכל זאת אני מוכנה ורוצה. שואפת לזה. אני אתמודד. אני מקווה שבהתייחדות הבאה אני אכנס להיריון, אינשאללה."

ג'יימס: "ילד זה החלום שלי. אם אני אדע שיש לי ילד בחוץ אני אהיה מאושר. זה יהיה קשה לכולם אבל לפחות אני אשאיר משהו אחרי. משהו לחכות לו ולשמוח בו. משהו שיהפוך אותי לאיש משפחה."

הכמיהה לילד והרצון לממש את פוטנציאל ההורות זועקים מדברי כל המשתתפים. גם אלה שלכאורה לא יהיו מסוגלים לגדל את ילדיהם עקב ישיבה ארוכת שנים בכלא וגם אלה שיודעות שיהיה עליהן לגדל את הילד לבדן אינם מערערים או מוותרים על ההורות ורואים בה צורך טבעי ומובן מאליו. יסמין, למשל, רואה בהבאת ילד לעולם את הביטוי הפיזי, האמתי של אהבתה לג'יימס בן זוגה, את האמצעי לממש את תחושת האיחוד ביניהם ולשמש עוגן ויציבות לזוגיותם. ג'יימס בן זוגה רואה בכך דרך לממש את עצמו, להיות תואם לנורמה החברתית של הקמת משפחה, להותיר חותם היסטורי ולבנות פרק המשך לעצמו ולסיפור חייו. נהיר מדבריו של ג'יימס, שמשתמש במילה 'משהו' כדי לבטא את ילדו הפוטנציאלי, כי הדברים שהוא אומר מוצגים מתוך ראיית עולם אגואיסטית ומתוך ריכוז עצמי. עם זאת עולה כאן שוב, כמו בתחומים אחרים בהם עסקתי, הביטוי לגורמי הנעה, כפי שמגדיר מסלאו (Maslow, 1968), ולצרכים הבסיסיים והקיומיים של אהבה ושל שייכות, הפעם באמצעות הקמת דור ההמשך.

לסיכום, עולה כי המשתתפים מעניקים להורות חשיבות רבה. עם זאת למרות אהבתם הרבה לילדים מרגישים חלק מן הגברים שהם מצויים בתחרות עם ילדיהם על תשומת הלב של בנות זוגם ולעתים אף חשים דחויים רגשית ומקנאים בהם. גברים מהקבוצה השלישית והרביעית מתבוננים על אבהותם מתוך נקודת מבט של 'לפני' ו'אחרי', מציינים שינויים ניכרים בתפיסת ההורות וביחסם לילדים. עבור חלק מהם משמשת ה'הורות הנקייה' אמצעי לכפר על התנהגותם בעבר. בנות הזוג מרגישות לעתים מאוימות מהתערבות בן הזוג בחינוך הילדים ומבקרות אותו על התערבות זו, מה שיוצר קונפליקטים מרובים בין הצדדים.

שינויים בחוויית העצמי של אסירים וחדלים ותפיסת השינוי על ידי בנות זוגם

מסע החדילה מן הפשע, הכולל בתוכו במקרים רבים גם את מסע ההחלמה מן הסם, מהווה עבור הנוטלים בו חלק גם מסע אל עבר גילוי העצמי. מדובר במסע המשקף חוויה ייחודית של מעבר מהיות אדם פושע להיותו שומר חוק, מהיות אדם משתמש להיותו מכור נקי, ממחויבות לעולם של פשיעה ושל שימוש בסמים למחויבות לעולם נורמטיבי. שינויים אלה מסמלים ניתוק של האדם מכל מה שהיה ידוע ומוכר לו במשך שנים ארוכות על עצמו ועל סביבתו, והם בעלי השפעה מכרעת על כלל התחושות, הרגשות, החוויות, הדימויים, המחשבות, הרעיונות וההערכות המתייחסים לעצמי של האדם ומייצגים אותו (נוי, 1995). העצמי אם כך עומד בטבורם של השינויים הני"ל, מושפע מהם, מתמודד עמם ועובר תהליך מתמיד ודינמי של עיצוב והתפתחות.

תמה זו עוסקת בשינויים בתפיסת העצמי כפי שנחו על ידי משתתפי המחקר בעקבות החדילה מן הפשע וההחלמה מן השימוש בסם. התמה מנסה לזהות חוויות משתנות של מצבי עצמי ולבחון אותן כתחנות במסע אל עבר גיבוש עצמי של המשתתפים בעקבות החדילה. היות וגילוי עצמי הוא בראש ובראשונה מסע פרטי אישי, מתמקד הדיון שלהלן בהצגת ההיבט הסובייקטיבי והתפיסה הרפלקטיבית של המשתתפים את עצמם. לפיכך מעמידה התמה כל אחד ממשתתפי המחקר כדמות גיבור המנסה לגלות מה הם הכוחות שהיו ושעדיין נחוצים לו כדי לעבור את המסע אל עבר גילוי עצמו, מהו הדיאלוג שהוא מנהל עם עצמו, עם סביבתו בכלל ועם בת זוגו בפרט על אודות דימויו העצמי, ומהן ההשפעות שחווה דימוי זה כתוצאה משינויי החיים שאימץ לעצמו. מטבע הדברים מתמקדת התמה בקולות הגברים. עם זאת היות ונבדקה גם נקודת המבט של הנשים ביחס לשינויים בביטויי העצמי של בני זוגן בחיי היומיום והשפעתם של שינויים אלה על הזוגיות, משמיעה התמה לעתים גם את קולן.

המראויינים התבקשו לספר את סיפור העצמי שלהם, לכלול בו דמויות, פרטים ואירועים בעלי משמעות וחשיבות לעיצובו והתפתחותו, ולנסות לשזור את כל אלה לכדי רצף המאפיין את תחושת העצמי. עבור חלק מן המשתתפים הייתה משימה זו של התבוננות עצמית קשה ומנוכרת, והם הציגו סיפור עם אירועים, עם דמויות חסרי משמעות ברורה, עם פערים פנימיים ועם שיבושי זמנים. סיפורים מסוג זה אפיינו בעיקר משתתפים מן הקבוצה הראשונה והשנייה. משתתפים מן הקבוצה השלישית, מן הקבוצה הרביעית ומיעוט משתתפים מן הקבוצה הראשונה הצליחו בדרך כלל לספר סיפור עצמי מובנה יחסית, שיש בו חוקיות, סדר זמנים הגיוני, אירועים ודמויות בעלי תפקיד ברור בעלילה ומשמעות סיבתית כמעט לכל האירועים. ההסבר להבדל בין יכולות המשתתפים להציג ולספר את סיפור העצמי שלהם, נעוץ אולי במידה שבה מעורב המשתתף במסגרות המעודדות אותו לספר את סיפור חייו בכלל ואת סיפור החדילה וההחלמה בפרט. על פניו נראה כי

ככל שהמשתתפים חשופים יותר כמותית ואיכותית למשתנים תומכי שיחה ולסיפור עצמי דוגמת השתתפות בתכנית 12 הצעדים, טיפול פרטני, מסגרת שיקומית וכו', כך קל להם יותר עם משימת ההתבוננות העצמית. סביר שמסגרות כגון אלה מקנות הרגלים של הקשבה לסיפורי עצמי, שלי ושל אחרים, ולפיכך מאפשרות היכרות עצמית מעמיקה יותר, ומכאן גם יכולת התבוננות רחבה ומקיפה יותר, המלווה בפחות חשש מפני תוצאות אפשריות של חשיפת עצמי בפני אחרים. במילים אחרות, ההבדל נעוץ בתשובה לשאלה עד כמה מורגל המשתתף להתבונן בעצמו מ'בחוץ', תוך ביקורת עצמית וראיה כוללת של אירועים ושל דמויות על רצף, ועד כמה הוא מכיר את עצמו כפועל יוצא של התבוננות זו. בהקשר זה אמר אחד מן המשתתפים:

עוז: "בקבוצה אתה לומד במקום לברוח מעצמך, להסתכל על עצמך. להכיר מי אתה באמת. כשאתה שומע אחרים מדברים על עצמם אתה לומד על עצמך גם, ואז כשאתה מדבר על עצמך אתה גם לומד על עצמך וגם מלמד אחרים על עצמם. ככל שאתה מדבר על עצמך יותר אתה לומד על עצמך יותר ואתה לומד להסתכל על עצמך מכל מיני מקומות וזוויות. בהתחלה, זה נראה כמו משימה בלתי אפשרית, עם הזמן אתה משתכלל."

משותף לכל הקבוצות היה הצורך לשכנע שלכלל המעשים וההתרחשויות שמוצגים בסיפור העצמי סיבה והסבר, וכי יש ביניהם קשר המבוסס על חוקיות שבה מצב אחד מהווה את הפירוש למצב האחר. למשל, משתתפים שהם מכורים נקיים העמידו את הסם כדמות ראשית בעלילה, והעניקו לו כוח בלתי מעורער של מחולל אירועים. הסם שימש עבורם הן כמסביר של כלל האירועים שתוארו והן כחוט המקשר ביניהם.

תמה זו, כמו הקודמת לה, מתעמקת בחיים שאחרי דהיינו בהווה הנקי, ולפיכך בוחנת את האופן שבו תופסים המשתתפים את עצמם נכון להיום. עם זאת היות וסיפור העצמי של המשתתפים נע ונד בין עצמי בעבר ועצמי בהווה תוך השוואה מתמדת ביניהם, מתייחסת התמה גם לתמונת העצמי של העבר. התמה בוחנת את ארבע אוכלוסיות המחקר תוך סקירה של השונה ושל המשותף להן. אף כי משתתפים מקבוצות האסירים אינם מוגדרים כחדלים¹⁹, רבים מהם חוו תהליך גמילה במהלך המאסר והם מוגדרים נכון להיום כמכורים נקיים שסביר שחוו שינויים בתפיסת העצמי. על כן כוללת התמה גם את עדויותיהם.

כאמור, עוקבת הצגת הממצאים אחר חוויית העצמי של המשתתפים. המרואיינים ניסו לבחון את האופן שבו הם רואים ומבינים את עצמם, לזהות את הדימויים המופנמים בהם ואת האופן שבו הם מזדהים עמם. בהיות אוכלוסיית המשתתפים ברובה אוכלוסייה של מכורים נקיים, הציגו המשתתפים, מטבע הדברים, תמונה רחבה וכוללת של שינויים בחוויית העצמי התואמים את המתואר בספרות ביחס לאוכלוסייה זו (לסקירה והרחבה ראה: מיכאל, 2007; רונאל, 2000; Ronel & Libman, 2003; Klingeman et al., 2001). מתוך תמונה זו אותרו ובודדו רק תהליכי צמיחה ושינוי בעצמי שיש להם, לדעת המשתתפים, השפעה ישירה או עקיפה על האופן שבו הם תופסים זוגיות בכלל ואת בת הזוג שלהם בפרט ועל האופן שבו הם מנהלים את מערכת היחסים הזוגית שלהם נכון להיום. התמה המוצגת להלן מתייחסת לשינויים אלה בלבד ומתעלמת מן השאר. הצגת הממצאים עוקבת אחר שלוש תת-תמות שעלו מדברי המשתתפים: תת-התמה הראשונה עוסקת בעצמי בין עבר, הווה ועתיד, תת-התמה השנייה עוסקת ברמות משתנות של ריכוז עצמי, תת-התמה השלישית עוסקת בביטויים של השינוי ברמות הריכוז העצמי בחיים הזוגיים.

¹⁹ כאמור, לכאורה עקב המאסר מצויה קבוצת האסירים בחדילה כפויה.

עצמי בין עבר, הווה ועתיד

כפי שהמסע אל עבר גילוי העצמי הוא מסע אל תוך נימי הנפש הדקים ביותר, כך הוא גם מסע אל נבכי הזמן. בעוד זירת הריאיון הזמינה את המשתתפים לספר את סיפורם מתוך נקודת מבט כללית של אָל-מקום ושל אָל-זמן, נדד הסיפור כמעט מידידת אָל מקומות ואָל זמנים. נראה היה כי יכולת המשתתפים להבחין ולפגוש ייצוגי עצמי שונים הממוקמים ופזורים לאורך חיים שלמים ולנסות לגבש אותם לבקשתי לכדי עצמי אחד, התאפשרה רק מתוך התבוננות בציר הזמן תוך תיאור עלילות ואובייקטים הממוקמים, נוגעים וסדורים בו בזה אחר זה. למעשה, יותר מאשר מיקמו המרואיינים את ייצוגי העצמי שלהם בחלל, כלומר במקום ובמרחב, הם קבעו אותם בזמן. כך הנכיחה תפיסת הזמן את העצמי ואפיינה אותו.

בני: "יש את מי שהייתי קודם ואת מי שאני עכשיו. חד משמעית אני אדם אחר. אני מרגיש אחר, אני מתנהג אחרת. תשאלני כל מי שאת רוצה ויגידו לך מי הייתי פעם ומי עכשיו, ותראי את ההבדל. אני המכור ואני הנקי. אני העבריין ואני הנורמטיבי. הבדל של שמיים וארץ. פעם ועכשיו. כאילו לא קשור."

יוני: "כאילו שניים שונים, לא קשורים. פעם, כשהייתי בכלא, עוד לפני שהייתי משתחרר כבר הייתה לי תכנית על הפשע הבא. היום התכנית היחידה שיש לי זה איך לשמור על המשפחה שלי ואיך לדאוג להם אבל ממקום נורמטיבי. מה שאני היום זה שונה לגמרי ממה שהייתי פעם."

העיסוק בפשע והשימוש בסמים, כמו גם החדילה מהם, משמשים עבור בני ויוני מסגרות המעצבות את חוויית העצמי שלהם על פי מיקומן בציר הזמן. בראשית הם היו פושעים ועתה הם שומרי חוק. הם למעשה מבחינים בין זמן עבר לזמן הווה, בין מה שהיו פעם ובין מה שהם היום. כך כולל סיפור העצמי שלהם, כמו זה של שאר המשתתפים, שתי דמויות עצמי שיש ביניהן הבחנה ברורה: זו של עצמי מכור ומשתמש, דהיינו עצמי של לפני החדילה והגמילה, עצמי של עבר, וזו של עצמי נקי, דהיינו עצמי של אחרי החדילה והגמילה החי ומתקיים בהווה. אבל בעוד הם מציגים את הדברים כאילו מדובר בפיצול, בשתי חוויות עצמי נפרדות משתי תקופות זמן, עולה מדבריהם כי הם עסוקים ללא הרף בהשוואה בין הדמויות ובוחנים את דמות עצמי ההווה שלהם באופן תדיר ביחס לדמות עצמי העבר. לפיכך אולי אין לקבל את הנחת ההפרדה והניתוק בין הדמויות כפשוטה, אלא יש להעמידה למבחן ולשאול האם אכן מדובר בשני ייצוגים שונים, מובחנים ומנותקים ועל כן גם חסרי השפעה הדדית? או האם ייתכן שקיימת ביניהם מערכת יחסים ואם כן מהי?

דורון: "כל יום אני זוכר מי הייתי פעם ומי אני עכשיו. כאילו את שואלת אותי מי אני, ואני יכול להגיד לך שאני זה אחד פושע ומכור, אחד נורמטיבי ונקי. האפשרות שלי להכיר את עצמי אחר ושונה ולדעת שהשתניתי, קשורה בטח לזה שאני יודע מי הייתי פעם. את זה אני זוכר כל יום. הדמות הזו קיימת ביזרון שלי טוב טוב ומזכירה לי לאן לא כדאי לי לחזור. זה שאסור לי לשכוח אותה זה ברור, כי אם אני אשכח זה יכול להחזיר אותי לשם ברגע."

אבישי: "הידיעה שהיום אני אדם שונה, אחר, אפשרית לא רק ברמת ההבנה של השכל אלא גם בכל הרמות האחרות. העניין הוא שלהבין מי אתה היום מתאפשר רק אם אתה מבין מי היית פעם. היום אתה מישהו חדש והכי בא לך לשכוח את מי שהיית. אבל אם תשכח תעשה לעצמך נזק, כי הקיום של עצמך החדש תלוי בזה של הישן. העיקר זה לדעת לזהות ולהבין את ההבדל. ובגלל זה אסור לך לשכוח. חוץ מזה אתה תמיד תהיה מכור נקי, זה אומר שהמכור תמיד חי אצלך גם אם אתה לא רוצה בזה."

כפי שהתמכרות היא מחלה כרונית שאינה ניתנת לריפוי וקיימת ברקע במשך כל חיי המכור גם אם אינו משתמש עוד בחומר פסיכואקטיבי (רונאל, 2000), כך מתקיים כל הזמן ייצוג האני המשתמש שהוא עצמי העבר בתוך ייצוג האני המחלים והנקי שהוא עצמי ההווה. הוא למעשה מונצח בו. גם בקרב משתתפים כמו אבישי, שלהם שנים רבות וארוכות של ניקיון, יש שחזור מתמיד של עצמי העבר. כלומר הייצוגים של עצמי העבר אינם חדלים להתקיים לעולם והם מלווים את עצמי ההווה בכל אשר ילך. ערבוב זה בין הישן לחדש מרמז על כך שהופעתו של עצמי ההווה של החדל תלויה בהכרח בהמשך קיומו של עצמי העבר ובהשוואה מתמדת בין מי שהייתי ובין מי שאני עכשיו. חוויית עצמי ההווה של אבישי ודורון, כמו גם זו של יוני ובני, מושפעת באופן ניכר מעצמי העבר שלהם כמכורים וכעבריינים. עולה מדבריהם כי עצמי זה שהוטבע בהם משפיע על הדרך שבה הם תופסים ורואים עצמם בהווה. כך למרות היעדרו הפיזי של הסם מחיי ההווה של המשתתפים, הוא ממשיך להיות נוכח ותקף במחשבות, ברעיונות ובתוצאות ההתנהגותיות. במילים אחרות, העיסוק הקבוע בהימנעות מן הסם ממצב ומשמר אותו במרכז חיי ההווה של המשתתפים כתמרור אזהרה, כסמן דרך למי שאינם רוצים לשוב ולהיות, מה שמייצר מפגש קבוע בין עבר והווה. כלומר עצמי ההווה כולל בתוכו את עצמי העבר שעבר תמורה, אך הוא עדיין נוכח ומשמש כסמן בעל משמעות, כתזכורת מתמשכת למשתתפים לאן הם עלולים לחזור ולאן אינם רוצים לשוב ובמידה רבה גם כאמצעי מחזק המצביע על כבדת הדרך שהצליחו משתתפים אלה לעשות ועל השינוי שהצליחו לייצר בחייהם. מפגש זה בין העבר וההווה מאפשר לא רק את שחזור וגילוי ההיסטוריה הסובייקטיבית של המשתתפים שוב ושוב, כי אם במידה רבה גם את בריאתה כל פעם מחדש. אבל ההיסטוריה מתקיימת לצדו של ההווה, ושני ממדי הזמן מדגישים את השונה שבין שני ייצוגי העצמי. על כך מלמדים גם הדברים הבאים:

דור: "פעם הייתי מסתכל על הדברים רק דרך עיניים של פושע. החוק היחיד שהייתי פועל לפיו זה החוק של מה שאני רוצה, וכל העניין היה להגיע, לא משנה באיזו דרך. היום אני פועל לפי מחשבה של נורמטיבי שעומד חוק. פעם אם הייתי חושב על לשפר את עצמי, זה היה רק לתכנן תכנית טובה יותר של הפשע, אבל זה תמיד היה בתחום של הפשע. הכל היה מכוון לעולם אחד של הפשע. היום אני חושב על להתקדם, להשתפר, לשנות ולהשתנות כל הזמן, בכל תחומי החיים. אבל באוסול, עם יד על הלב, אתה אף פעם לא שוכח מה היית. הפושע שבך, כל הזמן חי איפה שהוא מאחור ואני לא אתן לו לחזור לקדימה."

דומה שתיאורו של דור משלב בין שתי חוויות עצמי מנוגדות: חוויית עצמי ההווה, הרוצה להשתנות, להשתפר, להתקדם ולהתעצב על פי כללים ודרישות נורמטיביים, אל מול חוויית עצמי העבר שהוא יציב, קבוע וממוקד.

במידה רבה פועל עצמי ההווה ככוח פרוגרסיבי השואף להתקדמות, להתפתחות ולהתחדשות המובילים לצמיחה אישית, ואילו עצמי העבר פועל ככוח רגרסיבי, המושך לנסיגה ולאחיזה בקיים ובמוכר. בין שני הכוחות, כמו גם בין שני ייצוגי העצמי, מתקיים דיאלוג מתמשך ומתקיימת מערכת יחסים המבוססת על תחרות תמידית. מכאן שלא רק שעצמי ההווה מעוצב על ידי עצמי העבר, אלא הוא אף מאוים על ידו. כתוצאה מכך חווים המשתתפים לא פעם חרדה מפני אפשרות של תבוסת עצמי ההווה לטובת עצמי העבר, זה הנמשך לסמים ולפשע, אוהב אותם, ניזון מהם ומעודד את הצורך לחזור לחיקם, צורך הנושף ללא הרף בעורפו של עצמי העכשיו. השימוש של דור במילים: "ואני לא אתן לו לחזור לקדימה" מלמד על החרדה העמוקה שהוא חש מפני אפשרות שובו של עצמי העבר אל מרכז הבמה, וכתוצאה מכך מהתפוררות העצמי החדש וכן על המאבק המתמיד שהוא מנהל כנגד שובו של עצמי העבר למען הגנה ושימור עצמי ההווה.

היות ושני ייצוגי העצמי לא רק קיימים ופועלים זה לצד זה אלא גם זה כנגד זה, ולאור ההפרדה הכמעט מוחלטת שערכו המשתתפים בין שני סוגי העצמי, ניתן היה להניח כי הם חווים תחושה של חוסר לכידות פנימית. עם זאת, נראה שאין הדבר כך.

זאב: "אתה עושה מין לנו כזה של עצמיים. ההבנה שהגיע הזמן לוותר על תקופה בחיים ועל עצמך מהתקופה הזאת, מובילה אותך להבנה שהגיע הזמן לבנות משהו אחר, שונה לגמרי אבל גם דומה. כי סך הכול לוותר על עצמך או לשכוח ממי שהיית חלק גדול מהחיים שלך לא אפשרי. היום אני אמנם שונה לגמרי, אבל ברור שיש בי גם מהאני שלי מהתקופה ההיא. הרבה דברים השתנו אבל הרבה אחרים קיימים ורק שינו צורה."

החוויה שמתאר זאב אינה מבטאת תחושה של עצמי חצוי אלא של עצמי מתהווה, הכולל חוויות עצמי שונות שיש ביניהן קשר ומידה מסוימת של המשכיות. מה שמאפשר את החיבור ביניהן הוא הכרה אמיתית בעצמי העבר כבעייתי וכחולה ובצורך לטפל בו מתוך החלטה אמיתית ויציבה ומתוך אמונה וצורך בשינוי. זוהי נקודת הפתיחה להבנייתו ולהתהוותו של עצמי ההווה. זהו גם הרגע שבו החוויות, התחושות והמחשבות של שני ייצוגי העצמי מתחילות במאבק ביניהן ובאופן פרדוקסלי גם בתהליך החיבור ביניהן. אבל למרות המאמץ הגדול שעושים המשתתפים, עצמי ההווה לא מצליח להחליף או לבטל את עצמי העבר, אלא רק להשעות אותו. כך חווים המשתתפים חוויה מתמשכת של שילוב בין עצמי פעיל ומושעה. כדי להקל על עצמם במאבק וכדי לחוש כי למרות המשכיות קיומו של עצמי העבר, מתאפשרת להם באמצעות עצמי ההווה תנועה קדימה והם מבחינים בין שתי דמויות העצמי שלהם באמצעות ציר הזמן. האחת שייכת לעבר, השנייה להווה. אבל היות והעבר מוביל בהכרח להווה, הרי שנוצרת כאן חוויה של רצף, של המשכיות, של תנועה הן במשמעות והן בזמן. לתפיסה זו, כמו גם לפרשנות המוצעת, שותפות גם בנות הזוג של משתתפי המחקר. הנשים, כמו הגברים, מבחינות בין מי שהיה בן זוגן בעת העיסוק בפשע או בתקופות ההתמכרות לסם ובין האופן שהוא מצטייר בעיניהן כיום, לאחר החדילה והגמילה. רינת למשל מתייחסת לכך ואומרת:

רינת: "אני יכולה להגיד שהאיש שהוא היום הוא שונה ואחר לגמרי מהאיש שהוא היה פעם. לפעמים, למרות שעברו כבר שבע שנים מאז שהפסיק עם הפשעים שלו, אני ממש מתבלבלת כי אני מצפה לתגובה אחת ופתאום אני מופתעת כי הוא מגיב שונה לגמרי. לפעמים אפילו ההיפך ממה שהיה רגיל. כאילו שצמח מתוכו איש חדש. אני בטוחה שזה לא צמח משום מקום, שכל הדברים האלה היו אצלו קודם והצליחו לצאת רק כשעשה את השינוי. כאילו שאחרי השינוי הוא הצליח להתקדם קדימה, להוציא מעצמו את הטוב שבו."

ואפרת מוסיפה ואומרת:

אפרת: "אהבתי אותו פעם ועכשיו אני אוהבת אותו יותר. הוא בן אדם טוב אבל הטוב שלו הצליח לצאת החוצה ממנו רק אחרי שנגמל מהסם. אני כל הזמן אומרת לו שכדי להמשיך קדימה ולהחזיק בטוב שלו, אסור לו לשכוח את מי שהיה פעם. הרע הזה של פעם, חייב להיות לנו בראש כל הזמן, כי רק זה מדגיש את הטוב שיוצא ממנו עכשיו. זה כאילו שחור ולבן ובשביל להמשיך להיות לבן אסור לך לשכוח שפעם היית שחור ושבמקרה שלו לא יכול להיות שום אפור. או שהוא טוב או שהוא רע."

בדבריהן, מציגות רינת ואפרת שתי דמויות מובחנות ולעתים אף מנוגדות. הן מעמידות את הדמויות משני צדי מגרש שקו האמצע שלו הוא החדילה והגמילה, קו המסמל הבחנה בין עבר והווה. כמו בני זוג, גם הן מדגישות את הצורך לשמור ולשחזר באופן מתמיד וקבוע את דמות העבר בזיכרון ההווה. גם הן רואות בה תמרוך אזהרה מפני חציית הקו אל צדו ה'לא נכון' של המגרש אל מה שהיו בני זוגן בעבר. מתוך התייחסות זו ניתן להעריך כי גם הנשים חשות במאבק היומיומי המתחולל בין שתי הדמויות וחרדות מפני האפשרות של ניצחון דמות העבר ותבוסת דמות ההווה. מכאן שהן כמו בני זוגן, מאמינות בכך שדמות העבר הושעתה אך לא בוטלה. היא שרירה, קיימת ומאיימת. הן מכירות בכוחו של העבר ובשבריריותו של ההווה. אבל באותה מידה שדמות העבר מאיימת היא גם מקדמת. דווקא הזיכרון מאיפה באת ולאן אינך רוצה לשוב הוא זה המאפשר בעיניהן תנועה קדימה, תחושה של צמיחה והתחדשות: "כאילו שצמח מתוכו איש חדש".

צמיחה זו מן הישן אל החדש, כמו גם התנועה קדימה, מעלות לדיון ממד נוסף של הזמן - העתיד. למד זה לא התייחסו המשתתפים באופן מפורש בסיפור עצמי העבר שלהם. הם העלו אותו לדיון רק מתוך התייחסות לייצוג עצמי ההווה. לפיכך עולות כאן מספר שאלות: האם ייצוגי עצמי שונים אינם כוללים בהכרח את שלושת ממדי הזמן, דהיינו עבר, הווה, עתיד? האם ייתכן שהשקפת הזמן של האדם מושפעת משינויים בחוויית ייצוגי העצמי שלו? וברוח זו, האם אפשר שבכוחן של חוויות עצמי שונות לעזור את ממד העתיד?

הספרות העוסקת בהתנהגות האנושית כנגזרת של תפיסת הזמן (למשל: זכאי, 1998, 2000; בן-ברוך, 2000; פסיג, 2000) מבחינה בין שלוש תפיסות הבוחנות קשרים אפשריים בין העבר, ההווה והעתיד. תפיסה אחת רואה את הזמן כמעגלי ומחזורי, ועל פיה אין טעם לתכנן את העתיד, משום שהוא בבחינת חזרה על מה שהיה בעבר. לפיכך, יש להתמקד בהווה. תפיסה אחרת רואה את הזמן כקווי ולפיה הזמן מקשר בין העבר לעתיד ועובר דרך ההווה ולפיכך הוא המשכי, רציף וזורם בסדר ובצורה קבועים. התפיסה השלישית רואה את הזמן כחלק ממשימה ומייחסת חשיבות רבה להישגים אליהם אנו שואפים בעתיד. על פי תפיסה זו חייב אדם

לפתח רצון ויכולת לסמן מטרות, ליזום פעולות מתוכננות ולהיות מסוגל לדחות סיפוקים מידיים. ניתן אולי לבחון את שלוש הגישות הנ"ל ביחס לחוויות העצמי השונות של המשתתפים ולאור הדברים שאומר ראובן:

ראובן: "כל זמן שאתה בסם ובפשע אתה בטוח שלעולם תישאר שם. מחשבות על לצאת מהעולם הזה באות כל הזמן אבל נשארות ברמת מחשבות ובדרך כלל נעלמות אחרי כמה זמן. אתה בטוח שמה שהיה יהיה, ושכל החיים שלך אתה תסתובב בעולם של הפשע. בגלל זה אתה לא רואה שום דבר מעבר לאף שלך. כשמגיע הרגע שבו אתה מתחיל לעשות שינוי, ואני מדבר על שינוי אמתי, אתה מבין שאחד מוביל לשני, שצריך סבלנות ולעבור מדבר לדבר. ואז, כדי להחזיק מעמד במקום החדש שלך, אתה מבין שאתה חייב להסתכל קדימה, מתחיל להעמיד לעצמך מטרות ומנסה לעמוד בהן. בהתחלה זה מטרות בקטן ועם הזמן אתה יכול להרשות לעצמך לא רק עוד מטרות ויותר גדולות, אלא גם יותר רחוקות. זה יחד עם הצלחה במטרות שלך, נותן לך את הכוח למשוך את עצמך קדימה, כשברקע תמיד העבר."

נראה כי בתהליך השינוי שמתאר ראובן טמונות לא רק חוויות עצמי שונות, כי אם גם תפיסות משתנות של ממדי הזמן. ראובן מתאר כאן שתי חוויות עצמי נפרדות המקבילות לשתי תקופות בחייו: תקופת ההתמכרות ותקופת השינוי וההחלמה. בהתאמה לתפיסה הראשונה שהוצגה, עצמי העבר של ראובן מאמין בכאן ובעכשיו, ניזון מן העבר ומתעלם מן העתיד. הוא למעשה עיוור כלפיו. לעומת זאת, עצמי ההווה של ראובן משלב בהתנהלותו בין תפיסת הזמן הקווית ובין זו המשימתית. תחילת תהליך השינוי, שהיא על פי תיאורו של ראובן אטית ומצריכה סבלנות, מתקדמת באופן קווי, מובילה משלב אחד לאחר ונתפסת כדרך שבה מתקיים מעבר טבעי בין העבר לעתיד דרך ההווה. עם זאת נראה כי ממד הזמן החזק ביותר בשלב זה של התיאור הוא דווקא ההווה. המשכו של תהליך השינוי, לעומת זאת, מלמד על עצמי הממקד את מבטו אל עבר העתיד. מדובר בעצמי הנושא עיניו קדימה, מציב לעצמו מטרות ורושם הצלחות. ככל שמצליח העצמי 'לנצח' ולהשיג מטרות רבות ומורכבות יותר, כך הוא מתחזק ומתעצב ומסוגל להמשיך בתוואי שהציב לעצמו, שהוא תוואי של שמירה על חדילה ועל ניקיון. עולה מכך כי למרות שלושת ממדי הזמן שקיימים לעולם, יכול אדם בתקופה מסוימת של חייו לרכז עצמו רק בחלק מן הממדים ולהתעלם מאחרים. מדברים אלה משתמעת התשובה כי השקפת הזמן של האדם אכן עשויה להיות מושפעת מחוויות עצמי שונות ולהתעצב מתוכן. עיון בדבריו של מישה יעניק משנה תוקף לתשובה זו.

מישה: "כל זמן שאתה משתמש בסם אתה בחוויה שלך כל הזמן בכאן ובעכשיו. אם אתה מסתכל קדימה אתה עושה רק בשביל לשאול מה קורה עם המנה הבאה, לא מעבר. כל מה שאתה עושה אתה עושה כדי שיהיה לך את הסם. ככה שהעתיד מבחינתך הוא המנה הבאה. גם אתה מנסה להסתכל הרבה קדימה הסם עוצר אותך ומחזיר אותך לנקודה שלך. בעבר, לעומת זאת, אתה מתעסק כל הזמן, כי הוא מבחינתך אחראי לאיפה שאתה עכשיו, חולה ומשתמש. היום לעומת זאת, אני מסתכל כל הזמן קדימה. מתכנן אפילו שנים קדימה, רואה שם לא רק אותי אלא גם את המשפחה, מתכנן גם בשבילם, חושב לאן ואיך להגיע כשברקע מאחור תמיד קיים העבר. ההסתכלות היום היא בגדול ולא בקטן."

בעת השימוש בסם התלכדו ממדי הזמן לידי ממד אחד והתמצו בהווה בלבד. הסם, כפי שעולה מדבריו של מישה, מְמַקֵּד בהווה, בכאן ובעכשיו, ומוחק כל ראייה או מבט אפשריים אל עבר העתיד. ממד העתיד, אם קיים, מצומצם במשמעותו רק למה שעשוי לקרות בעוד דקות, שעות או ימים, כלומר לנקודת הזמן בה תתקבל התשובה לשאלה האחת והיחידה היא שאלת הימצאותו של הסם. כלומר עצמי העבר של מישה, כמו גם של שאר חבריו למחקר, מציג מכוונות לכאן ולעכשיו, להיום בלבד, ולוקה בפרספקטיבת זמן עתיד או במחשבה עליו. עם זאת אין עצמי זה מתעלם מן העבר. להפך, משתתפים מכורים נקיים כמו מישה נטו להשתמש בעבר פְּקָב התומך בסיפור ההווה והציגו אותו כהסבר סיבתי לעצם השימוש בסם. בין השאר הוזכרו: ילדות קשה, הורים מתעללים, בדידות, עוני וקשיים משפחתיים. במילים אחרות, ממד העבר של עצמי העבר משרת את ממד ההווה של אותו עצמי. דהיינו בהתאמה לתפיסת הזמן המעגלית לעצמי העבר שני ממדי זמן בלבד: הווה ועבר.

לעצמי ההווה של מישה, לעומת זאת, ראייה המכוונת לשלושת ממדי הזמן. מתוך משקפי ההווה שלו הוא מביט אחורה אל העבר וקדימה אל העתיד, משחזר באופן תמידי את זמן העבר כדי להמשיך להתקיים בהווה וכדי להיות מסוגל להתקדם אל עבר העתיד. במידה רבה מציג כאן מישה חשיבה התואמת את התפיסה הקווית. חשיבה זו מאפשרת לו להבין את תרחישי העבר, לזהות את הכוחות המוליכים אותו בהווה ולנווט על סמך שני אלה אל עבר העתיד. עתיד שיש בו מקום לא רק לעצמו כי אם גם לבת הזוג ולילדיו. אל מול תפיסת עצמי העבר, מציג עצמי ההווה לא רק את הרצון לראות את העתיד, כי אם גם את היכולת לראותו. יכולת זו מוליכה את מישה וחבריו להאמין בכך שיש להם כוח לברוא לעצמם עולם חדש, שיש להם עצמי שהוא כמעט חופשי, שיש בו יצירתיות, חופש תנועה ופעולה ויכולת נשימה. שורשיו של עצמי זה אמנם נעוצים בעבר, בסם, אך ייעודו בעתיד, ובין שני אלה מחבר ההווה. כלומר בעוד עצמי העבר פסימי וחסר את היכולת לראות את העתיד או לחשוב עליו, הרי שלעצמי ההווה לא רק רצון כי אם גם יכולת לפתח את השקפת זמן העתיד. נקודת המבט שלו היא אופטימית.

ייתכן כי ניתן להסביר את ההבדל בין יחס שני ייצוגי העצמי לתפיסת העתיד באמצעות גישתו של זינגר (Singer, 1974), התואמת במידה את התפיסה המשימתית ומציעה כי התפתחותו החינוכית והחברתית של היחיד נקבעת במידה רבה על ידי מושג העצמי שלו שאותו הוא משליך אל עבר העתיד. לתפיסתו של זינגר, יחידים המדמיינים עצמם באופן פעיל במגוון תפקידים עתידיים חיוביים נוטים להגדיר מטרות ארוכות טווח ופועלים מתוך התלהבות וביטחון עצמי לקראת השגתן. לעומתם, אנשים שהדימוי העצמי שלהם הינו שלילי, מעורפל או מוגבל נוטים להתמקד בטווח הקצר. העתיד אינו ודאי עבורם, הם חשים חסרי שליטה עליו ועל כן ממקדים את דרישותיהם ואת רצונותיהם בהווה בלבד. במקרה של התמכרות לסמים חווים המכורים דימוי עצמי שלילי, חוסר שליטה ועיוות בתפיסת הזמן (מיכאל, 2007). לפיכך מתערפלת תפיסת העתיד ומתבהרת תפיסת ההווה. ההחלמה מן הסם, לעומת זאת, מעצימה את העצמי ומבנה את יכולתו ליצור דימוי עתיד. כך עשוי המכור הנקי להפוך לאדם בעל גרעין עוצמה פנימי. אם וכאשר יצליח להצמיח עצמו, יוכל להבין את דפוסי העתיד ואת הכוחות שמעצבים את השינויים ואת היחסים שביניהם ולהתמודד עמם באופן אסטרטגי ולא מתוך מקריות (גימיסון, 2000).

ליכולת ראיית העתיד חשיבות לא רק ברמה האישית של המשתתפים כי אם גם ברמה הזוגית. מישה מתייחס לכך כאשר הוא אומר: "מתכנן אפילו שנים קדימה, רואה שם לא רק אותי אלא גם את המשפחה, מתכנן גם בשבילם..." וגבי מצטרף אליו ואומר: "הייתי מרוכז רק בסם ובעצמי. היום, כשאני מתכנן תכניות, אני כולל גם

את האישה. חושב מה טוב לשנינו ולילדים ולא רק לי. כשפעם, לא רק שלא חשבתי על מה אני אעשה מחר, אלא שלא חשבתי עליה כחלק מהעניין בכלל, למרות שהיא היתה שם כל הזמן", ללמדנו שעצמי שיש לו תפיסת עתיד מסוגל להרחיב את תכניותיו, את כוונותיו ואת רצונותיו מעבר לעצמו, להתבונן בסביבתו, להבחין בבת זוגתו, להחליף אדישות בהתייחסות והפרדה בשילוב. גם לתיאור זה שותפות בנות הזוג. סיגלית אומרת:

סיגלית: "פעם זה לא רק היה כל הזמן אני ואני, אלא גם כאן ועכשיו ומיד. כמו ילד קטן שלא יודע לדחות סיפוקים ולא מבין שמה שהוא עושה ורוצה עכשיו, יכול לדפוק לו את מה שהוא ירצה אחר כך והוא רואה רק את עצמו. אין אף אחד מולו. כאילו חי לבד. ואני לצדו בפחד. וזה מדהים לראות שעם הזמן, הבן אדם כאילו בתפיסות שלו לגמרי אחרת. פתאום הוא מצליח לראות מעבר לשנייה של עכשיו ואפילו הרבה קדימה. פתאום הוא אומר לי, 'אי אפשר לעשות משהו עכשיו כי זה יקלקל לנו תכנית אחרת' או 'בואי נעשה רשימה של כל מה שצריך לעשות'. ואני בהלם. הבן אדם מתכנן? הבן אדם חושב על העתיד? זה סוג של שקט, תקווה, תחושה של ביחד. זה שינוי עצום לא רק לעצמו, אלא גם לי בנפרד, ובטח לנו כזוג ומשפחה."

דבריה של סיגלית מייצגים את ההשפעה האפשרית שיש לשינויים בתפיסת העצמי והזמן על המערכת המשפחתית בכלל ועל החיים הזוגיים בפרט. בעוד בן זוגה נהג להתעלם בעבר מסביבתו בכלל וממנה בפרט, היה מרוכז בעצמו וראה את הכאן והעכשיו, הרי שנכון להיום לתחושתה הוא כולל אותה ואת ילדיהם בתכניותיו. בעוד עצמי העבר של בן זוגה עורר בה חוסר ביטחון, חשש ודאגה, הרי שעצמי ההווה שלפניו יש עתיד מעורר בה לכאורה תחושת ביטחון, שקט ותקווה. על שאלת הריכוז העצמי והשפעתו על מקומה של בת הזוג בחיי המשתתפים אקיים דיון נרחב בפרק הבא.

לסיכום, חיינו של כל אדם הינם סיפור המכיל את ההיסטוריה האישית שלו, את הצעדים שעשה בעבר, את אלה שהוא עושה בהווה ואת אלה שעוד יעשה בעתיד. המפגש בין המשתתפים ובין ייצוגי העצמי שלהם הוצג כאן כמסע בזמן. נמצא כי למרות ההבחנה הברורה בין עצמי עבר ועצמי הווה בסיפורי העצמי שהוצגו, ואף כי עצמי ההווה מאוים באופן תדיר על ידי עצמי העבר וחרד מפני התפוררות ושבירה, הרי שבפועל מתקיים בין שני הייצוגים ערבוב פנימי היוצר חוויה של רצף, המשכיות ותנועה. עוד נמצא כי בהתאמה לתפיסות הבוחנות התנהגות אנושית כנגזרת של תפיסת זמן, מקיים ייצוג עצמי העבר דיאלוג עם ההווה והעבר בלבד, זאת לעומת עצמי ההווה המקיים מערכת יחסים עם שלושת ממדי הזמן. לשינוי זה קשר ישיר לחדילה מן הפשע ולגמילה מן הסם, המאפשרות צמיחה של עצמי חזק שיש בכוחו לפתח תודעת זמן עתיד. בעוד עצמי העבר מתמקד בסם ומתעלם מבת הזוג ומן המשפחה, הרי שעצמי ההווה, המפתח תודעת זמן עתיד, מייצג התייחסות לבת הזוג, מבחין בה וכולל אותה בתכניותיו לעתיד. על השאלה מה מאפשר שינוי זה בחוויית העצמי אדון להלן.

רמות משתנות של ריכוז עצמי

מונחים ומושגים של זמן ממלאים תפקיד בחיי משתתפי המחקר לא רק ביחס לתיאור חוויית שינוי בין העצמי לעצמי, כי אם גם בתיאור חוויית שינוי בין העצמי ובין אחרים בסביבתי, ובמקרה של מוקד עבודה זו בין עצמי ובין בת זוגי. אם עצמי העבר הינו פסימי, חסר כוח לראות את העתיד ומרוכז בעצמו, הרי שעצמי ההווה מפתח עוצמה פנימית, רואה את העתיד ונכון לשלב בו את זוגתו. מדובר בשינוי שהוא מהותי לרוב ושיש לו השפעה מכרעת על האופן שבו תופסים המשתתפים זוגיות מהי, כמו גם על הדרך שבה הם מתייחסים לבת זוגם, תופסים אותה ומגדירים את מקומה בחייהם. מה מקורו של שינוי זה? מהו התהליך שבתוכו הוא מתאפשר? והאם ניתנת לו משמעות מתוך נקודת המבט של ציר הזמן?

קובי: "מכור עסוק בעצמו. אתה הכי חשוב, אתה כמו אלוהים ואתה לא רואה אף אחד ממטר. האישה שבסביבה שלך היא בשבילך, לעזור לך ולשרת אותך ואתה מנצל אותה. לא אכפת לך בכלל. לא תעזור, לא תהיה קיימת, תבוא אחרת במקומה. נקי, משנה את ההבנה ורואה שגם לה יש נשמה ולב משלה."

אבישי: "יש פה מצב של תהליך שבו אתה כמכור מרוכז רק בעצמך, מלך העולם ולא רואה אף אחד ממטר. אתה מנצל את כל מי שאפשר. אם זה אימא, אם זה בת זוג. לא משנה מי זה, העיקר שהוא כאן. עם הזמן, בתהליך של הניקיון אתה חווה שינוי גם בזה שאתה מבין שאתה לא זה שמסובב את העולם וגם בזה שאתה מתחיל לראות את האנשים, להבין שאתה פוגע בהם ולשחרר אותך מהם ואותם מעצמך. ככל שאתה יותר שנים בדרך, ככה אתה מבין את ההבדל בין שני הדברים האלה יותר, ופתאום אתה מוכן קצת לוותר על עצמך ולעשות בשביל מישהו אחר. זה חוויה גדולה. אבל גם בתור מכור נקי, אתה תמיד זוכר שאתה את עצמך אוהב יותר. זה אף פעם לא נעלם, אבל אתה לומד לתמוך, לעשות כאילו."

ריכוז עצמי קיצוני או אנוכיות מוגזמת נחשבים מנקודת המבט של תפיסת ההתמכרות כמחלה, וברוח תכנית 12 הצעדים שכאמור רבים מן המשתתפים לוקחים בה חלק בקביעות, כשורש מחלתו של המכור (למשל: רונאל, 2000; מיכאל, 2007). אנוכיות קיצונית של מכורים מתבטאת בצורך לסיפוק ולשליטה, בהפחתת היכולת לחוש את האחר ובתפיסת הזולת כאמצעי אותו ניתן לנצל. המכור עובר תהליך של נתק בינו ובין סביבתו, וחווה תחושה הולכת וגדלה של בדידות וסבל (להרחבה ראה: רונאל, 2000; Denzin, 1987). תכנית 12 הצעדים מתמקדת במלחמה באנוכיות ובניצול הזולת, בחריגה מהתמקדות המכור בעצמו ובפנייה אל הזולת. כך לומד המכור לראות באחר אדם חי שיש לו חוויה בעלת עצמי, ומשתחרר מתחושת הבדידות שהוא עצמו חווה (להרחבה: רונאל, 2000).

עיון בדברי המשתתפים מעלה שחזור של החווייה המתוארת. מדובר, כפי שמרמו אבישי, בתהליך המשכי ורציף הכולל בתוכו מצד אחד צמצום של ממד הריכוז העצמי אל מול הרחבה של ממד קבלת האחר מן הצד השני. מערכת היחסים שמקיימים ביניהם שני משתנים אלה, של צמצום והרחבה, תלויה במידה רבה במיקומו של העצמי על ממד הזמן ובשאלה עד כמה המשתתף 'רחוק' בזמן מן הנקודה שבה הפסיק להשתמש או אם נרצה, מן הנקודה שבה השתמש בפעם האחרונה. כך ככל שהמשתתף נמצא על פני רצף התהליך בנקודה

מתקדמת יותר של זמן, דהיינו יכול להעיד על מספר רב יותר של שנים, חודשים, שבועות וכו' של ניקיון, הוא בדרך כלל מעיד גם על טווח רחב יותר של יכולת להבחין באחר, בדיון שלהלן בבת הזוג, להרגיש בקיומה ולראות בה נפרדת ממנו. בנקודה זו יש לסייג ולומר כי הן לצמצום והן להרחבה נקודת רוויה הנקבעת באופן סובייקטיבי ובהתאמה לכל פרט ביחס לציר התהליך האישי ולציר הזמן הפרטי. כלומר בשום מקרה, כפי שמציין אבישי, אין לצפות למחיקה מוחלטת של הריכוז העצמי. הדבר ממשיך להתקיים גם כאשר מדובר במשתתפים שלהם שנים ארוכות של שינוי. ההבדל הוא במודעות לקיומו של הריכוז העצמי ובמידת היכולת להתמודד אתו ואף לשלוט בו.

בני: "אתה משתנה. אתה מתקדם. אתה רואה שאתה צריך לעשות צעד ועוד צעד, ואתה עושה את הצעדים האלה אחד אחד ואז פתאום אתה עוצר ומגלה שקודם היית בנקודה אחת, ועכשיו אתה באחרת ועד הנקודה הבאה יש לך עוד המון דרך לעבור. בהתחלה, אתה עם עצמך ובתוך עצמך ומנצל את כולם ובעיקר את האישה ולא רואה אף אחד. אחר כך, אתה פתאום מבין שאתה לא אלוהים, ומתחיל קצת לשחרר ויחד עם השחרור שלך אתה משחרר גם את האישה, רואה שיש לה צורה משל עצמה. אבל אתה עדיין חייב אותה בסביבה כי אתה עוד לא לגמרי בטוח בעצמך, ובסוף לאט לאט אתה מצליח לשחרר, נותן לה זכות קיום משל עצמה. היא הופכת להיות לא רק האישה שלך אלא גם אישה בפני עצמה. זה תוצאה של תהליך, של למידה, הבנה ובעיקר התמדה בהחלמה."

אם בוחנים לעומק את דבריו של בני ושל משתתפים נוספים במחקר נחשפות שלוש רמות של ריכוז עצמי, שבכל אחת מהן מתקיימים דו שיח ויחס ישר בין כמות ואיכות הריכוז העצמי ובין כמות ואיכות טווח קבלת האחר, דהיינו מידת הקבלה של בת הזוג. הרמות מובחנות איכותית וכמותית ומופיעות בסדר מסוים. המעבר מרמה אחת לאחרת תלוי בהתקדמות המשתתף בתהליך השינוי, באיכות, בכמות ובמשך השינוי, כך שמשתתפים שונים נמצאים על נקודות שונות, בין הרמות ובתוכן. צעידה בתוך כל רמה ובין הרמות אפשרית לכל כיוון, הן במובן של התקדמות והן במובן של חזרה לאחור. חזרה לאחור תהיה ברוב המכריע של המקרים תוצאה של 'נפילה', כלומר חזרה זמנית או קבועה לשימוש. לאיכות ולכמות השינוי מידרג בתוך כל רמה, החל מן המידה הגבוהה ביותר של הריכוז העצמי לנמוכה ביותר ומן המידה הנמוכה ביותר של טווח קבלת האחר לזו הגבוהה ביותר בתוך אותה רמה. כך צמצום ממד הריכוז העצמי בתוך רמה מסוימת פירושו הרחבה של ממד היחס אל האחר בתוך אותה רמה. על כן כוללת כל אחת מן הרמות צמצום מן הפן האחד והרחבה מן הפן האחר. היות ושיאה של רמה אחת הוא תחילתה של הרמה העוקבת לה, הרי שבסופו של דבר מדובר בשינוי מתמשך שיש בו שלוש נקודות שיא. הטווח שבין נקודת שיא אחת לאחרת מייצג את מרחב הרמה. שלוש הרמות המובחנות הן: ריכוז עצמי מוחלט - בליעת בת הזוג, ריכוז עצמי חלקי - נפרדות חלקית, ריכוז עצמי מושתק - נפרדות. כל אחת מהן תידון להלן בהתאמה לצמצום-הרחבה המאפיינים אותה, בהתאם להשפעותיה על האופן שבו מתייחסים המשתתפים לבת זוגם, תופסים אותה ומגדירים את מקומה בחייהם, ובהתאם לארבע קבוצות המחקר.

רמה ראשונה: ריכוז עצמי מוחלט - בליעת בת הזוג

הרמה הראשונה מתאפיינת בטווח רחב ביותר של ריכוז עצמי ובטווח מצומצם ביותר, ולעתים כמעט לא קיים, של היכולת לתפוס ולראות את בת הזוג כאחרת, כשונה, כנפרדת, כאישיות עצמאית שיש לה קיום משלה. קיומה של האישה וערכה נשללים ממנה בדרך כלל והיא מקבלת תפקיד ברור של 'שרות למען בן הזוג' המצוי במצב אומלל וקשה לדעת שני הצדדים ונזקק לתמיכה ולאמפתיה. היות ושליטת זהות האישה מאפשרת לכאורה את הכינון העצמי של הגברים ומשמרת את האני שלהם במצב האומניפוטנטי שלו, מאמצים הגברים את האישה אל תוכם, רואים בה שלוחה של עצמם, 'בולעים' אותה, משתמשים בה ככלי וכחפץ לצרכיהם ומממשים באמצעותה את מאווייהם. ויותר מכך. מעצם בליעת האישה והפיכתה לחלק מהם, הם חשים באיום הולך וגובר על עצמם ועל עצמיותם. במחשבתם, חלק מהם (האישה) פועל עצמאי ומעמיד אותם לכאורה בסכנת פגיעה, דהיינו כל תגובה, התנהגות או אמירה מצד האישה שאינה עולה בקנה אחד עם ציפיותיהם עשויה להתפרש על ידם כפגיעה ישירה ומכוונת בהם עצמם. זהו מצב שבו נראה שהעצמי פוגע בעצמו, מה שמייצר תחושת איום, סכנה וחוסר אונים ועשוי להוביל לתגובה בלתי נעימה כלפי מקור הפגיעה, דהיינו האישה.

עידו: "האישה שלך היא שלך. היא תבוא ותלך ותחזור כי אני אגיד לה לעשות את זה. אני צריך אותה והיא צריכה אותי, אז היא תעשה בשבילי הכל. לא תעשה, נשחרר אותה ברגע. היא צריכה להבין את המקום שלה ושלי. היא שלי והיא חלק ממני. אין מקום לשעויות, אין מקום לחשיבה עצמית שלה. הכל דרכי."

משתתפים משתי קבוצות המחקר הראשונות, שהם אסירים המרצים מאסר פעיל, הציגו התאמה מלאה לרמה זו וכך גם מספר קטן של משתתפים מן הקבוצה השלישית. למרות תהליך הגמילה שעברו כל המשתתפים משתי הקבוצות הראשונות לפני המאסר הנוכחי או במהלכו, ואף על פי שמרביתם משתתפים בקביעות בתכנית 12 הצעדים, שבה כאמור מפנים את תשומת הלב למודעות לריכוז העצמי ולהרחבה של קבלת האחר, נראה כפי שכבר תואר בפרקים קודמים, כי עצם השהייה בכלא ותנאי המאסר שהם נתונים בהם יוצרים המשכיות לכאורה טבעית של תחושת האיום והבדידות שחשו בימיהם כמכורים. שלילת ערכה וקיומה של האשה, אם כן, ו'השימוש' בה מאפשרים להם במידה רבה להילחם בחווייה המשתקת של הזרות והבדידות. כך, חווים האסירים תחושת ניגוד בין מה שהם יודעים שאל להם לעשות לבת הזוג ובין הנטייה הטבועה בהם בעתות משבר ומצוקה אישית לניצולה המתמשך. לכאורה, אם כן, נעצרה ההתמכרות, אך ההתנהגות המייצגת אותה הרי ממשיכה למעשה להתקיים. אם כך בפועל, כפי שכבר עלה בפרק הראשון של עבודה זו, משמשים תנאי המאסר כהון החלמה שלילי (Best, 2012), מקבעים את הריכוז העצמי ומאפשרים לאסירים לראות בבת הזוג שלהם כלי שרת בידיהם. כלומר כל זמן שהם נתונים בתנאי מאסר נשללת מהם האפשרות להתרחב אל עבר הרמה הבאה ונגזר עליהם לכאורה להישאר במצב של ריכוז עצמי מוחלט. אין להתעלם כאן מן התרומה האפשרית של הנשים לשימור הריכוז העצמי הגבוה שמציגים בני זוגם. כאמור בפרק שעסק בתפיסת הזוגיות של משתתפי המחקר, הנתונה הבלתי מוגבלת של הנשים לבני זוגן, האמפתיה המוחלטת שהן חשות כלפיהם,

רצון להיתפס כמצילות והתלות השיתופית שהן מקיימות תורמים כולם לשימור הריכוז העצמי ברמה זו. כך, במידה רבה עוזרות הנשים לבני זוגן 'להפשיט' את עצמן מעצמן ולא לקיים את אחרותן²⁰. מורכב עוד יותר מצבם של משתתפים מן הקבוצה השנייה, שלפניהם עוד שנות מאסר רבות ולפיכך עתידם שגם אם לכאורה ניתן לצפייה על ידי עצמי ההווה שלהם, הרי שבפועל הוא לוט בערפל. בעוד משתתפים מן הקבוצה הראשונה עשויים עם שחרורם וגם עם הזמן תוך כדי צעידה בתהליך ההחלמה להתקרב אל עבר הרמה הבאה של צמצום-הרחבה או אפילו לעבור אליה, סיכויי האפשרות של משתתפים מן הקבוצה השנייה לעשות זאת נמוכים במיוחד. משתתפים מן הקבוצה השלישית שהראו התאמה לרמה זו, היו בשלבים ראשונים של חזרה הביתה מן הכלא או עם מספר נמוך של שנות חדילה וגמילה, מה שיכול להסביר את הטווח הגבוה של הריכוז העצמי שהציגו. עם זאת התרחקות בזמן מתנאי הכלא בצד התמדה ושימור תהליך ההחלמה עשויים להובילם אל עבר הרמה השנייה.

רמה שנייה: ריכוז עצמי חלקי – נפרדות חלקית

אם הצליח המכור להכיר בכך שהוא חולה, להתרומם מעל עצמו, לאגור כוחות, להחליט החלטות ולהיות חזק מספיק כדי להתחיל ולהניע את תהליך השינוי לא רק בהחלטה כי אם גם במעשה, אזי הוא עשוי להתקדם לאטו אל הרמה השנייה של ריכוז עצמי חלקי. רמה זו מתאפיינת בצמצום הדרגתי של הריכוז העצמי ובהרחבה הדרגתית של היכולת לראות, להבחין ולהכיר באחרות בת הזוג. משתתפים מן הקבוצה השלישית התאימו לרמה זו, בתלוי בשלבי ההחלמה שלהם ובמשך זמן החדילה מן השימוש בסם.

אמיר: "אתה במלחמה על עצמך ובגלל זה אתה בטוח שכל מי שבסביבה שלך נועד לשרת אותך ולעזור לך. עד הרגע של ההבנה שאתה חולה והצעדים, נראה לך שהשליטה שלך היא הכי חשובה, כי זה נותן תחושה שקרית של שליטה בסם. 'הודינו שהיינו חסרי אונים בפני התמכרותנו ושאיבדנו לנו שליטה על חיינו' זה הצעד הראשון, להודות במחלה ולהבין שהיא חזקה ממך. ועכשיו מתחיל תהליך של היכרות עם עצמי ועם הסביבה, שהוא תהליך קשה ומפיל, כי זה לא שהחלטת ואתה מיד שם. וכמו תינוק שלומד ללכת, אתה מתקדם וחוזר ונופל ועוד פעם מנסה, וזה לוקח זמן שככל שהוא עובר ואתה מתמיד, אתה מבין שאתה לא היחיד כאן ושהאיש שלך, מגיע לה כל הכבוד על זה שהוא בכלל נשאר איתך. זה בכלל לא מובן מאליו. הדבר הזה שאני מספר לך, זה תהליך מאוד ארוך וקשה ולאט, ואתה יכול ליפול בו המון פעמים ולחזור לזה שאתה חושב שהיא בעצם חייבת לך, וכל פעם בעצם להתחיל מחדש. זה כמו להתאמץ להשיג משהו וברגע האחרון לשחרר ולאבד אותו."

עמי: "פתאום אתה מבין שאתה לא צריך לשלום בה בשביל שהיא תישאר איתך ותעשה לך טוב. היא כבר החליטה את זה ממזמן ובגלל זה היא כאן, אחרת הייתה מתחפפת. זה פתאום מתגלה לך, אבל גם אז אתה עדיין מתנהג מדי פעם לפי ההרגל, זה חזק ממך בגלל שזה המחלה. אתה צריך לחשוב על זה כל הזמן, להיות עם יד על הדופק ולדאוג לא לקלקל."

²⁰ להרחבה ולעיון בציטוטים מדברי הנשים בסוגיה זו, ראה את חלקו הראשון של פרק הממצאים בעבודה זו.

המעבר מן הרמה הראשונה אל הרמה השנייה, כפי שמעיד אמיר, מחייב הפסקה של שימוש, הודאה במחלה ובעוצמתה והכרה בבעיית האנוכיות ובצורך בשליטה בבת הזוג. בתחילת הדרך, במעבר מן הרמה הראשונה אל השנייה ובראשיתה של הצעידה ברמה השנייה, עדיין לא מתאפשרת היכולת לראות את בת הזוג כאחרת או כנפרדת באופן מלא. עם הזמן הולך ומיטשטש הצורך להגדרה אישית ועצמית על חשבון בת הזוג באמצעות שלילת ערכה ותפיסתה ככלי שרת, ומתחילה להתבהר התובנה כי המשך הקיום אינו תלוי באופן מוחלט מן הסיפוק המושג מן הזולת בכלל (רונאל, 2000) ומבת הזוג בפרט. כך, ככל שנשמר תהליך ההחלמה, ככל שמזדהה הנגמל עם תוצאות השינוי וככל שהוא אוזר אומץ וכוח להתמיד בהם, הוא יהיה מסוגל להתיר את סבך הקשרים שיצר בינו ובין זוגתו ולראות כי קיים בה מרקם משל עצמה. עם זאת, כפי שמציין עמי, מכוח ההרגל ומתוך הריקוד האינסופי של צעד קדימה שניים אחורה שמקיימים ביניהם בני הזוג כתוצאה מן הדיאלוג המתמשך בין המכור והסם ובין בת הזוג והמכור, לא יהיו בן הזוג (ובמידה רבה לא תאפשר גם בת הזוג) לשחרר את זוגתו בקלות. הוא ינסה מעת לעת לטשטש את הגבולות המבחינים ביניהם, להחזיר את הגלגל לאחור, אל המקום הנוח, המנצל, המפונק והמתפנק. היות ותנועה זו כוללת הן ניעה קדימה והן שיבה לאחור, הרי שהיא מקיימת את דמותה של האישה בין אור וצל, בין הניסיון של הגבר להמשיך ולקבע את זוגתו תחת צלו ובין היכולת המתרחבת לראות אותה מוארת באור פרטי משלה. אפשרות זו, לראות את בת הזוג עומדת תחת זרקורים נוספים, אחרים משלי, מקיימת אפשרות של תפיסת האישה 'רק' כבואה חלקית של עצמי. כלומר בשלב זה של התהליך עדיין נוטים המשתתפים לראות באישה חלק מעצמם, אך גם מציבים אפשרות לקיום נפרד משלה ומתחילים לצייר לה, גם אם בהיסוס, דיוקן משל עצמה. כך, ככל שמתקיימת התמדה בתהליך השינוי וככל שעובר זמן רב יותר של הגדרת עצמי כמכור נקי, מצטמצם טווח הריכוז העצמי ומתרחב טווח האחרות של בת הזוג.

גבי: "ההיסוסים האלה והיכולת שלך לראות אותם ובכל זאת להתמיד בדרך, והיכולת לחזור לדרך אם אתה נופל, הם אלה שיקבעו בסופו של דבר איפה תהיה. הם יקבעו אם תיפול ותידרדר במדרון, בחלק מהמקרים אפילו תגיע עד למוות או תמשוך ותצליח לעבור הלאה לחיים נקיים עם כל הקושי שיש להם."

הלכה למעשה, כפי שמעידים בעקיפין אמיר ועמי ואומר גבי במפורש, הרמה השנייה היא רמת ביניים משום שהיא משמשת כגשר בין הרמה הראשונה לרמה השלישית. זוהי הרמה בה מתקיימים מרבית ההיסוסים, הרמה בה מתרחשת המלחמה הגדולה ביותר של המכור למען עצמו. זוהי מלחמה על היכולת להימנע מהשפעת הגירויים החיצוניים, על המסוגלות לוותר על העמדת העצמי במרכז העולם, על המוכנות לוותר על השליטה הבלתי אמצעית בבת הזוג. אם יודה המכור במחלתו, יוותר על השליטה ויתמיד בדרך הרי שעם הזמן הוא יחווה צמצום הולך וגובר של ריכוזו העצמי ויצטרך להתמודד עם הצורך לעמוד בזכות עצמו, להתבגר, להתמודד עם לקיחת אחריות על עצמו ואף להעניק לזוגתו מקום אחר ושונה בחייו. אז יוכל, גם אם באופן חלקי נכון לעת עתה, לשנות את האופן שבו הוא תופס אותה, מגדיר אותה, רואה את תפקידה בחייו, ולראות אותה כאישיות נפרדת ובלתי נשלטת. לעומת זאת, אם לא יוותר הרי שיקבע את המצב, לא רק בינו ובין זוגתו, כי אם גם בינו ובין עצמו ולעתים קרובות גם בינו ובין הסם. במשמעות המעשית של הווייתו יוכל המכור, אם יתמיד בתהליך ההחלמה שלו, להיות מסוגל לעבור מן הרמה הראשונה לשנייה, לצעוד לאורך קו הדרך של

הרמה השנייה ולהתקדם, אם יצליח, אל עבר הרמה השלישית או אף לעבור אליה. זאת לעומת האפשרות האחרת של דבקות בסם, החוסמת את המעבר אל הרמה השלישית ועשויה אף להחזיר את הצועד בה לאחור אל עבר הרמה הראשונה.

רמה שלישית: ריכוז עצמי מושתק – נפרדות

היכולת להמשיך ולצעוד בדרך, להתקרב אל הרמה השלישית, להגיע אליה ולהתקדם בה היא כאמור תוצר של תהליך מורכב, מתמשך ורצוף ניגודים ומשברים. בעוד הרמה הראשונה התאפיינה בסיפוח בת הזוג אל בן הזוג והפיכתה לחלק מהעצמי שלו, והרמה השנייה התאפיינה במהפכים ובמעברים בין הישן לחדש ובין הרצוי למצוי, הרי שהרמה השלישית מתאפיינת בהבנה מוחלטת כי בת זוגי נפרדת ממני. זוהי הרמה בה מופיעה התובנה כי מעתה אין עוד ביכולתי לנכס אותה לי ומופיעה ההפנמה של הצורך בניסוח של מודל חדש ליחסים הזוגיים, מודל שלפיו יש להתבונן בבת הזוג, לראות אותה לידי ולא בתוכי, לשמר את אחרותה ולכבד את זרותה או במילים אחרות, להכיר בה ואותה, להבין שהיא אינה 'משהו' אלא מישהי, להעניק לה ממד אישי ולהקשיב לקולה הייחודי. זוהי תפיסה שונה מכל מה שהכירו המשתתפים, והיא מחייבת אותם להתבוננות מתמדת בעצמם, בבת זוגם ובמערכת היחסים שהם מנהלים. היא גם מחייבת בחשיבה ובמתן תשומת לב יומיומית ל'עשה' ו'ליצ'ל תעשה' ומצריכה מלחמה מתמדת מפני השבת הגלגל לאחור. רמה שלישית תקינה, אם כך, כוללת טווח הולך ומתרחב של קבלת בת הזוג אל מול טווח הולך ומצטמצם של ריכוז עצמי. עם זאת יש לחזור ולהדגיש כי היות והריכוז העצמי הוא חלק לכאורה טבעי ובלתי נפרד מעצמי המשתתפים הוא למעשה אינו נעלם ממנו, אלא עובר שינוי והתאמה. ועל כן כדי להימנע מן האפשרות שיחזור הריכוז העצמי ויריס את ראשו, נדרשים מכורים נקיים להשתקה אקטיבית של קולו. כלומר הם אינם יכולים לשקוט על זרי הדפנה ולהניח כי הסכנה חלפה, אלא הם נדרשים למודעות כי באותה מידה בה הם מאוימים כל חייהם מפני החזרה לשימוש בסם הרי שהם מאוימים גם מן הצורך בשליטה ומן הנטייה לנהל מערכות יחסים מתוך ריכוז עצמי, אנוכיות וניצול. לפיכך, כפי שמעידים רבים מהם וכפי שצוין בפרק הראשון של חיבור זה, הם עסוקים בניהול פעיל של הריכוז העצמי, מעוותים אותו באופן מודע, משתיקים את קולו ובכך משמרים את המצב החדש שהושג. על כך אומר אלי:

אלי: "אתה לומד לשים לך בראש, כמו כפתור של ווליום שעוזר לך להנמיך עוצמות של כל מיני דברים. יש דברים שלא משנה מה תעשה, הם יהיו שם לעולם. החכמה שאתה לומד עם הזמן זה איך לא לתת לדברים האלה להרים ראש. איך כאילו לשלוט בהם מהמקום שזה לא יעשה לך נזק. כי אתה יודע שפעם אחת אתה נסחף זה פתח להרס. אני אתן לך דוגמה: פעם בשבוע אני הולך לעשות קניות. לפעמים ממש אין לי חשק ובה לי להגיד לה 'אני לא המשרת שלך תלכי בעצמך'. אבל אני יודע שזה לא טוב. אז אני משתיק את המחשבה הזאת ובמקומה שם ווליום על מחשבה אחרת, כמו למשל שאני יודע שהיא מאוד שמחה שאני קונה כי היא מרגישה שככה אני רואה אותה ומפנק אותה. ככה אני גם שומר עליה. היום אני יודע שזה חלק מהתפקיד שלי כבן זוג, לשמור גם עליה."

השמירה שאליה מתייחס אלי מעלה אל קדמת הבמה תפיסה שהיא ייחודית למי מהמשתתפים שהצליח לא רק להגיע אל הרמה השלישית, אלא גם להתקדם לאורכה. בתפיסה ייחודית זו אני מכוונת להולדתה של תחושת אחריות. דומה כי יכולתו של אלי לערוך בחייו שינוי, לוותר על צרכיו, לא לראותם עוד כיחידים וכהכרחיים ובכך לכאורה להפחית מעצמו למען האישה שאיתו, מובילה גם להופעתה של היכולת לשאת באחריות כלפי בת זוגו, לראות באחריות זו חלק טבעי ממערכת היחסים, חלק טבעי מעצמו ולהתנהג ולהתנהל בהתאם: לחשוב על בת הזוג, לשמח אותה ולשמור עליה.

האחריות כלפי בת הזוג, אחריות שעד כה נעדרה באופן בולט ואולי אף בוטה, היא תוצר של השינוי ושל היכולת לשמר אותו באופן מודע ומכוון והיא קשורה כפי הנראה בשילוב בין המשתתפים שהוזכרו עד כה: הכרה במחלה, התמדה בתהליך ההחלמה, דבקות בעצמי ההווה, פיתוח תודעת זמן עתיד, הכרה באחרות בת הזוג והרחבה הדרגתית של הטווח שמצליחים המשתתפים להעניק לבת הזוג בתוך עצמם. בשימוש בביטוי 'בתוך עצמם' אין הכוונה למובן של בליעת בת הזוג וניצולה כפי שעשו בעבר, כי אם לתפיסתה כחלק המתווסף אליהם ומרחיב את עצמיותם ובכך משפר אותם כבני זוג וכבני אדם. כך מתגבשת חוויה של שימור האחר באחרותו ושל העצמי בעצמיותו (קידר, 2013). אל דבריו של אלי מצטרף גם אבישי שאומר:

אבישי: "פעם לא היה אכפת לי מאף אחד ובטח לא מהנשים שלי. החלפתי אותן אחת באחרת. לא טובה, הלאה. עם הזמן, וזה משהו שהתהווה אצלי ובא לידי ביטוי ממש בזוגיות האחרונה שלי, שהיא הכי נורמטיבית שאפשר. אני מרגיש שאני ברוב המקרים מתפקד כמו מישהו שאפשר לסמוך עליו, ובתור אחד כזה אני מוצא את עצמי מפעיל שיקול דעת, בוחר בדבר אחד על פני אחר גם אם אני מאוד רוצה בראשון. יש מין הבנה שמה שאני עושה, יש לו תוצאות. לא רק עלי, כמו שפעם חשבתי, אלא גם על בת הזוג שלי, שבה אני ממש לא הייתי רוצה לפגוע."

אם כך, מרכיב האחריות קורס עור וגידים בעצמי של אבישי, על פי הפילוסוף הצרפתי-יהודי לוינס (2010), (2004, 1995), האחריות כלפי האחר שזורה כמרכיב משמעותי בהגדרתו של העצמי. האחריות בעיני היא בעלת ערך אתי והאדם הבוחר בשינוי, בהרחבת מודעותו העצמית ותודעתו, זוכה ליתרון ולרווח. הוא משפר את חינו הפרטיים אך גם את חייהם של אלה המצויים בסביבתו. לקיחת האחריות, אומר לוינס, אינה אפשרית ללא שינוי, ופירושו של שינוי לדבריו הוא ויתור על האינטרסים של העצמי כאינטרסים בלעדיים ומתוך כך להפוך לאנושי. כלומר הויתור על עצמי הינו תנאי הכרחי בכל מפגש "אמתי" בין עצמי ובין האחר, בין עצמי ובין בת זוגי, ומפגש "אמתי" הוא מפגש שבו העצמי יוצא מאדישותו לקיומה של בת הזוג שלו, מנכיח אותה ואת צרכיה ונושא באחריות עליה.

המשתתפים, אם כך, עומדים בפני אתגר לא פשוט. הם מבקשים להתעלות מעל נטיותיהם, להחליף שליטה בשליטה, להימנע מההרגל של היותם מנוכרים למצוקות ולחולשות בת הזוג ולא לעסוק בחולשותיהם ובמצוקותיהם בלבד. התפתחות תחושת האחריות וההקשבה אל האחר, גם אם דרך עצמי, עוזרת למשתתפים לכאורה לקיים מערכת זוגית שונה מכל אשר הכירו, מערכת שיש בה פחות ביטול של בת הזוג, פחות כוחניות ופחות דיכוי. במידה רבה זוכה עצמי המשתתפים, כמו גם עצמי בנות זוגם, לחוויה של חירות. אבל אל לנו לשכוח כי כוחו ועצמאותו של עצמי המשתתפים עומדים באופן תדיר למבחן. הם נאבקים אל מול איומם המתמיד של הריכוז העצמי ושל הסם, למען שמירת הקיים, למען ההישג שהושג ולמען שימור השינוי.

משתייכים לרמה זו חלק מן המשתתפים מן הקבוצה השלישית, שלהם מספר רב יחסית של שנות ניקיון ושהצליחו לעשות שינוי נראה לעין ביחסם אל האישה שלצדם. נמנים עמם גם משתתפים מן הקבוצה הרביעית שעשו את השינוי התפיסתי ביחס לאחרים בסביבתם, גם לאוכלוסיית הנשים בכלל ולאישה שלצדם בפרט, ושבחרו במערכת היחסים הנוכחית שלהם מתוך בשלות וניקיון. ההבדל העיקרי בין שתי הקבוצות בהקשר הנוכחי הוא העובדה כי משתתפים מן הקבוצה השלישית ובנות זוגם חוו את השינוי יחדיו ונאלצו להסתגל, להתרגל ולהתאים עצמם לתוצריו, הן בהתהוותם והן בתוצאתם הסופית. משתתפים מן הקבוצה הרביעית לעומתם, לא חוו יחדיו את השינוי, זאת משום שהוא התרחש טרם הזוגיות והחיים המשותפים. בחלק מן המקרים, כפי שיתואר בהמשך בתת-הפרק העוסק בחוויית השינוי בחיי היומיום, הם חווים קשיים במערכת היחסים שלהם ובאופן שבו הם תופסים ורואים זה את זה דווקא בעקבות השינוי. לעומתם, ברוב המקרים משתתפים מן הקבוצה הרביעית בחרו במערכת היחסים הנוכחית שלהם לאחר שהבשילו בתהליך, חוו שינויים משמעותיים בחוויית העצמי שלהם בכלל ובטווח הריכוז העצמי שלהם בפרט. לפיכך הם מנהלים את מערכת היחסים החדשה מתוך תפיסה ויחס שונים, שיש בהם חוויה של שליטה בריכוז העצמי, צמצום של הראייה האנוכית האופיינית וקבלה של בת הזוג כאחרת, שונה ונפרדת. אין להתעלם כאן מן העובדה שהנשים הנמנות עם אוכלוסיית הקבוצה הרביעית מצויות תמונה התנהגותית שונה מזו שמאפיינת נשים משלוש הקבוצות הראשונות. כפי שתואר בפרק הראשון של עבודה זו, עבור נשים אלה קבלתן כנפרדות, כעצמאיות וכשונות הכרחית לגיבוש מערכת יחסים תקינה, ותפיסתן כעושות דברם של הגברים, כשלוחה ישירה שלהם או ככלי שרת בידיהם אינה אפשרית כלל. כמו כן יש לציין כי העובדה שהמשתתפים המשתייכים לרמה השלישית מצליחים לקיים עם בת זוג אחת מערכת יחסים לאורך שנים ולשלוט בנטיות הלכאורה טבעיות שלהם מלמדת על שינוי מהותי בניהול, בתפקוד ובחווית העצמי.

כאמור, התקדמות בתוך הרמות השונות וביניהן הוא תהליך קשה ומורכב שיש בו עליות ומורדות, הצלחות וכישלונות והוא מצריך מודעות, קשב, התמדה וזמן. נכון לזמן הריאיון, מעצם היות המשתתפים חדלים ומכורים נקיים הם מצויים בנקודות שונות של תהליך השינוי. חלק מהם מוגבלים ביכולת התנועה שלהם קדימה עקב נסיבות ותנאים פיזיים, ולפיכך עדיין מרוכזים בעצמם ונוטים ל'בלוע' את בת הזוג ולעשות בה שימוש לטובת עצמם. חלק אחר מצוי בנקודות שונות של השינוי בטווח הרמה השנייה ומצליח לנוע בהתמדה מנקודה אחת לאחרת הן ברמה והן בזמן. משתתפים אלה חווים שליטה חלקית ביכולתם לצמצם את טווח הריכוז העצמי שלהם תוך פיתוח מסוגלות להבנה ולהפנמה של אחרות בת הזוג ושל הנפרדות שלה, אך עדיין אינם בשלים לשחררה באופן סופי מכבליהם. החלק השלישי של המשתתפים מצוי זה מכבר ברמה הגבוהה של השינוי, מאופיין ביכולת לפתח תחושת אחריות כלפי בת הזוג ועסוק בשימור ההישג שהושג.

אופייני לכולם הוא הצורך להתמודד התמודדות יומיומית עם העבר, עם החשש מפני החזרה לאחור ועם הרצון להמשיך ולהתקדם, להמשיך ולהשתפר. בהקשר זה יש לציין כי כפי שנקודת השיא של המסלול אינה נראית לעין והיא שונה הן במהותה והן במיקומה על פני הרצף בעבור כל אחד מן המשתתפים, כך אין תבנית מוגדרת של שינוי. השינוי בעצמי לפיכך הינו אינדיבידואלי לכל משתתף, הן במהותו והן בעוצמתו, הן באופיו והן בתוכנו, כך שנקודה של שינוי בעצמי עבור משתתף אחד אינה יכולה לשמש כנקודת התייחסות עבור משתתף אחר. עם זאת, לעצם ההימצאות בתהליך השינוי יש השפעה על חיי היומיום וביטוי בחוויית הזוגיות, ללא קשר למיקום המשתתף על הציר שבין הרמות ושבין. באלה ידון הפרק שלהלן.

ביטויי השינוי ברמות הריכוז העצמי בחיים הזוגיים

לשינוי המתואר בטווחי הריכוז העצמי של המשתתפים השפעה מהותית על חוויית העצמי שלהם ומכאן גם על מערכת היחסים הזוגית שהם מנהלים. היות ונערכה התייחסות, גם אם עקיפה, לחלק ניכר מן השינויים תוך כדי הדיון בפרק העוסק בחוויית הזוגיות של אסירים וחדלים עם בנות זוגם, יתייחס החלק שלהלן רק לשינויים שלא הוזכרו קודם לכן בעבודה זו.

שני ביטויים עיקריים של שינוי עלו לדיון על ידי המשתתפים. הראשון שבהם נתפס במידה רבה כחיובי וכתורם למערכת היחסים ואילו הביטוי השני נתפס והוצג במידה רבה כמפריע וכמשבש אותה. השינוי הראשון שעליו העידו המשתתפים עסק בעצמי נוכח בהווה אל מול עצמי נעדר בעבר. השינוי השני שהוצג כאמור מתוך נקודת מבט שלילית עסק בקרבה מרחיקה. ההתייחסות להיבט החיובי של השינוי הוצגה מתוך נקודת המבט של משתתפים מן הקבוצה השלישית ומן הקבוצה הרביעית. הביטוי להיבט השלילי של השינוי הוצג על ידי משתתפים מן הקבוצה השלישית בלבד. שני ביטויי השינוי, הן החיובי והן השלילי, נקשרו בעיקרם לתחושת האחריות שפיתחו המשתתפים עם הזמן כלפי בנות הזוג. ככל שתחושת האחריות בעצמי המשתתף הייתה ברורה ומעוצבת יותר, כך תוארו ביטויי השינוי בעוצמה רבה יותר. להלן תובא התייחסות קצרה לכל אחד מביטויי השינוי בנפרד.

עצמי נוכח בהווה אל מול עצמי נעדר בעבר

סיפור ההיסטוריה המשותפת של זוגות רבים במחקר זה מבוסס על משחק של נוכחות והיעלמות בן הזוג מן החיים הזוגיים. בעברם נעו ונדו המשתתפים רוב חייהם בין שני עולמות, ולפיכך נתפסו הן על ידי בנות הזוג והן על ידי עצמם כנוכחים נפקדים. מפגשים עם בן הזוג, שלעתים היו תכופים ולעתים מרוחקים בזמן, הולידו כל פעם מחדש הפתעה במצבו של בן הזוג בעת המפגש, כמו גם הפתעה בנוגע לאופן שבו יתייחס בן הזוג לבת זוגו. האם יגין אדישות או מעורבות יתר? האם יהיה שותק או יכביר מילים? האם יהיה רחוק ודוחה או קרוב ומקבל?

מיה: "את קמה בוקר אחד ואת רואה שהוא נעלם. יצא. הלך. בלי להגיד לאן ומתי יחזור ואת יודעת שיכול להיות שיחזור עוד שעה ויכול להיות שיחזור גם עוד חודשיים. אין לך מושג. ואז כשהוא חוזר אין לך מושג מה חפגשי: רגוע, כועס, שותק, צועק, מדבר, נחמד, אלים, עוזר, מטפל בילדים, מתעלם, הכל יכול להיות. יש מצבים שהוא ממש יושב עלי, מחבק, מנשק אומר שאוהב ויש מצבים שיכול להיות שהוא יושב לידי, נמצא כאן אבל כאילו לא. פעם רבנו והוא נעלם לשלושה חודשים. השתגעתי מרוב דאגה. כשחזר כאילו יצא לפני שעה. לא אמר כלום. כאילו קפץ רגע לסופר. היום, הוא נמצא. אני מרגישה שכשהוא בבית הוא ממש כאן, מעורב, שם לב, משתתף. והעיקר שהוא מנסה כאילו לשלם על החטאים שלו מהעבר ולפצות גם אותי וגם את הילדים. אם אני צריכה משהו הוא יקח בזה חלק, לפעמים עד כדי כך, שזה קיצוני לצד השני ואפילו חונק."

דורון, מתייחס גם הוא לסוגיה זו ואומר:

דורון: "פעם, הייתי בא, הולך, נכנס יוצא. לא היה אכפת לי מכלום. היא היתה בבית, מגדלת את הילדים ואני הייתי בא ומקבל כל מה שאני צריך. זה היה כמו פנסיון. היום, אני נמצא בבית. אני נוכח בחיים של כולם, גם שלה וגם של הילדים. הילד השלישי שלנו, החיים שלי, אותו אני מלווה רגע רגע. בשבילו אני נמצא שם כל הזמן. הוא יודע שאני מבין אותו. אני לגמרי מעורב בחיים שלו. עם הגדולים פיספסתי את זה אבל אני משתדל לפצות עכשיו. אז, כשהם היו קטנים, לא הבנתי מה המשמעות של זה. אמא שלי גידלה אותי לבד, בלי גבר לידה בבית, אז זה נראה לי היה טבעי ובסדר שגם אשתי תעשה את זה. היום אני מבין את החשיבות של להיות שם יחד איתה, לגדל ביחד. אם פעם לא היה שיש-שבת או חג, הם היו עושים בלעדי כי לא הייתי בסביבה, היום אני שם, אני חי איתה, יודע מה קורה, מעורב בחיים ובצרכים שלה. היא מרגישה שיש לה בעל, גבר לידה."

כפי שעולה מדבריהם של מיה ודורון, וכפי שכבר למדנו בחלק הראשון של עבודה זו, מרבית מערכות היחסים של המשתתפים מאופיינות בבלבול ובהפכפכות, במשחק מתמיד בין נוכחות והיעדרות, בין הימצאות והיעלמות, בין קרוב מדי ובין רחוק מדי. הנשים לפיכך נדרשות להתמודדות עצמאית ולתחזוקה אקטיבית ואין סופית של בן הזוג ושל מערכת היחסים, חלקן בעבר וחלקן עד היום, תוך שהצד הגברי במשוואה מביע התייחסות לעצמו בלבד. התפתחות תחושת האחריות והמעבר ממיקוד בעצמי בלבד אל עבר התבוננות גם בבת הזוג כחלק מן השינוי בחוויית ובתפיסת העצמי, משפיעים על פי עדות המשתתפים גם על ממד נוכחות בן הזוג בחיים המשותפים. בעוד בעבר נרשמה לעיתים נוכחות פיזית 'ריקה', כלומר המשתתפים היו נעדרים לחלוטין או קיימים ברקע, נמצאים אך לא תורמים, נוכחים אך לא מעורבים, הרי שכיום, כך מלמדים דברי המשתתפים, מדובר בנוכחות פעילה שיש בה שינוי הן איכותי והן כמותי ומשמעות של עשייה לא רק לעצמי כי אם גם למען בת זוגי. לשינוי זה ביטוי מעשי הניכר ברצון וביכולת המשתתפים לגלות מעורבות בחיי בת הזוג ובחיים המשותפים. להיות לא רק נוכחים לצדה אלא גם פעילים למענה ועושים בשבילה, מתוך רגש של אחריות ושל דאגה. לסוגיה זו מתייחסים גדעון ואבישי.

גדעון: "כשהבת הגדולה שלי התחתנה לא ידעתי, לא מימיני ולא משמאלי. לא עניין אותי כלום. מתחתנת אז מה? כולם מתחתנים. הייתי יושב בכל הפגישות של הארגונים, לא מוציא מילה, לא מתעניין, לא איכפתי. בעוד שבועיים אני מחתן את הבת האמצעית שלי. הפעם, אני מעורב בכל פרט ופרט של הארוע עד כדי שאני מסדר מי יושב ליד מי. בחתונה הראשונה בקושי הגעתי וגם כשהייתי שם, זה היה בשביל להגיד שהייתי. אבל עד היום היא אומרת לי: 'עדיף היה לי שלא תבוא כי לא ממש היית שם'. עכשיו אני בא כמו מלך. כמו שאבא של כלה צריך להגיע. זה הכי פיצוי לעצמי בעולם. אני מודה שאני עושה את זה בשביל עצמי, להרגיש יותר טוב אבל גם בשביל האישה והבת. אני יודע כל דקה ושנייה באירוע, משתחף בכל החשיבה והתכנון של הדבר הזה, מבין שאי אפשר להפיל את כל האחריות על האישה, מרגיש שיש לי הכי הרבה אחריות כדי לארגן פה אירוע מדהים שיהיה הערב הכי חשוב בחיים של הבת שלי ושאוּלַי יהיה גם כמו פיצוי בשביל אשתי לחתונה הראשונה. זה נותן לי המון כוח ובעיקר נותן לי תחושה שסוף סוף אני שייך."

אבישי: "בטבע שלי אני יכול להיות אטום לכל מה שקורה מסביבי. זה מתאים לי. אבל אני מבין שבשביל לחיות חיים משותפים טובים אני צריך להיות רציני ואחראי כלפי בת הזוג שלי, לא פעם להוריד את הראש ולעשות דברים. פתאום אני מוצא את עצמי לא רק נוכח בשביל להגיד שאני נוכח אלא גם מעורב בדברים, רציני, אחראי. בהתחלה זה היה באמת ממקום של לשים לב לכל מיני דברים, אחר כך, ממקום של יאללה, בסדר, אני אעשה בשבילה אבל עם הזמן זה הופך להיות טבע שני של עשייה, קודם בחשיבה ואחר כך בעשייה."

מתוך דבריהם של גדעון ואבישי, צצים ועולים ההבדלים בין חוויית עצמי נוכח ומעורב ובין חוויית עצמי נעדר ובלתי מעורב. שלא במתכוון, כמו משתתפים אחרים במחקר, הם מגדירים את השינוי בנוכחותם בחיים הזוגיים והמשפחתיים ואת מידת המעורבות הגדלה ואת אופיה כתוצאה משינוי זה על פני רצף הנע מעירנות לסובב אותם ועד להשתתפות אקטיבית שיש בה עשייה למען בת הזוג.

עצמי ההווה של גדעון, למשל, מאפשר לו לפחות בכל הקשור לאירוע החתונה, לקחת על עצמו תפקידים ולמלאם במסירות ובאחריות. אמנם עולה מן הדברים 'ריח' של פיצוי עצמי, אבל מעבר לרצון לפצות את עצמו מדבר גדעון גם על הרצון לפצות את אשתו. הוא מנצל את אירוע החתונה, שהוא אירוע מכונן בחיי כל משפחה, כדי לבטא את השינוי שחווה בעצמיותו, כדי לחדור את שריון הריכוז העצמי, כדי להראות לבת הזוג שלו שהוא לוקח חלק בעניין לא מתוך כפייה כפי שקרה בעבר, כי אם מתוך רצון, נכונות ועניין להיות מעורב. בדומה לו מתאר גם אבישי תמורות בנכונותו להיות מעורב, להתייחס לדברים ולעניינים שאינם קשורים בו בלבד, להתעלות מעל עצמו, להרחיב את היכולת לראות את צורכי בת זוגו ולבחור באופנים שונים שיכולים לתת מענה לאותם צרכים.

מדבריו של אבישי עולה כי למסוגלות להיות נוכח ומעורב יש ביטוי במישור הקוגניטיבי וההתנהגותי. המישור הקוגניטיבי כולל התפתחות של המודעות לאחרות בת הזוג, הבניה של המסוגלות לגלות אחריות ואכפתיות כלפיה ולזהות את צרכיה, כמו גם חיזוק הרצון והאמונה ביכולת האישית לעשות למענה. המיומנויות והכשירויות המאפשרות את הביטוי המעשי והיומיומי של כל אלה נכללות במישור ההתנהגותי. כמו כן עולה כי להבניה ולטיפוח המעורבות, כפי שמרמז בדבריו גדעון, השפעה אפשרית על העצמי הבאה לידי ביטוי בחיזוק תחושת המסוגלות, בטיפוח תחושת השייכות, בצמצום תחושת הניכור ובהעלאת הדימוי העצמי. אם נבחן את הדברים לאור דברי הנשים נראה כי רבות מהן מסכימות עם תפיסת הגברים ביחס לשינוי שחל במידת נוכחותם ובאופיה החיים הזוגיים. עם זאת בעוד חלק מן הנשים מברכות על השינוי ורואות בו צעד משמעותי ושינוי מהותי, הרי שחלק אחר חושב אחרת. נשים אלה מתייחסות למה שנתפס על ידי הגברים כמעורבות דווקא כהתערבות, והן נוטות לראות בה חלק בלתי נפרד מנטיית הגברים לשליטה ולריכוז עצמי. כלומר בעוד חלק מן הגברים מאמין שחל שינוי משמעותי בהתנהגות כלפי בנות הזוג שלהם, שהתפתחה מידתיות ראויה לציון של אחריות ושל מעורבות הבאה לידי ביטוי בעזרה ובתמיכה, הרי שעבור חלק מן הנשים מדובר בחוויה קצת שונה. על כך אמרה כוכי:

כוכי: "אם אני אגיד לך שאני מרוצה מן השינוי בצורה מלאה אני לא אדייק. לעתים די קרובות יש לי הרגשה של חנק ואני אומרת לעצמי: 'די כבר, שיעזוב אותי וילך, שייצא קצת מהבית ויפסיק לשאול שאלות'. הוא חושב שהוא עסוק בי, אבל בעצם הוא עסוק בעצמו כי הוא כל הזמן רוצה לשמוע איך הוא עוזר, ואיזה טוב הוא ואיזה נפלא הוא ואני כאילו צריכה לטפח לו את האגו בלי הפסקה. אז מה? זה לא להיות עסוק בעצמו כל הזמן? הוא בטוח שהוא מעורב אבל הוא בעצם מתערב ויש כאן הבדל. פתאום הוא יגיד לי מה ואיך לגדל את הילדים? מה נכון להם? הוא יבוא ויחליט במסווה של נוכח ומעורב? זה בלבול מוח שלם. אבל יש פה גם יתרונות, וליד הבלבול שלי של מַעְבָּר מלעשות הכל לבד ולעשות יחד אתו, ולתת לו לעשות דברים, אני יכולה להגיד שאני מאמינה, שאם אני אתן לעצמי זמן ואני אפתח לזה, אז אולי אני אראה שהוא באמת בא ממקום טוב ובאמת רואה אותי."

כוכי מאמינה כי נכונות בן זוגה לעשייה, למעורבות ולשותפות אינה חפה מריכוז עצמי והיא למעשה ביטוי מחדש או שונה לצורך שלו בשליטה. השינוי בהתנהגות בן הזוג מפורש על ידה כהתערבות במקום מעורבות וכעשייה למען עצמו במקום עשייה למענה. היא חשה אמנם בשינוי בהתנהגות, אבל מסרבת לקבלו ואף מרגישה מאוימת ממנו. כפי שנכתב בחלק הראשון של עבודה זו, רבות מן הנשים, וכוכי בתוכן, חשות עצמן כמי שמצילות את בן זוגן. שינוי בהתנהגות בן הזוג עשוי לסובב את הגלגל ולהוביל לתחושה כי תפקיד המציל והעוזר לא רק שנגזל ממנה, אלא אף עבר לידי מי שלמעשה הוגדר על ידה שנים כה רבות כמוצל וכנעזר. לא פלא, אם כן, שכוכי ונשים אחרות במחקר נמנעות מלראות את השינוי כפשוטו, מסרבות להבחין בטוב האפשרי שבו וממשיכות להתבצר במקום הטבעי לכאורה שלהן, תוך שהן חוזרות ומעבירות סוג של ביקורת על האופן שבו תופסים הגברים את השינוי ומעדיפות לראות בהם מתערבים על פני מעורבים. עם זאת אין להתעלם מן העובדה כי בדבריה של כוכי טמונים בכל זאת זרעים של ריכוך ההתנגדות. אלה, על פי כוכי, אומנם טרם נבטו, אך הם עשויים לנבוט, לגדול ולצמוח. הסרת ההתנגדות והמחסומים לתהליך שחוה בן זוגה, קבלת השינוי במאזן מערכת היחסים והגדרה מחדשת של התפקידים, הם שיאפשרו להם להגיח אל העולם.

אפרת: "בהתחלה התנגדתי לשינוי הזה. זה תפס אותי לא רק לא מוכנה, אלא גם במקום של חוסר אמונה שזה יכול להיות. אחרי כל כך הרבה אכזבות, כל כך הרבה ניסיונות שיראה אותי, פתאום להאמין שזה קורה ולקבל את זה כפשוטו זה לא אפשרי. בגלל זה בהתחלה את לא מאמינה, את כל הזמן מחכה לסטירה ועם הזמן את מתרגלת ואפילו שמחה שהנה את גם כאן. הנה עוזרים גם לך. הנה יש לך מקום והוא שם עלייך. הפיתוי כאן מאוד גדול ואת נופלת לתוך המערבולת הזאת, ורק מקווה שאם יהיה צורך תהיי מסוגלת לצאת. אבל צריך להודות שעם הזמן גם התחושה הזו מתחילה להיעלם. בינתיים טפו טפו טפו חמש שנים. אנחנו כאן ורק מתקדמים וזה מה שחשוב."

השינוי בתפיסת הנשים אם כך עשוי גם הוא להיות נגזרת של הזמן. כוכי, כמו גם משתתפות אחרות שהביעו התנגדות לשינוי וסירבו לוותר על מקומן, חיות לצד גברים שמשך החדילה שלהן קצר יחסית. לעומתן, נשים שמשך זמן החדילה של בני זוגן הינו ארוך יותר, בטווח של חמש שנים ומעלה, מקבלות ברובן את השינוי

בשמחה ומעדיפות להתמקד, בניגוד לכוכי וכפי שהן עושות בדרך כלל, בטוב קיים ולא ברע אפשרי. עם זאת, אין להתעלם מכך שגם נשים כמו כוכי מתבוננות ללא חשש לעבר העתיד ומקוות לראות את הטוב. סביר שעם הזמן יתעוררו, כמו נשים אחרות במחקר, מן האילחוש שהטילו על עצמן, ואז לא רק שיקבלו את השינוי, אלא אף שיאמינו בו ויאמצו אותו אל חיקן באהבה.

לסיכום, בהמשך להתפתחות היכולת להבחין בבת הזוג ובצרכיה, עולה גם היכולת להיות נוכח בחיים המשותפים מעבר לרמה הפיזית בלבד. בעוד משתתפים העידו כי בעבר תפסו את עצמם ואף נתפסו על ידי אחרים כנוכחים נפקדים, הרי שכיום מובחן שינוי בהתנהלות זו והם נוכחים לא מתוך כורח או נסיבות אלא מתוך התכוונות ורצון. ההסבר לשינוי זה נעוץ לדברי משתתפים אלה, המשתייכים כאמור לקבוצה השלישית והרביעית של אוכלוסיית המחקר, בתחושת האחריות לבת הזוג. תחושה זו שהלכה והתפתחה עם החדילה ובעקבותיה, הולידה את הרצון ואת הצורך במעורבות פעילה בחיים המשותפים. מעורבות זו באה לידי ביטוי לא רק בעניין הולך וגדל במתרחש סביב, כי אם גם בביצוע פעולות, תפקידים ויוזמות המספקים מענה לצרכים הנדרשים. אמנם במובנים רבים עונה יכולת חדשה זו של המשתתפים על הצורך להישאר במרכז, אך היא מלמדת גם על כוונה ואף על יכולת ל'התרומם' מעבר לריכוז העצמי ולהבחין לא רק בעצמי כי אם גם בבת זוגי. נראה כי תוצאות המעשים והפעולות של המשתתפים כתוצאה משינוי זה מעלות את הדימוי העצמי שלהם, מחזקות אותם ואולי אף מסייעות להם לשמר את עצמם בחדילה, כפי שאמר משה: "אתה מרגיש חי, מרגיש שיש לך עניינים להתעסק בהם, כאילו עליה מהקבר לעולם של חיים שגם לך יש בו חלק". למען הסר ספק, יש לסייג ולומר כי האחריות, הנוכחות והמעורבות הינן אינדיבידואליות ביחס לכל משתתף, ועל כן לא ניתן להכלילן, גם לא לאוכלוסיית מחקר זה. כמו כן יש להזכיר את הפערים בתפיסות הגברים והנשים ביחס לסוגיה הנדונה.

קרבה מרחיקה

אף כי ניתן היה להסיק כי לשינוי המתואר השפעות חיוביות בלבד, הרי שעבור חלק מן הזוגות מן הקבוצה השלישית אין הדבר כך. בקרב משתתפים אלה, שכאמור חוו את השינוי לאורך שנים לצד נשותיהם ועברו במידה רבה מצד אחד של המתרס למשנהו, עלתה לא אחת דווקא תחושה של 'קלקול' ואף של פגיעה במרקם מערכת היחסים כתוצאה מן השינוי.

גי'נו: "אתה רוצה במחשבה שלך לעשות שינוי, להתרומם מעל עצמך ולהתקרב לבת הזוג שלך. בעצם שואף לנהל יחסים טובים שיש בהם מקום לשני אנשים. אבל אז כשזה קורה זה עושה כזה בלגן ואתה פתאום כבר לא בטוח שמדובר כאן בהישג. בעצם, מה שהתרגלת אליו כל כך הרבה שנים משתנה, מישהו בא ושינה את הכללים וההרגלים. ומישהו שזה אני, באמת עשה את זה. ברגע שהשתניתי זה קרה, הכול הפוך, חדש כאילו. אבל בגלל שזה בעצם בתוך אותו זוג, זה הופך להיות מוזר. ככה שבמקום שהדברים ישתנו לטובה זה 'מתבכבש', נהיה סמטוחה שלמה. זה בגלל שאתה באופן טבעי, למרות השינוי, מושך לאן שאתה רגיל, אבל בגלל השינוי מושך לאן שכאילו צריך. ואז בעצם כל אחד מושך לכיוון אחר. זה בהרבה מקרים לא רק מבלבל אלא גם עושה המון ריבים וויכוחים, ותכלס? מרחיק במקום מקריב."

יפעת: "הוא פתאום שונה, לא מוכר, אחר, ואני שואלת את עצמי, זה האיש שהתחנתני אתו? זה האיש שאני רוצה לחיות אתו? זה דילמה כי מצד אחד, את רוצה שהוא יהיה נקי ויחיה חיים נורמליים. מצד שני, כשזה קורה את לא יודעת מי עומד מולך. נכון, עם הזמן מתרגלים ואפילו נהיים מרוצים אבל יש כאן סוג של שוק. כי את בעצם רוצה את אותו אדם ומקבלת דגם שונה שלו על כל המוב והרע שבזה."

תיאורם של גיינו ושל יפעת תואם במידה רבה את מה שצוטט מפי המשתתפים בחלק הראשון של עבודה זו, רובם מן הקבוצה השלישית, ביחס לשינויים במערכת היחסים בעקבות חזרת בן הזוג הביתה מן הכלא או בעקבות החדילה מן הפשע והגמילה מן הסם. שוב, בדבריו של גיינו עולה התייחסות לשינוי ולהפרה של האיזון במערכת היחסים, ל'שירת' ההרגלים, לשיבוש התפקידים. מדובר בשינוי שהוא מעֵבֵר להגדרת בן הזוג כמכור או מכור נקי, כפושע או כנורמטיבי, אלא בשינוי שיש בו לעתים הבניה של עצמי שונה ואחר של בן הזוג, ובמקרים מסוימים לכאורה כמעט חדש לגמרי, כאילו מדובר לא רק בחידוש מערכת היחסים כי אם לכאורה גם בהחלפה של בני הזוג השותפים בה. עם זאת, היות ובתחושות אלה דנה כבר עבודה זו, לא ארחיב בהם שוב ואפנה לבחון חוויות והיבטים אחרים העולים באותו הקשר.

מעבר לתחושת הבלבול ולעתים גם הזרות המתגלה כאן כתוצאה מן השינוי, מעידים המשתתפים על שינוי משמעותי נוסף. שינוי זה בא לידי ביטוי בהתרחקות של הצדדים. באופן פרדוקסלי מקורה של התרחקות זו נעוץ דווקא בהתהוות תחושת האחריות של בן הזוג לבת זוגו והיא מתרחשת בשלב שבו עשויה לכאורה להתקיים בין הצדדים תחושה אפשרית של קרבה. ההסבר שמספקים לכך הגברים במחקר הוא פשוט. ההחלמה שחוו ושחווים משתתפים שהם גם מכורים נקיים מכוונת ליצירת שינוי פנימי (מיכאל, 2007). שינוי זה, כפי שמעידים המרואיינים, מושג בתהליך קבוע ומתמשך ומחייב את הלוקחים בו חלק להתפתחות וללמידה אישית מתמדת. אבל היות ותהליך זה מחייב רק צד אחד במשוואה, דהיינו את הגברים בלבד, נוצרת כאן בעיה. לצד תחושת הגברים שהם מתחייבים לשינוי ולהתקדמות, שהם אכן מתפתחים, צוברים התנסויות חדשות ומתמודדים עם התחדשות עצמית, הם גם חשים שבנות זוגם לא רק שאינן צועדות עמם באותו משעול, אלא שהן לעתים אינן צועדות בו כלל. לתפיסת הגברים הן נשארות 'תקועות' הרחק מאחור. לדעתם יוצא מכך כי בעוד במוקדי העניין שלהם, בעיסוקיהם ובתפיסתם העצמית ניכרים שינוי, חידוש והתרחבות, באלה של הנשים לא רק שלא חל שינוי, אלא שבמקרים מסוימים אף מתרחשים נסיגה ודלדול.

יונתן: "אני יורד לקבוצות, לומד, מתפתח. עשיתי שינוי ענק בכל תחומי החיים. אבל היא מתנהגת כאילו הכול אותו דבר. הולכת לעבודה, חוזרת הביתה וזהו. אני אומר לה: 'תלכי, תפגשי עם חברות, תלמדי משהו, תצאי מהקונכייה שלך', והיא כלום. לי פתאום יש המון חברים, לה אין אף אחד. אני בא הביתה עם דברים חדשים והיא כלום. הייתי רוצה שהיא תעשה שינוי. ששנינו נשתנה ונתפתח באותו קצב. מה שקורה באמת, זה שבדיוק במקום שבו אנחנו יכולים להיות משפחה ולפרוח ביחד, אחד צומח והשני נובל."

גבי: "היום, אני מסתכל לא רק על עצמי אלא גם עליה. שנים היינו אחד ליד השני, סוף סוף יש הזדמנות להיות אחד עם השני. אבל היא ממשיכה לדבר באותה שפה שדיברנו בה 17 שנה, ואני כבר הרבה שנים מדבר בשפה אחרת. אני מתקדם, היא נשארת באותו מקום. אני משתנה, היא אותו דבר. עכשיו זה בא לידי ביטוי ביומיום. למשל, אני חושב מחשבות שונות ממנה על הילדים, אני מתקדם ולומד איך לדבר אתם, והיא, כאילו, היא עדיין צריכה לעשות הכל לבד. זה יוצר ריבים ומחלוקות. כואב לי עליה שהיא לא מצליחה לראות שאפשר אחרת. זה עד כדי כך, שאם היה לי אומץ, הייתי קם והולך אבל אני לא יעשה לה את זה."

לתפיסתם של יונתן וגבי, היה אמור השינוי שהם חווים להוביל הן לפריחה מחודשת של הזוגיות והן לפריחה של כל אחד מבני הזוג. בת זוגם הייתה אמורה לחוות במקביל אליהם שינוי בעצמה, להתאים את עצמה אליהם, לקצב ההתפתחות שלהם, לאיכות ולמהות השינוי שעברו. אבל היא לכאורה מסרבת. כך במקום ששני הצדדים יתמקדו בהתפתחות ובלמידה הדדית, חווה רק צד אחד את חוויית השינוי והצמיחה, מה שמוביל באופן כמעט מידי לא רק לכעס של הגברים על בנות זוגם, כי אם גם להתהוותה של חוויית פער הולך וגדל בינם ובין מי שאמורה להיות שותפתם. משמעותו המעשית של פער זה היא התרחקות בין בני הזוג במקום התקרבות, נסיגה זוגית במקום צמיחה זוגית: "כאילו מהטוב צמח הרע" (ראובן).

קשיי התמודדות בלתי צפויים אלה יתופסים את הגברים בהפתעה גמורה. בעיניהם, התפתחות מקבילה של האישה הינה משתנה שיש בכוחו לטפח ולשמר את הזוגיות מצד אחד ואת התפתחותם מן הצד השני. מדובר לתפיסתם במשתנה מחויב מציאות, משתנה שהוא הכרחי לאיזון מערכת היחסים ולהשוואת הכוחות בין הצדדים. אבל, כאמור, המציאות כפי שהיא נחוות על ידם מחייבת אותם להתמודדות לא עם הרצוי אלא עם המצוי, מצוי שהם אינם שבעי רצון ממנו, מצוי המעלה בהם תחושה קשה של איום לא רק על זוגיותם, כי אם גם על כבדת הדרך שעשו זה מכבר ועל העצמי ההולך ונבנה.

אף כי נראה כי תחושת האיום והסכנה שחווים הגברים היא נחלתם בלבד, הרי שאין הדבר כך. למעשה חווים שני הצדדים כאן איום הדדי. שני הצדדים, גברים ונשים, מרגישים מאוימים כל אחד מן האחר. הנשים, כפי שתואר הן בפרק הראשון והן בחלק הקודם של עבודה זו, מאוימות ממאזן היחסים החדש, מפגיעה בתפקיד המוסכם שלהן ובמקומן כמצילות, כתומכות וכעוזרות. הגברים, כמתואר לעיל, מאוימים מעצם השינוי, מעצם הצורך להכיר ולהתמודד עם עצמי חדש ואולי אף מצמצום או משינוי תחושת השליטה שלהם בנשותיהם. למרות ניסיונם של הגברים, לדבריהם, להילחם בכך ולשכנע את האשה להתקדם, להתפתח, לגדול בעצמה ומתוך כך להימנע מלחבל בתהליך הגדילה שלהם עצמם או מאובדן זוגיותם, הם אינם מצליחים בכך והברירה הנותרת להם לפיכך הינה בחירה בהתרחקות מן האישה ובשמירה על מחנה מפולג. כיצד חשות הנשים בהקשר זה? האם הן אכן מסרבות, כפי שמגדירים זאת הגברים, להתאים את עצמן לדגם שקבעו בני זוגם? ואם כן, מדוע?

סיגלית: "הוא מבקש ממני לעשות משהו שלא מתאים לי. אני רוצה לקום בבוקר, לשלוח את הילדים, ללכת לעבודה, לחזור הביתה בערב ולאכול יחד ארוחת ערב. אני נאלצתי הרבה פעמים בחיים שלי לעשות שינויים, ללמוד להגיב למה שקורה. אני כבר השתניתי. הוא, בלי לשים לב, אילץ אותי להשתנות. והיום אני רוצה ליהנות מהשקט. יש כבר שקט, אז בוא נהנה ממנו, בוא רגע נפסיק עם המרדף המטורף לחיים. מה שאני בעצם אומרת לך ולא אומרת לו, כי אני לא יודעת איך לדבר אתו ולעשות שישמע אותי וכי אנחנו לא באמת מדברים על זה, זה שמבחינתי, זה שהוא נקי ויש לו עבודה מסודרת והוא עכשיו חלק מהמשפחה זה השינוי. הוא רוצה ללמוד שילמד, הוא רוצה להתקדם שיתקדם, אני לא מפריעה לו. למה הוא צריך אותי שם? למה הוא צריך להכריח אותי לעשות משהו שלא מעניין אותי? שאני לא רוצה בו? איך זה שאני רוצה ליהנות מהשקט, פוגע בו?"

חדווה: "הוא משגע אותי: 'תלכי לחוגים, תצאי עם חברות, תצאי לבלות'. אני לא רוצה. זה לא מעניין אותי, זה לא מתאים לי. שנים התרגלתי לחיות עם עצמי, לשמור על הסוד, לנהל את עצמי ואת הילדים מתוך מה שיש. אז עכשיו אני צריכה לקום ולשנות את עוריי? למה? נכון, יש שינוי והוא גדול, אבל השינוי הזה הוא לא אצלי, הוא אצלו. הוא שלו. נכון שזה משפיע על כולנו וגם עלי ואני תומכת בו בשינוי הזה ושמחה עליו כל יום, אבל מה שהוא לא מבין זה שאני התפתחתי במשך שנים. אצלי זה תהליך מתמשך, ללמוד להתמודד, להסתגל, לפרנס לבד, לתמרן בין כל מיני עניינים. זה תהליך של למידה שהוא מעבר לכל חוג. ההבדל הוא שאת השינוי של עצמו הוא מרגיש. את השינוי שאני עברתי, מאישה קטנה ותלויה לאישה שמצילה את הגבר שלה, שהיא חזקה, שהיא מפרנסת ומגדלת משפחה למרות כל הקשיים, הוא לא ראה ולא הרגיש אתי. זה לא עניין אותו. הוא קיבל אותי כל הזמן על המוכן. הוא לא מבין שאני בתהליך הזה של שינוי ושל התפתחות כבר חיים שלמים, שהוא בעצם הכריח אותי לתהליך הזה מהמקום שהוא היה בו, מזה שהוא לא השאיר לי ברירה. ואין לי שום דרך להראות לו את זה בדיעבד."

סיגלית וחדווה, אם כך, אינן סרבניות של התפתחות ושל שינוי עצמי. להפך, הן נתונות כפי שעולה מדבריהן, בתהליך מתמיד ומודע של למידה, התפתחות ושינוי. מה שהכתיב בעבר ובהווה את תהליך השינוי שלהן אינם רצון בן הזוג או החלטתו כי הגיע הזמן להשתנות, אלא מציאות היומיום. מציאות זו כפתה עליהן תגובה של שינוי, התגמשות וצמיחה. משום שבני זוגן היו עסוקים ומרוכזים בעצמם, הן נאלצו להשתנות בכוחות עצמן, ללא תמיכה, ללא עזרה, ללא קהל. כך בעוד הן משתנות ומגוונות את עצמן, נשאר בן זוגן מן הצד מבלי שהוא יכול להבחין ולראות אותן, לא בתהליך ולא בתוצאותיו. נכון להיום רואות הנשים את הצורך בשינוי כנחלת בן הזוג בלבד היות והן מרגישות כי כבר שילמו את חוב השינוי האישי הנדרש מהן, ועל כן אינן רוצות או מרגישות צורך להיות שותפות פעילות במסע אל עבר שינוי נוסף בעצמן. לפיכך הן בוחרות לעמוד מן הצד ולצפות בבן זוגן, בעוד הוא מנסה להיחלץ מעצמו הישן. הגברים, כאמור, שרוצים ושצריכים לראות את בת זוגם כשותפה במסע ההתפתחות של עצמם, חווים עמידה זו מן הצד כגורם מתסכל, מעכב ופוגע. בעיניהם כך הופך המסע לא למקור של ביטחון, אהבה, חיוניות, צמיחה וריפוי משותפים, אלא למסע חד צדדי המגביל את האינטימיות הזוגית ויוצר התרחקות רגשית.

במידה רבה מבלי להתכוון יוצרת התבצרות כל צד בעמדתו מאבקי כוח החוזרים ומגרים את פצעי העבר של הזוגיות. קשיי התקשורת בין בני הזוג חוזרים ועולים ומובילים לתקשורת דרשנית, ביקורתית ומלאת תלונות, המעמיקה את הריחוק ומובילה לתחושה של תסכול. כאמור בפרק הראשון, היות וחסרים בני הזוג כלים יעילים של דיאלוג, הם אינם מדברים על הדברים ועל כן לא מתאפשרות הכלה והבנה חדשות ביניהם למרות השינוי בעצמי של כל אחד מן הצדדים. לפיכך גדל הריחוק ומתעמק, ואינו מאפשר מצע לשינוי אמתי ביחסים.

כאמור, תחושות אלה באות לידי ביטוי בקרב משתתפים מן הקבוצה השלישית בלבד. אין בכך פלא. משתתפים אלה נאלצים להיאבק עם החידוש ועם השינוי שהם חווים ועם התוצאות המשתמעות ממנו לטוב ולרע לא רק מול עצמם ובעצמם, כי גם אם מול בת זוגם. מאותו רגע שבו הושג השינוי, נדרשים המשתתפים הן בפני עצמם והן בפני בת זוגם להמשיך ולהתמיד בו, לייצג את מהותו, את אופיו ואת איכותו במילים ובמעשים ולהפיח בו רוח חיים שוב ושוב. למשתתפים מן הקבוצה הרביעית, לעומת זאת, המנהלים את קשריהם הזוגיים לאחר שעיצבו את עצמם מחדש, חוו את התפתחותם האישית, למדו להסתגל אליה ובחלק מן המקרים אף לאהוב ולהעריך אותה, ניתנת האפשרות להציג בפני בת הזוג את העצמי החדש. הם מעלים לקדמת הבמה את מה שנראה להם נכון וטוב להראות בעצמם ואת מה שנראה להם נכון וטוב לראות בבת זוגם. הם בוחרים את בת הזוג ומתאימים אותה לתוך התמונה הזוגית שציירו בדעתם, תמונה שבני הזוג שבה מוגדרים בתכונות, בהתנהגויות, בכישורים ובצבעים נבחרים. כלומר מדובר ביצירה של תמונה זוגית המתעצבת מבחירה, מרצון חופשי וממחשבה בעקבות שינוי, ולא בתמונה זוגית קיימת שנכפה עליה עיצוב מחדש בעקבות שינוי. על כך אומר אבישי:

אבישי: "יותר קל לעשות בחירה של בת זוג מתוך מחשבה על מה אתה רוצה שיהיה ואיך, על מי אתה רוצה שיהיה לידך. כשאתה מבין מה השתנה אצלך, אתה מתאים מחדש את הראש במה שנוגע למה שאתה רוצה מהזוגיות שלך. לתוך הדבר הזה אתה מכניס את עצמך ואת הבת זוג שלך. אתה מראה לה רק בעצם את מי שאתה עכשיו. אתה מספר לה דברים מהעבר, אבל ביומיום, במעשי, אתה מציג לפניה וגם לפני עצמך את מי שאתה היום. זה לא תמיד עובד או מתאים, אבל יש לך את האפשרות לעשות את זה."

לסיכום, עבור חלק מן המשתתפים יוצרת חוויית השינוי תחושה של 'קלקול' הזוגיות. חוויה זו באה לידי ביטוי בעיקר בהתרחקות בין הצדדים, ובכך יש פרדוקס עבור רבים מהם משום שבפועל הם מצפים דווקא להתקרבות ול'הצתה' מחודשת של מערכת היחסים. חוויה זו נובעת בעיקר מן הפער בין תפיסות הגברים המרגישים מחויבים ללמידה ולהתפתחות ובין הנשים, שלדעת בני זוגם, מסרבות לקחת חלק בתהליך ולהתפתח בעצמן. הנשים, לעומת זאת, טוענות לשינוי ולהתפתחות אישית שנכפו עליהן לאורך שנים מתוך מציאות החיים וכתוצר של התנהגות בן הזוג ופעולותיו בעת שנות התמכרותו לסמים ולפשע. שינוי זה, לתפיסתן, נעדר מהבנתו ומידיעתו של בן הזוג ומוביל לתסכול ולריחוק נוסף עקב קשיי תקשורת. ממצאים אלה מאפיינים משתתפים מן הקבוצה השלישית בלבד. משתתפים מן הקבוצה הרביעית, לעומתם, מפתחים קשרים אישיים רק לאחר השינוי ולא תוך כדי שינוי, כפי שקורה למשתתפים מן הקבוצה השלישית.

תפיסת הזוגיות כמעודדת וכמשמרת חדילה מן הפשע

השדה הזוגי הינו מרחב המושפע מן השינויים ומן החוויות שחווה כל אחד מבני הזוג בנפרד ושחווים שניהם יחד. כל שלב התפתחותי בזוגיות מזמן את בני הזוג להרחבה ולהתחדשות זוגית ובמקביל להתרחבות ולצמיחה אישית. במקרים מסויימים, כמו במקרה של בני זוג עבריינים או מכורים, נסחפים בני הזוג למערבולת של התמודדות ושל ניסיונות הישרדות אישיים וזוגיים בעל כורחם. כתוצאה מכך הם חווים לעתים הידרדרות במקום התפתחות וקמילה במקום צמיחה, והם עסוקים בניסיונות 'לתקן' קלקולים אישיים וזוגיים, לצאת מן הקשיים ומטבע הדברים לעסוק רק בהכרח הקיומי.

אף כי ניתן היה להניח שנשים המצויות במערכת יחסים עם בני זוג עבריינים או מכורים וחווות זוגיות קשה ולעתים אף בלתי אפשרית, ייטו לסיים את הקשר, להתיימש ולעזוב, בשם הזוגיות הן מבכרות בדרך כלל להישאר, לתמוך ולהציל, כפי שראינו בפרקים קודמים. הן בוחרות לדבוק בבן הזוג ולגמול אותו מן הסם, לנרמל ככל האפשר את מערכת היחסים, להשפיע עליה, להחיותה ובמידה רבה אף לעצב אותה מחדש. מתוך כך, קל להניח כי מסגרת זוגית שבה בת הזוג תומכת ומעודדת עשויה להיות כוח מניע לחדילה ולגמילה. האומנם? האם עצם המעורבות במערכת יחסים זוגית אכן עשויה לחולל שינוי בחיי עבריינים ומכורים לסמים ולהוביל למהפך? האם למעורבותה של אישה בחיי בן זוגה, לעמידותה בפני הקיים ולעיקשותה להצילו יש חלק בהחלטת בן הזוג לחדול ולהיגמל? האם ניתן לראות בנכונות עבריין להתחייב לתהליך מורכב וקשה של שינוי תוצר של מעורבות במערכת יחסים זוגית? והאם ניתן ליחס את ההצלחה בתהליך מסוג זה לזוגיות בכלל ולבת הזוג בפרט?

תמה זו עוסקת בסוגיה המרכזית של חיבור זה. התמה מנסה לבחון את האופן שבו תופסים המשתתפים את תפקידה של המערכת הזוגית ואת תרומתה של בת הזוג להנעה ולשמירה על חדילה מן הפשע ועל גמילה מן הסם. קשרים אפשריים בין חיים במערכת זוגית ובין חדילה וגמילה מוצגים בתמה כאבני דרך ונבחנים תוך התבוננות מתמדת בהלימה ובשוניות של נקודות המבט של הגברים ושל הנשים במחקר.

במהלך הריאיון התבקשו המשתתפים לנסות לזהות קשרים אפשריים בין סיפור הזוגיות שלהם ובין סיפור החדילה והגמילה. הניסיון לחבר בין שני הסיפורים היה קל יותר עבור הנשים וקשה יותר עבור הגברים. נשים משלוש קבוצות המחקר הראשונות נטו לראות קשרים ישירים בין שני הסיפורים, העניקו משקל רב למקומה ולתפקידה של מערכת היחסים הזוגית בסיפור החדילה והגמילה ונטו להגדיר את עצמן כבעלות תפקיד מהותי ומשמעותי בהנעת תהליך השינוי. למעשה, חלק מהן ראו את עצמן לא אחת כשחקניות ראשיות במחזה החדילה. משום שנשים מן הקבוצה הרביעית לא חוו את תהליך השינוי לצד בני זוגן, הן בדרך כלל נמנעו מלהביע דעה על סוגיה זו. עם זאת אלה מהן שהביעו דעה על כך נטו להציג תפיסות דומות לאלה שהציגו חברותיהן מקבוצות המחקר האחרות, אך חזרו והדגישו כי מבחינתן מדובר בהנחה בלבד. לעומת הנשים, התקשו מרבית הגברים שהשתתפו במחקר ליצור חיבור ישיר בין שני הסיפורים: זה של החדילה וזה של הזוגיות.

כאמור, מנסה התמה לבחון זיקה אפשרית בין הנעה ושימור של תהליך השינוי ובין זוגיות. היות וכך, מתבוננת התמה ב'חיבור' אפשרי זה גם ביחס לחיים שלפני השינוי וגם ביחס לאלה שלאחריו. התמה עוקבת אחר שתי שאלות עיקריות שעלו בשיח עם המשתתפים. שאלות אלה הוגדרו כתת-תמות כדלהלן: תת-התמה הראשונה מתמקדת בתקופה שלפני השינוי ועוסקת בשאלת כוחה של זוגיות לעודד ולהניע חדילה מן הפשע;

תת-התממה השנייה מתבוננת בפרק החיים שאחרי החדילה, והדיון שבה מתייחס לשתי שאלות משנה שהראשונה שבהן נוגעת לתפיסת בת הזוג כסוכנת של שליטה ופיקוח חברתי והשנייה עוסקת בכוחה של זוגיות לשמר חדילה מן הפשע.

האם בכוחה של זוגיות לעודד חדילה מן הפשע?

זוגיות נתפסת כבעלת תרומה לחוסן נפשי ופיזי, לחיזוק הביטחון העצמי, להפגת בדידות, להתפתחות אישית ולסיפוק צרכים ברמה המינית, הכלכלית והנפשית (Cacioppo, Louise & Berntson, 2003; Florian et al., 2002; Waite & Gallagher, 2000; Worner, 2007), ובמקרה של בני זוג עבריינים (ובעיקר עבריינים המצויים בקשר של נישואין) גם כבעלת תרומה אפשרית לשינוי בתבנית הפשיעה ואף לחדילה מן הפשע (למשל: Giordano et al., 2003; Sampson & Laub, 1993, 2003; Warr, 1998).

כאמור, בראשית חיבור זה, נבחנו קשרים אפשריים בין חדילה ונישואין בלא מעט מחקרים (בין השאר: Farrington & West, 1995; Horney et al., 1995; Maume et al., 2005; Massoglia & Uggen, 2007). עם זאת, קשיים מתודולוגיים, התמקדות בקשרים מסוג נישואין בלבד ותובנה אמפירית מוגבלת באשר למגוון ההשפעה של זוגיות על הפעילות העבריינית מותירים סימני שאלה ביחס לקשר האפשרי בין השניים (למשל: Laub & Sampson, 2003; Horney et al., 1995; Bersani et al., 2009) ומזמינים לעיון נוסף. תת-התממה שלהלן מנסה להיענות לאתגר זה. היא בוחנת את האופן שבו תופסים וחווים המשתתפים את המערכת הזוגית שלהם כמעודדת חדילה. עיקר עניינה של תת-התממה אפוא נוגע לעצם ההשתייכות למערכת יחסים זוגית ולהשפעתה האפשרית כמסגרת מכוונת בחיים (Waite & Gallagher, 2000; Worner, 2007) על התנהגות העצמי, על התנהלותו ועל בחירותיו, ובמקרה שלהלן על הבחירה לחדול. אשר על כן אין עוסקת תת-התממה בהשפעות התנהגות בת הזוג על החדילה. על כך אדון בהרחבה בחלק השני של פרק זה.

ישראל: "אדם שהוא רווק אין לו מה להפסיד. הוא יכול להמשיך לנסות, יכול להמשיך לפשוט ואף אחד לא סובל מזה. בעצם אין לו מחשבה על אף אחד חוץ מעצמו. ואם הוא בבית סוהר הוא משלם את העונש בעצמו. אין אף אחד שמתחלק איתו. שום דבר בעצם לא מחזיק אותו מחוץ לעולם הפשע. נשוי, יש לו אחריות על אחרים. יש לו פתאום מה להפסיד. בגלל זה הוא יעצור וישנה הרגלים."

אם נבחן את דבריו של ישראל, הרי שלדעתו בכוחן של זוגיות ושל משפחה לסובב את הגלגל, להשיב אדם אל המוטב, לשנות את העניין והמקום שיש לו בעולם. לשיטתו, מפתח המעבר מרווקות לזוגיות הוא תחושות של מחויבות ושל אחריות והוא מבהיר את ההשפעה האפשרית של מעשים אישיים על אחרים יקרים. כתוצאה מכך, כפי שעולה מדבריו, משתנה המאזן בין רווחים והפסדים, והיות ובצדה של עשייה עבריינית קיימת פגיעה אפשרית ואולי אף הפסד של אותם יקרים, יבחרו עבריינים שהם גם בני זוג ואנשי משפחה לנתק עצמם מן העולם העברייני וינרמלו את התנהגותם, ובמילים אחרות הם יהפכו לחדלים.

אם נכון הדבר, מדוע ישראל, שנשוי במשך 24 שנים לאותה אישה שעליה הוא אומר: "היא הדבר הכי טוב שקרה לי בחיים", אב לארבעה ילדים אותם הוא מגדיר כ"מלאכים, נפלאים, הדבר הכי חשוב לי בחיים", ממשיך לפשוט ויושב בבתי סוהר יותר ממחצית מחייו הזוגיים והמשפחתיים הרחק מאשתו ומילדיו? מדוע הוא, כמו

רבים אחרים, בוחר להתמיד עד היום בחיי הפשע ובכך לסכן את מה שלדבריו יש לו להפסיד? האם האמונה שהוא מציג בדבר כוחה של זוגיות לעודד חדילה ריקה מתוכן ומכוונה אמתיים? והאם המסקנה המתבקשת מהתמדתו בפשע לפיה אין בכוחה של זוגיות לשמש כבלם פעיל לעשייה פושעת ולשמש כגורם מעודד חדילה אכן נכונה? כדי לענות על שאלות אלה ראוי לבחון דברי משתתפים אחרים.

גי'נו: "האמנתי שברגע שאני אמצא אישה טובה ויחיישב ויקים בית, אני ירגע. הסתכלתי מסביב ושאלתי את עצמי מי זה אנשים רגועים? אלה שיש להם כאילו הכול: אישה, בית, ילדים, עבודה. אז אמרתי לעצמי, אני יסדר לעצמי את כל זה ואז ירגע. אישה תביא לי את הכוח להשתנות, ובגלל שאני אהיה חייב עכשיו לא רק לעצמי, אז לא תהיה לי ברירה. מבחינתי הזוגיות היתה עם משמעות של לסיים דבר אחד ולהתחיל משהו חדש. אבל ברגע שאתה נכנס לזה אתה מגלה שזה רק עטיפה. אפילו שהזוגיות מצוינת כמו שהיא בדרך כלל בהתחלה, זה עדיין עטיפה. מהר מאוד אתה מבין שהצורך שלך בעצמאות וחופש יותר חזק מהמשפחה. אתה כאילו מרגיש שאתה מאבד את עצמך ושהחבילה הזו שהבטחת לעצמך שתהיה מושלמת, היא בעצם על חשבונך."

בדומה לישראל, נראה כי גם ג'ינו החזיק בעבר באותו 'אני מאמין'. עם זאת בעוד דבריו של ישראל אינם מעמתים בין כוונה ותוצאה, הרי שג'ינו בסיפור הזוגיות והחדילה שלו עושה זאת ואף כולל בו שתי רמות התייחסות: זו הרצויה וזו המצויה. דמיונו, המבטא בבירור את הרמה הרצויה, צייר בעבורו תמונה אידילית של בית חם אוהב ותומך, בית שיהווה עבורו את מרכז עולמו וישמש לו אבן שואבת למשפחתיות, לשקט ולרגיעה מן הצד האחד, וסייג להמשך עשייה עבריינית מן הצד השני. כמעט כמו 'לתפוס שתי ציפורים במכה אחת'. אבל המציאות, זו המשקפת את הרמה המצויה, טפחה על פניו. יכולתו להתמקד בטוב ובטוב שבאחר הייתה זמנית בלבד, וריכוזו העצמי כמו גם הצורך שלו בעצמאות, בחופש ובחוסר מחויבות הכריעו אותו וגרמו לו לבגוד לא רק בבת זוגו ובמשפחתו, כי אם גם בהחלטותיו ובכוונותיו, או במילים אחרות - בעצמו. כך בעוד הוא בוגד בעצמו, בביתו ובחלומו, הוא נשאר, כמו ישראל, דבק ונאמן לעולם הפשע הידוע והמוכר ב-11 השנים הבאות של חייו. גם הפעם, אם כן, לא עמדה האמונה ביכולתה של זוגיות לעודד עבריין לחדול ממעשיו במבחן המציאות ובמבחן התוצאה. מתוך כך שבה ועולה ואף מקבלת משנה תוקף המסקנה כי אין בכוחה של זוגיות לעודד חדילה.

למרות שלכאורה ניתן היה להסתפק בתובנה זו, עדיין נותר הצורך להבין מדוע אין מצליחה הכוונה 'להתרומם' מעל עצמה, להפוך ממילים למעשים. מדוע עבור ישראל וג'ינו כמו גם עבור משתתפים אחרים, נותרה הזוגיות כעטיפה ריקה, כמסגרת שהחמיצה את יעדה? ייתכן ותשובה אפשרית לתהיות אלה, כמו גם לקודמות שהוצגו, נעוצה בשאלת ההנעה, במוטיבציה, בסיבה הראשונית שהובילה את הגברים למעורבות זוגית, כפי שיובהר להלן.

איבגני: "בגלל שהכנסתי אותה להיריון עלה הנושא של החתונה, אז אמרתי נתחתן, נרוויח פעמיים. חשבתי שבגלל שעכשיו אני צריך להתנהג כמו גבר שדואג למשפחה שלו, כמו מישהו שיש לו לאן ללכת ולחזור אני אתבגר. הייתי בטוח שאיך שאני מתחתן אני מפסיק, חוזר לדרך הישר. מהר מאוד הבנתי שאין ברירה משאיר אותך בלי כלום, ושכל מה שאתה רוצה לעשות זה לברוח חזרה למקום שממנו באת."

גבי: "בגיל עשרים ואחת יותר חיתנו אותי משהתחתנתי. אבא שלי אמר נחתן אותו והוא יפסיק עם השמויות. אז התחתנתי בשביל להפסיק והשמויות לא הפסיקו. אז אתה אומר למה התחתנתי? בשביל מה הייתי צריך גם וגם? אז אפשר לקום וללכת."

רבים מן הגברים שבמחקר נקלעו לחיי זוגיות יותר משבחרו בהם. חלקם, כמו במקרה של גבי, מתוך כורח משפחתי, חלקם עקב הריונות לא מתוכננים, כמו במקרה של איבגני, חלקם מתוך סחרור עם בת זוג מכורה לסמים וחלקם מתוך סחף רגשי שהיה במרבית המקרים גם זמני. אלה מהם שטענו לבחירה ולא לכפייה עשו זאת מתוך מטרה: לשנות את שגרת החיים, "להתבגר ולהיות רציני" (קובל), "לעשות מה שצריך כי הגיע הזמן" (עומר), "לנרמל את החיים" (יוסי). בלי קשר לסיבה, חתונה, כפי שתיארו המשתתפים, נתפסה במרבית המקרים ככרטיס ביקור לבגרות ולאחריות וכמקפצה לשינוי מהותי באופן שבו עבריינים חושבים ומתנהגים, כפי שאחד המשתתפים קרא לו: "פוטנציאל ההחזרה למוטב של הנישואים" (בני). מכאן שעברייני שעניינו ורצונו לחדול ראוי ונכון לו "למצוא אישה ולהפוך לבן זוג" (אמיר), ויותר מכך, עברייני שיתחתן רבים סיכויי שיחדל. כך או כך, זוגיות וחתונה עבור המשתתפים הן הזדמנויות שיש לנצלן כדי להשיג תוצאה אפשרית של חדילה. עבור המשתתפים, אם כן, משמעות הדבר היא אחת: זוגיות היא בבחינת אמצעי ולא בבחינת מטרה בפני עצמה. כלומר בחירה בזוגיות, כפי שהם מתארים זאת, היא אינה לשם או בשם הזוגיות עצמה, כי אם לשם ובשם אפשרות פוטנציאל החדילה שבה.

כך, בהתייחסותם אל מערכת היחסים כאל קרש קפיצה, אמצעי מעבר, גשר על פני מים סוערים, גיבשו אותה המשתתפים לכדי אידיאל ממוקד מטרה. מתוך כך הם חטאו פעמיים: לדרך ולתוצאה או אם נרצה, לזוגיות ולחדילה. לא מפתיע, אם כן, שהשימוש שניסו לעשות במערכת היחסים לא הניב עבורם את הפירות הרצויים. הפער בין הכוונה והתוצאה נשאר כשהיה, ההבנה כי המשימה כשלה וכי לא הושגה המטרה הלכה והתבהרה ועל כן נחוותה תחושה קשה של שבר ואכזבה. מאחר ולרבים מן המשתתפים לא היה עניין אמתי בזוגיות כשלעצמה, הם הרגישו שאל להם להיאחז בה, ובמקום להמשיך ולבחון תרומות אפשריות בזוגיות, העדיפו בחלק מהמקרים להימלט ממנה או לחילופין להישאר בה תוך שהם נצמדים לדרכי התנהגות קודמות, שהובילו אותם שוב לתוצאות שליליות. אלה אותן תוצאות, אגב, שמהן רצו להימנע מלכתחילה באמצעות הזוגיות.

בנקודה זו ראוי לסייג ולומר כי סביר שחלק מן המשתתפים בחרו בזוגיות מתוך 'סיבות טובות' או מתוך התכוונות זוגית אמיתית ולא דווקא מתוך הסיבות שתוארו כאן. כמו כן יש להזכיר כי חלק מן המשתתפים הצליחו לשמר את זוגיותם עד היום, בלי קשר לסיבה שבגללה שבחרו בה או לרקע לה. עם זאת גם משתתפים אלה מעלים ספק באשר ליכולתה של זוגיות לעודד חדילה מן הפשע, במיוחד, כפי שנראה להלן, במקרה של זוגיות שיש בה רקע של שימוש בסמים.

עידו: "פתאום האחריות בזוגיות הפכה להיות חונקת. ניסיתי להיות אחראי ורציני, אבל הצורך של להיות אני עצמי הוא זה שהחזיר אותי לסמים. כל העניין הזה של לדאוג לכולם, להביא כסף, למפל בבעיות, להתמודד עם ממלות ועם ההבדלים ביני ובין האישה ועם הקשיים בזוגיות ולאבד בתוך זה את עצמי היה בלתי נסבל. אתה רוצה להישאר אבל אתה לא באמת יכול, ואתה גם מרגיש שאתה לא חייב. גם אם אתה עומד מול האישה עם הדמעות בעיניים והפרצופים החמודים של הילדים, אתה אולי מתבאס, אבל זה לא באמת עוצר אותך. אתה יודע שזה לא טוב ובכל זאת ממשיך."

נוכח דרישות הזוגיות, הקשיים והמטלות שבה²¹ והצורך המתמשך לדאוג ולטפל באחר, חווה עידו קושי ובוחר להימלט, כמו חבריו שכבר צוטטו. הוא בוחר בסם במקום במשפחה, בהיעדרות במקום בהתמודדות. גם הפעם לא מצליחה הזוגיות לשמש כבלם, ככוח מניע לחדילה ולגמילה. שלושה הסברים אפשריים עולים מדבריו: הוא מרגיש מידה מזערית, אם זו בכלל קיימת, של מחויבות כלפי משפחתו; הוא מתקשה להתמודד עם הקשיים ועם הלחצים שמניבה מערכת היחסים; הוא חווה תחושה עמוקה של אובדן אישי ועצמי. למרות שלכאורה ניתן היה להתייחס לכל אחת מן האפשרויות הללו כהסבר נפרד לשאלה העומדת במרכז הדיון כאן, נראה נכון יותר לשלב ביניהן ולהציגן כהסבר כולל אחד. הטעם לכך הוא פשוט. כל שלוש האפשרויות, כפי אני רואה זאת, נובעות מתוך אותו מקור ממש ולפיכך הן משורגות זו בזו ומובילות זו לזו. מקורן הוא מה שכבר עסקתי בו בהרחבה - הריכוז העצמי.

כאמור, עוסקת תת-תמה זו בעיקר בשאלה האם מערכת היחסים עשויה לעודד חדילה מן הפשע, שאלה שלמעשה בוחנת את התקופה שלפני החדילה. כפי שעלה בפרק השני, עבור כלל המשתתפים ובעיקר עבור משתתפים שהם גם משתמשים בסמים, מאופיינת תקופה זו ברמה גבוהה ביותר של ריכוז עצמי. פירושו של דבר הוא התמקדות בעצמי בלבד, חוסר יכולת להבחין בקיום האחר או בצרכיו ומכאן גם חוסר יכולת להתחייב או להיות מחויב למשהו או למישהו שהם מעבר לעצמי. ויותר מכך, זוהי תקופה של ניצול האחר ובדומה לחפץ, השמשתו לטובת צרכי שלי. כל אלה שבים ועולים בהקשר הנדון בדברי המשתתפים: הם משתמשים שוב ושוב במילים כמו 'עצמך', 'חשבונך', 'אני', 'בשבילי'; הם מתקשים להתמודד עם טיפול ועם עשייה למען אחרים; הם חווים חוויה חוזרת של הקרבה עצמית ושל אובדן אישי; הם בוחרים להימלט כדי "להציל את עצמי" (גב). הריכוז העצמי שולט בהם, מנחה אותם בפעולותיהם ומנווט את החלטותיהם. בהיותם מרוכזים בעצמם ומתוך כך חסרי עניין בסביבתם, הם תופסים את מערכת היחסים כנטל, כאיום, כגורם מטריד ומפריע המאלץ אותם לחרוג מעצמם. ושוב הופכת הזוגיות למסגרת, צללית בלבד, מדגש למצב חיים, ונשארת מדממת וחסרת כוח לקדם מטרות גדולות כקטנות, שלא לדבר על חדילה. במקרה של בני זוג שהם גם מכורים לסמים מתעצם דין זה עוד יותר. נוכח עוצמתו של הסם ושליטתו בחיי המכורים ומשפחתם, מאבדות הזוגיות והמשפחה עוד יותר מכוחן. כך פוטנציאל 'ההחזרה למוטב', אם בכלל היה קיים, מיטשטש ואולי אף נעלם.

²¹ דיון בנושא הדרישות והמטלות שמעלה הזוגיות יוצג בהרחבה בהמשך חלק זה.

גדעון: "כל הזמן ניסיתי להיגמל בשביל מישהו אחר ואף פעם לא בשבילי. כשפעם ראשונה רציתי בזה בשביל עצמי, רק אז זה קרה, ואני נקי 6 שנים. בעצם כל מי שאומר שהוא נגמל בשביל המשפחה או האישה והצליח בזה רק בשבילה, הוא לא אומר אמת. אתה לא יכול להצליח בזה אם זה בשביל מישהו אחר, ואתה תצליח בזה אם זה בשבילך ואתה מאמין בזה ואתה רוצה את זה. הדגש הוא על אתה, על שינוי אמת מובנים בשביל עצמך ולא משהו חיצוני בשביל אחרים..." (מצטט את תפילת השלווה²²).

עו: "לפעמים אתה מוצא את עצמך עושה שיקום שהוא לא בשביל עצמך אלא בשביל האישה והילדים ובשביל לשמור את המשפחה, ואז זה ממקום של רועם ולעשות טוב לאחר ולא ממקום של אמת פנימית, ומכאן הדרך להתדרדר שוב מאוד קצרה, וכל פעם זה יותר מפותל ומסוכן. היו לי הרבה ניסיונות שהבטחתי לאחרים ובגלל שזה לא היה נמו מתוך כוונה אלא סוג של שקט תעשייתי, זה נכשל בענק."

גדעון ועוז מטעימים כי המוטיבציה לשינוי ובמקרה של עבריינים מכורים לסמים גם לטיפול, אינה יכולה לצמוח מתוך תחושת מחויבות או הבטחה למישהו (כמו בת זוג, ילדים והורים) או למשהו (כמו מסגרת של מערכת יחסים) מלבד לעצמם. רבים מן הגברים במחקר הסכימו אתם. אלה מביניהם שמשתתפים בקביעות בתכנית 12 הצעדים ציטטו כמו גדעון את תפילת השלווה, שמבהירה לדעתם את הדברים ומספקת תשובה עניינית ופשוטה לשאלה הנדונה. בעיני מכורים נקיים, תפילת השלווה היא מפתח לאחריות אישית. בין השאר, היא מזמינה את המשתתפים בתכנית 12 הצעדים להבין כי שינוי חיצוני אפשרי רק לאחר שינוי פנימי, ללמוד להפריד בין העיקר לטפל, בין החשוב לטריוויאלי, בין מה שניתן לעשות לבין מה שהיני רוצים שיהיה, בין הפנטזיה למציאות, להתבונן בכנות בחיים ולהכיר בכך שיכולת האדם לשנות את זולתו היא קטנה מאוד ושיכולת הזולת לשנות אותו קטנה עוד יותר.

כפי שאומרים גדעון ועוז, ניסיונות לשינוי מתוך הבטחה לאחרים, דהיינו מתוך צורך חיצוני כזה או אחר כמו דרישה של בת הזוג, נידונים מראש לכישלון ויוצרים מפחי נפש הן למתנסים והן לבנות זוגם ולמשפחתם. רק התכוונות אמתית, אחריות אישית והתבוננות פנימית יעזרו למכור להבחין בהתניות מכוונות וברצונות ילדותיים שמאפיינים אותו, להכיר אותם ובהם ולפנות מקום לאומץ לשנות את עצמו. כלומר רק שינוי מעצמי לטובת עצמי עשוי להוביל לשינוי אמתי בר השפעה אמתית וחובית הן על עצמו והן על סביבתו. בהקשר זה אומר אמיר:

²² תפילת השלווה: 'אלי, תן בי את השלווה לקבל את הדברים שאין ביכולתי לשנותם, האומץ לשנות את אשר ביכולתי והתבונה להבחין בין השניים'. המחבר המקורי של תפילה זו אינו ידוע. התיאולוג ריינהולד נייבור עשה בה שימוש באחת הדרשות שלו ב-1930 והיא נשארה קשורה בשמו. ארגון האלכוהוליסטים האנונימיים אימץ את התפילה כחלק מהפרוטוקול המוצג בכל פגישה ובעקבותיו גם ארגונים אחרים המטפלים בהתמכרויות, כמו: מכורים לסמים, קניות או אכילה כפייתית (<http://he.wikipedia.org>).

אמיר: "להתנקות זה נמו בשבילך, בלי אינטרס למישהו אחר. הרווח הוא כולו שלך. הרווח הוא שאני אנהל את החיים שלי בעצמי, שאני אבין מה נכון ומה לא נכון ולא שמישהו יחליט בשבילי או יחשוב בשבילי. אם אתה נגמל בשביל מישהו אחר, אתה בעצם מכבה שריפה ואחרי איזה חודשיים או שלושה אתה ממשיך הלאה עם הסם, כי זה לא כל כך חשוב לך, כי אתה מתחיל לזלזל ונופל. אתה לא באמת מרגיש שיש לך מה להפסיד. יש כאלה שהנשים שלהם מאיימות עליהם, אז הם נגמלים כדי להישאר בבית, ואז הם נופלים עוד יותר חזק מקודם, ועכשיו גם כועסים על האישה כי לא רק שלא הצליחו הם גם מרגישים שבגלל שהיא דחפה היא בעצם קלקלה ולא עזרה".

בחלק מן המקרים אם כך, לא רק שהמשתתפים אינם טוענים לשבחה של הזוגיות בנושא הגמילה, אלא שהם אף טוענים לעתים לגנותה. הם למעשה טוענים כי הכניסה לתהליך השינוי עשויה לעתים קרובות להיות מאוימת על ידי המשפחה ועל כן לקלקל את דרך המשתתפים. בהקשר זה אמר עדי:

עדי: "בתהליך הראשוני אתה אמור לפנות הכל מהראש. ואיך אתה יכול שהיא תקועה לך שם ומתקשרת ומתעניינת והיא דואגת אבל בעצם מפריעה לך. אתה במקום לחשוב על עצמך חושב על הנדנודים של האישה ובעצם מדלג על שלבים ומקבל שינוי שקר. אם הייתי עובר קודם הוסטל ורק אחר כך זוגיות הייתי היום בחוץ. הזוגיות בעצם הפריעה לי, ובגלל זה התהליך לא נקי והתוצאה שאני בכלל שוב".

ומה באשר לאיכות מערכת היחסים? האם השתלשלות העניינים עשויה להשתנות כאשר בני זוג מגדירים את מערכת יחסיהם כטובה? האם אז תפעל הזוגיות ככוח מעודד חדילה? אשר ואלי מתייחסים לכך ואומרים:

אשר: "היו לי הרבה מערכות יחסים, חלק טובות חלק מצוינות והרבה גרועות. הרבה פעמים חשבתי שמצאתי את האישה של חיי ואפילו עשיתי אתה ילדים. תכלס, בלי קשר לאיזה זוגיות הייתה לי, המשכתי. בגלל זה אני יכול להגיד בלי להסס שהזוגיות היא לא מה שעושה את ההבדל".

אלי: "זוגיות לא משפיעה. טובה, גרועה, מצויינת. לא משנה. עובדה שהמשכתי. הייתה לי זוגיות שחשבתי שהיא מצוינת ובכל זאת המשכתי. הייתי שומע אותה ובאיזה שלב אומם את האוזניים ונותן לה להמשיך לדבר ובסוף עושה את הדברים שלי. כל הזמן הבטחתי לה שאני לא אחזור וכל הזמן חזרתי. אתה מבטיח, כי ככה אתה שומע פחות תלונות. כל פעם שאתה מבטיח היא מאמינה ואז קצת שותקת".

דומה כי תשובותיהם המוחלטות של השניים סותרות את הגולל על הסוגיה הנדונה. הם אינם משאירים כאן מקום לספק. לשיטתם זוגיות באשר היא, ללא קשר לטבעה או לאיכותה, אינה מעודדת לחדילה. ומה עולה מדברי הנשים? האם הן אוחזות בדעה דומה לזו של הגברים? התשובה כמו שניתן להניח היא שלילית. הנשים חושבות אחרת. הן מאמינות במערכת היחסים כמסגרת מעודדת, מאמינות במחויבות הדדית,

בנאמנות, בהתמדה במטרה ובאמונה. מתוך כך הן מאמינות, כפי שכבר ראינו, במערכת היחסים באמונה עיוורת, רואות בה או יותר נכון בן עצמן את המקור לשינוי אפשרי, כפי שאומרת שרה:

שרה: "ברור שאדם נשוי ובטח אחד שיש לו ילדים יש לו יותר מה להפסיד, אז הוא יעשה את השיקול שכדאי לו להפסיק עם השטויות ולהתחיל להיות רציני. ברור שזה יעשה את ההבדל. מה שעוד יעשה אותו זה השאלה איזה אישה יש לו בבית. אם יש לו אחת נרקומנית, גם אז למה שיפסיק? אם יש לו אישה רצינית שמפרנסת, ממפלת לו בילדים ודואגת שהוא לא יעשה שטויות, אז בסופו של דבר הוא יפסיק. היא כבר תדע להוביל אותו למקום הנכון."

אין חולק על כך ששרה כנציגת הנשים מאמינה, בניגוד גמור לגברים שהשתתפו במחקר, כי מעורבות במערכת יחסים זוגית ואחריות משפחתית הן כוחות מעודדים לחדילה מפשיעה. מערכת היחסים בעיניה מזמינה לרצינות, למעורבות ולמחויבות ולפיכך לפנייה לכיוון אחד בלבד: חדילה וחזרה למוטב. העובדה ששרה חולקת 14 שנות נישואין עם עבריין שחדל מעשייה עבריינית לפני שמונה שנים בלבד, לא התישה לא את כוחה ולא את אמונתה. בכל לבה היא מאמינה כי התרחשותו של השינוי התאפשרה בזכות מערכת היחסים, אבל גם ובעיקר בזכותה. על כך היא אמרה: "הנאמנות שלי, זה שהאמנתי במטרה ולא ויתרתי אף פעם, שדאגתי כל הזמן, עודד אותו לשיקום". שרה אם כן, בדומה לנשים שדבריהם הוצגו על ידי בפרקים הקודמים, רואה בנאמנותה, בדבקותה במטרה וביכולת הניהול שלה את בן זוגה את הגורמים שמובילים לא רק לעידוד חדילה כי אם גם להצלחתה. במילים אחרות, כמו שאר הנשים היא במידה רבה זוקפת לעצמה את החלטת בן זוגה להשתנות. בכך מזמינה שרה לבחון סוגיה נוספת שעולה בספרות ועוסקת בתפיסת בת הזוג כסוכנת של פיקוח חברתי. בסוגיה זו תעסוק בהרחבה תת-התמה הבאה.

לסיכום, תת-התמה הנוכחית עסקה בשאלה האם מערכת היחסים עשויה לעודד חדילה מן הפשע. היות וכך התייחסה תת-התמה לתקופה שבה עדיין היו המשתתפים עבריינים פעילים. נמצא כי הגברים אינם מאמינים ביכולת הזוגיות לעודד חדילה מן הפשע. הניסיון להבין מדוע לא צלחה הזוגיות במשימה הוביל למספר תובנות: ראשית, רבים מן הגברים רואים בזוגיות אמצעי ולא מטרה בפני עצמה. שנית, בעת הנדונה אופיינה התנהגותם ברמה גבוהה של ריכוז עצמי. התנהגותם השפיעה על מידת המחויבות שלהם לזוגיות, על המידה שבה יכלו להתמודד עם עשייה למען האחר ועל תחושת הקורבנות והאובדן העצמי שחוו תוך כדי הזוגיות. כתוצאה מכך נטו להימלט מן הזוגיות ולחזור אל חיי הפשע והסם. תפיסות אלה אפיינו גברים מארבע קבוצות המחקר. לעומת הגברים, החזיקו הנשים באמונה שלמה ומוחלטת בכוחה של זוגיות לעודד חדילה. למרות שנשים משתי הקבוצות הראשונות טרם חוו חדילה בפועל של בני זוגן, כמעודדות פעילות של חדילה הן הציגו תפיסות הדומות לאלה של נשים מן הקבוצה השלישית. לפיכך תפיסות הנשים שהוצגו כאן מאפיינות נשים משלוש קבוצות המחקר הראשונות. קולן של נשים מן הקבוצה הרביעית נשאר דומם ביחס לסוגיה זו. משום שנשים אלה פגשו את בני זוגן לאחר שהם סיימו כבר את תהליך החדילה וכיוון שהם דבקים בו עד היום לא יכלו משתתפות אלה להתייחס לסוגיה הנדונה.

האם בכוחה של זוגיות לשמר חדילה מן הפשע?

שינוי אמתי, כזה שנובע מתוך החלטה אותנטית ומתוך רצון כן לשנות את האופן שבו נראים ומתנהלים החיים, הוא תוצאה של תהליך עיקש ועקבי הכולל קבלת החלטות קטנות וביצוען לאורך זמן, היכרות והתמודדות עם מצבים חדשים והחלפה של הרגלים ודפוסים ישנים ושליילים בחדשים, מצמיחים ומקדמים. זהו תהליך ארוך טווח שעובר אדם עם עצמו וביחס לעצמו, אך היות והוא כולל שינוי בחשיבה, בהתבוננות, בסדרי העדיפויות, בראיית הייעוד בחיים ובדרך ההתייחסות לאחרים, הוא בר השפעה מכרעת גם על בת הזוג ועל יחסי הגומלין הזוגיים. הסתגלות מוצלחת לעצמי חדש מאפשרת למשתתפים ולבנות זוגם להרים ראש לא רק באופן מטאפורי וזמני, כי אם גם באופן שיש בו יכולת לשינוי קבוע במהות, בתוכן ובעשייה, והיא תלויה במחויבות אמיתית לשינוי ולשיפור או במילים אחרות, בהתמדה ובשמירה מתמשכות ובלתי פוסקות על ההישג שהושג, במאבק עיקש לשמר את החדש גם כאשר הוא הופך לישן.

המוטיבציה לשינוי ולטיפול, כפי שעלה בחלק הקודם של פרק זה, נובעת ומתהווה לדעת המשתתפים מתוך צורך פנימי, והיא מנותקת בדרך כלל מצרכים סביבתיים או מבקשות משפחתיות וחברתיות. המפתחות לפתיחת דלת השינוי, אם כך, מצויים בידיהם בלבד. האם גם המאבק לשמירת השינוי וההתמדה בתהליך החדילה הינם שלהם בלבד? או שהאם עכשיו, לאחר שהתוודעו אל 'עצמם החדש' והם חווים מידה מסוימת של פתיחות לאחרים מלבד לעצמם, הם רואים בבת הזוג שלצידם עזר כנגדם? והאם לדעתם בכוחה של זוגיות לסייע להם בשמירה על ההישג שהושג?

תת-התמה שלהלן תערוך דיון בכל אחת משאלות אלה בנפרד. העיון בשאלה הראשונה יבחן, בהתאמה לספרות, את האופן שבו תופסים המשתתפים את בת הזוג שלהם כסוכנת של שליטה ופיקוח חברתי ואת המידה שבה הם מאמינים שהתנהלות זו, אם אכן קיימת, מעודדת שמירה על חדילה או לחילופין מסכנת אותה. העיון בשאלה השנייה, בדומה לאופן שבו נבנתה תת-התמה הראשונה בפרק זה, יבחן את תפיסת המשתתפים ביחס להשפעה החיובית והשלילית שיש לעצם ההשתייכות למסגרת זוגית ולמעורבות בה על ההתמדה בתהליך החדילה.

מאופן טבען של שאלות אלה, שהן עיקר עניינה של תת-תמה זו, מופנה הדיון לפרק החיים שאחרי החדילה. היות ורק משתתפים מן הקבוצה השלישית חוו וחווים את חוויית שימור החדילה תוך כדי זוגיות מתמשכת שנאלצה לעבור התאמות ושינויים נוכח החדילה והגמילה, יוקדש עיקר הדיון בשתי השאלות לנקודת מבטם. בסיום העיון בכל שאלה תוצא התייחסות מצומצמת לתפיסות ולדעות המשתתפים מן הקבוצה הרביעית. משום שמשתתפים מן הקבוצה הראשונה ומן הקבוצה השנייה משמרים את תהליך הגמילה שלהם בין כותלי הכלא ובמנותק מחיים זוגיים משותפים, העדיפו מרביתם שלא להתייחס לשאלות אלה ולפיכך נפקד מקומם מתת-תמה זו. דברי מיעוט המשתתפים שבחר להגיב על השאלות הנדונות שולבו בדרך כלל במהלך הדיון בכל אחת מן השאלות.

תפיסת האשה כסוכנת של פיקוח חברתי

הספרות העוסקת בקשר שבין נישואין וחדילה מן הפשע (למשל: Bouffard, 2003; Bersani et al., 2009; King et al., 2007; Laub et al., 1998; Laub & Sampson, 2001) מציעה כי נשים מתפקדות לעתים קרובות כסוכנות של שליטה ופיקוח, מנתבות ומבקרות את פעולותיהם ומעשיהם של בני זוגן ובכך למעשה מצמצמות את מעורבותם בהתנהגויות מסכנות (למשל: Waite & Gallanger, 2000; Umberson, 1992). כפי שכבר

ראינו בחלק הראשון של פרק זה, הנחות תאורטיות אינן עומדות תמיד בקנה אחד עם התפיסות ועם החוויות שחולקים משתתפים במחקר זה. לפיכך ראוי להעמיד גם את ההנחה הנוכחית במבחן המציאות של משתתפי המחקר ולשאול האם אכן מתנהלות ונתפסות הנשים במחקר זה כסוכנות של שליטה ופיקוח, והאם התנהגות זו, אם אכן קיימת, מסייעת לעידוד חדילה מן הפשע ולשמירתה?

סיגלית: "אני מטפסת על המכונת כביסה להציץ ולראות מה הוא עושה בשירותים, מחטטת לו בכיסים, עושה כל מיני דברים. אם ייקחו אותי לעבוד בבילוש אני יכולה לדעת טוב מאוד מי משתמש ומי לא. אני מסתכלת עליו כל הזמן, אומרת לו מה מותר ומה אסור, בודקת עם מי הוא מסתובב, מתי הולך ומתי חוזר. הוא לא יכול לשקר לי והוא יודע שהוא לא יכול לשקר לי."

שלומית: "אני מסתכלת עליו ביום ובלילה. אומרת לו מה מקובל עלי ומה לא. למשל, הוא אוהב להסתובב בלילה. אמרתי: 'לא. חאלס. אין יותר להסתובב בלילה, כי בלילה קורים דברים רעים'. הוא צעק וצרח. ממש ילד קטן. ואני עמדתי על שלי, הייתי חייבת. זה חלק ממה שאני צריכה עכשיו לעשות. מי יהיה שם אם לא אני?"

המעקבים, האיסורים והמבטים הבוחנים, אליהם מתייחסות סיגלית ושלומית בדבריהן, כמו גם נשים אחרות, מייצגים לכאורה הסכמה עם ההנחה הנ"ל. במפורש מציירות כאן שתי הנשים את עצמן כדמויות מפקחות, מציבות וקובעות כללי אסור ומותר ומגדירות באמצעות הצבת מטרות, ציפיות ודרכי פעולה את מערכת ההתנהגויות המותרת לבני זוגן. דומה כי תפיסת עצמן בדרגה ובמעמד של מפקחות מקנה להן, לפחות לתפיסתן, תחושה של שליטה במצב בכלל ובהתנהגות בן זוגן בפרט.

תחושת שליטה מתייחסת לאמונה הכללית של הפרט לגבי יכולתו או לגבי חוסר יכולתו להשפיע על אירועים בחייו ולשנותם בהתאם לרצונו (למשל: Burger, 1989). אדם מתנסה בתחושת שליטה כאשר הוא מאמין כי הוא יכול להשיג את התוצאה הרצויה לו באמצעות פעולות מכוונות מצדו (פוקס, 1998). סיגלית ושלומית פועלות בהתאם לכך. הן מאמינות כי הן יכולות להשפיע על מהלך האירועים, לכוון את התרחשותם על פי רצונן ובאמצעות שליטה מכוונת ובקרה מתמדת למנוע מבני זוגן חזרה לפשע ושימוש בסם. הלכה למעשה, תחושת השליטה מייצגת עבורן עשייה פעילה של מניעה, מקנה תחושה כמעט אוטופית של שליחות ומסייעת להן לשוב ולתפוס את עצמן לא רק כמצילות הטבעיות של בני זוגן, אלא גם כמי שמנתבות את השמירה על החדילה, מתחזקות אותה ומונעות נפילה ונסיגה, כפי שאומרת אפרת: **"מי יעצור את זה אם לא אני?"**

התמונה העולה מתאור זה מעוררת תחושה מסוימת של חוסר נוחות משום שהיא מזכירה במידה רבה פיקוח הורי. נראה כאילו מדובר באם מחנכת המפקחת על התנהגות בנה הסורר ומצרה את צעדיו כדי שלא יטעה או ימעד, ולא בבת זוג המתנהלת מול שותפה לחיים. מדובר בהתנהגות שהיא לא רק להלכה אלא גם למעשה, והיא נובעת כפי שאראה מיד מכך שהנשים תופסות ומתייחסות לבני זוגן יותר כאל ילדים קטנים מאשר כאל גברים בוגרים. למשל:

יפה: "יש תחושה שצריך להתנהג אתו כמו ילד קטן, כאילו הוא תקוע בגיל 16 ואני צריכה לנהל אותו ולחנך אותו, והוא מתנגד לי כמו שילד מתנגד לאימא. הייתי צריכה ללמוד לחיות עם מה שיש, ומה שיש זה שהוא בעצם סוג של מפרג שאני צריכה למפל בו ולהשגיח עליו בלי סוף."

כוכי: "אני מרגישה שאני בתפקיד של שומרת. שאם אני לא אגיד לו מה לעשות ולא אבדוק, הוא ילך, אבל לא בתלם הישר. אני הולכת לעבודה וכל הזמן הראש שלי בשאלות. איפה הוא מסתובב ומה הוא עושה ועם מי הוא הולך. לפעמים הייתי נשארתי בבית לשמור עליו, ממש בייביסיטר. איזו ברירה אחרת יש לי?"

יפה וכוכי תופסות את בני זוגן כחסרי אחריות ויכולת הזקוקים כמו ילדים להורה שיציב להם גבולות ברורים. הן יודעות כי לבני זוגן נטייה לפרוץ מחסומים נורמטיביים, להתנסות במגוון דברים מסוכנים, לנהוג כאוות נפשם, לעתים קרובות ללא התחשבות באחרים, ולהגיע בקלות למחוזות קשים וחמורים וכדי להימנע מהתנסות חוזרת בכך הן מדגימות דפוס יחסים של סמכות ופיקוח. היות והן מאמינות כי מתפקידן ובאחריותן לחנך את הגברים מחדש, הן עסוקות בניסיונות שיטתיים להקניית ערכים, מכוונות, סדרי עדיפויות ועוד. הלכה למעשה, מגשימות יפה וכוכי את הייעוד החדש שהציבו לעצמן: לקדם, ללמד, להשפיע או במילים אחרות פשוט לחנך ולפקח. הן חוששות שאם לא יחנכו, שאם יסירו לרגע את מבטן, שאם יתירו חציית גבולות הן יאבדו באחת את שליטתן על בני זוגן וכתוצאה מכך יאפשרו להם להידרדר חזרה אל תהום מוכרת ופעורה. על כן, לכאורה בליט ברירה, הן תופסות את עצמן כמגדלור מכוון ומשרטטות לבני הזוג את מפת ההתנהגות הרצויה. במילים אחרות, הן מציבות ותופסות את עצמן כסוכנות פיקוח ושליטה על התנהגות בני זוגן. שתי שאלות עולות כאן: כיצד מגיבים הגברים לפיקוח, לכאורה, שמפעילות בנות הזוג? והאם קיימת הלימה בין תחושת השליטה שמבטאות הנשים ובין התוצאות בשטח או במילים אחרות האם הנשים אכן מצליחות הלכה למעשה במילוי התפקיד שלקחו על עצמן?

גבי: "לפעמים אני מרגיש שהיא חושבת שאני ילד קטן שצריך לחנך אותו ואני אומר לה: 'מותק, אני כבר מחונך'. היא חושבת שאם היא תצלצל הכי חזק בפעמון היא תצליח להיות בשליטה ולקבוע מה קורה. היא לא מבינה שהיא לא יכולה לשלוט במעשים ובמחשבות שלי. היא לא מבינה שזה מעצבן אותי ומרחיק אותי ועושה לי רצון לקום ולברוח. אני אומר לה הרבה פעמים שאם הייתי רוצה לחיות עם אימא שלי לא הייתי בורח מהבית, הייתי נשאר שם ושומע עד היום איזה חרא של בן אדם אני ואיזה בחירות גרועות אני עושה. זה שאני חוזר בסוף היום והיא אומרת לי כל הכבוד אם עשיתי משהו שמוצא חן בעיניה ונו, נו, נו אם לא, למרות שזה מכוונה טובה, מעלה לי את הסעיף כל פעם מחדש. אני לא צריך ממנה תעודה."

יונתן: "היא עוקבת אחרי, מסתכלת על כל דבר שאני עושה, חושבת שהיא מפקדת המשטרה, אבל הכל זה הצגה אחת גדולה. אני מבין שהיא חייבת להרגיש שהיא עושה משהו, שכאילו היא לוקחת את העניינים לידיים וזאת הדרך שלה. אבל אני חייב להגיד שהיא בוחרת מעוות. היא בוחרת לראות בי עוד ילד במקום גבר, וזה לא עושה לי ובטח לא לנו טוב".

גבי ויונתן, כמו גם גברים אחרים, אךן חווים את נשותיהם כדמויות המנסות להפעיל שליטה ופיקוח. הם מעלים בדבריהם התנגדות ותרעומת, לא רק על עצם רעיון הפיקוח, כי אם גם על מהותו, על תוכנו ועל השפעותיו. הם אינם מעוניינים לחיות בצלה של אישה הורית, מעצבת ומחנכת, המחלקת פרסים ועונשים על התנהגות טובה או רעה, כזו שמביעה מורת רוח או שביעות רצון מתפקודם ומהתנהגותם. האפשרות שאישה, כל אישה ובעיקר האישה שלהם, תפקח עליהם זרה להם ואינה מתיישבת עם הכבוד ועם האגו הגבריים המאפיינים אותם. כתוצאה מכך הם מגיבים לעתים קרובות בתגובות רגשיות שליליות ובעשיית דווקא': "אם כבר, אז כבר. תגידי לי לא לחזור מאוחר, אני יכול בקלות לחשוב על אפשרות של לא לחזור בכלל" (יונתן). ויותר מכך, גברים שמרגישים שבת הזוג שלהם מפעילה בדיאלוג אתם את ה"תכנה החינוכית שלה" (ראובן), חשים כעס וסלידה וחושבים לא אחת על אפשרות של ניתוק מגע, בדיוק כמו שיכול היה לחשוב מתבגר שאינו יכול לסבול עוד את תוכחת הוריו.

זאב: "אני אומר לה שאני לא יכול לסבול שהיא בודקת אותי כל הזמן, והיא למרות זאת ממשיכה. לא יכולה אחרת. אני מתעצבן שהיא מתייחסת אלי כמו ילד ולא מאמינה לי. לפעמים כבר יש לי חשק לברוח או להשתמש באמת רק כדי להתרחק, וגם כי אם היא כבר חושבת שאני משתמש אז לפחות שתצדק. בקיצור, נהיה בלגנים ואני צועק והיא צועקת ואני טורק דלתות ורק רוצה שתסתום והיא בשלה, חושבת שהיא מחנכת הדור."

ניסיונותיה של אשתו של זאב להציב לו גבולות כדי לשלוט בהתנהגותו ולנרמל אותה משאירים אותו כועס ומתוסכל. הוא מאוכזב מכך שהיא אינה מאמינה לו ובו ופגוע מעצם הבחירה להתייחס אליו כאילו היה ילד קטן. תחושות קשות אלה מעוררות בו צורך בתגובה שהיא זרז לתגובה מחנכת נוספת מצד האישה. זו מזמינה שוב תגובה מן הגבר וחוזר חלילה. כלומר השניים נסחפים אל תוך מערבולת של מאורעות, פעולות ורגשות שבה כל צד מתקבע בעמדתו ומגיב בעוצמה להתנהלות האחר. למעשה מקיימים בני הזוג תהליך רצוף ומתמשך של התרחקות ושל שחיקה זוגית המציב בסכנה את מערכת היחסים, אך כפי שמעידים זאב ויונתן גם ובעיקר את החדילה ואת הגמילה. נוכח העובדה כי לפחות עד זמן הריאיון, הצליחו זאב ויונתן לשמר הן את הזוגיות והן את החדילה, מתבקשת השאלה האם שכרה של האשה בצדה? כלומר, האם הפעלת הסמכות והפיקוח הנשי אךן משמרים את פירות החדילה הרצויים?

יפעת: "אני קמה, מחטטת לו בכיסים, עושה חיפוש במכנסיים, בגרביים, בודקת בטלפון עם מי הוא מדבר. כל הזמן האצבע שלי על הדופק. כל בוקר אני קמה ועושה את אותו דבר ומאמינה שזה עוזר. אבל האמונה הזו מלווה בפחד מתמיד ובסימן שאלה, כי כמה שאני מאמינה שאני בשליטה וכמה שאני מאמינה בתוצאות של זה, בתוך תוכי יש לי שאלה אם ברגע האמת הוא ישמע את הקול שלי שאומר לו 'אל תעשה' או יבחר משהו אחר. כל הזמן מתרוצצת לי המחשבה ואולי הידיעה שבסופו של דבר הוא בשלו. עושה מה שבא לו. מתי שבא לו. ולמרות שאני יודעת שתמיד הוא עושה רק מה שבא לו, אני בכל זאת חושבת שאולי הבחירה שלו להיות מחוץ לעולם הזה חמש שנים, איך שהוא קשורה בי ובעקשנות שלי."

אמיר: "זה שאישה שולמת על גבר ומנסה להתנהג אליו כאילו היה הילד שלה זה בעייתי. בואי תביני שאני בעצמי רוצה להיות אחראי על עצמי, שאני חי אתך, אבל בשבילי, ואני יכול אם אני רק רוצה, לבחור מה ואיך להתנהג. תביני שזה בכלל לא קשור בכך ולא במה שאת אומרת לי או לא אומרת לי לעשות. הצחוק הוא שהיא חושבת שיש לה שליטה ולא מבינה שבטעם אין לה אותה באמת."

על השאלה שנשאלה משיבים יפעת ואמיר תשובות שונות. בעוד אמיר מבטל באחת את הצורך בפיקוח האישה ואת השפעתו האפשרית של פיקוח זה, ומדגיש את יכולותיו לבחור עצמאית, יפעת כמו נשים אחרות במחקר, אינה עושה זאת. גם אם היא מעלה לדיון את כוח הבחירה של בן זוגה, היא באותו זמן ממאנת להיפרד מרעיון ההשפעה האפשרית שיש לה על אותה בחירה ממש. אמנם היא אינה שיכורה מהצלחה, אך היא גם אינה מודה בפה מלא בהפסד במערכה. כך, בעוד אמיר מצביע על פער בולט בין כוונה לתוצאה, בין אמונת בת הזוג בכוח השליטה שלה ובין יכולתה המוגבלת משהו לממש אותה ולהביאה לכדי תוצאה של ממש, יפעת מסרבת להסכים עמו. היא אמנם אינה מבטלת את עצם קיומו של הפער הנדון, אך מטילה ספק באשר לגודלו ולעומקו וממשיכה להאמין בכל מאודה בתרומתה להצלחה ובמעורבותה בתוצאה. אמיר, כאמור, כמו גברים אחרים ביחס לבנות זוגם, מפקפק במידת מעורבותה והשפעתה על התוצאה וטוען כמו חבריו כי אמצעי השליטה והפיקוח שבהם מאמינות הנשים, לא רק שאינם נושאים פרי, אלא שהם אף עשויים לעיתים להצמיח פירות באושים. כמו שאומר עדי: "זה שהיא אומרת לי לא להשתמש ובודקת לי בגרביים ובכיסים כמו לילד קטן שלא מאמינים, זה דווקא עושה לי חשק לעשות בדיוק את זה, להוכיח לה מי באמת הבוס".

התפיסות שהוצגו מאפיינות כאמור גברים ונשים מן הקבוצה השלישית של המחקר. הצטרפו אליהם חלק מן המשתתפים מן הקבוצה הראשונה שבעברם תקופות קצרות של חדילה ושל גמילה. שונים בתפיסתם היו משתתפים מן הקבוצה הרביעית. מרבית הנשים בקבוצה זו וגם קומץ נשים מן הקבוצה השלישית הביעו מורת רוח מן האפשרות שיתפקדו בחיי בני זוגן כמפקחות או כמחנכות. למשל: "אני נותנת לו אוויר כי אני יודעת שמתי שאין אוויר, בן אדם מחפש את הדרך לצאת החוצה" (נטשה); "לא מתעסקת לו בעניינים. חיה ותן לחיות. אני לא יעמוד עליו עם שום. זה ממש לא המקרה" (גלית). מרבית הגברים בקבוצה זו הציגו תפיסה דומה ואמרו למשל: "אין מצב שהיא תפקח עלי כאילו אני ילד קטן. אם דבר כזה קורה אני עוזב מיד. אני יכול ורוצה לשמור על עצמי ולא מעוניין שמישהו יישב לי עם שום על הראש" (אלי). חלק אחר של הגברים ניסה להציג הבנה ואולי אף הזדהות עם צורך האישה בשליטה. משתתפים אלה ניסו לבחון את הצבת הגבולות לא מתוך ראייה של שליטה ופיקוח, כי אם מתוך היותם חלק טבעי מהווייתה של מערכת יחסים זוגית "שהיא נורמלית, בה כל אחד אומר לשני מה לא נכון או צריך לעשות" (אלכסי). כלומר, משתתפים אלה הסיטו את הדגש מפיקוח לביקורת בונה, מהתערבות למעורבות. עם זאת יש לציין כי מרבית המשתתפים שאחזו בתפיסה זו, מצויים בקשר יחסית קצר, בטווח זמן שבין שנה לשלוש שנים, מה שיכול להטות את הכף אל עבר תפיסה אופטימית, מאפשרת וותרנית של סוגיות שונות במערכת היחסים.

מן הממצאים עולה כי בהתאם לספרות נוטים גברים מן הקבוצה הראשונה והשלישית לתפוס את נשותיהם כדמויות שמנסות להתנהל כמפקחות. בפועל, נתפסת יכולת הפיקוח כבלתי גבוהה ואפילו ככזו שעשויה ליצור תגובת נגד הפוכה. נשים מקבוצות אלה מאמינות כי הן יכולות לכוון את התנהגות בני זוגן ולפיכך מתפקדות לא אחת במתכוון כדמויות מחנכות. הן נוטות לעתים לראות בגברים שלהם ילדים במקום

בני זוג, מה שמוביל לתחושות כעס ותסכול בקרב הגברים ולתגובות התנהגותיות מתנגדות ומתמרדות ועשוי לסכן את החדילה ואת הזוגיות. גברים ונשים מן הקבוצה הרביעית הביעו ברובם מורת רוח מן האפשרות שבנות זוגם יתנהלו כמפקחות או מחנכות. גברים מקבוצה זו, המצויים בזוגיות טרייה יחסית, בטווח שבין שנה עד שלוש שנים, הציגו תפיסה לפיה הצבת גבולות עשויה לקדם והיא חלק מתהליך של נרמול מערכת היחסים.

האם מעורבות במערכת יחסים זוגית משמרת חדילה מן הפשע?

לא מעט מחקרים עסקו בקשר שבין חיי משפחה ומועדות (למשל: בן צבי וולק, 2011; ; Giordano et al., 2002; Sampson et al., 2006) והניחו על בסיס שונות במועדות בין אסירים משוחררים נשואים ובין אלה שאינם נשואים (בן צבי וולק, 2011) כי סביר שיחסים זוגיים ממלאים תפקיד חשוב במיתון הפעילות העבריינית ובשמירה על חדילה. גם הנחה תאורטית זו נבחנה על ידי משתתפי המחקר תוך התבוננות בניסיון העבר שלהם ובמציאות חייהם.

כאמור בראשית תת-תמה זו, רק מיעוט משתתפים מן הקבוצה הראשונה והשנייה התייחס לנושא השמירה על החדילה. עם זאת הדעה שהשמיע מיעוט זה הייתה נחרצת יחסית. משתתפים אלה טענו כי באותה מידה שאין בכוחה של זוגיות לעודד חדילה מן הפשע הרי שאין בכוחה גם לעודד את שמירתה. בהקשר זה נאמרו הדברים הבאים:

אריאל: "אני נשוי 18 שנה לאישה נהדרת. כל פעם שאמרתי שאני מפסיק עם הפשע היא עודדה אותי וניסתה לעזור לי בכל מה שיכלה. לא נידנדה והאמינה בי. נתנה לי בית וילדים וחום ואהבה וכל מה שצריך. תכלס יש לי חממה בבית, ובכל זאת עובדה שאני שוב פעם כאן. מה זה אומר לך? רק דבר אחד. הפשע חזק מהכול. הוא קורץ לך, הוא קורא לך ואתה בא. ומעבר להכול, אם אני לא אחליט לבד גם להפסיק וגם לשמור, ימות העולם. זה לא יקרה."

מני: "היא תמיד כיוונה אותי למסגרת, לעשות משהו עם עצמי, למצוא עבודה. לא צריך להגיד שהיא לא הצליחה בזה. אפילו לא היתה קרובה."

עבור אריאל ומני, אם כך, לא עמדה הזוגיות במבחן המציאות ביחס לשמירה על החדילה. למרות שלכאורה מערכת היחסים עם בת זוגו העניקה לאריאל תנאים וגירויים מקסימליים לשימור החדילה, הוא בחר להתעלם מהם ולחזור לפשוע. בסופו של דבר אומר לנו אריאל כי הפשע חזק מהכל: "הוא קורץ לך, הוא קורא לך ואתה בא". הוא אומר גם כי הבחירה להתמיד בפשיעה ומתוך כך לוותר על חדילה, גם אם זו הושגה בעמל רב, תלויה בהחלטה אישית ובנכונות פנימית אמתית. במילים אחרות, שב אריאל ומסובב את הגלגל גם בסוגיית השמירה על החדילה אל החדל עצמו. האם מסכימים איתו המשתתפים מן הקבוצות האחרות?

עמי: "זוגיות הורסת ובונה באותה מידה. אני חושב שגם אם יש בזוגיות הרבה טוב היא יכולה לערער אותך ולגרום לך לעשות דברים רעים. זה הכול תלוי בכמה אתה חזק ובכמה אתה מחליט להתמיד. בסך הכל, צריך להיות מוכן לנפילות ולדעת שזוגיות בעניין הזה לא שחור ולבן. בסופו של דבר, גם אם יש לך אחלה של זוגיות ואתה לא באמת בעניין, אתה יכול ליפול חזק. אבל כשיש זוגיות ויש בית וילדים יש לך משהו שמעודד אותך ויכול גם לאושש אותך לשמור, עד שמתחילות להגיע הדרישות ואז אתה בקלות מתהפך."

גבי: "זוגיות יכולה גם וגם. היא יכולה לעזור להישאר נקי ומחונן לעולם הזה, אבל בדיוק באותה מידה היא יכולה לדרדר אותך מחדש. היא יכולה לתרום והיא יכולה לקלקל. יום אחד אתה מרגיש שזה מחזק אותך, יום אחד בא לך למות ולבעוט בכולם ובהכול. אם יש דירדור בגלל הדרישות של האישה, אז אתה נופל לפעמים יותר חזק ממקודם. אם הזוגיות שלך טובה והאישה לא דורשת הרבה, אז אתה בעצם מקבל סוג של תמיכה. הכל תלוי כמה קשיים ודרישות מהאשה יש לך בזוגיות."

למרות שלכאורה מסכים עמי עם אריאל ותולה גם הוא את ההחלטה ואת היכולת לשמר חדילה במשתקם עצמו, עדיין הוא מתייחס לזוגיות ולמשפחה כסביבה בעלת פוטנציאל, גם אם מוגבל, לעודד שמירה על חדילה. אם נדייק, עמי כמו גבי ובניגוד לאריאל, מאמין כי זוגיות עשויה לשמר או לסכן שמירה על חדילה כמעט באותה מידה. הוא טוען כי פְּחוּפָה של זוגיות טמונה קוטביות שיש בה כדי לחזק או להחליש, לסייע או לחבל, לטהר או להרעיל. כמו גבי גם הוא מסביר כי הפעלה של הקוטב החיובי או לחילופין של זה השלילי, קשורה בקשר ישיר לכמות ולאיכות הלחצים, הדרישות והתביעות שמפיקה מערכת היחסים. לסוגיה זו מתייחסים גם משתתפים אחרים:

קובי: "דווקא הזוגיות והילדים מסבכים לפעמים הכול. למשל, עבדתי בעבודה מסודרת כמו שהיא רצתה וכמו שאני רצייתי ובסוף החודש משכורת, והיא מגהצת את הויזה באיזה חמש אלף שקל. ופתאום היא רוצה דברים ולי אין איך לתת. היא חושבת גבוה על מה עוד להשיג, איך להיות עוד יותר כאילו נורמליים ואני חושב על לשרוד מיום ומרגיש שהלחץ עלי גובר. אז אני מפסיק לחשוב על הזוגיות ומתחיל לחשוב על איך להביא את הכסף ומתחיל לעשות קומבינות מעבר לעבודה והיא לא יודעת כלום וממשיכה בשלה. ואני פתאום בא עם חבילה והיא שואלת ואני דופק לה חרטות. היה לי פחד לאכזב אותה וגם ראיתי שהיא הקריבה את עצמה אלי ופחדתי לאבד אותה ורצייתי לעשות לה טוב, אז עשיתי את זה בדרכים לא חוקיות."

הדברים שאומר קובי מבטאים הלכה למעשה את מה שמתייחסים אליו גבי ועמי. קובי מנסה לפרנס את משפחתו בדרך המסורתית והמקובלת של שכר תמורת עבודה. זוהי דרך חדשה לגמרי עבורו, כזו שמסמלת הסתגלות לחיים החדשים, עמידה במחויבויות הנדרשות והתנהלות בהתאם לצו הנורמטיבי המקובל. לכאורה, מבחינת קובי מדובר כאן בהישג. אלא שהאופן שבו מתנהלים הדברים בפועל מביא לחוסר הלימה בין המצוי והרצוי, במקרה זה ברמה הכלכלית, יוצר מצב שבו טופחת המציאות על פניו ומעמיד אותו בפני

מצוקה ומשבר שהוא חסר כלים להתמודד אתם. למעשה מה שנראה היה לקובי לכאורה כהבטחה, כהליכה בדרך המלך, כהצלחה וכהתמדה בשינוי, מתהפך על פיו ונתפס על ידו עתה כגורם דחק, כאיום, כקושי שיש להתמודד עמו ולהביאו לכדי פתרון.

אם נבחן את הדברים לעומקם הרי שנראה שמדובר כאן בפערים בין בני הזוג ביחס לציפיות, להתנהלות, לתקוות החדשות שהם מייחלים שימלאו עבורם חייהם החדשים. למעשה מנהל כל אחד מבני הזוג תיקיית ציפיות משל עצמו, כזו שעומדת במנותק מזו של האחר, והיות ולתחושתו של קובי עליו מוטלת האחריות לספק ולמלא ציפיות אלה בניגוד ליכולותיו בפועל, הוא חווה תחושה של לחץ ואיום. סוגיה זו מובילה אותנו לחזור ולעיין בקשיי התקשורת המאפיינים את מערכות היחסים של המשתתפים במחקר, קשיים אליהם התייחסתי בהרחבה בראשית חיבור זה. העובדה שבני הזוג אינם מנהלים תקשורת פתוחה והדדית ביחס לציפיות ובעיקר ביחס ליכולות, או ליתר דיוק להיעדר היכולות בפועל לממש ציפיות מסוימות, מאיימת ומסכנת את השמירה על החדילה וגורמת בסופו של דבר, כפי שאכן התרחש, להפסקת החדילה במקום להפסקת הפשיעה.

נראה כי קובי מרגיש שעליו להיות חזק ולמלא את מה שלכאורה הוא מאמין שנדרש ממנו. הוא חושש לאכזב את בת זוגו, לתחושתו אינו יכול להרשות לעצמו לקבל ממנה תמיכה או לעמת אותה עם האמת, ולפיכך הוא אינו מבטא בפניה את חששותיו ואת רגשותיו האמתיים. במקום זאת הוא רואה בעמידה ביעדי הסביבה, בדרישות ובציפיות בת הזוג את העיקר. למרות שאלה אינם עומדים בקנה אחד עם יכולותיו בפועל, הוא עדיין נכון לעמוד בהם גם במחיר של הפסקת החדילה וחזרה לאחור אל עולם הפשע והסם. כמי שנמצא בתהליך של הסתגלות לשינוי ולמידה של דרכי התמדה בו, וכמי שסביר שברשותו מאגר מדולדל יחסית של כלים נורמטיביים לפתרון בעיות, פונה קובי לידוע ולמוכר, למה שלכאורה טבעי עבורו, למה שמאפשר לו להגיע למקסימום תוצאות במינימום מאמץ, למה שמוביל אותו להשיג את הרף הגבוה הניצב לפניו. מבחינתו אם כן, לא רק שהזוגיות לא סייעה לשימור החדילה, אלא שהיא אף עודדה באופן פעיל את הפסקתה.

בהקשר זה יש לציין כי בעוד רבים מן המשתתפים ראו במצוקה כלכלית גורם שבכוחו לחבל בשמירה על חדילה, כמו קובי, הצביעו רבים אחרים על קשיים נוספים שנובעים מן החיים בזוגיות, ביניהם: הורות ("ריבים על הילדים והלחץ שיש סביבם גורמים לי לברוח לעצמי ואלוהים יודע עוד לאן", בנל); מתחים בין בני הזוג ("הרבה פעמים גם חזרתי להשתמש בגלל מריבות עם האישה, כאילו שאני מעניש אותה בזה שאני משתמש", זאב); מצוקת דיור ("גרנו עם ההורים שלה כי לא היה כסף. השתגעתי שם. אמרתי או עוברים או אני הולך. ברור שהלכתי והשתמשתי", אמיר). קשיים אלה הוצגו על ידי המשתתפים כגורמים המעוררים לחץ ואיום ברמות שונות וכגורמי סיכון ממשיים לחדילה ולגמילה ("קשה לו להפסיק לקחת סמים. כל פעם שיש לחץ או קושי קשה לו והוא בורח לסם", כוכל). כפי שנראה להלן, להתייחסות המשתתפים לקשיים וללחצים אלה כאל חסמים ולא כאל אתגרים אפשריים השפעה אפשרית על האופן שבו הם מעריכים את איכות מערכת היחסים שלהם כמו גם על תהליך החדילה שבו הם מצויים.

ראובן: "מהרגע שיצאתי מהעולם הזה של הפשע וכאילו חזרתי הביתה והבנתי שיחסית טוב לי שם, אז כל הכוח שלי מופנה עכשיו למשפחה. האמת שאני לא מבין איך לא עשיתי את זה קודם. ברור שהכול תלוי במערכת היחסים ובכמה ויתורים אתה עושה, אבל אם אתה מבין שנישואין זה מראש ויתור, זה קצת יותר קל. אם הדרישות ממך סבירות, אז זה אומר שהזוגיות שלך בסדר וזה גם עוזר לך לשמור על עצמך. זה לא אומר שזה לא יכול להשתנות ולהתהפך, יותר דרישות ישפיעו גם על הטוב בזוגיות וגם על השיקום, כאילו שתמיד יהיה לך טוב ובטוח איפה שיהיו פחות דרישות, כי אז אתה פחות בלחץ. אישה שלא מפסיקה לנדוד, עדיף שתברר כי זה הכי מפיל בעולם, אבל אם בערך טוב לך, אז ככל שעובר יותר זמן שאתה מחוץ לעולם הזה של הפשע, אז אתה יותר בטוח".

על פניו נראה כי ראובן מציע התבוננות בוגרת על חלקו במערכת היחסים הזוגית, מתייחס בראייה מפוכחת לויתורים אישיים ומבין את ההשפעה האפשרית של ממד הזמן על שימור החדילה. התבוננות זו היא שמאפשרת לו לכאורה להעריך את מערכת היחסים שלו כטובה "יחסית" או "בערך טובה", כלא מלחיצה וכבעלת השפעה חיובית על שימור החדילה. עם זאת אין להתעלם מכך שכמות הדרישות שמציבה מערכת היחסים היא המדד העיקרי, אם לא היחיד, שבו הוא משתמש כדי להעריך את טיב מערכת היחסים. היות והשימוש במדדים אלה בלט אצל משתתפים רבים, ניתן אולי להסיק בזהירות כי ככל שמערכת יחסים תמעיט בדרישות, היא תיחשב בעיני המשתתפים לטובה יותר. ככל שהיא תיחשב לטובה יותר, היא תייצר עבור החדלים פחות לחץ ואיום. וככל שהיא תייצר עבורם פחות לחץ ואיום, כך יגדל כוחה כמשמרת חדילה. למרות מסקנה זו, העשויה לתמוך בתרומה אפשרית של מערכת יחסים באיכות טובה לשמירה על חדילה, אין להתעלם מן העובדה שלחצים, דרישות, עמידה ביעדים וויתורים אישיים הם חלק בלתי נפרד מכל מערכת יחסים, טובה וגרועה כאחד. כמו כן, לא ניתן להתעלם מכך שחלק מן המשתתפים הצליח למרות לחצים, קשיים ודרישות בזוגיות להתמיד הן בחיים הזוגיים והן בתהליך החדילה. מכאן שלא כל מערכת יחסים שבה רמה גבוהה של לחצים ודרישות, נתפסת על ידי המשתתפים כבעלת איכות נמוכה ומכאן גם כמסכנת חדילה. מעבר להבדלים אישיים בין המשתתפים, מה אם כך עשוי להוביל לשונות זו? תשובה אפשרית לשאלה זו מזמינה מבט חוזר אל סוגיית הריכוז העצמי של המשתתפים, אליה מרמזים דבריו של גדעון:

גדעון: "ממקום שהיא קיבלה אותי ונתנה לי צ'אנס, אז אני צריך כאילו כל הזמן לוותר וזה לא מתאים לי להרבה זמן, כי אני בתכלס מתעייף מזה מאוד מהר ושואל את עצמי אז איפה אני כאן? ואז האני שלי מרגיש חנוק ומנוצל ודוחף את כולם החוצה וזה קל ליפול שוב. אתה נכנס ללחץ ולמצוקה ואז אתה מאשים את האישה ואומר שמערכת יחסים זה דבר דפוק. אבל עם הזמן, ככל שאתה מתמיד בשיקום שלך, אתה לומד שיש מקום גם להקשיב לה, ואולי לא תמיד להתייחס למה שצריך לעשות כאלו ויתור על עצמך, אלא דווקא כתרומה למשפחה שלך ובעצם לעצמך".

דבריו של גדעון מבטאים את השינויים בריכוז העצמי שחווים חדלים במהלך תהליך החדילה שלהם. דבריו אף מלמדים על האופן שבו משפיעים שינויים אלה הן על תפיסה ועל קבלה של דרישות שמקורן בזוגיות והן על

הערכת איכות מערכת היחסים. בהתאם לדבריו של גדעון כמו גם לדברים שאמר ראובן לפניו, ניתן להניח כי משתתפים שעדיין מצויים בשלב יחסית גבוה של ריכוז עצמי ייטו לראות בכל דרישה שתציב להם מערכת היחסים גורם דחק מאיים, ומתוך כך סביר שיגדירו את מערכת היחסים שלהם כדורשנית, כמלחיצה, כמאיימת ובכלל כבעלת איכות נמוכה ועל כן גם כבעלת פוטנציאל לסיכון אפשרי של החדילה. לעומת זאת, משתתפים המצויים בשלבים מתקדמים יותר של דילול הריכוז העצמי שלהם ושל הרחבת יכולת קבלת האחר, סביר שייטו להחזיק בגישה מקבלת יותר, יחוו איום מופחת מן הדרישות שתציב מערכת היחסים, ומתוך כך יעריכו את איכות הזוגיות שלהם כגבוהה יותר וכבעלת תרומה לשימור החדילה.

סוגיה מעניינת נוספת שעולה על ידי המשתתפים ושיש בה כדי לערער ולרפות את ידיהם במאמצי השמירה על החדילה תוצג להלן ובעקבות הדברים הבאים :

ג'ינו: "נדמה היה לי שהיא בחרה במכוון פושע. היא לא ידעה פרטים, לא שיתפתי אותה אף פעם, אבל בגדול היא הבינה ממה אני חי ותמיד חייתי ככה. אז היא לא ביקשה ממני להתנתק, גם לא אחרי המאסר הראשון. להסתובב אתי בעיר ולראות את הכבוד שאני מקבל מעבריינים היה בשבילה חוויה. היא אהבה שיש הרבה כסף ושאיני מפנק אותה, שהיא נוסעת במכונית פתוחה וכולם מסתכלים עליה, שהיא החברה והאישה שלי. היום אני מרגיש שזה חסר לה ושהיא מעודדת אותי אפילו בלי מילים לחזור. כאילו היא בעצמה מחפשת את הסכנה והריגוש שיש בעניין. אני בטוח שהיא לא היתה רוצה שאני באמת יחזור, אבל גם בטוח שהיא מתגעגעת לעולם הזה של פעם. והאמת? זה עושה לי לפעמים לחשוב."

שלי: "אני התחנתתי אתו כי הוא היה גבר גבר. אהבתי את הסכנה ואת העולם האפל והמרגש הזה. ברור שעכשיו אני אומרת יותר טוב שלא יפגע, שלא ישתמש, אבל האמת היא שלפעמים קשה לי להבין איפה אנחנו עכשיו ויש לי איזה סוג של בלבול כי כאילו כל מה שהכרתי וכל מה שחייתי לפיו השתנה. אתה כאילו תקוע בין שני עולמות, והאמת היא שההרגלים שהיו לי והריגוש שהיה לי, שפעם חשבתי שהוא הדבר הכי רע אבל עם הזמן נהייתי ממש רגילה אליו, חסר לי קצת. לפעמים בלי לשים לב אני אומרת משהו והוא אומר לי: 'אז מה את אומרת לי שאת רוצה שאני אחזור?'. הוא כאילו מרגיש את הבלבול שלי ואני מפחדת שמהמקום שהוא רוצה להיות בסדר ולרצות אותי, זה יכול להחליש אותו."

דבריהם של ג'ינו ושל שלי מעלים כאן פרדוקס. לאורך כל השיחות הוצגה דעתן של הנשים ביחס למעורבות בני זוגן בעולם הפשע בכלל ולחזרה אליו בפרט באופן נחרץ למדי. גם המשימה שלקחו על עצמן, להעביר את בן הזוג מצד אחד של המתרס למשנהו ואף לשמר אותו שם, הוצגה באמצעות שדר חד משמעי וברור המשתמע לפן אחד בלבד. לכאורה אם כן, היה נראה כי מדובר במסר נשי נחרץ שאין בו מקום לבקיעים או לסימני שאלה, אלא שדברי השניים לא רק שסודקים את מה שנראה היה לכאורה כמוחלט וכמובן מאליו, הם אף חושפים אפשרות של שיח בכפל לשון, של דיבור שיש בו פער בין גלוי ומרומז שאין להקל בו את הדעת.

מן הדברים עולה כי בחלק מן המקרים חוות בנות הזוג תחושה של קרע בין רצונן לנהל חיים מסודרים ומקובלים ובין המשיכה המובנית והטבעית לכאורה שהן חשות לעולם הפשע, אותו עולם של סכנה, אפלולית,

סימני שאלה, מתיחות ויצרים שלכאורה משך אותן מלכתחילה לבחור בן זוגן. למרות שדומה שהן מתגעגעות לעולם זה, אין להניח כי הצורך שלהן ורצונן בחיי שגרה הינן מצגת שווא. כלל המשתתפים משני המגדרים באמת ובתמים מעוניין בחיים אלה ושואף אליהם. אלא שבחלק מן המקרים נשים, כמו גברים, אינן יכולות להיגמל ממה שטומן בחובו העולם הישן, והצורך בעניין, בסכנה ובריגוש ממשיך ככל הנראה לפעום בהן. כל עוד שומרות הנשים על צורך זה סמוי, כל עוד הן פועלות לטובת נרמול החיים והבראת הזוגיות והתא המשפחתי, לא מתעוררת כאן בעיה. אלא שהמשיכה שהן חוות לעולם זה מורגשת לעתים על ידי בני הזוג ומעוררת שלא במתכוון את זיקתם המתמדת לצד האפל של החיים, ומתוך כך מעמידה בסכנה את השמירה על החדילה שהגברים מצויים בה. מדוע יסכנו נשים אלה את מה שהושג בעמל כה רב?

כאמור בפרקים קודמים, לפשיעה ולשימוש בסמים של בן הזוג תפקיד חשוב בהתנהלות הזוגית המשתקף בהתנהגות בת הזוג, בדפוסים ובנורמות שמאמצים בני הזוג ובאופן שבו מתארגנים החיים הזוגיים והתא המשפחתי. האמצעים והדרכים שבעזרתם שורדת המשפחה במהלך השנים, משמשים למעשה כבסיס למערכת היחסים. במקרה של זוגיות שבה אחד מבני הזוג מכור לסמים, הופכת ההתמכרות למרכיב אינטגרלי בתפקוד הזוגי וכל פרט מגשים תפקידים ברורים. כל עוד בן הזוג משמר את התנהגותו הפושעת ואת התמכרותו לסמים נשמרים האיזון והארגון והדינמיקה הנדונה מתעצבת ומעמיקה (מיכאל, 2007). אך מה קורה במקרה של שינוי? במקרה שבו בן הזוג המכור והפושע מתנקה וחדל? כיצד מגיב התא הזוגי ובעיקר כיצד מגיבה בת הזוג למצב החדש?

הספרות העוסקת בחקר השפעותיהם של מצבי דחק על המשפחה (למשל: כהן, סלוניס ופינצי, 2001; לביא, 1998; Burr & Klien, 1994; Hawley & DeHaan, 1996; Lavee & Ben-David, 1993) נוטה להניח שכל שינוי נושא עמו פוטנציאל של הפרעה לתפקוד המשפחתי. למעשה אירוע נתפס כאירוע לחץ כאשר הוא מאיים על הסטטוס-קוו בתפקוד המשפחה (לביא, 1998). לענייננו, חדילה וגמילה מחייבות שינוי בשגרת היומיום הזוגית והמשפחתית, מגדירות מחדש את תפקידיו של כל פרט במערכת היחסים, ולפיכך מאיימות על הסטטוס-קוו בתפקוד הזוגי. ייתכן כי דווקא השינוי לטובה שלו ייחלו המשתתפות להלכה, נתפס על ידי חלק מהן כאיום למעשה, ומעמיד אותן בפני תחושת סכנה ובפני התמודדות שהן אינן מורגלות בה ושקשה להן. ייתכן גם כי הוויתור ההכרחי על התפקידים המוכרים להן, תפקידים אותם מילאו בחלק מן המקרים משך שנים ארוכות, והכניסה לתפקיד חדש שהן טרם התרגלו אליו הם בבחינת איום עבורן. ואולי, כמו במקרים של משפחות מכורים (מיכאל 2007), מחפשות בנות הזוג דרכים להתייבש ולהשתפר, אך עדיין הן שוקלות את יתרונות וחסרונות ההחלמה מול אלה של החזרה, ולפיכך נוטות 'לסמן' לבן זוגן, גם אם באופן לא רציונלי או לא מודע שהן מעודדות חדילה מן החדילה.

בנקודה זו ראוי לציין ולומר כי הסוגיה שלעיל הוצגה רק על ידי מיעוט מן המשתתפים. למרות זאת, נראה היה לי נכון שלא להתעלם ממנה, וכחלק מהעיסוק בה אף לשאול: אם סביר שהקשיים שתוארו נחוו על ידי משתתפות רבות ואולי אף על ידי כולן, מדוע בחרו רק מעטות מהן ומעטים מבני הזוג להביעה בקול רם? לשאלה זו שתי תשובות אפשריות בעיניי. התשובה הראשונה מתבוננת בהבדלים אישיים בין הנשים לבין עצמן, ביחס ליכולת ההתמודדות והעמידות שלהן, לכושר ההסתגלות למצבים חדשים, ליכולת להגיע לאיזון מחדש, לשרוד, להתעלות מעל מצב הנחיתות, ואף להשתפר (כהן, סלוניס ופינצי, 2001). התשובה השנייה נובעת מתוך ההנחה שיתכן ונשים אכן חשות כך, אך הן חוששות להביע מחשבה זו באופן ישיר ולהתעמת עם האמת

שמאחורי הסוגיה. במקום זאת הן מעדיפות לומר בקול רם וברור את מה שנראה נכון שיאמר על ידי נשים במצבן, את מה שיש בו כדי לשמר את הזוגיות ואת החדילה. למשל:

סיגלית: "אני לא מתגעגעת לשום דבר מהחיים האלה. לא לבוכמות של כסף שהוא היה בא וזורק על השולחן, לא לתקופות של העוני שלא היה מה לאכול, לא לזה שהיה נעלם מהבית, לכלום. בגלל זה אני אעשה את כל מה שאני יכולה כדי לשמור עליו, כדי שיצליח להישאר במקום שבו הוא נמצא עכשיו ואני בטוחה גם שאני אצליח בזה."

כאמור, לצדו של הקוטב השלילי, שיש בכוחו לחבל בחדילה, מצוי בזוגיות גם אם בהיחבא קוטב חיובי. אם נחזור לעיין בדברי המשתתפים נראה כי חלקם מתייחסים באופן ישיר לאפשרות שזוגיות ומשפחה עשויות להיות סביבה בעלת פוטנציאל המעודדת שמירה על חדילה. למשל:

יוני: "היא מחזיקה לי את הראש מעל המים. זה שאני עובד אצל אבא שלה, זה מגדיל את התחושה של האכפתיות שלהם ממני ושל המשפחתיות. אני מדבר איתה כל חמש דקות, אני חושב עליה כל הזמן, אני מאמין בביחד שלנו ואני בטוח שאם הייתי לבד הייתי עף עכשיו על תכניות של פשע. במקום זה אני חושב על תכניות להתקדם בחיים. אני חושב שבינתיים הסיבה שלא נפלתי היא לגמרי היא."

עולה כי יוני חווה רמה גבוהה של תחושת לכידות זוגית ומשפחתית. הוא מתייחס כאן בפירוש לתרומות שהוא מפיק מן הקשר הזוגי שלו, הן בהיבט הכללי של חייו והן בהיבט הנדון של שמירה על חדילה. החיבור החזק שיש לדבריו בינו ובין בת זוגו וכן בינו ובין משפחתה של בת הזוג מעניק לו תחושה שהוא נתמך ונאהב, ובעיקר מחזק אותו ומשמר אותו מחוץ לעולם הפשע. דבריו של יוני מעניינים במיוחד משום שהם עולים בקנה אחד עם ממצאי מחקרים המתייחסים לכוחה של משפחת בן/בת זוג כמפחיתה מועדות לחזרה לשימוש בסמים של בן/בת הזוג המשתמש (Lavee & Altus, 2001; Prest & Strom, 1988; Whitfield, 1989; Woodside, 1983). על פי מחקרים אלה, כאשר משפחת בן הזוג של המשתמש מבטאת כלפי המשתמש עצמו טווח רחב של רגשות מקבלים, מכבדת את דעתו ומפגינה כלפיו יחס ואווירה חיוביים, היא הופכת הלכה למעשה לשחקן פעיל תומך ומחזק בתהליך הגמילה שלו ומפחיתה את סיכויו לנסיגות התנהגותיות ולנפילה חוזרת לשימוש. אמנם בעברו של יוני אין שימוש בסמים, אך לאור דבריו ניתן אולי לראות ביחסה של משפחת אשתו אליו גורם שיש ביכולתו לשמר גם חדילה מן הפשע ולא רק גמילה מן הסם. ראוי כמובן לבחון הנחה זו במחקר המשך. כמו כן, אין להתעלם מן העובדה שיוני הוא 'חייל בודד במערכה' שהביא לדיון את יחס משפחת בת הזוג כלפיו וכן מן העובדה ששתי שנות החדילה שלו הן פרק זמן יחסית קצר. יש לפיכך להעמיד את דבריו ואת גורמי ההגנה שהוא לכאורה מייחס למשפחה במבחן הזמן, כמו גם לבחון את דבריהם של משתתפים אחרים ששנות החדילה שלהם ארוכות יותר. למשל:

דורון: "אי אפשר להתעלם מהעובדה שכשיש לך אישה ובית ויש לך בעצם לאן לחזור זה עושה איזה סוג של שקט. אתה אמנם צריך לבנות את עצמך מחדש, ואתה אמנם עסוק בעצמך ולא מתעניין באף אחד, אבל באיזה שהוא מקום הידיעה שיש מי שדואג לך עושה לך איזה שהוא סדר בראש. אני לא אגיד לך בשום אופן שהמשפחה יותר חזקה מהסם, בפירוש הסם לוקח, אבל בכל זאת זה כאילו חלק בחיים שעשית עליו וי, ואז כשאתה בסדר עם עצמך ועם הניקיון, אתה נופל כמו על צמר גפן שנותן לך אוויר לנשימה ומאפשר לך להמשיך קדימה."

דורון אמנם אינו קושר קשר ישיר בין אישה, בית ושמירה על חדילה, אך הוא בהחלט רואה בהם מסגרת תומכת שיש בכוחה להקל על השינוי ולסייע בהתמודדות עמו. למעשה, הוא כמו יוני, נהנה מהדאגה שמפגינה כלפיו בת זוגו, מכך שיש לו לאן לחזור ומן התחושה שהצליח להשליט סדר בחייו. עם זאת, אין להתעלם מן העובדה שבמאזן שהוא עורך בין הזוגיות ובין הסם, הוא נוטה בבירור לטובת הסם. כלומר סביר שערך של ההשפעות החיוביות שיש לכאורה לזוגיות על חייו של דורון יופחת ואולי אף ייעלם לחלוטין, אם אלה ייאלצו לעמוד במבחן של תחרות עם הסם. מכאן שלמרות שדורון נהנה מתמיכה של זוגיות מעודדת ובעלת איכות טובה יחסית, הוא אינו מעריך אותה כגורם המחסן מן הסם.

אפנה עתה לבחון את השאלה העיקרית של תת-תמה זו לאור תפיסותיהם ודעותיהם של משתתפים מן הקבוצה הרביעית ולאור תפיסות הנשים. הדיון בדעותיהם יובא כאן בקיצור נמרץ.

אבישי: "כשהיכרתי את הבת זוג שלי, הייתי כבר עשר שנים לתוך הגמילה. הרגשתי שאני בשלב שבו אני יכול להתחייב למערכת יחסים. אני בהחלט חושב שזה שיש מערכת יחסים טובה זה עוזר לי לשמור כי זה עוד שלב בלהשיג נורמליות. גם אם יש בעיות וקשיים בזוגיות, ואני לא מאמין שיש זוגיות חלקה לגמרי, גם אם יש דרישות ממנה שאני לא תמיד אוהב ורוצה, אני למדתי לתמוך. אני לא לוקח את זה למקום שזה יכול לפגוע בי. האחריות בלשמור על עצמי ועל הגמילה היא לגמרי שלי. אם אני בלחץ אני מיד יורד לקבוצה."

אבישי, כמו גם משתתפים נוספים מן הקבוצה הרביעית, רואה בזוגיות נדבך נוסף בתהליך הנרמול שהוא עורך לחייו. במובן זה הוא מעניק חשיבות רבה לחיבור זוגי ולמעורבות במערכת יחסים זוגית. בחירתו בזוגיות ובבת הזוג נערכה מתוך בגרות, בשיקול דעת ובכוונה ולאחר תקופה לא קצרה של חדילה. מתוך כך הוא מרגיש אחריות אישית ומלאה לשמירה על החדילה, ועל כן הוא מוצא לעצמו דרכים להתמודד עם מצוקות ועם דרישות העולות מתוך מערכת היחסים. סביר אם כן, לאור דברים קודמים שנכתבו, שאבישי הצליח לעשות כברת דרך ארוכה יחסית בתהליך השינוי ולחוות שינוי במידת הריכוז העצמי שלו. כפי הנראה שינוי זה הוא שמאפשר לו להתחשב בבת הזוג שבחר ולראות בדרישות ובמטלות הזוגיות חלק טבעי ממנה ומן הנורמליות שחיפש בחייו. לפיכך מסוגל אבישי, בדומה למשתתפים נוספים מן הקבוצה הרביעית, לייחס חשיבות למערכת היחסים הזוגית כאמצעי משמר חדילה ולראות בה מסגרת תומכת, אמצעי משענת, כלי עזר נוסף לשמירה על השינוי שהשיג בחייו.

טלי: "יש לו עדיין דפוסים של מכור כמו להשיג הכל ועכשיו ומיד, פיזיות ולחץ. ואני מנסה להרגיע אותו בזה שאני מספקת לו בית וזוגיות תומכת ואומרת לו תיהנה ממה שיש היום. אני מאמינה שכלל שיעבור זמן הוא ירגע עוד, כי כשרגוע לך בסביבה המידית שלך, זה משפיע עליך אם תרצה ואם לא."

לימור: "האופציה ליפול קיימת גם אחרי המון שנים וצריך לעבוד בזה ביומיום כדי למנוע את זה. האחריות כאן היא של כל הצדדים. ההחלמה שלו היא במקום הראשון בשביל שנינו, ובגלל זה אני אעשה הכול כדי לתת לו את התמיכה המתאימה."

טלי ולימור, כמו נשים רבות מכל הקבוצות, העריכו שזוגיות תורמת לשמירת החדילה ואף משבחת אותה. בעיניהן, בדומה לתפיסה שמציג אבישי, מחויבות למערכת היחסים הכוללת אכפתיות לאחרים ומילוי דרישות ומטלות, היא חלק טבעי מן החיים האנושיים ולפיכך מהווה שלב נוסף בתהליך החדילה של המשתתפים. כמו כן, תומכות הנשים בהנחה כי לאיכות טובה של מערכת היחסים השפעה אפשרית על שמירה על החדילה ולפיכך הן לדעתן מתחזקות את מערכת היחסים שהן מנהלות באיכות גבוהה עד גבוהה מאוד. בהקשר זה יש לציין כי נשים מן הקבוצה השלישית שחוו יחד עם בני זוגן נפילות ונסיונות במהלך השנים, טוענות כי הזרז לנסיונות אלה אינו נעוץ בהתנהגותן או באיכות נמוכה של מערכת היחסים והן מאמינות כי מקורו בלחצים ובפיתויים חיצוניים שכן הזוג לא יכול לעמוד בהם. על השאלה מדוע לא הצליח בן הזוג להתמודד עם לחצים אלה למרות היותו עטוף במערכת יחסים אוהבת ותומכת, לא הצליחו הנשים להשיב ונטו לבטל אותה כלאחר יד.

הניסיון להתמודד עם השאלה האם בעצם ההשתייכות למערכת יחסים יש כדי לשמר חדילה מן הפשע, הוביל למספר תובנות. משתתפים מן הקבוצה הראשונה שהתייחסו לסוגיה מעריכים כי כפי שאין בכוחה של זוגיות לעודד חדילה, כך אין בכוחה לשמרה. לדעת משתתפים מן הקבוצה השלישית מציעה הזוגיות דו-ערכיות בהקשר לשמירה על החדילה והיא עשויה להגן על חדילה או לחבל בה כמעט באותה מידה. לטענת משתתפים אלה, נעוץ ההבדל בין שני הקטבים באיכות ובכמות הלחצים, הדרישות והתביעות שמציבה מערכת היחסים. אלה מלמדים בעיני המשתתפים גם על איכותה ועל טבעה של הזוגיות. במקרים מסוימים, מתגעגעות הנשים לסכנה ולריגוש שבחיי הפשע ולכאורה מבקשות לשוב אליהם. לגעועים אלה פוטנציאל פגיעה בתהליך החדילה. משתתפים מן הקבוצה הרביעית ונשים מכל הקבוצות מאמינים כי בהיות מערכת היחסים נדבך בתהליך הנרמול שעוברים חדלים, הרי שיש בכוחה לשמר חדילה. בהקשר זה מדגישות הנשים כי למחויבות למערכת יחסים, לאכפתיות לאחרים ולתמיכה בהם השפעה ישירה על הנכונות לשמר חדילה. הן מאמינות כי הן מספקות את כל אלה ויותר לבני זוגן ובכך מהוות רשת ביטחון פעילה עבור בן הזוג בשמירה על החדילה.

סיכום הממצאים העיקריים

הממצאים עקבו אחר שלוש תמות עיקריות שעלו מדברי המשתתפים: התמה הראשונה עסקה בחוויית הזוגיות, התמה השנייה עסקה בשינויים בחוויית העצמי והתמה השלישית התמקדה בתפיסת הזוגיות כמעודדת חדילה מן הפשע ומשמרת אותה. להלן מוצגים הממצאים העיקריים והבולטים שעלו במהלך עבודה זו. ממצאים אלה מוצגים באופן תמציתי בלבד.

ביחס להיבטים שונים של חוויית הזוגיות והתפיסה שלה וכן ביחס למשתנים שונים המאפיינים את זוגיות המשתתפים נמצא כי בעוד נשים מצהירות כי הן מרגישות וחושבות "אהבה", לדברי הגברים הם עצמם חושבים "אהבה", אך מרגישים "הערכה". כלל משתתפי המחקר (גברים ונשים) שמו דגש מיוחד במה שנחשב בעיניהם לביטוי הפיזי והמוחשי של אהבה, דהיינו נתינה. גברים ונשים מן הקבוצה הרביעית הציגו פחות או יותר הדדיות הן בתפיסת הנתינה והן בביטויים המעשים שהעניקו לה. נשים וגברים משלוש הקבוצות הראשונות של המחקר הציגו שונות ביחס לסוגיה זו. נמצא כי הגברים בקבוצות אלה מונעים מתוך גישה תועלתית, עסוקים באהבת עצמם ורואים בנתינה מצד האישה דבר מובן מאליו. לעומתם, מונעות הנשים מתוך אהבה ואמפתיה, מקריבות עצמן לטובת מערכת היחסים ולטובת בני זוגם ורואות בהקרבה זו ביטוי למחויבות הדדית ולזוגיות יציבה ובטוחה. באופן כללי ניתן לומר כי משתתפי המחקר העריכו כי מחויבות ונאמנות בין בני זוג מקנות תחושה של ייחודיות לבן/בת הזוג כמי שנבחר להיות ה"אחד והיחיד" ומבנות תחושה של יציבות ושל ביטחון בזוגיות. עם זאת, בעוד רבים מן הגברים משלוש הקבוצות הראשונות חשים בטוחים ביחס למחויבות ולנאמנות בנות זוגם, מתמודדות רבות מן הנשים בקבוצות אלה עם בגידות ועם תחושה כללית של חוסר מחויבות מצד בן הזוג, אך הן סלחניות כלפי חוסר הנאמנות ורואות בכך מאפיין של התנהלות גברית. נשים מן הקבוצה הרביעית הציגו גישה הפוכה וראו בנאמנות ובמחויבות תנאי הכרחי לעצם קיום מערכת היחסים כמו גם להתמדה בה. גברים מקבוצה זו הציגו בחלקם הבנה לערך המחויבות והנאמנות וניסו לכוון את דחפיהם באמצעות שליטה מחשבתית והתנהגותית. עוד עלה כי רוב הזוגות נקלעים לקשיים, סובלים מבעיות בתקשורת ביניהם ומעניקים ברובם חשיבות רבה להורות.

סיפורי העצמי של המשתתפים כללו הבחנה ברורה בין עצמי עבר ועצמי הווה. אף כי עצמי ההווה מאוים באופן תדיר על ידי עצמי העבר וחרד מפני התפוררות ומפני שבירה, העידו הממצאים על כך שבפועל מתקיים בין שני הייצוגים ערבוב פנימי היוצר חוויה של רצף, המשכיות ותנועה. נמצא כי בהתאמה לתפיסות הבחנות התנהגות אנושית כנגזרת של תפיסת זמן, מקיים ייצוג עצמי העבר דיאלוג עם ההווה ועם העבר בלבד, זאת לעומת עצמי ההווה המקיים מערכת יחסים עם שלושת ממדי הזמן. עולה מן הממצאים כי לשינוי זה קשר ישיר לחדילה מן הפשע ולגמילה מן הסם, המאפשרות צמיחה של עצמי חזק שיש בכוחו לפתח תודעת זמן עתיד.

בקרב המשתתפים נחשפו שלוש רמות של ריכוז עצמי. נמצא כי בכל אחת מן הרמות מתקיימים דו שיח ויחס ישר בין כמות הריכוז העצמי ואיכותו ובין מידת הקבלה של בת הזוג, וכי הרמות המובחנות איכותית וכמותית מופיעות בסדר מסוים ותלויות בהתקדמות המשתתף בתהליך השינוי. מן הממצאים עולה כי ברמה הראשונה, שהיא רמה של ריכוז עצמי מוחלט – 'בליעת בת הזוג', מציגים המשתתפים טווח רחב ביותר של ריכוז עצמי לעומת טווח מצומצם ביותר של היכולת לתפוס את בת הזוג כאישיות עצמאית שיש לה קיום משלה. נמצא כי ברמה זו 'בולעים' המשתתפים את האישה, שוללים את ערכה ואת קיומה העצמאיים ורואים

בה כלי שרת. חלק מן המשתתפים מן הקבוצה הראשונה ומשתתפים מן הקבוצה השנייה התאימו לרמה זו. הרמה השנייה, היא הרמה של ריכוז עצמי חלקי - נפרדות חלקית, אופיינה בצמצום הדרגתי של הריכוז העצמי ובהרחבה הדרגתית של היכולת להבחין ולהכיר באחרות בת הזוג. נמצא כי המעבר לרמה זו מחייב הפסקה של שימוש בסמים, הודאה במחלת ההתמכרות ובעוצמתה והכרה בבעיית האנוכיות ובצורך בשליטה בבת הזוג. משתתפים מן הקבוצה השלישית התאימו לרמה זו, לפי שלבי ההחלמה בהם הם מצויים ולפי משך זמן החדילה מן השימוש בסם. הרמה השלישית, היא הרמה של ריכוז עצמי מושתק - נפרדות, אופיינה בהבנה מוחלטת שבת הזוג נפרדת. נמצא כי רמה שלישית תקינה כוללת טווח הולך ומתרחב של קבלת בת הזוג אל מול טווח הולך ומצטמצם של ריכוז עצמי וכי שינויים אלה עשויים להוביל לניסוח מחודש של מודל היחסים הזוגיים של המשתתפים.

עוד נמצא כי לשינוי המתואר בטווחי הריכוז העצמי של המשתתפים השפעה מהותית על חוויית העצמי שלהם ומכאן גם על מערכת היחסים הזוגית שהם מנהלים. בין השאר באו שינויים אלה לידי ביטוי בעלייה בתחושת האחריות כלפי בת הזוג יחד עם רצון ועם צורך למעורבות פעילה בחיים המשותפים: נוצר עניין הולך וגדל במתרחש סביב וחל שינוי בביצוע פעולות, תפקידים ויוזמות במרחב הזוגי והמשפחתי. עם זאת עלה כי עבור חלק מן המשתתפים מן הקבוצה השלישית חוויית השינוי יצרה דווקא מצב של התרחקות בין הצדדים שנבעה בעיקר מן הפער בין תפיסות הגברים והנשים ביחס ללמידה ולהתפתחות אישיים.

ביחס לשאלת המחקר שעסקה במידת ההשפעה שיש לזוגיות על הנעה ועל עידוד של תהליך החדילה מן הפשע נמצא כי כלל הגברים במחקר אינם מאמינים ביכולת הזוגיות לעודד חדילה מן הפשע. לעומתם החזיקו הנשים באמונה שלמה ומוחלטת בכוחה של זוגיות לעשות זאת. נמצא כי גברים מן הקבוצה הראשונה והשלישית נוטים לתפוס את נשותיהם כדמויות מפקחות וכי בתגובה לכך נוטים הגברים להגיב בתגובות מרדניות שעשויות לסכן את תהליך החדילה. לעומתם, הנשים מקבוצות אלה מאמינות כי בכוחן לחנך מחדש את בן הזוג ולפיכך הן נוטות לעתים לתפוס את בני הזוג כילדיהן במקום כבני זוגן. ביחס לכך גם נמצא כי גברים ונשים מן הקבוצה הרביעית מתנגדים לרעיון הפיקוח.

מן הממצאים עולה כי משתתפים מן הקבוצה הראשונה העריכו שכפי שאין בכוחה של זוגיות לעודד חדילה, כך אין בכוחה לשמרה. משתתפים מן הקבוצה השלישית טענו כי זוגיות עשויה להגן על חדילה או לחבל בה כמעט באותה מידה. נמצא כי ההבדל בין שני הקטבים נעוץ בכמות הלחצים, הדרישות והתביעות שמציבה מערכת היחסים ובאיכות שלהם. משתתפים מן הקבוצה הרביעית ונשים מכל הקבוצות מאמינים כי בהיות מערכת היחסים נדבך בתהליך הנרמול שעוברים חדלים, הרי שיש בכוחה לשמר חדילה. עוד עלה כי במקרים מסוימים מתגעגעות הנשים לסכנה ולריגוש שבחיי הפשע, לכאורה מבקשות לשוב אליהם וכי לגעגועים אלה פוטנציאל פגיעה בתהליך החדילה.

מטרת המחקר הנוכחי הייתה לבחון השפעה אפשרית של זוגיות על חדילה מן הפשע ועל גמילה משימוש בסמים בקרב זוגות בהם בן הזוג מצוי בחדילה (כפויה עקב מאסר או מתוך בחירה וכוונה). ממצאי המחקר מעלים עדויות בדבר האופן שבו תופסים המשתתפים והמשתתפות מאפיינים וצרכים של זוגיות ובדבר האופן שבו באים צרכים אלה לידי ביטוי בחוויה הזוגית. כמו כן, מספקים ממצאי המחקר הבנה באשר לשינויים שחוו המשתתפים בתחושת העצמי שלהם בעקבות החדילה מן הפשע וההחלמה מן השימוש בסם. יתרה מכך, מאפשרים הממצאים התבוננות מעמיקה באופן שבו חווים המשתתפים והמשתתפות את תפקידה של המערכת הזוגית ואת תרומתה של בת זוג לכאורה נורמטיבית להנעה ולשמירה על חדילה מן הפשע ועל גמילה מן הסם.

באופן כללי מעידה הספרות על השפעה חיובית ומיטבית שיש לחיי הנישואין על שלמות החיים, על מצב הרוח ועל המצב הפיזי והבריאותי של בני הזוג (Waite & Gallagher, 2000). באותה נימה היא מעידה גם על כך שפרטים המצויים במערכת יחסים של נישואין מעורבים פחות בהתנהגויות סוטות או פושעות (למשל: Farrington & West, 1995; Massoglia & Uggen, 2007). כפי שכבר הוצג במהלך עבודה זו, הרעיון של 'אפקט הנישואין הטובים' ('the good marriage effect'), הוצע על ידי סמספון ולאוב (Laub et al., 1998; Sampson & Laub, 1993) שטענו כי לחיי הנישואין השפעה מיטבית, הדרגתית ומצטברת על בני הזוג הבאה לידי ביטוי בין השאר, בהסטה של עבריינים מחיי פשע לחיים נורמטיביים. במילים אחרות, החוקרים טוענים כי בכוחם של חיי הנישואין להניע את תהליך החדילה ולעודד אותו.

אף כי התמיכה ברעיון של השפעת הנישואין על חדילה מן הפשע הולכת וגדלה (לדוגמה: Blokland & Nieuwebeerta, 2005; Horney et al., 1995; Laub & Sampson, 2003; Maume et al., 2005; Sampson et al., 2006; Warr, 1998), העדות לכך אינה מוחלטת ולאחרונה הוצגו עבודות המעלות סימני שאלה על טיב קשר זה ועל מהות המנגנונים העומדים בבסיסו וכן עבודות המציגות תוצאות שהן לכאורה סותרות (למשל: Giordano et al., 2002). בהשוואה לגוף הידע הכולל, ממצאי המחקר הנוכחי תואמים במידת מה את קבוצת המחקרים המציעה התבוננות מסויגת ברעיון הקשר בין שני המשתתפים, זאת משום שהגברים מבין משתתפי המחקר מפקפקים בכוחה של זוגיות (בלי קשר לצורתה, למשכה, למיסודה או להיסטוריה הפשיעה המהווה לה רקע) לעודד חדילה מן הפשע ולשמר אותה. יותר מכך, חלקם אף טוענים כי ביכולתה של זוגיות להפריע למהלך התקין של החדילה, לפגוע בה ואף להסיט מדרך הישר, או אם נרצה להחזיר למסלול הפשיעה, הסטייה והשימוש בסמים.

למרות ממצאים אלה ויחד אתם, נקודת המבט שמציעים סמפון ולאוב (Laub et al., 1998; Laub & Sampson, 1993; Sampson et al., 2006), המאירה את חשיבות קשר הנישואין כגורם מפתח שעשוי להוביל לחדילה מן הפשע, הינה בעלת חשיבות ותרומה רבה למחקר הקרימינולוגי בכלל ולמחקר החדילה בפרט. נקודת מבט זו שופכת אור חדש על תאוריות קרימינולוגיות קלאסיות. לפיכך אין להתעלם מתפיסתם או להציב אותה כלאחר יד מול ממצאים סותרים, משכנעים ככל שיהיו. במקום זאת למרות שונותם יש בעיני לבחון את הממצאים ביחס לגישה התאורטית שמציעים שני החוקרים, לעמוד על

²³ השימוש בצירוף משתתפי המחקר או במילה משתתפים במהלך הדיון, מתייחס בדרך כלל לאוכלוסיית הגברים החדלים. התייחסות לנשים שהשתתפו במחקר תצוין בדרך כלל בשימוש במילה המשתתפות/הנשים או בצירוף בנות הזוג.

משמעות ההבדלים הנגזרים מהם ואולי אף להציע נקודת מבט תאורטית חלופית שתספק הסבר מניח את הדעת לתפיסות השונות והחד-משמעיות שהציגו המשתתפים במחקר זה. חלקו הראשון של הדיון שלהלן יוקדש למשימה מאתגרת זו. חלק זה יבחן את סיפור החדילה, דהיינו יעסוק בתהליך השינוי והוא יובא בעיקר באמצעות ממצאים המייצגים את זווית הראייה של הגברים. חלקו השני של הדיון יעסוק בסיפור הזוגי ובהשפעה האפשרית של תוצאות השינוי על המערכת הזוגית. חלק זה יוצג מתוך התבוננות בזווית הראייה של כלל המשתתפים, הן בזו של הגברים והן בזו של הנשים.

סיפור החדילה: העצמי, בת הזוג ומה שביניהם

גישתם של סמפסון ולאוב (Sampson & Laub, 1993) נשענת על הבסיס הרעיוני של התאוריה הקרימינולוגית הקלאסית של שליטה ופיקוח חברתי (Hirschi, 1969) ומדגישה את כוחו של קשר הנישואין או למעשה את כוחה של בת הזוג הנורמטיבית לכוון באופן הדרגתי את התנהגות בן הזוג ולעצב אותה, להסיט אותו באופן שיטתי מדרך הפשע אל דרך הישר ולהפוך אותו מאדם סורר לאדם קונפורמי, לאיש משפחה, לחבר ראוי ומקובל בחברה. מתוך כך ניתן להסיק כי ככל שפיקוח בת הזוג יהיה ארוך טווח ומחמיר יותר, כך תהיה השפעתו על התנהגות בן הזוג בכלל ועל מעורבותו בפעילויות פושעות וסוטות בפרט גבוהה יותר. במילים אחרות, הטיעון המוצע על ידי סמפסון ולאוב, מבסס את קשר הנישואין כמוסד נורמטיבי בעל איכויות של חינוך, עיצוב מחדש, כפייה ואילוץ.

בעוד סמפסון ולאוב מכוונים את מוקד השינוי בכלל ואת החדילה מן הפשע בפרט בבת הזוג, מחזירים משתתפי המחקר הנוכחי את עיקר הדיון לעבר עצמם. במקום לייחס את הישג השינוי, את ההצלחה בו ובעיקר את ההתמדה בו לגורם חיצוני, קרוב ומשמעותי ככל שיהיה, הם מדגישים את המוטיבציה האישית ויותר מכך את הבחירה האישית לשינוי. הטיעון שהם מציעים מוסט מן הכפייה אל הבחירה, מן האין-ברירה אל חופש הפעולה. כלומר בעוד תפיסת השליטה והפיקוח יש בה כדי להחליש בעיני המשתתפים את התוצאה ואת ההישג שהושג ולייחס אותו לגורמים חיצוניים, הרי שבנקודת המבט שלהם יש לא רק כדי לחזק הישג זה, אלא כי אם גם להפנות אותו אל עבר מניעים אישיים ופנימיים בכלל ואל עבר התבוננות אישית בפרט. יותר מכך, המשתתפים לא רק שמתנגדים לרעיון שתהליך החדילה מונע מתוך זוגיות ומתוך עידוד של אחר בסביבתם, אלא שהם גם מתנגדים לגישה המפקחת שמציגות רבות מן הנשים בחיי היומיום המשותפים, גישה שכאמור סמפסון ולאוב תומכים בה. לא רק שהמשתתפים מתנגדים לגישה זו, הם אף מבקרים אותה באופן נחרץ וטוענים כי תפיסה והתנהלות של פיקוח מבנה את מערכת היחסים שבינם ובין בנות זוגם למערכת יחסים פטרוניסטית של אם-ילד במקום למערכת יחסים שוויונית בין בני זוג. מערכת זו מעוררת בהם התנגדות עזה, לעתים מובילה להידרדרות ובמקרים קיצוניים אף לחזרה לעשייה פושעת ולא מסייעת בשימור החדילה.

אכן במובנים רבים תואמות הנחות גישת הפיקוח לשלבים מוקדמים בהיסטוריית החיים המוגדרים כשלבים המאופיינים בתלות, בחוסר עצמאות ובצורך בהנחה פעילה ומתמשכת של מבוגר אחראי, במילים אחרות הן תואמות את שלבי הילדות וההתבגרות (Giordano et al., 2002). אבל בעוד ילדים וצעירים מוגבלים ביכולת הבחירה שלהם בעיקר בשל חוסר ניסיון והיעדר ידע, הרי שמבוגרים, כמו אוכלוסיית משתתפי המחקר הנוכחי, לא רק חשופים לקשת רחבה של הזדמנויות, אירועים, הקשרים וקשרים חברתיים, אלא הם גם בעלי

ניסיון ויכולת בחירה, ובמידה מסוימת אף בעלי יכולת השפעה על מהלך האירועים שבהם הם נוטלים חלק. מוגבלים ככל שיהיו עקב שימוש בסמים, היסטוריית חיים, הרגלים ואחרים משמעותיים משפיעים, עדיין הם חופשיים לבחור מתוך שיקול דעת (גם אם לקוי בעיני אחרים) ולהחליט האם לנקוט בפעולות מסוימות ולהימנע מאחרות. כך בעיניהם הבחירה כמו גם הביצוע קשורים בהם עצמם ולא כפי שמציעים סמפון ולאוב בהתקשרות למערכת יחסים זוגית כמוסד חברתי משמעותי או לבת זוג מפקחת. אם נדייק, ממצאי המחקר מלמדים כי במקרים רבים עצם הכניסה למעורבות במערכות יחסים היא עצמה תוצר של בחירה מפוכחת, מכוונת ומחושבת לשם השגת מטרה (חדילה אפשרית בחלק מהמקרים או סמן לנורמטיביות בחלק אחר מן המקרים). במובן זה מזמינה גישת המשתתפים התבוננות בתאוריות קרימינולוגיות שעסקו בבחירה רציונלית (Clarke & Cornish, 1985; Cornish & Clarke, 1987; Cusson & Pinsonneault, 1986) המציעות את ההנחה כי ככל שיבין אדם באופן רציונלי שסיכויי להשיג חברים, כסף, עצמאות ואושר דרך פעילות פושעת נמוכים, כך יעלה הסיכוי שיבחר באופן מושכל ומחושב (רציונלי) להימנע ממעורבות בעשייה פושעת ולחדול מן הפשע (Shover & Thompson, 1992). כלומר בעוד לאוב וסמפסון (Laub & Sampson, 2003) מתייחסים לכניסה לתהליך החדילה מן הפשע כתוצאה אפשרית של ברירת מחדל שאינה מערבת בתוכה בהכרח כוונה מודעת או בחירה מושכלת, הרי שממצאי המחקר הנוכחי מלמדים על כך שההחלטה לחדול היא יותר מתגובה אוטומטית לתנאים ונסיבות. זוהי החלטה שיש בה אלמנטים של מחשבה, בחירה, התכוונות ולקחת אחריות. עם זאת, היות והפער בין הבחירה לחדול ובין עצם פעולת החדילה בפועל וההתמדה בה עשוי להיות רב, במיוחד במקרה של מכורים לסמים, תאוריות של בחירה רציונלית אינן יכולות לעמוד לבדן בניסיון להסביר את התהליך המורכב של החדילה. יתרה מכך, הן אינן עוזרות להבין מדוע במקרים מסוימים שבהם התקיימה החלטה לחדול ולעתים אף התקיימו התנאים לחדילה מוצלחת, המשיכו המשתתפים בהתנהגויותיהם הסוטות והתמידו במעורבות בעשייה הפושעת.

הנעה של תהליך חדילה מוצלח תהיה קשורה בדרך כלל בהחלטת העבריין לחדול (למשל: Burnett, 2004a). עם זאת, מידת ההצלחה בתהליך כמו גם יכולת ההתמדה בו יהיו קשורים ביכולת החדל להוציא את החלטתו מן הכוח אל הפועל באמצעות פעולות יזומות מוגדרות ותכליתיות ומתוך לקיחת אחריות אישית (Bottoms et al., 2004; Healy, 2013; Paternoster & Pogarsky, 2009). כלומר, סוגיית הבחירה מוצגת כתשתית הבסיסית לתהליך החדילה אך הצלחת התהליך מותנית במוטיבציה ובעשייה פעילה, עצמאית ומבוססת מחשבה (Bandura, 2001; Burnett, 2004a; Maruna, 2001; McNeill, 2006). פעולה מכוונת ומחושבת תוגדר בהקשר זה כפעולה קוגניטיבית המבוססת על מודעות ועל הבנת התוצאות האפשריות שלה ועל יכולתו של הפועל לתפוס ולהשתמש במידע רלוונטי כדי לנטר את השלכותיה (Deitz & Burns, 1992). מכאן שבעוד עבריינים נוטים לבצע החלטות 'רעות' ופעולות פזיזות ותגובתיות ואינם שוקלים מראש את ההשלכות האפשריות של מעשיהם (Bottoms, 2006), הרי שסביר שבניגוד להם יציגו חדלים או עבריינים בחדילה שיקול דעת ומחשבה מוקדמים וייטו לקחת אחריות הן על הבחירה, הן על הפעולה והן על תוצאתה. דהיינו, כפי שמלמדים גם ממצאי מחקר זה, שינוי בתבניות החשיבה עשוי להשפיע על תבניות העשייה הפושעת ומכאן גם על הנעה לבחירות ועל פעולות התנהגותיות חיוביות ולהפך. שינוי בעשייה מתוך בחירה מודעת ומכוונת של שינוי התנהגותי הוביל בתורו לא אחת לשינוי חשיבתי. ממצאים אלה מכוונים את הדיון אל עבר התבוננות בתאוריות קוגניטיביות.

תאוריות קוגניטיביות המתבוננות ביכולת האדם לנקוט בפעולה עצמאית ויזומה מתמקדות באופן שבו פועל ומתנהג המוח האנושי. ביחס לתהליך החדילה, מציעות תאוריות אלה התבוננות בשינויים הקוגניטיביים שחווים חדלים כחלק אינטגרלי מתהליך החדילה (להרחבה ראה: Healy, 2013). גיאורדנו ועמיתיה (Giordano et al., 2002), למשל, הציעו את תאוריית השינוי הקוגניטיבי (Theory of cognitive transformation), המבוססת על ארבעה שלבים של שינוי המובילים בסופו של דבר לתפיסה ולהבנה שהתנהגויות העבר הסוטות של החדל סותרות את מהותו העכשווית ושעליו להימנע מלהמשיך ולדבוק בהן. במילים אחרות טוענים החוקרים כי עם הזמן ותוך כדי תהליך השינוי מאמץ לעצמו החדל תבניות קוגניטיביות חדשות, המשמשות עבורו כסנן קוגניטיבי לקבלת החלטות שגויות. סינון זה כמו גם ההחלטה המודעת 'לשמור מרחק' מהתנהגויות העבר, הם אלה שמאפשרים לחדל לאמץ לעצמו סכמות פעולה חדשות ולקבוע מסלול חיים חדש (King, 2012). מערכת יחסים זו בין ישן וחדש מפנה מבט אל עבר הממצאים שעלו במחקר זה ביחס לשינויים שחווים חדלים בתפיסת הזמן שלהם. כפי שעלה בפרק הממצאים, הציגו משתתפי המחקר הבחנה ברורה בין עבר, הווה ועתיד והתייחסו לדיאלוג המתקיים באופן קבוע בין שלושת ממדי הזמן. על פי הממצאים, אפשרות התפתחות תודעת זמן עתיד הינה נגזרת של תהליך החדילה בכלל ושל חדילה מוצלחת בפרט. יתרה מכך, האפשרות העומדת בפני אדם להתקדם אל עבר העתיד תלויה בהבנת סיפור העבר שלו ובזיהוי 'המקום' שבו הוא נמצא בהווה. ממצאים אלה עולים בקנה אחד עם גישות הבוחנות את מערכת היחסים שבין קבלת החלטות ובין היכולת לממש החלטות אלה בפועל (agency) (למשל: Giddens, 1984; King, 2012; Healy, 2013; King, 1991) ושמןסות להסביר בין השאר כיצד מצליחים פרטים להרחיק את עצמם מרפרטואר הפעולות המאפיין אותם, כולל הרגלים ומסורות, ולאמץ במקומן סכמות החלטה ופעולה חדשות. על פי הטענה המוצעת בגישות אלה, האפשרות לבצע שינוי ואולי אף מהפך מחשבתי והתנהגותי תלויה ביכולת הפרט להתבונן אל עבר העתיד ולהגדיר לעצמו לאן פניו, אך גם ובעיקר ביכולתו לאגד מידע מן העבר ומן ההווה למען העתיד. דהיינו לדעת להגדיר לעצמו לאן הוא הולך, לאן הוא רוצה להגיע וכיצד הוא יכול להגיע ליעד שקבע לעצמו מן המקום שהיה בו בעבר ומן המקום שהוא נמצא בו כעת בהווה (Emirbayer & Mische, 1998). שינוי קוגניטיבי מעין זה עומד בבסיס 'תסריט הגאולה' שהציע מרונה (Maruna, 2001). על פי תסריט זה מסוגלים חדלים לגבש יכולת להבין את אירועי העבר שלהם ומתוך כך לפתח רגשות חיוביים ביחס למה שצופן להם העתיד, גלות מוטיבציה לחיות חיים נקיים ללא עבריינות ואף לקחת אחריות על התנהגותם בעתיד. הדמיון שבין ממצאי המחקר ובין נקודת המבט של גישות אלה מדגיש את הצורך הקיומי של חדלים להרחיק את עצמם מן העבר ולאמץ ראייה אלטרנטיבית אל עבר העתיד. עם זאת מוסכם בשני המקרים כי עתיד מוצלח, כזה שיש בו תחושת ביטחון, יהיה תמיד תלוי בזיכרון העבר. כמו כן מוצגת כאן הסכמה ביחס לכך שהתפתחות ראיית העתיד היא נגזרת של עיצוב מחדש של הזהות (Paternoster & Bushway, 2009), כלומר תלויה בהחלפה של עצמי ממוקד בעבר בעצמי בעל ראייה מכוונת אל העתיד, וכן היא גם נגזרת של זמן, כלומר היא התפתחות המתהווה במשך הזמן (ולעתים זמן רב), ולכן ניתן להסביר את החדילה כמסע מורכב וארוך טווח שקרוב לוודאי כולל בתוכו מכשולים, מהמורות ונסיגות לאחור (Burnett, 2004b).

ממצאי המחקר שבים ומתייחסים לשינוי ולעיצוב הזהות שחווים חדלים. ראשית, מתארים הממצאים תהליך של מעבר בין עצמי עבר ובין עצמי הווה. שנית, הם מתארים תהליך של שינוי במידת הריכוז העצמי. שני אלה מייצגים הלכה למעשה תהליך של שינוי זהות. שינוי הזהות בקרב חדלים, כפי שעולה מן הממצאים, בא לידי ביטוי בהתרחקות הדרגתית מזהות העבר (Vaughan, 2007) ובסופו של דבר בהחלפת הזהות

העבריינית (זהות עבר) בזהות 'נקייה' ושומרת חוק (זהות הווה עם ראייה לעתיד) (Giordano et al., 2002; Maruna, 2001). גם כאן כמו ביחס לעצם ההחלטה לחדול ולהשתנות, טוענים המשתתפים לאחריות אישית בלעדית. מבחינתם ההחלטה לחדול, ההחלטה להתחייב להשתנות, ההתמדה בהחלטה זו והמעבר מזהות עברין לזהות שומר חוק משויכות, מזהות ומנהלות רק על ידי השחקן הראשי בתהליך, דהיינו על ידי המשתנה עצמו. במידה רבה עומדת תפיסה זו בהלימה עם תפיסתו של גידנס (Giddens, 1998) שטען כי בעידן הקדמה והמודרניות (Late-modernity) כל אדם אחראי לגורלו, לכל אדם אחריות אישית לתוצאות מעשיו, לסגנון החיים שהוא מאמץ ולהרגלים שהוא מסגל לעצמו, וכן שלכל אדם יש את הכוח ואת היכולת לערוך שינוי בתנאי החיים שלו אם רק יבחר בכך. לטענת גידנס (שם), שינויים בתפיסת העצמי או עיצוב מחדש של הזהות באים לידי ביטוי, כפי שעולה גם מממצאי המחקר הנוכחי, בשינוי הסיפור העצמי שמציגים פרטים ובהרחבתו, במקרה הנוכחי - חדלים. סיפור העצמי החדש, כפי שהעידו גם משתתפי המחקר, אינו מוחק את העבר או את הזהות (או הזהויות) שכיכבו בו במערכות קודמות. להפך, הוא 'יוצא' מהם, ניזון מהם, ובגירסתו המעודכנת הוא מלמד על התפתחות זהות העבר ועל עיצובה מחדש. כלומר כל סיפור עצמי, חדש ושונה ככל שיהיה, יכלול בתוכו תמיד שלושה סיפורי עצמי: סיפור העצמי של העבר, סיפור העצמי של ההווה וסיפור העצמי של העתיד. היכולת להבחין בין זהויות שונות אלה היא הלכה למעשה לבו של סיפור החידלה האישי (King, 2013). ווגאן (Vaughan, 2007) טוען בהקשר זה שסיפור עצמי העבר חשוב בתהליך החידלה משום שהוא מאפשר לחדל להעריך ולשפוט באופן מוסרי את התנהגות העבר שלו. שיפוט זה הוא שמאפשר לחדל להגדיר לעצמו מהי הזהות 'החדשה' שירצה, ואיזו זהות 'חדשה' תאפשר ותסייע לו בצורה הטובה ביותר להתמיד בהתנהגות שומרת חוק. גם תפיסה זו עולה בקנה אחד עם ממצאי המחקר, המלמדים על כך שהבנת המשתתפים את זהות העבר שלהם לא רק שגרמה להם לרצות לחדול ולהתמיד בתהליך החידלה וההחלמה משימוש בסמים, אלא שהיא אף משמשת עבורם כתמרור אזהרה מפני חזרה לאחור. מתוך כך ממשיכים המשתתפים הן במחקר זה בפרט והן בקבוצות התמיכה של איי-איי ואן-איי בכלל (חן, 2001) להציג את עצמם כמכורים נקיים. דהיינו, יש לזהות העבר ולהתנהגויות העבר השליליות הנגזרות ממנה תפקיד מהותי בהגנה ובשמירה על זהות ההווה, על התנהגויות ההווה החיוביות ועל נקודת המבט של העתיד. כמו כן, הממצאים תואמים חלקית את תפיסתם של פטרנוסטר ובשוויי (Paternoster & Bushway, 2009) המבחינים בין 'העצמי האפשרי' (possible self), המסמל את מה שיכול הפרט להפוך ולהיות אם יבצע שינוי בחייו, ובין 'העצמי המפחד' (feared self), המסמל את מה שיכול הפרט להפוך ולהיות אם ימשיך לפשוע. בעוד שני חוקרים אלה טוענים כי כתוצאה מהבנה זו עומד הפרט בפני בחירה בין שתי זהויות אפשריות אלה, הרי שעל פי ממצאי המחקר, אין זהות אחת באה על חשבון האחרת. כלומר, למרות שממצאי המחקר הנוכחי מלמדים על הסכמה בדבר קיומן של שתי הזהויות המוצעות, הם אינם עולים בקנה אחד עם תפיסת החוקרים ביחס לדינמיות שבין השתיים או ביחס לתפיסת ההפרדה ביניהן. במקום זאת מציעים ממצאי המחקר שילוב בין 'העצמי האפשרי' (במונחי המחקר - עצמי העתיד) ובין 'העצמי המפחד' (במונחי המחקר - עצמי העבר). שילוב זה יוצר למעשה 'עצמי חדש' (במונחי המחקר - עצמי הווה). עצמי הווה, המוצע כאן, יכול להתעצב רק מתוך שילוב בין זיכרון תדיר של 'העצמי המפחד', ולמעשה מתוך הרחבתו ושיפורו של עצמי זה, ובין קיומה של תפיסה הולכת ומתרחבת ביחס למי שאני רוצה להיות בעתיד, המתקיימת על בסיס 'העצמי האפשרי'. כלומר, בעוד 'העצמי המפחד' שב ומלמד את הפרט ממה עליו להיזהר, 'העצמי האפשרי' שב ומזכיר לו להמשיך להתקדם ולשאוף להשתפר. כך למעשה מתייחס עצמי הווה אל שלושת ממדי הזמן (עבר, הווה, עתיד), מבין את תרחישי העבר,

מזהה את הכוחות המוליכים אותו בהווה ומנווט על סמך שני אלה אל העתיד. נכון שאין להתעלם מן הממצאים המלמדים על המאבק הקבוע שחווים המשתתפים אל מול כוחות העבר ועל החשש המתמיד מפני הנסיגה לאחור, אך דווקא הקיום בשניים, של האחד לצד האחר, המודעות הקבועה למקום שממנו באתי ולמקום שאליו אני שואף להגיע, הערבוב הפנימי בין הייצוגים השונים, הם אלה שיוצרים חוויה של רצף, של המשכיות ושל תנועה, והם אלה שעשויים להעמיק את המודעות ואת הקשב העצמיים ולהבטיח את התבססות 'העצמי החדש' ואת התחזקותו לאורך זמן, עם ההתמדה בתהליך. בהקשר זה טען מרונה (Maruna, 2001) כי הצלחה בתהליך הבנייה מחדש של העצמי ובכינונה של זהות שאינה עבריינית למעשה מאפשרת לחדל להשיג את מה שתמיד ייחל לו.

לכאורה, ניתן היה להמשיך ולבחון את ממצאי המחקר בהתאם לתפיסת המשתתפים את עצמם כשחקנים הראשיים בתהליך השינוי והחדילה וכבעלי יכולת בחירה, יוזמה ופעולה עצמאיים, כלומר לבחון אותם לאור גישות מבוססות הסתכלות ממוקדת ב'אדם' ובהיבטים פנימיים יותר מאשר במשתנים חיצוניים בסביבתו (Magnusson & Bergman, 1990; Bergman & Magnusson, 1997) (למשל מערכת יחסים). עם זאת, ככל שחשים המשתתפים את עצמם עצמאיים ואדונים לעצמם, הם אינם חיים בוואקום או בעולם ריק מאדם. להפך, מעצם השתייכותם לאוכלוסיית המחקר הנוכחי הם חיים בזוגיות ולפיכך לכאורה אינם מנותקים מאנשים בסביבתם. גם ההבחנה בין גורמים 'פנימיים' ו'חיצוניים' היא הבחנה בעייתית זאת משום שגורמים 'פנימיים' לעולם מושפעים מ'חיצוניים' ולהפך (Farrall, 2005). אם כך, נדרשת כאן בחינה משולבת הלוקחת בחשבון את הפרט, את מקומו ואת עצמיותו, אך גם ממקמת אותו, את החלטותיו ואת פעולותיו בתוך סביבה עם תנאים ויחסי גומלין חברתיים, במקרה הנוכחי זוגיות. לצורך הנדון נראה נכון להציע את נקודת המבט של הסוציולוגיה האקזיסטנציאליסטית, זאת ממספר טעמים: ראשית, גישה זו, בדומה לגישה הפנומנולוגית שבה משתמש מחקר זה, מנסה ללמוד את האופן שבו אנשים מבינים, חיים, מרגישים, חושבים ופועלים בסביבתם היומיומית הטבעית (Douglas & Johnson, 1977) וכן לבחון ולהבין את צורותיה הרבות והמגוונות של ההתנסות האנושית בעולם (Fontana, 2002). שנית, מציבה הגישה האקזיסטנציאליסטית שאלות ביחס לחיפוש האנושי אחר זהות עצמית בעלת משמעות (למשל: פראנקל, 1982; Manning, 1973) ובהתאמה למחקר הנוכחי, מחפשת תשובה לשאלה - כיצד פרטים מחפשים, מאמצים ומשמרים לעצמם זהות 'חדשה' ומשמעותית כתוצאה מהתמודדות עם תקופה של שינוי (Douglas, 1984; Ebaugh, 1984). שלישית, הפילוסופיה האקזיסטנציאליסטית מתמקדת בהשלכות הקיומיות שיש לזהות ה'חדשה' על העצמי של הפרט (למשל: Douglas, 1984). על פי פילוסופיה זו, חווה אדם שנמצא בתהליך של שינוי או של עיצוב מחדש של הזהות תחושות קשות של איום ברמה הקיומית שלו, הבאות לידי ביטוי ברגשות של חוסר ביטחון אונטולוגי. תפיסה זו מתיישבת היטב עם ממצאי המחקר המתארים את החוויות הקשות של המשתתפים, את החשש מפני הוויתור על הידוע ועל המוכר ומפני ההליכה אל עבר החדש והזר ואת החרדה הקיומית מפני אפשרות תבוסת עצמי ההווה לטובת עצמי העבר. כל אלה מלווים בתחושה של ערעור העולם, של חוסר ודאות, של סימני שאלה, של חשש מפני תגובת הסביבה ועוד יותר מפני תגובת העצמי, של חיים בצל שיפוט וביקורת עצמיים וסביבתיים תדירים ומחמירים. תחושות אלה, כפי שעולה מן הממצאים, עשויות להיות קשות במיוחד בקרב חדלים שהם גם מכורים בהחלמה. עבורם העולם הנקי מסמים הוא תזכורת מתמדת לָאֵין ולמה שאבד והוא מאבק יומיומי של הסתגלות ליש ולמה שקיים. היות ושני קצוות אלה מצויים בתחרות מתמדת, מוצא עצמו המכור הנקי לא אחת מבולבל וחסר אונים, נמשך לכאן ולכאן, חי תחת תחושת איום בלתי פוסקת מפני

ניצחון הסם. תחושות דומות תוארו על ידי דנזין (Denzin, 1987), שבחן אוכלוסיית שתיינים בהחלמה וטען כי מחלימים אלה נוטים להגדיר את עצמם במונחים של 'מה שאינם רוצים עוד להיות'. הוא מוסיף וטוען כי העצמי החדש המצוי בתנועה קדימה, שופט ומבקר את עצמו במקום במונחים של עתיד, דהיינו, התחדשות והתפתחות, במונחים של עבר, דהיינו, במאפיינים ובמשתנים של שתייה והתמכרות. מכאן, שבצד ספק מתמיד ביחס לאיכות ולכמות השינוי שהושג, מעוררת ביקורת מתמדת זו בעצמי 'החדש' גם חוויה קיומית של חשש ושל איום מפני נסיגה לאחור, כזו שיש בה לא רק אפשרות של תחושת כישלון, כי אם גם אפשרות ממשית של סכנת חיים.

הדיון האקזיסטנציאליסטי בכינון הזהות החדשה אינו מסתפק בהתבוננות רק באדם המשתנה עצמו. הוא, כאמור, מרחיב אותה אל עבר הסביבה שבה פועל אותו אדם ואל עבר יחסי הגומלין שבינו ובין סביבתו. בהקשר זה טוענים האקזיסטנציאליסטים (למשל: Clark, 2002) כי שאלות כמו מי אני וכיצד אני מגדיר את עצמי אינן קשורות או מתייחסות רק לתחושות, לפעולות ולתגובות האדם עצמו כי אם גם לאלה המאפיינות את הסביבה או את הסביבות החברתיות שלו ואת האנשים המצויים בקרבתו בתוך סביבות אלה. ויותר מכך, השתקפות העצמי המתהווה, כמו גם הדרך שבה האדם מתנהג, אינן תלויות רק באופן שבו אדם תופס את עצמו, אלא גם באופן שבו תופסים ורואים אותו אחרים בסביבתו (Goffman, 1963). כלומר, בין האדם ובין האחרים שבסביבתו מתנהל דו-שיח מתמשך ובלתי פוסק המבנה את התפתחות זהותו ואת עיצובה. כחלק מן העיון בדו-שיח מתמשך זה, בוחנת הגישה האקזיסטנציאליסטית את מערך הערכים האישיים של הפרט ואת יכולתו להבחין בין 'טוב' ו'רע', זאת משום שלטענתה ערכי האדם, אמונותיו ומערך הרגשות הקשור בהם המתעצבים בהשראת אחרים בסביבתו ובהשפעתם, מאפשרים לו להעניק משמעות לעולם שבו הוא חי ולפעול בו (Douglas, 1984).

אם כך, ניתן היה לצפות כי דו-שיח קבוע ומתמשך עם בת זוג בכלל ובת זוג נורמטיבית בפרט כחלק בלתי נפרד מן הסביבה הטבעית של המשתתפים, יהיה בר השפעה מכרעת הן על התפתחות הזהות והן על המערך הערכי של המשתתפים, אבל בפועל, כפי שכבר צוין, מראים הממצאים שאין הדבר כך ואף מלמדים על פערים ערכיים בין הגברים והנשים. פערים אלה הם בחלקם בראשיתיים, דהיינו, נובעים מן החיבור הראשוני בין סוטה ונורמטיבית, ובחלקם הם מתהווים, דהיינו, נוצרים תוך כדי תנועה עם השנים ועם השינוי שחווים המשתתפים. על פי הממצאים, פערים מן הסוג המתהווה הולכים ומעמיקים ברבים מן המקרים דווקא כתוצאה מתהליך עיצוב הזהות, מן המעבר מהיות בעל זהות סוטה לבעל זהות קונפורמית. כלומר, באופן פרדוקסלי ובשונה מנקודת המבט האקזיסטנציאליסטית, דווקא ההתקרבות והדמיון במארג הערכים של שני הצדדים מייצרים במקום מפגש ואיחוד, התרחקות וניתוק. במקום דיאלוג, מונולוג. ההסבר לכך, כמוצג בפרק הממצאים, נובע ככל הנראה מתוך חוויה חד-צדדית של למידה, של צמיחה ושל התפתחות אישית (מצד הגברים). מעניין לציין כי ההתפתחות והלמידה האישית שעליהן מעידים המשתתפים, הן תוצר של השפעת ההשתתפות של רבים מהם בקבוצות התמיכה של 12 הצעדים. על בסיס התנסויות ונקודות מבט משותפות מפתחים חברים אלה זהות והתאמה בין תפיסותיהם ומגבשים עולם ערכים דומה. בכך תומכים הממצאים בהנחה האקזיסטנציאליסטית, לפיה שינוי זהות ועיצוב עצמי מתקיימים באופן שונה כאשר אדם עובר בין סביבות, בין מוסדות או בין קשרים חברתיים וכאשר הוא מצליח לסגל לעצמו כללים וחוקים חברתיים חדשים (Ebaugh, 1984). כך, בעוד חברות בקבוצת 12 הצעדים מבנה חיבור ערכי ותחושה של העצמה ושל שייכות חברתית, יוצרים ההבדלים הערכיים בין הגברים ובנות זוגם חוויה קיומית של איום על הזוגיות, על

מרקם היחסים ועל העצמי של כל אחד מן הצדדים, מה שעשוי אולי לשמש כהסבר נוסף לחולשת ההשפעה של הנשים על הגברים, ומעמיד שוב בסימן שאלה את הנחת 'אפקט הנישואין הטובים'.

ג'ארדינו ועמיתיה (Giordano et al., 2002), שגם ממצאי מחקרם מעלים סימני שאלה ביחס להשפעה שיש לחיי נישואין על חדילה מן הפשע, מציעים חשיבה המשלבת בין שינויים בתבניות הקוגניטיביות, כפי שכבר הוצג, ובין מוטיבציה אישית לשינוי, עיצוב מחדש של הזהות ומשתנים סביבתיים. המשתנים הסביבתיים, שבת הזוג היא אחת מהם, מכונים על ידי החוקרים 'קרסים של שינוי' (hooks for change) והם לדעתם אלמנט משמעותי בכל תהליך של שינוי ושל עיצוב זהות ולמעשה מתפקדים כזרזים וכמעודדים שלו. עם זאת, מטעמים החוקרים כי הפרט הפועל, דהיינו מי שמחליט להשתנות ועושה למען מטרה זו מתוך הבנה ומתוך בחירה קוגניטיבית, הוא זה המהווה את מרכז הכובד של השינוי. כלומר, בעיניהם, רק אדם המגלה פתיחות לעצם השינוי, הבנה של מהות ושל משמעות השינוי ומוטיבציה לעשייה למען השינוי, יהיה מסוגל לצאת למסע השינוי. אולם הצלחה והתמדה בשינוי יתקיימו רק אם יצליח אותו אדם לזהות בסביבתו ואף לבחור משתנה או משתנים שישמשו עבורו אמצעי עזר, פיגומים שיקלו את הדרך, ממריצים שיספקו לו כוח ועוצמה, שיסייעו לו לפתח ולהעמיק את ההבנה ואת המוטיבציה לשינוי הנדרש. למעשה, מתרחש תסריט השינוי שמציעים החוקרים באופן הבא: שינוי קוגניטיבי מעודד מוכנות אישית להשתנות, זו יוצרת פתיחות ונכונות לקלוט קרס או מספר קרסים של שינוי, קרסי השינוי משפיעים על שינוי הזהות, שינוי בזהות מבנה תהליך הדרגתי של התרחקות מעולם הפשע המוביל לשינוי בהתנהגות ובסופו של דבר לחדילה. הבחירה בקרס אחד על פני אחר תהיה תלויה על פי החוקרים במידה שבה מייחס המשתנה חשיבות, משמעות וזמינות לקרס זה בהשוואה לאחרים. מתוך כך אפשר להניח כי בעוד החדלים במחקר שביצעתי אני, אינם מגדירים את חיי הנישואין שלהם או את בנות זוגם כ'קרסי השינוי' שלהם, הרי שהעובדה שהצליחו לבצע בחייהם שינוי ואף להתמיד בו מרמזת קרוב לוודאי על כך שבחרו ונעזרו במשתנים אחרים בסביבתם והם שישמשו עבורם כ'קרסים של שינוי'.

לסיכום חלק זה, ממצאי המחקר הנוכחי מלמדים על הגמשה של גבולות המשתנים הסביבתיים המשפיעים על חדילה שהציעו סמפסון ולאוב (Sampson & Laub, 1993) ועל הרחבתם מעבר לנישואין טובים ולעבודה יציבה. יותר מכך, הם מלמדים על כך שבניגוד לטענת סמפסון ולאוב, זרזי שינוי אינם בהכרח מוגדרים או משויכים למוסדות חברתיים כאלה ואחרים. למעשה, יתכן שזרזים אלה הינם חסרי הגדרה או שייכות פורמלית למוסד כלשהו, והם נבחרים על ידי הפרט משום שהם קיימים בסביבתו ומשום שהוא מקנה להם משמעות וחשיבות. כלומר, טווח האפשרויות של בחירה ושל זיהוי של זרז כלשהו כבעל פוטנציאל תרומה לתהליך השינוי האישי, לא רק שהוא שונה מאדם לאדם אלא שהוא גם אינסופי. הדגש העולה מממצאי המחקר הנוכחי ביחס לבחירה האישית של הפרט בתהליך השינוי ומכאן גם ביחס לשינוי הקוגניטיבי שהוא חווה, למוטיבציה האישית להשתנות וליוזמות ולפעולות שעליו לבצע כדי להשיג שינוי זה, מעמיד בשונה מספסון ולאוב את הפרט המשתנה במרכז. כלומר, בעוד סמפסון ולאוב מניחים את כל כובד המשקל על המוסדות החברתיים וכפועל יוצא מכך מגדירים את הפרט המשתנה כמופעל ולא כפעיל, הרי שממצאי המחקר מלמדים על דינמיקה שונה ומתמקדים בהיבטים האישיים של המשתנה. לפיכך בעוד בכל המקרים תהיה נקודת האפס של תהליך השינוי קשורה באדם עצמו והיא תחייב אותו הן לשינוי קוגניטיבי והן לשינוי בזהות, תהליך השינוי שיעבור פרט אחד יהיה בהכרח שונה במהותו, בתוכנו ובזרזים שלו מזה של פרט אחר. למעשה

ממצאים אלה, המדגישים את עצמיות החדל ואת עצמאותו, את היכולת והרצון האישי לבחור, לקחת אחריות ולהבנות באופן יזום ופעיל שינוי לעצמי ובעצמי, מתגבשים לכדי הסבר מניח את הדעת לשלילת יחסי הפיקוח שהעלו המשתתפים. עם זאת ברור ומוסכם כאמור כי פרט, עצמאי ויזום ככל שיהיה, אינו חי בעולם ריק מאדם. מתוך כך מזמינים ממצאי המחקר, בהתאם לגישה האקזיסטנציאליסטית, לנקודת מבט משולבת הלוקחת בחשבון את הפרט, את מקומו ואת עצמיותו, אך גם ממקמת אותו, את החלטותיו ואת פעולותיו בתוך סביבה, תנאים ויחסי גומלין חברתיים. רק שילוב יעיל בין השניים, בין עצמי ובין סביבתי, יאפשר הליכה בטוחה בתלם והתמודדות עם התהליך המורכב והמפותל של החדילה והשינוי. תפיסה משולבת זו שונה גם היא מזו של סמפסון ולאוב.

הסיפור הזוגי: מחויבות, הקרבה ושינויים בעצמי

שדה ההתייחסות של המחקר הנוכחי הינו המרחב הזוגי. מתוך כך, הוא עוסק לא רק ביחסים שבין העצמי לעצמי כי אם גם ביחסים שבין העצמי לבת זוגי. כלומר, מראש הוא ממקם את הפרטים המשתתפים בתוך סביבה, תנאים ויחסי גומלין. חלק זה של הדיון עוסק באפיונים שונים בהתנהלות בני הזוג בתוך יחסי גומלין אלה. כמו כן, תובא התייחסות לסוגיית הריכוז העצמי ולהשפעתו האפשרית על מערכות היחסים. הדיון שלהלן יוצג מתוך התבוננות בממצאים הנוגעים לכלל המשתתפים, הן לגברים והן לנשים, תוך עיון בספרות שעיקר עניינה הוא מערכות יחסים.

בחברה המערבית של ימינו מאופיינות מערכות יחסים אינטימיות במידה רבה במאבק כוחות בין עצמאות, אינדיבידואליזם וחופש אישי ובין חוסר אנוכיות, התחשבות באחר והקרבה למענו (Impett, Gable & Peplau, 2005). פרטים המצויים בזוגיות נדרשים לא פעם לבחור בין צרכים ואינטרסים אישיים ובין אלה של בן הזוג, ולעתים קרובות מוצאים עצמם מוותרים מתוך בחירה או מחוסר ברירה למען האחר ולמען עתיד מערכת היחסים. למעשה, מערכות יחסים מוצלחות כמו גם פתרון יעיל של קונפליקטים ושל דילמות בין בני זוג נשענים לא אחת על יכולת הוויתור ועל ההקרבה שלהם (Van Lange, Rusbult, Drigotas, Arriaga, Witcher & Cox, 1997). בעוד נדמה שהקרבה למען בן הזוג מאופיינת בהדדיות, כלומר בן הזוג מוותר לבת הזוג וזו מוותרת לו בתורה, הרי שמחקרים שונים מעידים על כך שהנכונות להקרבה הינה תכונה המאפיינת נשים יותר מגברים, ושנשים מוותרות על צרכים ואינטרסים אישיים למען בני זוג ביתר קלות בהשוואה לגברים (למשל: Van Lange, Rusbult et al., 1997; Whitton, Stanley & Markman, 2002; Stanley, 2002). הן, בשונה מגברים, רואות בהקרבה השקעה כדאית לטווח הארוך, כזו שמבטיחה את עתיד מערכת היחסים (Rokach & Sha'ked, 2013). ממצאי המחקר הנוכחי, המלמדים באופן כללי על נשים נותנות ומקריבות ועל גברים נוטלים ובמקרים רבים אף מנצלים, תואמים תפיסה זו. למען האמת, בהתבוננות רחבה מייצגים הנשים והגברים במחקר את שני הכוחות שבבסיס מערכות היחסים שתוארו לעיל. צד אחד, במקרה זה הנשים (משלוש הקבוצות הראשונות), מייצג לכאורה את האלטרואיזם, את חוסר האנוכיות ואת ההקרבה למען האחר, והצד השני, במקרה זה הגברים (משתי הקבוצות הראשונות וחלק מן הקבוצה השלישית), מייצג לכאורה את הפרט האוטונומי השואף לחוסר תלות ולנפרדות, זה הדואג לעצמו ולצרכיו האישיים או במילים אחרות זה המפגין רמה גבוהה של אנוכיות ושל ריכוז עצמי. כך, מראש מאופיינות מערכות היחסים של מרבית

הזוגות במחקר בחוסר התאמה בין תפיסות, צרכים, רצונות ונכונות להקרבה לטובת מערכת היחסים בכלל ובן הזוג בפרט.

ככל שקיימת התאמה בין צורכי בני זוג ורצונותיהם, כך נדרשת פחות הקרבה מכל צד (Rusbult, Finkel & Kumashiro, 2009). עם זאת, באופן טבעי מאופיינת כל זוגיות במצבים של התנגשות בין אינטרסים ומאויים מנוגדים. התוצאה המידית של מצבים מסוג זה אינה רק מאבק של בני הזוג אחד בשני, כי אם גם מאבק פנימי של כל אחד מהם בעצמו (Whitton, Stanley & Markman, 2007). פתרון הדילמה שעל הפרק, האם לבחור בעצמי ובצרכי או במערכת היחסים ובצורכי בן הזוג, תלוי לא מעט בחישוב המחירים והתגמולים שישאו הבחירות ההתנהגותיות, כלומר במידה שבה נתפסת פעולת ההקרבה כמסכנת את עצמי המקריב או כמיטיבה עמו (Whitton et al., 2007). ואן לאנג ועמיתיו (Van Lange, Agnew et al., 1997) מניחים בהקשר זה כי חישוב המחירים והתגמולים מושפע במידה רבה ממידת האנוכיות של הפרט וכן מהמידה שבה הוא מרוכז בעצמו. לדעתם, ככל שמידת הריכוז העצמי גבוהה יותר, כך הנטייה להעריך פעולות למען אחרים כמסוכנות ומסכנות מפני תשלום מחיר אישי יהיו גבוהים גם כן. במקרה כזה יהיו הבחירות אנוכיות וממוקדות בפרט עצמו. לעומת זאת, פרטים בעלי יכולת הבחנה באחר ונכונות לוותר לו יחששו פחות מסיכון או ממחיר אישי, ויתמקדו ככל הנראה יותר בתגמולים ופחות במחירים. לפיכך הם יבצעו פעולות למען אחרים ביתר קלות. התנהלות דומה לכך הציגו גם המשתתפים במחקר הנוכחי, זאת בהתאם למידת הריכוז העצמי של כל אחד ואחד. ככל שחוו המשתתפים צמצום בממד הריכוז העצמי שלהם, כך הם חוו גם עלייה בתחושת האחריות כלפי בת הזוג וברצון ובצורך למעורבות פעילה בחיים המשותפים. אלה באו לידי ביטוי בגילוי עניין הולך וגדל במתרחש סביב ובביצוע פעולות, תפקידים ויוזמות במרחב הזוגי והמשפחתי ללא תחושת איום. בחלק מן המקרים אף העידו המשתתפים כי עשייה למען האחר הולידה תחושה של רווח אישי שהחליפה את תחושת ההפסד והמחיר האישי שחשו בעבר, טרם השינוי.

אימפט ועמיתיה (Impett et al., 2005), שבחנו שינויים במוכנות בני זוג לבצע פעולות הקרבה אחד למען השני, הציגו כי עלייה או ירידה ברצון להקריב יכולה להתאפשר כתוצאה מתהליך של שינוי בתבנית ההתנהגות של הפרט. לתפיסתם, תהליך השינוי שהוא קוגניטיבי במהותו ולמעשה מבוסס על החלטה רציונאלית של הפרט להשתנות, מצביע על מניעי הפרט למעורבות במערכת יחסים מחייבת וכולל מעבר בין שתי תבניות פעולה. תבנית הפעולה הראשונה, המכונה תבנית של 'העדפה נתונה' (given preference), מייצגת התנהגות הנובעת מתוך אנוכיות ומתוך ריכוז עצמי ולשם סיפוק אישי מידי. תבנית זו מייצגת מניעים של הימנעות ושל התרחקות והיא מאפיינת משתתפים משתי הקבוצות הראשונות במחקר הנוכחי וחלק מן המשתתפים מן הקבוצה השלישית. תבנית הפעולה השנייה, שנקראת בפי החוקרים תבנית של 'העדפה יעילה' (effective preference), מבטאת התנהגות שיש בה התחשבות במערכת היחסים ומוכנות לפעול למען אינטרסים משותפים. תבנית זו מייצגת מניעים של התקרבות ובהתאמה אליה מתנהלים משתתפים מן הקבוצה הרביעית במחקר הנוכחי וחלק ממשותתפי הקבוצה השלישית. ככלל, ככל שמערכת היחסים תהיה חשובה יותר לפרט, תסמל עבורו השתייכות וקבלה, אינטימיות וקרבה, כך לדעת החוקרים (שם), הוא ייטה לפעול בתבנית של 'העדפה יעילה'. פרטים הפועלים על פי תבנית זו, נוטים לשמר את יחסיהם לאורך זמן רב יותר, מדווחים על רגשות חיוביים יותר ובאופן כללי מעריכים את מערכת היחסים שלהם כטובה יותר. לעומתם, פרטים שחשים דחויים עם קונפליקטים מרובים ועם רמה נמוכה של שביעות רצון ממערכת היחסים ייטו לפעול בתבנית הפעולה הראשונה.

בעוד הגברים המשתתפים במחקר מייצגים בהתאמה למידת הריכוז העצמי שלהם את שתי תבניות הפעולה, הרי שהנשים במחקר (משלוש הקבוצות הראשונות) תואמות בהתנהגותן את תבנית ה'העדפה היעילה'. הן פועלות מתוך מניע מוצהר של התקרבות, נוקטות בפעולות יזומות של עשייה למען, מגלות נכונות להקרבה מתמדת ואף משתמשות בה באופן רציונלי, מחושב ומכוון. הן למעשה שואבות מן ההקרבה עידוד ונחמה. במילים אחרות, הן מתמקדות בחיוב ולא בשלילה, בתגמול ולא במחיר. העובדה שהן מוותרות באופן כמעט אוטומטי על צרכיהן האישיים מבלי שיחושו בעקבות כך תחושת החמצה מלמדת על רמה גבוהה ביותר של הקרבה (Rusbult et al., 2009). בנקודה זו יש לציין כי נכונות מוחלטת להקרבה למען בן זוג כפי שמציגות הנשים במחקר, נמצאה תואמת התנהגות של תלות שיתופית (Jack, 1991; Jordan, 1991; Lerner, 1988). במקרה כזה מהווה התלות השיתופית מניע בפני עצמה הן להתמדה במערכת היחסים והן להתמדה ולהעצמה של פעולות ההקרבה. כך למעשה, בעוד התלות השיתופית מעודדת את ההקרבה, ההקרבה מעודדת בתורה את התלות השיתופית ואף מקבעת ומייצבת את המשכיותה, מה שעלול בטווח הרחוק, כפי שראינו ביחס לחלק מן הנשים, להוביל לתוצאות שליליות בשלומות החיים, לתחושה של אובדן אישי, לדיכאון, לירידה בשביעות הרצון הכללית ולפגיעה בתחושת האותנטיות האישית (Cramer, 2002; Fritz & Helgeson, 1998; Gottman, 2012; Miller, 2012; Krokoff, 1989; Jack & Dill, 1992; Jordan, 1991; Miller, 2012). יתרה מכך, בהתאמה לספרות העוסקת בנכונות להקרבה בין בני זוג, נוטות גם הנשים במחקר שביצעתי לראות בהקרבה ביטוי למידת האמון שיש להן בבן הזוג (Wieselquist, Rusbult, Foster & Agnew, 1999), למידת הביטחון שיש להן בקשר (Impett et al., 2005) ולמידת המחויבות שהן חשות לבן הזוג ולמערכת היחסים (Stanley & Markman, 1992; Stanley, 1997; Whitton, Sadberry, Clements & Markman, 2006; Van Lange, Agnew, Harinck & Steemers, 1997). באופן כמעט גורף, כמו פרטים רבים אחרים שמעורבים במערכת יחסים או שיש להם עניין להיות מעורבים באחת, מבלבלות הנשים בין הקרבה ובין רגש של אהבה (Noller, 1996).

הקשר המוזכר בין מידת המחויבות למערכת היחסים ולבן הזוג ובין מידת הנכונות להקרבה מעניין נוכח ממצאי המחקר שלהלן. מחויבות נתפסת כביטוי למידה שבה תופסים פרטים את מערכת היחסים שלהם כעמידה לאורך זמן ולמידה שבה הם נכונים להישאר ולהתמיד בה בטוב וברע (סטרנברג, 2003). במילים אחרות, היא נתפסת כסמן אפשרי לעתיד מערכת היחסים ולכדאיות הצדדים להמשיך ולהיות מעורבים בה. רמת המחויבות מלמדת גם על מידת ההתקשרות לבן הזוג (במובן של עד כמה אני ובן זוגי יכולים להיות קשורים אחד לשני), על המידה שבה תופס הפרט את עצמו כנזקק למערכת היחסים שבה הוא מעורב ועל המידה שבה הוא מרגיש תלוי בבן הזוג (Van Lange, Agnew et al., 1997). כמו כן, משמשת המחויבות כמנבא החזק ביותר של התמדה במערכת היחסים (Drigotas & Rusbult, 1992; Rusbult et al., 2009). כפי שעולה מן הממצאים, הציגו מרבית הנשים שהשתתפו במחקר (בעיקר נשים משלוש הקבוצות הראשונות) רמה גבוהה של צורך בהתקשרות והיו תלותיות ונזקקות ברובן. למעשה, ככל שצרכים אלה היו גבוהים יותר כך הן חשו בטוחות יותר בקשר, מחויבות ונאמנות לו ונכונותן להקרבה עלתה. בנקודה זו יש לציין כי נשים מן הקבוצה הרביעית לא תאמו במדויק תבנית התנהגותית זו. הן התנהלו לכאורה באופן שונה והיו פחות תלותיות או נזקקות, אך למרות זאת הציגו בהתאמה לחברותיהן מידה גבוהה של מחויבות למערכת היחסים, לבן זוגן וגם ובעיקר לתהליך החדילה שלו שבו ראו כוח משמר לא רק לשלומות בן זוגן כי אם גם לשלומות מערכת היחסים. ביחס לגברים הצטיירה כאן תמונה דומה ושונה בהתאם להשתייכותם לקבוצות המחקר. גברים מן הקבוצה הרביעית וחלק מהגברים מן הקבוצה השלישית עקב השינויים שחוו בעצמי הציגו רמה

גבוהה יותר של מחויבות ולפיכך, כאמור, גם נטייה גבוהה יותר לנתינה. לעומתם, גברים משתי הקבוצות הראשונות וחלק מן הגברים מן הקבוצה השלישית הציגו בחלקם רמה נמוכה ואולי אף נמוכה מאוד של מחויבות ובחלקם אף היעדר מוחלט שלה. עם זאת נמצא כי חלק ממשותתפים אלה בחרו להציג מחויבות מן השפה ולחוץ, זאת כדי לזכות בתגמול וברוח אישי שבא לידי ביטוי בהמשך נכונות ההקרבה של בת הזוג ובטיפולה המסור. בכך יש ללמדנו שהשפעת המחויבות על הנכונות להקרבה ועל ההתמדה במערכת היחסים הינה דו כיוונית. היא למעשה תלויה לא רק בתשובה לשאלה עד כמה אני מרגיש מחויב לכן זוגי, כי אם גם בתשובה לשאלה עד כמה אני מרגיש שבן זוגי מחויב לי. כל עוד חשות הנשים כי בן הזוג מחויב להן, הן מרגישות מחויבות לו בעצמן וממשיכות להקריב את עצמן עבורו. ואן לאנג ועמיתיו (Van Lange, Rusbult et al., 1997) הסכימו עם הסקה זו וטענו כי פרטים אנוכיים ומרוכזים בעצמם (כמאפיין חלק מן הגברים במחקר) עשויים להציג מצגת שווא של מחויבות רק משום שהיא עשויה לשרת את הצרכים האישיים שלהם בטווח הארוך. לעומתם, אנשים הפועלים מתוך נקודת מבט זוגית (כמו הנשים במחקר, גברים מן הקבוצה הרביעית וחלק מן הגברים מהקבוצה השלישית) יציגו רמה גבוהה יותר של מחויבות וגם נכונות כלשהי להקרבה. זאת משום שפרטים אלה מסוגלים להאמין שאינטרסים אישיים מתמזגים עם אחרים, ולפיכך הם מתבוננים במחויבות לא מתוך נקודת מבט אינדיבידואליסטית, כי אם מתוך נקודת מבט שיתופית.

תאוריות ומודלים שעוסקים במערכות יחסים בכלל ובסוגיית ההקרבה בפרט (כולל מודל המניעים שהוצג לעיל) נשענים ומתבססים לא אחת על התאוריה של יחסי תלות-גומלין (the interdependence theory) (Kelley, 1984; Kelley & Thibaut, 1978). התאוריה, שבוחנת כיצד משפיעה התנהגות של פרט אחד על התנהגות פרט אחר בסיטואציה של יחסי גומלין, נשענת בין השאר על תפיסותיו של לוינ (Lewin, 1948) שטען שהמהות של כל קבוצה חברתית היא יחסי הגומלין בין חבריה. לטענתו, מתעצבים יחסי הגומלין בין החברים על בסיס מטרות משותפות, ועל כן שינוי שחוה חבר אחד בקבוצה משפיע על שאר החברים בה. על בסיס הנחות אלה מציעה התאוריה שני סוגים של יחסי תלות-גומלין. הסוג הראשון מייצג מצב שבו פעולות הפרטים המצויים במערכת היחסים מקדמות הישגים ומטרות משותפות. לעומתו, מייצג הסוג השני מצב שבו פעולותיהם של הפרטים חוסמות מטרות משותפות או מפריעות למימוש מטרות של אחד הצדדים או שניהם. מטבע הדברים נתפס הסוג הראשון כחיובי, דהיינו, כמקדם של מערכת היחסים ושל הפרטים שבה, והסוג השני נתפס כשלילי, דהיינו, כמעכב וכחוסם שלהם (לעיון והרחבה ראה: Johanson & Johanson, 2006). דויטש (Deutsch, 1962, 2000, 2003) הרחיב את התאוריה של לוינ וטען בין השאר כי תבניות האינטרקציה בין אנשים מושפעות משלושה תהליכים פסיכולוגיים. תהליכים אלה תואמים את ממצאי המחקר הנוכחי ולפיכך יוצגו תוך עיון בהם. עם זאת, כדי לדון בתהליכים אלה יש לבחון את שתי הנחות הבסיס שמציעה התאוריה ביחס למשתתפי המחקר, דהיינו את קיומם של יחסי גומלין בין פרטים ואת קיומן של מטרות משותפות לפרטים בתוך יחסים אלה.

מתוקף הגדרתם כאוכלוסיית המחקר מצויים המשתתפים בזוגיות ועל כן נהיר שהם מקיימים ביניהם יחסי גומלין. ההנחה הראשונה, אם כך, אכן מתקיימת ביחס לכלל המשתתפים. לעומת זאת, ההנחה השנייה בדבר המטרות המשותפות נכונה רק בחלקה ורק לחלק מן הזוגות המשתתפים. מדובר באמת חלקית משום שזוגות רבים דיברו על מחלוקות ביניהם ועל התנגשות בין צרכים ומטרות, ולפיכך לא תמיד הצליחו לחלוק הסכמות או הגדרות אחידות למטרות משותפות. עם זאת, נמצאה מטרה מוגדרת אחת שהיתה משותפת לכלל המשתתפים: הרחקת הגבר מעולם הפשע והפיכתו לאדם נורמטיבי ושומר חוק. נמצא כי הן הנשים והן

הגברים מרכזים מאמצים ופועלים לקידומו של הגבר אל עבר מטרה זו, ומשמטרה זו הושגה מתמקדים המאמצים בשמירה על הקיים.

כאמור, מתייחס דויטש (שם) לשלושה תהליכים פסיכולוגיים שמשפיעים על תבנית יחסי הגומלין של אנשים ומכאן גם על התנהגויותיהם אחד כלפי השני. התהליך הראשון - החלפה (substitutability), מתייחס למידה שבה פרט אחד מוכן לקחת על עצמו פעולות של אחרים ולמעשה לבצע אותן במקומו. פירושו של דבר שפרטים בעלי מטרה משותפת תומכים אחד בשני וממלאים במידת הצורך אחד את תפקידי השני. התהליך השני - קתקסיס (cathexis), מתאר את מידת ההשקעה או האנרגייה שמשקיע אדם אחד באחר. על פי דויטש, להשקעה של אנרגייה חיובית תוצאה רגשית, כך שככל שאדם ישקיע בפרט מסוים אנרגייה חיובית רבה יותר כך הוא ייטה לפתח כלפיו רגשות עמוקים יותר של חיבה. התהליך השלישי - השפעה (inductibility), מתייחס לפתיחות של פרט להיות משפיע על אחרים ומושפע על ידם. יכולת ההשפעה קשורה במידה רבה לפיקוח נורמטיבי והיא מספקת את הבסיס הפסיכולוגי לתיעול האינדיבידואל למעורבות במערכות שמאפשרות לו פעולה מתואמת ומאורגנת (שם). בחינה של תהליכים אלה ביחס לממצאי המחקר הנוכחי, מעלה התאמה כמעט מלאה להתנהגות הנשים. הן, ובעיקר אלו מהן שבני זוגן במאסר, לוקחות על עצמן את כלל התפקידים היומיומיים, הזוגיים וההוריים (התאמה לתהליך ההחלפה), הן פועלות בדרך של הקרבה בלתי אמצעית ומדווחות במקביל על העצמה של רגשות חיוביים בכלל ורגש של אהבה בפרט (התאמה לתהליך הקתקסיס) והן מאפשרות לבני זוגן להשפיע עליהן ולעצב אותן, תוך אמונה שהן משפיעות ומעצבות את בן זוגן לפחות באותה מידה. כל סימן ואפילו הקטן ביותר להתרחקות בן הזוג מעולם הפשע והסם, וכל מידה של מעורבות שלו במערכת נורמטיבית כלשהי שיש בה כדי לפקח עליו ולנטר את התנהגותו, נתפסת על ידן כהצלחה במשימה שהציבו לעצמן ומכאן גם כהוכחה למידת השפעתן ולעוצמתה. התנהלות זו, התואמת את התהליך השלישי המתואר (תהליך ההשפעה), מחזירה את הזרקור במידה מסוימת ומכיוון שונה לסוגיית החינוך והפיקוח שהועלתה בחלקו הראשון של הדיון. התאמה לתהליכים אלה נמצאה גם ביחס להתנהגות הגברים כלפי נשותיהם, בכפוף למקומו של הגבר על רצף תהליך השינוי שהוא עובר ובכפוף לצמצום ממד הריכוז העצמי שלו ולהרחבה בממד קבלת האחר.

בפרק הממצאים הצעתי את רעיון הרחבת ממד קבלת האחר בעקבות שינויים בעצמי. המודל שהצעתי התייחס לקיומן של שלוש רמות של ריכוז עצמי שבכל אחת מהן מתקיימים דו-שיח ויחס ישר בין כמות הריכוז העצמי ואיכותו ובין מידת הקבלה של בת הזוג. כמו כן הצעתי כי הרמות שמופיעות בסדר מסוים, מובחנות ביניהן איכותיות וכמותיות וכי המעבר מרמה אחת לאחרת תלוי בהתקדמות המשתתף בתהליך השינוי, באיכות, בכמות ובמשך השינוי שחווה. לאיכות ולכמות השינוי מידרג בתוך כל רמה, החל מן המידה הגבוהה ביותר של הריכוז העצמי לנמוכה ביותר, ומן המידה הנמוכה ביותר של טווח קבלת האחר לזו הגבוהה ביותר בתוך אותה רמה. כך, צמצום ממד הריכוז העצמי בתוך רמה מסוימת פירושו הרחבה של ממד היחס אל האחר בתוך אותה רמה. על כן כוללת כל אחת מן הרמות צמצום מן הפן האחד והרחבה מן הפן האחר. רעיון זה הזמין אותי לעיין במודל נוסף ששואב את רעיונותיו מן התאוריה של יחסי תלות-גומלין, מודל הרחבת העצמי (The self-expansion model) (Aron & Aron, 1986, 1996, 1997). הבחירה במודל זה נבעה מן הטעם שבשני המקרים (הן במקרה של רעיון הרחבת ממד האחר והן במודל הרחבת העצמי) נבחן קשר אפשרי בין שינויים בעצמי ובין מעורבות במערכות יחסים. בדומה לתאוריית יחסי תלות-גומלין יוצא גם מודל הרחבת

העצמי מן ההנחה שפרטים הקשורים במערכת יחסים בכלל ובמערכת יחסים אינטימית בפרט משפיעים אחד על העצמי של האחר כמו גם על תבניות ההתנהגות של כל אחד מהם.

מודל הרחבת העצמי מניח כי בני האדם מונעים על ידי דחף מתמיד לידע ולהרחבה של המודעות העצמית מתוך מטרה של צמיחה ושל התפתחות של העצמי (Rokach & Sha'ked, 2013) אל עבר עצמי אידיאלי שיגדיר עבורם מטרות אישיות חשובות ויאפשר את השגתן (Kumashiro, Rusbult, Finkenauer & Stocker, 2007). העצמי האידיאלי מתייחס לכלל החלומות, לשאיפות, למיומנויות, לתכונות ולמשאבים שנתפסים כאידיאלים בעיני הפרט ושאותם הוא מעוניין להשיג (Higgins, 1987; Markus & Nurius, 1986). דרך אחת להצמיח ולפתח את העצמי, או במילים אחרות להרחיבו, היא באמצעות חברות במערכת יחסים אינטימית (Aron & Aron, 1996; Aron & Fraley, 1999), זאת משום שאינטרקציה אינטימית מאפשרת הכלה של עצמי האחד בעצמי האחר במובן זה שהאחד מתייחס לפרספקטיבות, למשאבים ולזהויות של האחר כאילו היו שלו עצמו (Aron, Norman, Aron, & Lewandowski, 2002). למעשה, הקרבה המתמשכת הנוצרת במערכת יחסים אינטימית בין פרטים מאפשרת לכל אחד מהם להטמיע בתוך תחושת העצמי שלו חלק מן המשאבים האינטלקטואליים והפסיכולוגיים ומן התכונות והייחוד של בן הזוג ובכך להרחיב את עצמו (Aron, Norman, Aron & Lewandowski, 2002, 1996, 1997, 1986, & Aron). ואף ליצור עצמי משולב ודיאדי (Aron, Norman, Aron & Lewandowski, 2002). אם נתבונן על אוכלוסיית הנשים במחקר, הרי שנראה כי היא תואמת בהתנהגותה את התהליך המתואר.

לגבי הגברים תמונת המצב לכאורה שונה. על פניו נראה כי הריכוז העצמי המאפיין רבים מהם, משמש כחסם לאפשרות ההכללה של דמות בת הזוג בזו של בן זוגה. לא משום שאין בה תכונות, משאבים או זהויות שעשויות לשפר את עצמי הגברים, אלא משום שהגברים המצויים בשלבים של רמות ריכוז עצמי גבוהות אינם יכולים להבחין בנשים כישויות נפרדות מהם ועל אחת כמה בתכונותיהן. אך כמוצג בפרק הממצאים, מתקיים מעבר הדרגתי בין הרמות השונות של הריכוז העצמי. הרמה הראשונה התאפיינה בסיפוח בת הזוג אל בן הזוג והפיכתה לחלק מהעצמי שלו. הרמה השנייה התאפיינה במהפכים ובמעברים בין הישן לחדש ובשליטה חלקית ביכולת לצמצם את טווח הריכוז העצמי ובפיתוח ראשוני של מסוגלות להבנה והפנמה של אחרות בת הזוג והנפרדות שלה. הרמה השלישית התאפיינה בהבנה מוחלטת שבת הזוג נפרדת ממני. כאמור בפרק הממצאים, לשינוי שתואר בטווחי הריכוז העצמי של המשתתפים, השפעה מהותית על חוויית העצמי. למעשה, המעבר בין הרמות השונות של הריכוז העצמי ואתו ההרחבה בממד קבלת האחר, הובילה במקרים רבים ואף אפשרה בסופו של דבר הרחבה גם של העצמי. כלומר, הרחבה אחת מובילה עם הזמן לאחרת. למעשה, הראשונה שבהן (הרחבת ממד קבלת האחר) מאפשרת למשתתפים להבחין באופן הדרגתי באחרים בסביבתם, להכניס אותם לעולמם ובסופו של דבר גם להשפיע על עצמיותם, דהיינו, היא מובילה להרחבה מן הסוג השני (הרחבת העצמי). משתתפים מן הקבוצה הרביעית תואמים בהתנהגותם את המתואר. לכאורה, ניתן היה לטעון כי דווקא השלב הראשון, המאופיין ברמה הגבוהה ביותר של הריכוז העצמי ובבליעה של בת הזוג לצרכי העצמי, הוא זה שמקביל או דומה להרחבת העצמי, אך למעשה אין הדבר כך משני טעמים: ראשית, ברמה זו אין בת הזוג נתפסת כאישיות עצמאית או בעלת קיום משלה. כלומר, זהותה למעשה נשללת והיא נבלעת בעצמי של הגברים בשלמותה. שנית, בליעת האשה מתקיימת לא מתוך כוונה של צמיחה והתפתחות או מתוך רצון הגברים להעניק לעצמי שלהם משמעות חדשה, כי אם מתוך צורך אומניפוטנטי המכוון את העצמי להעמקה ולהעצמה של מה שכבר קיים בו. במצב כזה, גם אם נראה שהעצמי לכאורה מורחב, הרי שהוא מורחב במנה

נוספת של התכונות, השאיפות, הכוונות וכו' שיש בו ממילא. למעשה, מתקיים כאן מעין תהליך מתמשך של פיטום של עצמי בעצמו, או במילים אחרות, הרחבה מתמדת של הריכוז העצמי. תמונה זו מנוגדת למודל הרחבת העצמי, גם משום שאין מדובר בו בבליעה וגם בעיקר משום שהמשמעות האמתית של המודל היא שיפור של העצמי באמצעות משתנים חדשים שיש בכוחם לפתח ולהעצים אותו לכיוונים שונים ואחרים ממה שהורגל בהם עד כה. כך, צובר העצמי המתרחב כוח להעמיק איכויות חדשות ומצמיחות ולצמצם ואולי אף להכחיד את אלה המעכבות (Kumashiro, Rusbult, Finkenauer, & Stocker, 2007).

כפי שתהליך השינוי בריכוז העצמי מבוסס ואולי אף מתאפשר מתוך הבנה ובחירה, כך גם תהליך הרחבת העצמי. ארון וארון (Aron & Aron, 1996), למשל, מציעים שתהליך הרחבת העצמי במערכת יחסים אינטימית מתאפשר על בסיס קוגניטיבי שמבנה את ההבנה שהעצמיים של בני הזוג מצויים בחפיפה (בדרגות וברמות משתנות), ושחלקים מסוימים מעצמי האחד עשויים להפוך לחלק מעצמי האחר ולהשפיע עליו (לעיון ולהרחבה ראה גם: Aron & Aron, 1986, 1997; Aron & Fraley, 1999; Aron, Norman, Aron, & Lewandowski, 2002). מתוך כך ניתן להסיק בזהירות שהבחירה בבן זוג אחד על פני אחר מתבצעת למעשה מתוך חישוב מושכל (מודע או לא מודע) של המידה שבה תכונות ואפיונים מסוימים של בן הזוג הנבחר עשויים לשפר את אלה של בן הזוג הבוחר. ואכן, המשתתפים והמשתתפות במחקר הנוכחי התייחסו לא אחת באופן מושכל לתכונות, למאפיינים ולמעלות שמשכו אותם אל בן/בת הזוג ושגרמו להם לבחור בו. גם חוקרים אחרים (למשל: Davis, Conklin, Smith & Luce, 1996) מצטרפים לחשיבה זו וטוענים כי יכולת הכללת האחר בתוכי וכתוצאה מכך הרחבת העצמי הן למעשה תוצר של תהליך מנטלי שבמסגרתו מאמצים בני הזוג אחד את מחשבות ותחושת השני במטרה להידמות לו. רעיון זה של ההשפעה ההדדית של בן הזוג על העצמי אינו חדש. יונג, למשל (Jung, 1960), הדגיש שתפקידם של בני זוג לספק או לפתח באופן הדדי אספקטים חבויים של הנפש כדי להוביל כל אחד מהם לשלמות. מסלאו (Maslow, 1968) חשב שנהבים יכולים להתמזג אחד אל תוך העצמי של השני ובכך לשפר אחד את השני. התמזגות זו תורמת לשלמות מערכת היחסים ולשלמות האישית של כל אחד מבני הזוג וגם ובעיקר מסייעת לתהליך ההתקדמות של כל אחד מהם אל עבר העצמי האידיאלי שלו (Drigotas, Rusbult, Wieselquist & Whitton, 1999).

ההשפעה שיש לבני זוג בתהליך עיצוב העצמי האידיאלי של כל אחד מהם נתפסת בספרות של מערכות יחסים כתהליך של פיסול (למשל: Drigotas et al., 1999; Rusbult, Kumashiro, Stocker & Wolf, 2005). רעיון הפיסול ההדדי עלה מתוך התיאור שנתן האמן ואיש האשכולות מיכלאנג'לו לאמנות הפיסול. לטעמו פיסול הוא תהליך שבו האמן משחרר, מחלץ וחושף צורה או דמות אידאלית מן האבן שאותה הוא מסתת (Gombrich, 1995). דריגוטס ועמיתים (Drigotas et al., 1999) השתמשו בתיאור זה והרחיבו אותו אל עבר ניתוח של מערכות יחסים, תוך שהם טוענים כי בני זוג במערכת יחסים אינטימית מפסלים זה את זה באופן שעוזר לכל אחד מהם להתקרב ואולי אף להגיע אל העצמי האידיאלי שלו. תהליך פיסול ועיצוב זה מכונה בשם תופעת מיכלאנג'לו (יש המכנים אותו אפקט פיגמליון).

תופעת מיכלאנג'לו מעניינת בהקשר של ממצאי המחקר הנוכחי, משום שהיא מפנה את הדעת פעם נוספת להבדלים בין תפיסות הגברים והנשים ביחס לגורמי ההנעה לשינוי ובמידה מסוימת גם לשאלת הפיקוח. דומה כי אין חולק על כך שהן הגברים והן הנשים במחקר מצטרפים להנחה כי בתהליך של שינוי מעוצב ואולי אף מפוסל העצמי מחדש. עם זאת, בעוד הנשים ברובן מצטרפות לתפיסה שתהליך של עיצוב מתקיים במסגרת של מערכת יחסים, הגברים כאמור חולקים על כך. בעוד הנשים מאמינות בפיסול הדדי,

ויוצאות מנקודת הנחה כי הן מפסלות את בן זוגן והוא בתורו מפסל אותן, הרי שהגברים מאמינים כי מלאכת הפיסול נתונה בידיהם בלבד ומטעימים כי הם מפסלים לא רק את בת זוגם כי אם גם את עצמם. כלומר, ניכרת כאן הסכמה בין הנשים והגברים ביחס לצורך בפעולה וביחס לתוצאה הרצויה, אך לא ביחס לגורם המניע לפעולה. על כן, אין מפתיע שהתשובה לשאלה מיהו האמן, מיהו זה שחושף את העצמי האידיאלי, מחלף אותו מתוך גוש האבן, משתנה.

המילה 'אמנות' נגזרת מהשורש א.מ.ן, שורש ממנו נגזרות גם המילים 'אמן' במובן של יוצר והמילה 'אמונה'. האָמָן לפיכך הוא סוג של מאמין היוצר את יצירותיו מתוך אמונה בתיקון האדם והעולם (משרד החינוך, 2010). מכאן עולה כי שני הצדדים, הן הנשים והן הגברים, פועלים מתוך אמונה בתיקון ובשיקום העצמי החולה ומתוך אמונה כי העצמי האידיאלי אכן קיים. היות והאָמָן הוא גם זה ה'מתאמן', זה הרוכש מיומנות של עשייה (שם), דבקים שני הצדדים במשימה ומסרבים להניח לה עד אשר תקבל האבן את הצורה הנכונה. כך למעשה, פועלים שני האָמָנים שעל הפרק לשם קידומה של אותה מטרה. בהקשר זה יש לציין, כאמור בפרק הממצאים, כי אמונה זו היא שמאפשרת לנשים להמשיך במאמצי הפיסול שלהן, דהיינו בפעולות ההקרבה, החינוך והשליטה, ולהמשיך ולראות את עצמן כמצילות היחידות של בני זוגן.

אבל בעוד נושא היצירה וחומריה ברורים ומוסכמים הן על דעת הגברים והן על זו של הנשים, הרי שהאמצעים האמנותיים שבהם הם משתמשים שונים. הנשים פועלות בדרך של פיקוח, שליטה, חינוך ומשמעת, שהם מניעים חיצוניים לשינוי. הגברים, לעומתן, פועלים מתוך החלטה, בחירה, הודאה והכרה בצורך לשנות את המצב ואף מתוך רצון אמתי להגשמת העצמי, שהם מניעים פנימיים לשינוי. למעשה, מתקיים כאן מצב של התנגשות מניעים. בעוד המניעים החיצוניים שמייצגות הנשים מסמלים את עצם המטרה, דהיינו את התוצאה בלבד, הרי שהמניעים הפנימיים שאותם מייצגים הגברים, מסמלים לא רק את התוצאה כי אם גם ובעיקר את הדרך, את התהליך המפותל והמתמשך המוביל בסופו של דבר לשינוי. כך, בעוד הנשים מכוונות לכאורה לשינוי חיצוני, כזה שייראה לעין המסתכל מן החוץ, מכוונות הגברים לשינוי אמתי, כזה שבא מבפנים (Aron, Aron & Norman, 2001).

התמונה המתוארת תואמת משתתפים משתי קבוצות המחקר הראשונות וחלק מן המשתתפים מן הקבוצה השלישית. לעומת זאת, משתתפים מן הקבוצה הרביעית וחלק מן המשתתפים מן הקבוצה השלישית משני המינים הציגו דווקא תמונה שתואמת את תפיסת הפיסול ההדדי. משתתפים אלה העידו על השפעה ועל עיצוב העמדות, הערכים, הנטיות וההתנהגויות של כל אחד מבני הזוג כתוצר ישיר של מערכת היחסים, של ההתנסויות ושל התלות ההדדית המאפיינים אותה. דומה שההבדל בין הקבוצות נובע גם כאן מן השינויים בממד הריכוז העצמי ומן המרחק בזמן מנקודת ההתחלה של תהליך השינוי.

כאמור בפתח חלק זה של הדיון, העידן האינדיבידואליסטי שבו אנו חיים הוא עידן שמהלל עצמאות ומקדם את התפיסה לפיה כל אדם לעצמו (Rokach & Sha'ked, 2013). עם זאת, לצד העובדה שבני אדם דואגים לאינטרסים האישיים שלהם ומונעים לעתים קרובות מתוך ריכוז עצמי, הרי שהם גם מרגישים צורך להיות משויכים לקבוצה חברתית, להיות מסוגלים לסמוך על אחרים ולהפוך ולהיות אובייקטים משמעותיים לאחרים (אש אצל: Johanson & Johanson, 2006). בספרו 'אהבה והישרדות' כתב אורניש (Ornish, 1998) שההישרדות האנושית תלויה בכוחן המרפא של מערכות יחסים שיש בהן אהבה ואינטימיות. וויל (Weil, 1997) טען שבני האדם הם יצורים חברתיים ושיתופיים שאמורים לחיות במשפחות, בשבטים ובקהילות

ושכאשר הם חסרים קשרים אלה הם סובלים, ומסלאו (Maslow, 1970) ראה בחיבה, באהבה ובצורך להיות שייך צרכים אנושיים בסיסיים וחזקים.

כפי שתואר רבות במהלך עבודה זו, לצד צמצום בממד הריכוז העצמי חוו משתתפי המחקר גם הרחבה בממד המקביל של קבלת האחר כתוצאה מתהליך החדילה. מדובר במעבר הדרגתי ממצב של חיים מבוססי אינטרסים אישיים, נצלניים, נפרדים ובמידת מה בודדים, אל חיים שיש בהם מידה מסוימת של אחריות כלפי בת הזוג, רצון לחיות בשניים ונכונות להכיל אחרים, חיים שיש בהם העדפה ל'ביחד' על פני ה'לבד'. למרות השינוי והשפעתו המיטיבה הן על החיים האישיים והן על החיים הזוגיים, ממשיכים המשתתפים לחוות את המתח שבין האישי לזוגי ומונעים מתוך חששות ופחדים מפני החזרה לאחור.

התאוריה של יחסי תלות-גומלין (Johanson & Johanson, 2006) מתייחסת למתח הנדון שבין הריכוז העצמי ובין הצורך בחיבור זוגי וטוענת כי בני האדם הם בבסיסם יצורים פראיים ובלתי מתורבתים המונעים על ידי עניין אישי ותופסים ומבינים את המציאות באופן עצמאי ובלתי תלוי באחרים. המעבר מעניין אישי ומעיסוק בעצמי לעניין ולמעורבות בענייניהם של אחרים, דהיינו מריכוז עצמי מוחלט אל ראייה, קבלה ואף הכלה של האחר, מתאפשר ומתקיים על בסיס ההבנה כי בסופו של דבר המציאות האישית של פרט מסוים דומה לזו של אחרים, וכי פרטים עם התנסויות דומות חולקים מטרות משותפות ואולי אף גורל משותף. התפיסה כי השגת המטרות באופן שיתופי עשויה להיות קלה ויעילה יותר ובה בעת לקדם את העצמי, מאפשרת הגדרה מחדש של העצמי כמו גם הכללה ושילוב של אחרים בתוכו.

כפי שעלה במהלך המחקר הנוכחי, תהליך חדילה מוצלח מאפשר לחדל להיחשף לחזקותיו ומוביל אותו לשינויים חשיבתיים ורגשיים המסייעים לו להבחין בכך שיש עבורו אפשרויות נוספות, חיוביות יותר. למעשה, בתהליך זה שובר החדל את האנוכיות שלו, והופך באופן הדרגתי לשלם חופשי שאינו כבול עוד במוגבלויות פנימיות (בובר, 1965). משחרג מן הריכוז העצמי שלו, הוא מסוגל להכיר בקיומה של בת הזוג, בנדיבותה ובמסירותה ומתוך כך לחשוף בתוכו רגשות של אכפתיות ואחריות כלפיה. מנקודת המבט של פילוסופיית הדיאלוג של בובר (שם), מתקיים כאן מעבר מיחסי סובייקט ואובייקט או יחסי אני-זה (או ל'ז'), המאפיינים את העולם המודרני הטכנולוגי ומתקיימים מתוך ניכור, שוויון נפש שכלתני והיעדר רגש אמתי, ליחסי אני-אתה סובייקטיביים. במילים אחרות, כפי שטוען בובר (שם) מתקיים מעבר מחוויה של ניכור לחוויה של אחדות, שותפות ותחושת ביחד או אם נרצה, דיאלוג של קיום בצוותא. הבניה או יצירה של יחסים מן הסוג השני מתאפשרת באמצעות דו-שיח אמתי בין פרטים, שיח שבונה כל אחד מהם כסובייקט, כאישיות רוחנית בעלת תודעה אינדיבידואלית. כך, בעוד תפיסת האחר ביחסי אובייקט-סובייקט מבוססת על שליטה ועל שימוש של אחד באחר בדומה לשימוש בחפץ, כפי שהציגו משתתפים במחקר הנוכחי שהם בעלי רמה גבוהה של ריכוז עצמי, הרי שיחסי אני-אתה מאופיינים באותנטיות, בספונטניות, בהדדיות ובדיאלוג פתוח. מאפיינים כאלה באו לידי ביטוי בקרב משתתפי המחקר שהצליחו 'להתרומם' מעל ריכוזם העצמי, לזהות את נפרדותה ואת אחרותה של בת זוגם ולגלות כלפיה אחריות. בדומה לבובר, גם לוינס (2004) גרס כי הדרך לשבירת האנוכיות של האדם הבודד עוברת דרך יחסיו עם הזולת, בהם מתגלית הכוליות, האחדות עם האחר. בהתאמה לקו חשיבה זה, מציעה הקרימינולוגיה החיובית (Ronel & Elisha, 2011) כי חריגה מן הריכוז העצמי, הכרה בקיומם של אחרים ופיתוח רגשות של אכפתיות ושל אחריות כלפיהם מאפשרים גם יכולת של התקשרות חיובית עם הסביבה בכלל ועם בת הזוג בפרט. על פי גישה זו, בעוד הריכוז העצמי מסייע לעברין לגבש 'אני' נפרד מן הסביבה, כזה שהוא מנוכר ומבודד חברתית, הרי ששינוי יסודי שיקדם צמיחה וגדילה

ומתוך כך התבוננות לא רק בעצמי אלא גם באחרים בסביבתי, יחזק בו תהליכים של חיברות ושל הזדהות עם אחרים וכמיהה לאיחוד עימם. במונחי שוהם ואדד (2004), מדובר כאן בתהליך שיש בו מחד גיסא היחלשות של וקטור הפירוד ומאידך גיסא התחזקות והתעצמות של וקטור האיחוד. במילים אחרות, כפי שניכר היטב במחקר הנוכחי, החדל חווה תהליך של שינוי שבו נחלשים כוחות הניתוק והניכור ומתחזקים כוחות האיחוד וההתקרבות לאחרים.

לסיכום, כאמור הן בפרק הממצאים והן בדיון זה, תהליך השינוי הוא תוצאה של החלטה ושל בחירה חופשית של החדל, של אמונה ביכולתו להשתפר ולהשתנות ושל שינויים חשיבתיים ורגשיים המאפשרים לו לאמץ עמדות והתנהגויות חדשות. בדומה לגישה האקזיסטנציאליסטית (למשל: פראנקל, 1982) שבה דנתי רבות בפרק זה, גם הקרימינולוגיה החיובית מאמינה כי כל אדם הינו בר יכולת להשתנות. שתי הגישות אם כך מציגות קו חשיבה אופטימי ביחס לשינוי אישי ומאמינות כי גורלו של אדם נתון בידיו וכי ביכולתו לבחור בדרכים שונות של פעולה שיובילו אותו לשימור או לשינוי המצב. הגישה האקזיסטנציאליסטית מדגישה כי בחירה חופשית זו מאפשרת הבניה של משמעות קיומית חדשה הבאה לידי ביטוי בין השאר ביכולת להגיב לאחר בסביבתו באופן שונה ממה שאדם הורגל בו עד כה. שינוי זה, שיש בו הכרה באחר, אחדות עימו וכתוצאה מכך גם דאגה ואחריות כלפיו, תלוי הלכה למעשה בחריגה מן הריכוז העצמי (לוינס, 2004) והוא מעצים לא רק את תחושת האחדות עם העולם כי אם גם את תחושת החופש האישי.

הקרימינולוגיה החיובית (Ronel & Elisha, 2011), המתמקדת בעוצמות, בכוחות ובהשפעות החיוביות של ההתנהגות האנושית ורואה בהם בעלי משמעות לחדילה מן הפשע (כהן, 2000; זליגמן ובליד, 2002; Gable & Haidt, 2005; Seligman & Csikszentmihalyi, 2000; Rapp, 1998), מאמינה כי באמצעות כוחות אלה יכול עבריין לשבור את אנוכיותו, להגדיל את האכפתיות שבו ולהתאחד עם אחרים בסביבתו. למעשה, מציינת גישה זו כי כדי להיות מסוגל לעשות את כל אלה, חייב הפרט בראש ובראשונה להכיר במגבלותיו ולקחת אחריות על ריפוי (רונאל, 2000). הודאה בקיומה של הבעיה ורצון ובחירה להילחם בה ולהירפא ממנה, מסייעים לו לזכות בתחושה של ערך עצמי, להחזיר לידינו את השליטה על חייו ולצאת לדרך חיים חיובית וחדשה (רונאל, 2000, 1995) שכפי שמעידים ממצאי המחקר, יש בה מקום לא רק לעצמו, כי אם אף לאחרים בסביבתו ובתוך כל אלה גם לבת זוגו.

תרומת המחקר

הקשר שבין נישואין ובין ירידה במעורבות בהתנהגות עבריינית נלמד ונחקר לא מעט (למשל: Blokland & Nieuwbeerta, 2005; Farrington & West, 1995; Horney et al., 1995; Irwin, 1970; Laub & Sampson, 2001; Maume et al., 2005; Sampson & Laub, 1993; Shover, 1996; Warr, 1998). ממצאי המחקר הנוכחי מצטרפים לגוף הידע הנצבר ואף מרחיבים אותו ממספר טעמים: ראשית, המחקר בחן את תפיסת שני בני הזוג, בחינה שהיא למיטב ידיעתי חדשנית. מחקרים בנושא נוטים לעסוק בתפיסת אחד הצדדים בלבד (בעבריין/חדל או לחילופין בבת הזוג) ולפיקך מייצגים התבוננות חד-צדדית וחסרה. המחקר הנוכחי, שכאמור מתבונן על הסוגיה הנדונה באופן עקבי ושיטתי משתי נקודות המבט, מציג קשת רחבה ומגוונת של עדויות שתורמתם להבנת הנושא ולבחינתו עשויה להיות רבה, כזו המזמינה להתבוננות זוגית כוללת, שיש בה ראייה

של כל אחד מבני הזוג בנפרד ושל שניהם יחד כשלים; שנית, המחקר הנוכחי כולל קבוצות אוכלוסייה מגוונות הן ביחס למאפייני הפשע של המשתתפים (מגוון וסוגי עבירות, מספר שנות פעילות עבריינית ועוד), הן ביחס לוותק המשתתפים בתהליך החדילה ולשלב שהם מצויים בו (החל מחדילה כפויה עקב ישיבה בבית הסוהר, דרך חדילה 'טרייה' ועד לחדילה קבועה לאורך שנים רבות, נכון לזמן המחקר), הן ביחס למגוון מערכות היחסים (החל ממערכות יחסים ב'שלט רחוק', דרך מערכות יחסים שאינן ממוסדות כמו חברות וזוגרות וכלה במערכות יחסים ממוסדות של נישואין) והן בטווח משך שנות הזוגיות (החל מזוגיות טרייה בטווח שבין שנה לחמש שנים דרך זוגיות בטווח שבין חמש לעשר שנים ועד לזוגיות של מעל עשר שנים). נקודת מבט רחבה ומגוונת זו שונה מנקודת המבט שמציעים מחקרים אחרים בתחום הנוטים בדרך כלל להתבונן רק באחד או בחלק מן המשתתפים שהוצגו לעיל, ולפיכך ייתכן כי הם מוגבלים בתוצאותיהם (לדיון ולהרחבה ראה: Giordano, Deines & Cernkovich, 2006); שלישית, בשונה ממחקרים אחרים שהתייחסו לקשרי נישואין בכלל ולאיכות קשר הנישואין בפרט, אך לא עסקו הלכה למעשה במשתני מערכות היחסים עצמם (למשל: Sampson, Laub & Wimer, 2006), מתעמק המחקר הנוכחי במאפייני הזוגיות ובאופן שבו תופסים ומגדירים המשתתפים אילו משתנים קשורים להצלחת הזוגיות, אילו תכונות נדרשות מבני הזוג כדי לממש זוגיות טובה ואילו מהם מבוטאים בחוויה הזוגית היומיומית של המשתתפים; נוסף על כך מציע המחקר הנוכחי לכל אלה נקודת מבט פרשנית הבאה לידי ביטוי בנרטיבים השונים שמציעים משתתפי המחקר לזוגיות, לחדילה, לשינויים בזהות העצמי ולכל אלה כמכלול. בכך, מוצעת תמונה פרשנית הבוחנת את סוגיית מערכת היחסים שבין זוגיות ובין חדילה מן הפשע מתוך נקודת מבטם האישי של המשתתפים, דהיינו, יותר מתוך התמקדות בהיבטים הפנימיים של הסוגיה הנחקרת (שקדי, 2011) ופחות כמקובל בספרות עד כה (למשל: Bersani et al., 2009), מתוך היבטיה החיצוניים של הסוגיה. במילים אחרות, נקודת המבט הפרשנית הנשענת על סיפוריהם של המשתתפים מספקת הזדמנות לבחון באופן בלתי אמצעי מנגנונים ותהליכים שונים המובילים לחוויה אישית של שינוי.

מגבלות המחקר

המחקר הנוכחי עסק בהשפעה של זוגיות על חדילה מן הפשע ועל גמילה משימוש בסמים. במחקר נכללו 37 זוגות, שהם 74 משתתפים, מספר גבוה יחסית למחקר איכותני. עם זאת, אוכלוסייה זו נחלקת לשני מגדרים שבכל אחד מהם חלוקה לארבע קבוצות התייחסות, מה שיצר בסופו של דבר תת-קבוצות שמספר המשתתפים בכל אחת מהן יחסית קטן. מומלץ לערוך מחקר על מדגמים גדולים יותר בכל תת-קבוצה.

המפגש עם כל אחד מבני הזוג התרחש בנקודת זמן אחת בלבד, ולפיכך המחקר מתייחס לאופן שבו תופסים המשתתפים את השפעת הזוגיות על החדילה ועל הגמילה בעת הריאיון בלבד. מתוך כך, לא נבחנו שינויים המתרחשים במערכת היחסים במהלך הזמן ושיש בכוחם להשפיע על תפיסת הזוגיות, ומכאן גם על השפעת הזוגיות על החדילה ועל הגמילה. מעקב אחר הזוגות ובחינת התוצאות לאורך זמן, תוך התבוננות בעליות ובמורדות במערכות היחסים ועל השפעתם על עידוד ועל שימור החדילה, עשוי להבהיר סוגיה זו.

למרות ההסבר שניתן למרואיינים כבר בשלב הראשוני של שיחות הטלפון מהו נושא המחקר ומהן מטרותיו, עדיין בחלק מן המקרים הובע חשש ביחס לגילוי ולחשיפת פרטים. דווקא השימוש בריאיון עומק ככלי מחקר עיקרי היה יעיל ביותר ביחס לקושי זה. למשתתפי המחקר ניתנה הזדמנות, ברוב המקרים

ראשונה, לספר את סיפוריהם ולהבנות נרטיבים באופן עצמאי, אינטואיטיבי וספונטני, מבלי שהופרעו ומבלי שנעשה ניסיון לכוונם. מתוך כך עם הזמן, תוך כדי שהריאיון התקדם ותוך כדי שנרקמה מערכת יחסים של אמון ביני ובין המראיינים הלכו והתמעטו חששותיהם והם החלו לדבר בחופשיות ולחשוף פרטים רבים ואף קשים על חייהם האישיים בכלל והזוגיים בפרט. נראה כי כלי זה סייע למשתתפי המחקר להבנות מחדש את סיפור הזוגיות שלהם ולהעמיק את הבנתם לגבי אירועים שונים בחייהם הזוגיים. עם זאת, ביחס לנושאים אינטימיים, למשל, שיח על הרגלי מין, ביטא חלק גדול מן המראיינים (ובעיקר מן המראיינות) חוסר נוחות ולעתים אף התנגדות. לפיכך נמנעתי במהלך הראיונות מלשוחח על נושאים אלה. כך נעלם נתח בעל משמעות מן החומר שנאסף, נתח שעשויה להיות לו חשיבות רבה בהקשרים הנדונים ועל כן ראוי לבחון אותו ולעמוד על טיבו ביחס לשאלה הנדונה במחקרים נוספים.

מגבלה נוספת קשורה לכך שבמחקר זה נכללו רק משתתפים שהביעו את הסכמתם להתראיין לצורך המחקר. כלומר, לא התאפשר לקבל מידע ביחס לחדלים אחרים שיתכן שהיו עשויים לשפוך אור על נקודות מבט נוספות באשר לקשר שבין זוגיות וחדילה ושלא באו לידי ביטוי בממצאי המחקר. ויותר מכך. הכוונה הראשונית של המחקר הייתה לבחון אוכלוסיית חדלים מגוונת מבחינת ההיסטוריה העבריינית שלהם. בפועל, לאור הקושי הראשוני באיתור המשתתפים, כמתואר בפרק השיטה ובפרק הממצאים, ולאור העובדה כי המראיינים הראשונים עמם שוחחתי היו ברובם משתמשים בסמים, הוטה המחקר לבחינה ולהתמקדות באוכלוסייה של מכורים לסמים בהחלמה שיש בעברם גם פשיעה. למרות שבין קבוצת אוכלוסייה זו ובין המשתתפים המועטים שבעברם אין ניסיון של שימוש נמצא דמיון רב, עדיין יש לקחת בחשבון את האפשרות שממצאים אלה מאפיינים אוכלוסיית מכורים בהחלמה יותר מאשר אוכלוסיות חדלים אחרות. לפיכך מומלץ לבחון את תקופתם של הממצאים גם על מדגמים נוספים של חדלים שאין בעברם שימוש בסמים.

המחקר נערך על פי מסורת המחקר האיכותני, המבוססת ברובה על מעורבות החוקר בכל שלבי המחקר. במחקר הנוכחי נרשמו דברי המראיינים בכתב ידי תוך כדי הריאיון. היות ובמהלך הריאיון התרכזתי בתיעוד החומר הנאמר, כמו גם באופן שבו נאמר, ייתכן שבכל זאת נשמטו פרטים משמעותיים שיש להם חשיבות בניתוח הממצאים ושוודאי היו הופכים את הפרשנות למדויקת יותר. אולם מלכתחילה אין מחקר איכותני טוען לגילוי אמת 'אובייקטיבית', אלא מדגיש אפיונים ייחודיים ומציע הזדמנות ללמידה עשירה ומגוונת של תופעה חברתית בעזרת אוכלוסיות שנבחרות לצורך זה. עניינו של מחקר זה הוא לגעת בחוויה הסובייקטיבית של משתתפיו, ומטרה זו אכן הושגה.

השלכות יישומיות

היבטים הנוגעים בחדילה: ממצאי המחקר מדגישים את חשיבותה של בחירה אישית המשקפת הכרה במחלת ההתמכרות, הבנת השלכותיה ולקיחת אחריות אישית. משתנים אלה נמצאו כהכרחיים לחדילה. טיפוח שיטתי של משתנים אלה על ידי אנשי מקצוע ושיקום עשויים להקל על הרצון ועל ההחלטה לחדול וכן על תהליך החדילה עצמו. טיפוח מסוג זה עשוי גם לסייע לעבריינים המצויים בתהליך של חדילה להסתגל לשינויים שהם חווים, לאמץ אותם ולהתמודד עמם ביתר קלות.

היבטים הנוגעים לזוגיות: מן הממצאים עולה כי מאסר בן הזוג או התמכרותו לסמים פוגעים לעתים קרובות באיכות מערכת היחסים הזוגית. נוסף על כך מערכת היחסים הזוגית של המשתתפים סובלת מקשיים מוטמעים רבים. השילוב בין שני אלה עשוי להיות הרסני למערכת היחסים בכלל ולכל אחד מן הפרטים המשתתפים בה בפרט. חינוך זוגי או לימוד של מיומנויות זוגיות עשוי לשפר את איכות מערכת היחסים הזוגית ובאופן כללי להפחית את הלחצים, את הדרישות ואת התביעות שמציבה הזוגיות. על פי הספרות, לתכניות התערבות זוגית השפעה על האינטימיות שבין בני הזוג (Hickmon, Protinsky & Singh, 1997) ועל מיומנויות התקשורת ביניהם (Markman, Stanley & Blumberg, 2001). סדנאות זוגיות מתקיימות מזה מספר שנים הן במסגרות שונות של שיקום והן בבתי כלא שונים בארץ (אפל ושלוס, 2010). עם זאת, מטבע הדברים במרבית בתי הסוהר כוללות סדנאות אלה את בן הזוג האסיר בלבד, ומספר בני הזוג שמשתפים פעולה בטיפול זוגי במסגרות השיקום השונות נמוך יחסית. המחקר הנוכחי החושף את פניה של מערכת היחסים הזוגית משתי נקודות המבט, הן של הגבר והן של האישה, מלמד על חשיבותו של הלימוד הזוגי המשותף ועל הצורך בהכוונה ובחשיפה של נקודות התורפה והחוזקה של מערכת היחסים. מוצע לחשוף במסגרת הטיפול הזוגי את נקודות המבט השונות של בני הזוג, את ההבדלים התפיסתיים ביניהם ולהפנות את תשומת הלב של בנות הזוג להתנהגותן המחנכת והמפקחת, התנהגות שכאמור יש בה כדי לסכן את החדילה. באותה נימה, יש להפנות את תשומת לב בן הזוג למידת הריכוז העצמי שלו ולטפח בו יכולות לראות את בת זוגו כאישיות נפרדת ולהכיר באחרותה. כל אלה יסייעו לא רק לשמירה על הזוגיות ולטיפוחה, כי אם גם להמשכיות תהליך החדילה ולהתמדה בו.

שימוש בנרטיבים: המחקר מציע תיאור של האופן הסובייקטיבי שבו תופסים המשתתפים את חווית החדילה, את החוויה הזוגית ואת הקשר האפשרי בין חוויות אלה. השימוש בנרטיבים שהציגו המשתתפים עשוי לסייע למטפלים ולאנשי שיקום להבין את עולמם של החדלים, להכיר את השינויים שחלים בהם ביחס לעצמם וביחס לבת זוגם ולעודד אותם לשיח מעמיק. באמצעות הנחיה והכוונה מקצועית מתאימה עשוי השימוש בנרטיבים האישיים גם לסייע לחדלים ולבנות זוגם להבנות משמעויות חדשות לסיפור האישי שלהם ולעמוד על "התגליות" ונקודות מפנה בחייהם בכלל (למשל: Maruna, 2001; Goodey, 2000) ובתוך מערכת היחסים הזוגית בפרט. בכך עשויים אנשי המקצוע לסייע לבני הזוג לזהות לא רק קשיים וכשלים במערכת היחסים שלהם, כי אם גם יתרונות ונקודות חוזקה, ואף לשנות את מיקוד העלילה מהמשכיות אירועי העבר אל ההקשר העכשווי, השיקומי (Auburn, 2005), ולפתח בהם ראייה של עתיד משותף אפשרי וחיובי. באופן כללי, ניתן להניח בהקשר זה כי הכוונה לחשיפה החדית של נרטיבים אישיים מתוך נקודת מבט מקבלת וחיובית, עשויה לשפר את השיח הזוגי. לצד המכנים המשותפים הרבים שחשפו הנרטיבים של משתתפי המחקר זהו גם הבדלים בין קבוצות האוכלוסייה השונות. הבדלים אלה התייחסו הן למקומם של המשתתפים בתהליך החדילה, הן למידת הריכוז העצמי שלהם והן לאופן שבו הם תופסים ומתנהלים במערכת היחסים שלהם. מתן דגש על ייחודיות כל קבוצה, לצד המכנים המשותפים שביניהן, עשוי לסייע לאנשי טיפול ושיקום לגבש דרכי טיפול ייחודיות לצד דרכי טיפול והתערבות כוללניות בהתאם לשלבו השונים של התהליך.

רשימת מקורות

- אבניאון, א'. (1997). מחויב. בתוך **מילון ספיר: מילון עברי-עברי מרוכז בשיטת ההווה** (עמ' 507). ירושלים: איתאב.
- אבניאון, א'. (1997). מחויבות. בתוך **מילון ספיר: מילון עברי-עברי מרוכז בשיטת ההווה** (עמ' 507). ירושלים: איתאב.
- אבניאון, א'. (1997). נאמן. בתוך **מילון ספיר: מילון עברי-עברי מרוכז בשיטת ההווה** (עמ' 700). ירושלים: איתאב.
- אבניאון, א'. (1997). נאמנות. בתוך **מילון ספיר: מילון עברי-עברי מרוכז בשיטת ההווה** (עמ' 700). ירושלים: איתאב.
- אלטוס, ד' (2004). **יחסי גומלין בין המערכת הזוגית לבין התמכרות, גמילה וחזרה לסם: תפקידם של יחסי תמיכה בעיתות מצוקה** (עבודה לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה"). אוניברסיטת חיפה, חיפה.
- אפל, ז' ושולם ח' (2010). זוגיות בשלט רחוק - העשרת הנישואין בכלא הישראלי על פי גישת PAIRS. **צוהר לבית הסוהר, 13, 77-90**.
- בובר, מ' (1965). **פני אדם: בחינות באנתרופולוגיה פילוסופית**. ירושלים: ביאליק.
- בייקר-מילר, ג' (1978). **לקראת פסיכולוגיה חדשה של האשה**. תל אביב: ספרית פועלים.
- בן-ברוך, א' (2000). הזמן החברתי-תרבותי. **מדע 2000, 25, 16-21**.
- בן צבי, ק' ולק, ד' (2011). חוזרים למאסר - רצידיביזם של אסירים פליליים משוחררי 2004 בישראל: עבירות ועונשים בישראל, תיאוריה ויישום. **צוהר לבית הסוהר, 14, 10-28**.
- ברזונדיין, ל' (2009). **המוח הנשי**. תל אביב: מטר הוצאה לאור.
- ברזונדיין, ל' (2013). **המוח הגברי**. תל אביב: מטר הוצאה לאור.
- ג'מיסון, ק' (2000). **תיאוריית ה'ביס' וגרעין העוצמה: ספר על מנהיגות, פיתוח עצמי וצמיחה**. תל אביב: וויד.
- דושניק, ל' וצבר-בן יהושע, נ' (2001). אתיקה של המחקר האיכותי. בתוך נ' צבר-בן יהושע (עורכת), **מסורות וזרמים במחקר האיכותי, 343-368**, לוד: דביר.
- דסלר, א"א (2000). **מכתב מאליהו, קונטרס החסד**. בני ברק: ספריית-גיטלר.
- זכאי, ד' (1998). **זמן פסיכולוגי**. תל אביב: משרד הבטחון – ההוצאה לאור.
- זכאי, ד' (2000). הזמן הפסיכולוגי. **מדע 2000, 25, 4-9**.
- זליגמן, צ' ובלייך, א' (2002). היחידה לטיפול במבוגרים נפגעי טראומה מינית בילדות במרכז רפואי - גישה בין תחומית. **הרפואה, 4, 34-38**.
- חן, ג' (2001). **קשר בין תמיכה חברתית ותכנית רוחנית לבין שינויים אישיותיים, רגשיים והתנהגותיים בקרב אסירים שנגמלו מחומרים פסיכואקטיביים** (עבודה לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה"). אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן.
- כהן, א', סלונים, א' ופינצי, ר' (2001). כיצד נשים תופסות את כושר ההתאוששות המשפחתי שלהן? **חברה ורווחה, כ"א(2), 177-194**.

- כהן, ב' (2000). גישת הכוחות בעבודה סוציאלית. **חברה ורווחה**, כ(3), 291-300.
- כנסת ישראל, מרכז המחקר והמידע (2011). **נתונים בנושא שיקום אסירים**. אוחזר מתוך http://www.moital.gov.il/NR/rdonlyres/E07F949E-3DC4-4B3F-9135-C006DF15F359/0/shikum_asirim2011.pdf
- לביא, י' (1998). **השפעות מצבי דחק על קשרי נישואין**. אוחזר מתוך http://www.biu.ac.il/soc/peleg/publications/publications/2nd/2nd_yoav.pdf
- לוינס, ע' (1995). **אתיקה והאינסופי: שיחות עם פיליפ נמו**. ירושלים: מאגנס.
- לוינס, ע' (2004). **הומניזם של האדם האחר**. ירושלים: מוסד ביאליק.
- לוינס, ע' (2010). **כוליות ואינסוף: מסה על החיצוניות**. ירושלים: מאגנס.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (למ"ס), מדינת ישראל. (2014). **משפחות בישראל – נתונים לרגל יום המשפחה**. אוחזר מתוך אתר הלמ"ס: www.cbs.gov.il/www/hodaot2014n/11_14_025b.doc
- מיכאל, א' (1996). "אני בשלי ואתה בשלך" - טיפול בשותפי-תלות באמצעות קבוצות. **חברה ורווחה**, ט"ז(2), 235-245.
- מיכאל, א' (2006). "התלות השיתופית": **השפעת משפחת מוצא מכורה ונישואין למכור על התלות השיתופית בקרב בנות זוג** (עבודה לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה"). אוניברסיטת חיפה, חיפה.
- מיכאל, א' (2007). **התמכרות והחלמה: סוגיות נבחרות בטיפול במתמכרים**. קרית ביאליק: אח. מילט, ק' (2006). תיאוריה של פוליטיקה מינית. בתוך ד' באום, ד' אמיר, ר' ברייר-גטרב, י' ברלוביץ', ד' גריינימן, ש' הלוי, ד' חרבי, וס' ביז'אווי (עורכות), **ללמוד פמיניזם: מקראה** (67-107). תל אביב: הקיבוץ המאוחד. (פרסום מקורי 1970)
- משרד החינוך, המזכירות הפדגוגית, האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים (2010). **אמנות, תכנית לימודים לחטיבת העליונה לבית הספר הממלכתי והממלכתי-דתי: תולדות האמנות ב', נספח ב'**. אוחזר מתוך: <http://cms.education.gov.il>
- נוי, פ' (1995). מהו 'העצמי' של 'פסיכולוגיית העצמי': חלק א' - סקירה היסטורית. **שיחות**, ט(2), 99-93.
- סטרנברג, ר"ג (2003). **החץ של קופידון: פסיכולוגיה של אהבה**. תל אביב: אריה ניר.
- פוקס, ש' (1998). **הפסיכולוגיה של ההתנגדות לשינוי**. רמת גן: אניברסיטת בר אילן.
- פסיג, ד' (2000). העתיד של העתיד במדינת ישראל. בתוך מ' אהרוני ושי' אהרוני (עורכים), **ישראל 2000** (170-172). כפר סבא: הוצאת מקסם.
- פראנקל, ו' (1970). **האדם מחפש משמעות. ממחנות המוות אל האכסיס טנציאליזם**. תל אביב: דביר.
- פראנקל, ו' (1982). **הזעקה הלא נשמעת למשמעות: הפסיכותרפיה וההומניזם**. תל אביב: דביר.
- פראנקל, ו' (1985). **השאיפה למשמעות**. ירושלים: הוצאת דביר.
- פרום, א' (1967). **אמנות האהבה**. (תרגום: א"ד שפיר). תל אביב: הדר.
- פרנצמן, א' (2013). **זוגיות בצל הסורגים: מושג העצמי, זוגיות ואהבה בקרב נשות אסירים בישראל. עבירות ועונשים בישראל: תיאוריה ויישום - צוהר לבית הסוהר**, 15, 12-27.
- צבר-בן יהושע, נ' (1990). **המחקר האיכותי בהוראה ובלמידה**. גבעתיים: מסדה-מודן.

צבר בן-יהושע, נ' (עורכת). (2001). **מסורות וזרמים במחקר האיכותי**. לוד : דביר.

קורן, ר' (2002). **הקשר הזוגי: הגלוי והסמוי בחיינו הזוגיים - על בחירה, אהבה, תקשורת זוגית, מיניות, מריבות, קנאה, בגידות, גירושים, פרק ב'.** קרית ביאליק: אח.

קידר, מ' (2013). **האחר והאחריות כלפי האחר אצל לוינס והלא מודע והאחריות על תוכן לא מודע שהפך מודע אצל פרויד**. אוחר מתוך: www.hebpsy.net/articles.asp?id=2911

רובין, שי וקורן ד' (2113). אתיקה מחקרית: רקע בסיסי והצעות מעשיות. בתוך ג' שפיר, י' אכמון, וג' וייל (עורכים). **סוגיות אתיות במקצועות הייעוץ והטיפול הנפשי**, 613-619. ירושלים: מאגנס.

רונאל, נ' (1995). **הנרקומנים האנונימיים בישראל: תהליכי עזרה-עצמית ואמונה דתית אצל מכורים לסמים** (עבודה לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה"). האוניברסיטה העברית, ירושלים.

רונאל, נ' (2000). תפיסת ההתמכרות כמחלה - מטאפורה בשרות החלמה. **חברה ורווחה**, (כ1), 83-98.

רונאל, נ' (2002). תוכנית שנים-עשר הצעדים: יישומה באנ. איי. ובמפגש הטיפול. בתוך מ' חובב (עורך), **טיפול ושיקום נפגעי סמים בישראל** (272-259). תל אביב: ציריקובר.

שוהם, ש"ג ואדד, מ' (2004). **ריק ללא שובע: טיפול אקזיסטנציאליסטי בהתמכרות לסמים**. תל אביב: בבל.

שלסקי, שי ואלפרט, ב' (2007). **דרכים בכתיבת מחקר איכותני: מפירוק המציאות להבנייתה כטקסט**. תל אביב: מכון מופ"ת.

שקדי, א' (2003). **מילים המנסות לגעת: מחקר איכותני - תיאוריה ויישום**. תל אביב: רמות - אוניברסיטת תל-אביב.

שקדי, א' (2011). **המשמעות מאחורי המילים: מתודולוגיות במחקר איכותני הלכה למעשה**. תל אביב: רמות - אוניברסיטת תל-אביב.

עינת, ת' (2008). האם יש יחסי מין הומוסקסואליים בבתי הסוהר בישראל? **רואים שבס: בטאון שירות בתי הסוהר**, 24, 36-37.

Ahlborg, T., & Strandmark, M. (2001). The baby was the focus of attention: first time parents experiences of their intimate relationship. *Scandinavian Journal of Caring Sciences*, 15(4), 18-325.

Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters, E., & Wall, S. (1978). *Patterns of attachment: Assessed in the strange situation and at home*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Akers, R. L. (1973). *Deviant behavior: A social learning approach* (2nd ed.). Belmont, CA: Wadsworth.

Allan, G. (1992). *Friendship: Developing a sociological perspective*. SF, CA: Westview Press.

- Anderson, J. M. (1991). The phenomenological perspective. In J. M. Morse (Ed.), *Qualitative nursing research: A contemporary dialogue* (pp. 25-38). Newbury Park, CA: Sage.
- Anderson, S.C. (1994). A critical analysis of the concept codependency. *Social Work, 39*(6), 677-685.
- Anthony, J. C., & Petronis, K. R. (1995). Early-onset drug use and risk of later drug problems. *Drug and Alcohol Dependence, 40*(1), 9-15.
- Aron, A., & Aron, E. N. (1986). *Love as the expansion of self-Understanding attraction and satisfaction*. New York: Hemisphere.
- Aron, A., & Aron, E. N. (1996). Self and self-expansion in relationships. In G. J.O. Fletcher & J. Fitness (Eds.), *Knowledge structures in close relationships: A social psychological approach* (pp. 325-344). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Aron, A., & Aron, E. N. (1997). Self-expansion motivation and including others in the self. In W. Ickes & J. Duck (Ed.), *Handbook of personal relationship* (2nd ed., Vol. 1, pp. 227-251). London: Wiley.
- Aron, A., & Aron, E. N. (2006). Romantic relationship from the perspective of the self-expansion model and attachment theory. In M. Mikulincer & G. B. Goodmans (Eds.), *Dynamics of romantic love: Attachment, care giving and sex* (pp. 359-382). New York: The Guilford Press.
- Aron, A., Aron, E. N., & Norman, C. (2001). Self-expansion model of motivation and cognition in close relationships and beyond. In G. J. O. Fletcher & M. T. S. Clark (Eds.), *Blackwell handbook of social psychology: Interpersonal processes* (pp. 478-498). Oxford: Blackwell Publishers.
- Aron, A., & Fraley, B. (1999). Relationship closeness as including others in the self: Cognitive underpinning and measures. *Social Cognition, 17*(1), 140-160.
- Aron, A., Norman, C. E., Aron, E. N., & Lewandowski, G. (2002). Shared participation in self-expansion: Positive effects on experienced marital quality. In P. Noller & J. A. Feeney (Eds.), *Understanding marriage: Developments in the study of couple interaction* (pp. 177-194). New York: Cambridge University Press.
- Auburn, T. (2005). Narrative reflexivity as a repair device for discounting cognitive distortions in sex offender treatment. *Discourse & Society, 16*(5), 697-718.

- Ayers, C. D., Williams, J. H., Hawkins, J. D., Peterson, P. L., Catalano, R. F., & Abbott, R. D. (1999). Assessing correlates of onset, escalation, de-escalation, and desistance of delinquent behavior. *Journal of Quantitative Criminology*, *15*, 277-306.
- Bandura, A. (1990). Perceived self-efficacy in the exercise of personal agency. *Journal of Sport Psychology*, *2*(2), 128-163.
- Bandura, A. (2001). Social cognitive theory: An agentic perspective. *Annual Review of Psychology*, *52*(1), 1-26.
- Barber, G., & Gilbertson, R. (1997). Unilateral interventions for women living with heavy drinkers. *Social Work*, *42*(1), 69-78.
- Barnes, S., Brown, K. W., Krusemark, R., Campbell, W. K., & Rogge, R. D. (2007). The role of mindfulness in romantic relationship satisfaction and responses to relationship stress. *Journal of Marital and Family Therapy*, *33*(4), 482-500.
- Barnett, A., Blumstein, A., & Farrington, D. P. (1989). A perspective test of criminal career model. *Criminology*, *27*(2), 373-388.
- Barnett, A., & Lofaso, A. J. (1985). Selective incapacitation and the Philadelphia cohort data. *Journal of Quantitative Criminology*, *1*(11), 3-36.
- Baskin, D. R., & Sommers, I. B. (1998). *Casualties of community disorder: Women's careers in violent crime*. Boulder, CO: Westview Press.
- Batson, C. D., & Shaw, L. L. (1991). Evidence for altruism: Toward a pluralism of prosocial motives. *Psychological Inquiry*, *2*(2), 107-122.
- Baumeister, R. F., Catanese, K. R., & Vohs, K. D. (2001). Is there a gender difference in strength of sex drive? theoretical views, conceptual distinctions, and a review of relevant evidence. *Personality and Social Psychology Review*, *5*(3), 242-273.
- Bavelas, J. B., Coates, L., & Johnson, T. (2000). Listeners as co-narrators. *Journal of Personality and Social Psychology*, *79*(6), 941-952.
- Bavelas, J. B., Coates, L., & Johnson, T. (2002). Listener responses as a collaborative process: The role of gaze. *Journal of Communication*, *52*(3), 566-580.
- Beck, A. (2005). The current state of cognitive therapy: A 40-year retrospective. *Archives of General Psychiatry*, *62*(9), 953-959.

- Bell, D. C., Richard, A. J., & Dayton, C. A. (1996). Effect of drug user treatment on psychosocial change: A comparison of in-treatment and out-of-treatment cocaine users. *Substance Use and Misuse, 31*(9), 1083-1100.
- Benson, M. L. (2001). *Crime and the life course: An introduction*. LA: Roxbury.
- Bergman, L.S., & Magnusson, D. (1997). A person-oriented approach in research on developmental psychopathology. *Development and Psychopathology, 9*(2), 291-319. doi: 10.1017/S095457949700206X
- Bernstein, N. (2005). *All alone in the world: Children of incarcerated parents*. New York: New Press.
- Bersani, B. E., Laub, J. H., & Nieuwbeerta, P. (2009). Marriage and desistance from crime in the Netherlands: Do gender and socio-historical context matter? *Journal of Quantitative Criminology, 25*, 3-24.
- Best, D. (2012). *Addiction recovery: A movement for social change and personal growth in the UK*. Brighton:Pavilion Publishing.
- Best, D. W., Ghufuran, S., Day, E., Ray, R., & Loaring, J. (2008). Breaking the habit: A retrospective analysis of desistance factors among formerly problematic heroin users. *Drug and Alcohol Review, 27*(6), 619-624.
- Best, D., Gow, J., Taylor, A., Knox, A., & White, W. (2011). Recovery from Heroin or Alcohol Dependence: A Qualitative Account of the Recovery Experience in Glasgow. *Journal of Drug Issues, 41*(3), 359-378.
- Biernacki, P. (1986). *Pathways from heroin addiction: Recovery without treatment*. Philadelphia: Temple University Press.
- Bischof, G., Rumpf, H. J., Hapke, U., Meyer, C., & John, U. (2001). Factors influencing remission from alcohol dependence without formal help in a representative population sample. *Addiction, 96*(9), 1327-1336.
- Blake, J. (1990). *Sentenced by association: The needs of prisoner's families*. Save the Children:London.
- Blokland, A. A. J., & Nieuwbeerta, P. (2005). The effects of life circumstances on longitudinal trajectories of offending. *Criminology, 43*(4), 1203-1240.

- Blomqvist, J. (1999). Treated and untreated recovery from alcohol misuse: Environmental influences and perceived reasons for change. *Substance Use and Misuse*, 34(10), 1371-1406.
- Bogdan, R., & Taylor, S. J. (1975). *Introduction to qualitative research method - A phenomenological approach to the social science*. New York: John Wiley & Sons.
- Boswell, G., & Wedge, P. (2002). *Imprisoned fathers and their children*. London: Jessica Kingsley.
- Bottoms, A. E. (2006). Desistance, social bonds and human agency: A theoretical exploration. In P. H. Wikström & J. Sampson (Eds.), *The Explanation of Crime: Context, Mechanisms and Development* (pp. 243-290). Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Bottoms, A., Shapland, J., Costello, A., Holmes, D., & Muir, G. (2004). Towards desistance: Theoretical underpinnings for an empirical study. *Howard Journal of Criminal Justice*, 43(4), 368-389.
- Bouffard, L. A. (2003). Examining the relationship between military service and criminal behavior during the Vietnam era. *Criminology*, 41(2), 491-510.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss: Vol. 1 - Attachment*. London: The Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis.
- Bradbury, T. N. (Ed.). (1998). *The developmental course of marital dysfunction*. NY: Cambridge University Press.
- Bradbury, T. N., Fincham, F. D., & Beach, S. R. H. (2000). Research on the nature and determinants of marital satisfaction: A decade in review. *Journal of Marriage & the Family*, 62(4), 964-980.
- Bradbury, T. N., & Karney, B. R. (1993). Longitudinal study of marital interaction and dysfunction: Review and analysis. *Clinical Psychology Review*, 13(1), 15-27.
- Broderick, J. E. (1981). A method for derivation of areas for assessment in marital relationships. *American Journal of Family Therapy*, 9(2), 25-34.
- Brown, K. W., & Ryan, R. M. (2003). The benefits of being present: Mindfulness and its role in psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(4), 822-848.
- Bryman, A. (1988). *Quantity and quality in social research*. London: Unwin Hyman.

- Burger, J. M. (1989). Negative reactions to increases in perceived personal control. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56(2), 246-256.
- Burnett, R. (2004a). One-to-one ways of promoting desistance: In search of an evidence base. In R. Burnett. & C. Roberts (Eds.), *What works in probation and youth justice: Developing evidence-based practice* (pp. 180-197). Cullompton: Willan.
- Burnett, R. (2004b). To reoffend or not to reoffend? The ambivalence of convicted property Offenders. In S. Maruna. & R. Immarigeon (Eds.), *After crime and punishment* (pp. 152-180). Devon:Willan.
- Burr, W. R., & Klein, S. R. (1994). *Reexamining family stress: New theory and research*. London: Sage Publication.
- Bushway, S. D., Piquero, A. R., Briody, L. M., Cauffman, E., & Mazerolle, P. (2001). An empirical framework for studying desistance as a process. *Criminology*, 39(2), 491-513.
- Bushway, S., Thornberry, T. P., & Krohn, M. (2003). Desistance as a developmental process: A comparison of static and dynamic approaches. *Journal of Quantitative Criminology*, 19(2), 129-513.
- Buss, D. M. (1989). Sex differences in human mate preferences evolutionary hypotheses tested in 37 cultures. *Behavioral and Brain Sciences*, 12(1), 1-49.
- Buss, D. M., & Scmitt, D. P. (1993). Sexual strategies theory: An evolutionary perspective on human mating. *Psychological Review*, 100(2), 204-232.
- Cacioppo, J. T., Louise, H. C., & Berntson, G. G. (2003). The anatomy of loneliness. *Current Directions in Psychological Science*, 12(3), 71-74.
- Campbell, W. K., Foster, C. A., & Finkel, E. J. (2002). Does self-love lead to love for others? A story of narcissistic game playing. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83(2), 340-354.
- Carlson, B. E., & Cervera, N. (1992). *Inmates and their wives: Incarceration and family life*. Westport, CT: Greenwood Press.
- Carrere, S., Buehlman, K. T., Gottman, J. M., Coan, J. A., & Ruckstuhl, L. (2000). Predicting marital stability and divorce in newlywed couples. *Journal of Family Psychology*, 14(1), 42-58.

- Carson, J. W., Carson, K. M., Gil, K. M., & Baucom, D. H. (2004). Mindfulness-based relationship enhancement. *Behavior Therapy, 35*(3), 471-494.
- Carter, B., & McGoldrick, M. (1999). *The expanded family life cycle: Individual, family, and social perspectives* (3rd ed.). Boston: Allyn and Bacon.
- Catalano, R. F., Gainey, R. R., Fleming, C. B., Haggerty, K. P., & Johnson, N. O. (1999). An experimental intervention with families of substance abusers: One-year follow-up of the focus on families project. *Addiction, 94*(2), 241-254.
- Caughlin, J. P., & Huston, T. L. (2002). A contextual analysis of the association between demand/withdraw and marital satisfaction. *Personal Relationships, 9*(1), 95-119.
- Caughlin, J. P., Huston, T. L., & Houts, R. M. (2000). How does personality matter in marriage? An examination of trait anxiety, interpersonal negativity, and marital satisfaction. *Journal of Personality and Social Psychology, 78*(2), 326-336.
- Cermak, T. L. (1991). Co-addiction as a disease. *Psychiatric Annals, 21*(5), 266-272.
- Chen, G. (2006). Social Support, Spiritual Program, and Addiction Recovery. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology, 50*(3), 306-332.
- Chen, K., & Kandel, D. B. (1995). The natural history of drug use from adolescence to the mid-thirties in a general population sample. *American Journal of Public Health, 85*(1), 41-47.
- Christensen, A. (1987). Detection of conflict patterns in couples. In K. Hahlweg, & M. J. Goldstein (Eds.), *Understanding major mental disorder: The contribution of family interaction* (pp. 250-265). New York: Family Process Press.
- Christensen, A., & Shenk, J. L. (1991). Communication, conflict, and psychological distance in nondistressed, clinic, and divorcing couples. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 59*(3), 458-463.
- Clarck, C. T., & Moss, P. A. (1996). Researching with: Ethical and epistemological implications of doing collaborative, change-oriented research with teachers and students. *Teachers College, 97*(4), 518-548.
- Clark, C. (2002). Taming the brute being. In J. Kotarba., J. Johnson., & W. Creek (Eds.), *Postmodern existential sociology* (pp. 155-182). CA: Altamira.

- Clarke, R. V., & Cornish, D. B. (1985). Modeling offenders' decisions: A framework for research and policy. In M. Tonry, & N. Morris (Eds.), *Crime and justice: A review of research* (Vol. 6, pp. 147-185). Chicago IL: University of Chicago Press.
- Cline, H. F. (1980). Criminal behavior over the life span. In O. G. Brim Jr., & J. Kagan (Eds.), *Constancy and change in human development* (pp. 641-674). Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Cloud, W., & Granfield, R. (2001). Natural recovery from substance dependency: Lessons for treatment providers. *Journal of Social Work Practice in the Addictions*, 1(1), 83-104.
- Cloud, W., & Granfield, R. (2004). The social process of exiting addiction: A life course perspective. In J. Blomqvist, A. Koski-Jannes, & L. Ojesjo (Eds.), *Addiction and life course* (pp. 185-202). Helsinki, Finland: Nordic Council on Alcohol and Drug Research.
- Codd, H. (2008). *In the shadow of prison: Families, imprisonment and criminal justice*. Devon, UK and Portland, Oregon: Willan.
- Cohen, D., & Strayer, J. (1996). Empathy in conduct-disordered and comparison youth. *Developmental Psychology*, 32(6), 988-998.
- Cohen, J., & Canela-Cacho, J. A. (1994). Incarceration and violent crime: 1965-1988. In A. J. Reiss Jr., & J. A. Roth (Eds.), *Understanding and preventing violence: Consequences and control* (Vol. 4, pp. 296-388). Washington, D.C.: National Academy Press.
- Coleman, J. S. (1990). *Foundations of social theory*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Coles, C. D. (1989). Addiction and recovery: Impact of substance abuse on families. In M. A. Schuckit (Ed.), *Drug and alcohol abuse: A clinical guide to diagnosis and treatment* (pp. 25-56). New York: Plenum Press.
- Collins, B. G. (1993). Reconstructing codependency using self-in relationtheory: a feminist perspective. *Social Work*, 38(4), 470-476.
- Colman, E. (1982). Family intimacy and chemical abuse. *Journal of Psychoactive Drugs*, 14(1-2), 153-158.

- Comfort, M. (2009). *Doing time together: Love and family in the shadow of the prison*. University of Chicago Press.
- Cornish, D., & Clarke, R. (1987). Understanding crime displacement. *Criminology*, 25(4), 933-347.
- Cramer, D. (2002). Satisfaction with romantic relationships and a four component model of conflict resolution. In S. P. Shohov (Ed.), *Advances in psychological research* (Vol. 16., pp. 129-137). Hauppauge, NY:NOVA Science Publishers.
- Cramer, D. (2003). Facilitativeness, conflict, demand for approval, self-esteem and satisfaction with romantic relationship. *The Journal of Psychology*, 137(1), 85-98.
- Cramer, D. (2004). Emotional support, conflict, depression and relationship satisfaction in a romantic partner. *The Journal of Psychology*, 138(6), 532-542.
- Creswell, J. W. (1998). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five traditions*. London: Sage.
- Crnkovic, A. E., & DelCampo, R. L. (1998). A system approach to the treatment of chemical addiction. *Contemporary Family Therapy*, 20(1),25-36.
- Cropanzano, R., & Mitchell, M. S. (2005). Social exchange theory: An interdisciplinary review. *Journal of Management*, 31(6), 874-900.
- Cullan, J., & Carr, A. (1999). Codependent relating: an empirical study from systemic perspective. *Contemporary Family Therapy*, 21(4), 505-526.
- Cusson, M., & Pinsonneault, P. (1986). The decision to give up crime. In D. B. Cornish, & R. V. Clarke (Eds.), *The reasoning criminal: rational choice perspectives on offending* (pp. 72-82). New York: Springer.
- Cutrona, C. E. (1996). Social support as a determinant of marital quality: The interplay of negative and supportive behaviors. In G. R. Pierce, B. R. Sarason, & I. G. Sarason (Eds.), *Handbook of social support and the family* (pp. 173-194). New York: Plenum Press.
- Davila, J., & Bradbury, T. (2001). Attachment insecurity and the distinction between unhappy spouses who do and do not divorce. *Journal of Family Psychology*, 15(3), 1-37.
- Davis, M. H., Conklin, L., Smith, A., & Luce, C. (1996). Effect of perspective taking on the cognitive representation of persons: A merging of self and other. *Journal of*

Personality and Social Psychology, 70(4), 713-726. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.70.4.713>.

- Dear, G. E. (2004). Test-retest reliability of the Holyoake codependency index with Australian student. *Psychological Reports*, 94(2), 482-484.
- Dear, G. E., & Roberts, C. N. (2002). The relationships between codependency and femininity and masculinity. *Sex Roles: A journal of Research*, 46(5-6), 159-165.
- Deitz, T., & Burns, T. R. (1992). Human agency and the evolutionary dynamics of culture. *Acta Sociologica*, 35(3), 187-200.
- Demo, H. D., & Cox, M. J. (2000). Families with young children: A review of research in the 1990s. *Journal of Marriage and the Family*, 62(4), 876-895.
- Denzin, N. K. (1987). *Treating alcoholism: An Alcoholics Anonymous approach*. Newbury Park, CA: Sage.
- Denzin, N. K. (1989). *The research act: A theoretical introduction to sociological methods*. Englewood cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Deutsch, M. (1962). Cooperation and trust: Some theoretical notes. In M. R. Jones (Ed.), *Nebraska symposium on motivation* (pp. 275-319). Lincoln: University of Nebraska Press.
- Deutsch, M. (2000). Cooperation and competition. In M. Deutsch, & P. Coleman (Eds.), *Handbook of conflict resolution: theory and practice* (pp. 21-40). San Francisco: Jossey-Bass.
- Deutsch, M. (2003). Cooperation and conflict: A personal perspective on the history of the social psychology study of conflict resolution. In M. West, D. Tjosvold, & K. Smith (Eds.), *International handbook of organizational teamwork and cooperative working* (pp. 9-44). New York: Wiley.
- Douglas, J. (1984). The Emergence, security, and growth of the Sense of Self. In J. Kotarba, & A. Fontana (Eds.), *The existential self in society* (pp. 69-99). Chicago: Chicago University Press.
- Douglas, J., & Johnson, J. (1977). Introduction. In J. Douglas, & J. Johnson (Eds.), *Existential Sociology* (vii-xviii). Cambridge: Cambridge University Press.

- Drigotas, S. M., & Rusbult, C. E. (1992). Should I stay or should I go? a dependence model of break ups. *Journal of Personality and Social Psychology*, 62(1), 62-87.
- Drigotas, S. M., Rusbult, C. E., Wieselquist, J., & Whitton, S. (1999). Close partner as sculptor of the ideal self: Behavioral affirmation and the Michelangelo phenomenon. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77(2), 293-323.
- D`Unger, A. V., Land, K. C., McCall, P. L., & Nagin, D. S. (1998). How many latent classes of delinquent/criminal careers? results from mixed poisson regression analyses. *American Journal of Sociology*, 103(6), 1593-1630.
- Duncan, G. J., Wilkerson, B., & England, P. (2006). Cleaning up their act: The effects of marriage and cohabitation on licit and illicit drug use. *Demography*, 43(4), 691-710.
- Ebaugh, H. (1984). Leaving the Convent. In J. Kotarba, & A. Fontana (Eds.), *The existential self in society* (pp. 156-176). Chicago, IL: Chicago University Press.
- Eisenberg, N., & Fabes, R. A. (1990). Empathy: Conceptualization, measurement, and relation to prosocial behavior. *Motivation and Emotion*, 14(2), 131-149.
- Elder, G. H. Jr. (1985). Perspectives on the life course. In G. H. Elder Jr., (Ed.), *Life dynamics* (pp. 23-49). Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Elkind, D. (1967). Egocentrism in adolescence. *Child Development*, 38(4), 1025-1034.
- Elliott, D. S., Huizinga, D., & Menard, S. (1989). *Multiple problem youth: Delinquency, substance use and mental health*. New York: Springer-Verlag.
- Emirbayer, M., & Mische, A. (1998). What is agency? *American Journal of Sociology*, 103(4), 962-1023.
- Esbensen, F., & Elliott, D.S. (1994). Continuity and discontinuity in illicit drug use: Patterns and antecedents. *Journal of Drug Issues*, 24(1), 75-97.
- Fagan, J. A. (1989). Cessation of family violence: Deterrence and dissuasion. In L. Ohlin, & M. H. Tonry (Eds.), *Crime and justice: family violence* (Vol. 11, pp. 377-425). Chicago, IL: University Chicago Press.
- Fales-Stewart, W., & Birchler, G. R. (1998). Marital interactions of drug-abusing patients and their partners: Comparisons with distressed couples and relationship to drug-using behaviors. *Psychology of Addictive Behaviors*, 12(1), 28-38.
- Fales-Stewart, W., O`Farrell, T. J., Feehan, M., Birchler, G. R., Tiller, S., & McFarlin, S. K. (2000). Behavioral couples therapy versus individual based treatment for male

substance abusing patients: An evaluation of significant individual change and comparison of improvement rates. *Journal of Substance Abuse Treatment*, 18(3), 249-254.

Farrall, S. (2002). *Rethinking what works with offenders: Probation, social context and desistance from crime*. Cullompton: Willan.

Farrall, S. (2005). On the existential aspects of desistance from crime. *Symbolic Interaction*, 28(3), 367-386.

Farrall, S., & Bowling, B. (1999). Structuration, human development and desistance from crime. *British Journal of Criminology*, 39(2), 253-268.

Farrall, S., & Calverley, A. (2006). *Understanding desistance from crime: Theoretical directions in resettlement and rehabilitation*. Maidenhead: Open University Press.

Farrington, D. P. (1986). Age and crime. In Tonny, M., & Norval, M. (Eds.), *Crime and Justice: an Annual Review* (Vol. 7, pp. 189-250). Chicago, IL: University of Chicago Press.

Farrington, D. P. (1991). Childhood aggression and adult violence: Early precursors and later life outcomes. In D. J. Pepper, & R. H. Kenneth (Eds.), *The development and treatment of childhood aggression* (pp. 5-29). Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Farrington, D. P. (1992). Explaining the beginning, progress, and ending of antisocial behavior from birth to adulthood. In J. McCord (Ed.), *Facts, frameworks, and forecasts* (pp. 253-286). New Brunswick, NJ: Transaction.

Farrington, D. P., & Hawkins, J. D. (1991). Predicting participation, early onset, and later persistence in officially recorded offending. *Criminal Behavior and Mental Health*, 1(1), 1-33.

Farrington, D. P., Loeber, R., & Jolliffe, D. (2008). The age-crime curve in offending. In R. Loeber, D. P. Farrington, M. Stouthamer-Loeber, & H. R. White (Eds.), *Violence and serious theft: Development and prediction from childhood to adulthood* (pp. 77-104). New York: Routledge.

Farrington, D. P., & West, D. J. (1995). Effects of marriage, separation, and children on offending by adult males. In Z. S. Blau, & J. Hagan (Eds.), *Current perspectives on aging and the life cycle: Delinquency and disrepute in the life course* (Vol. 4, pp. 249-281). Greenwich, CT : JAI Press Inc.

- Fergusson, D. M., Horwood, L. J., & Nagin, D. S. (2000). Offending trajectories in a New-Zealand birth cohort. *Criminology*, 38(3), 525-552.
- Fincham, F. D., & Bradbury, T. N. (1993). Marital satisfaction, depression, and attributions: A longitudinal analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64(3), 442-452.
- Fincham, F. D., Harold, G. T., & Gano-Phillips, S. (2000). The longitudinal association between attributions and marital satisfaction: Direction of effects and role of efficacy expectations. *Journal of Family Psychology*, 14(2), 267-285.
- Finzi-Dottan, R., Cohen, O., Iwaniec, D., Sapir, Y., & Weizman, A. (2003). The drug user husband and his wife: Attachment styles, family cohesion, and adaptability. *Substance use and Misuse*, 38(2), 271-292.
- Fishman, N. G. (1993). Mediating the message: Affinity and hostility in research on sensitive topics. In C.M. Renzetti, & Lee, R. M. (Eds.), *Researcher Sensitive Topics* (pp. 3-13). Newbury Park, CA: Sage.
- Fitzgerald, F. S. (1936). The crack up. *US Esquire*, February. Retrieved from <http://www.esquire.com/features/the-crack-up>
- Florian, V., Mikulincer, M., & Hirschberger, G. (2002). The anxiety-buffering function of close relationship: Evidence that relationship commitment acts as a terror management mechanism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82(4), 527-542.
- Foa, U. G. (1971). Interpersonal and economics resources. *Science*, 171, 341-351.
- Foa, U. G., & Donnenwerth, G. V. (1971). Love poverty in modern culture and sensitivity training. *Social Inquiry*, 41(2), 149-159.
- Foa, U. G., & Foa, E. B. (1974). *Societal structures in the mind*. Springfield, IL: Thomas.
- Fontana, A. (2002). Short Stories from the Salt. In J. Kotarba, J. Johnson, & W.Creek (Eds.), *Postmodern existential sociology* (pp. 201-218). Walnut Creek, CA: Altamira.
- Francis, B., Soothill, K., & Fligelstone, R. (2004). Identifying patterns of offending behavior: A new approach to typologies of crime. *European Journal of Criminology*, 1(1), 43-77.

- Frankenstein, W., Hay, W. M., & Nathan, P.E. (1985). Effects of intoxication on alcoholics marital communication and problem solving. *Journal of Studies on Alcohol*, 46(1), 1-6.
- Freedman, C. M., Low, S. M., Markrman, H. J., & Stanley, S. M. (2002). Equipping couples with the tools to cope with predictable and unpredictable crisis events: The PREP program. *International Journal of Emergency Mental Health*, 4(1),49-56.
- Fritz, H. L., & Helgeson, V. S. (1998). Distinctions of unmitigated communion from communion: Self-neglect and over involvement with others. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75(1), 121-140.
- Gable, S. L., & Haidt, J. (2005). What (and why) is positive psychology? *Review of General Psychology*, 9(2), 103-110.
- Gadd, D. (2006). The role of recognition in the desistance process: A case analysis of a former far-right activist. *Theoretical Criminology*, 10(2), 179–202.
- Geary, D., Vigil, J., & Byrd-Craven, J. (2004). Evolution of human mate choice. *Journal of Sex Research*, 41(1), 27-42.
- Gerra, G., Fertoni, G., Zaimovic, A., Rota-Graziosi, I., Avanzini, P., Caccavari, R., ... Lucchini, A. (1995). Hostility in heroin abusers subtypes: Fluoxetine and naltrexone treatment progress. *Progress in Neuro-psychopharmacology and Biological Psychiatry*, 19(8), 1225-1237.
- Giddens, A. (1984). *The constitution of society*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity: Self and society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. (1998). *The third way: The renewal of social democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Giordano, P.C., Cernkovich, S. A., & Holland, D. D. (2003). Changes in friendship relations over the life course: Implications for desistance from crime. *Criminology*, 41(2), 293-327.
- Giordano, P. C., Cernkovich, S. A., & Rudolph, J. L. (2002). Gender, crime and desistance: Toward a theory of cognitive transformation. *American Journal of Sociology*, 107(4), 990-1064.

- Giordano, P.C., Deines, J.A., & Cernkovich, S.A. (2006). In and out of crime: A life course perspective on girls' delinquency. In K. Heimer, & C. Kruttschnitt (Eds.), *Gender and crime: patterns in victimization and offending* (pp. 17-24). New York, NY: New York University Press.
- Girshick, L. B. (1996). *Soledad Women: Wives of prisoners speak out*. Westport, CT: Praeger.
- Glen, N. D. (1998). The course of marital success and failure in five American 10-year cohorts. *Journal of Marriage and the Family*, 60(1), 269-282.
- Glueck, S., & Glueck, E. (1940). *Juvenile delinquents grown up*. New York: Commonwealth Fund.
- Glueck, S., & Glueck, E. (1943). *Criminal careers in retrospect*. New York: Commonwealth Fund.
- Glueck, S., & Glueck, E. (1950). *Unraveling juvenile delinquency*. New York: Commonwealth Fund.
- Glueck, S., & Glueck, E. (1968). *Delinquents and nondelinquents in perspective*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Gombrich, E. H. (1995). *The story of art* (16th ed.). London: Phaidon Press.
- Goodey, J. (2000). Biographical lessons for criminology. *Theoretical Criminology*, 4(4), 473-498.
- Gottfredson, M. A., & Hirschi, T. (1990). *A general theory of crime*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Gottman, J. M., & Krokoff, L. J. (1989). Marital interaction and satisfaction: A longitudinal review. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 57(1), 47-52.
- Gottman, J. M., & Levenson, R. W. (2000). The timing of divorce: Predicting when a couple will divorce over a 14-year period. *Journal of Marriage and the Family*, 62(3), 737-745.
- Gove, W. (1985). The effect of age and gender on deviant behavior: A bio psychosocial Perspective. In A. S. Rossi (Ed.), *Gender and the life course*. New York: Aldine.

- Granello, D. H., & Beamish, P. M. (1998). Reconceptualizing codependency in women: A sense of connectedness, not pathology. *Journal of Mental Health Counseling, 20*(4), 344-359.
- Granfield, R., & Cloud, W. (1996). The elephant that no one sees: Natural recovery among middle- class addicts. *Journal of Drug Issues, 26*(1), 45-61.
- Greenberg, D. F. (1985). Age, crime, and social explanation. *The American Journal of Sociology, 91*(1), 1-21.
- Greene, S., Haney, C., & Hurtado, A. (2000). Cycles of pain: Risk factors in the lives of incarcerated mothers and their children. *The Prison Journal, 80*(1), 3-23.
- Grewen, K. M., Girdler, S. S., Amico, J., & Light, K. C. (2005). Effects of partner support on resting oxytocin, cortisol, norepinephrine, and blood pressure before and after warm partner contact. *Psychosomatic Medicine, 67*(4), 531-538.
- Haley, J. (1963). *Strategies of psychotherapy*. New York: Grune & Stratton.
- Halford, W. K. (1999). *Australian couples in Millennium three: A research and development agenda for marriage and relationship education*. Canberra: Australian Department of Family and Community Services.
- Halford, W. K., Markman, H. J., Stanley, S., & Kline, G. (2003). Best practice in relationship education. *Journal of Marital and Family Therapy, 29*(3), 385-406.
- Halford, W. K., Scott, J. L., & Smythe, J. (2000). Couples and coping with cancer: Helping each other through the night. In K. B. Schmaling, & T. S. Goldman (Eds.), *The psychology of couples and illness: theory, research, & practice* (pp. 135-170). Washington, DC: American Psychological Association.
- Hannem, S. N. (2008). *Marked by association: Stigma, marginalization, gender and families of male prisoners in Canada* (Doctoral dissertation). Carleton University, Ottawa, Ontario.
- Hawley, D. R., & DeHaan, L. (1996). Toward a definition of family resilience: Integrating life span and family perspective. *Family Process, 35*(3), 283-298.
- Hazan, C., & Shaver, P. R. (1987). Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology, 52*(3), 511-524.
- Healy, D. (2010). *The dynamics of desistance: Charting pathways through change*. Abingdon: Routledge.

- Healy, D. (2013). Changing fate? Agency and the desistance process. *Theoretical Criminology*, 17(4), 557-574.
- Heavey, C. L., Christensen, A., & Malamuth, N. M. (1995). The longitudinal impact of demand and withdrawal during marital conflict. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 63(5), 797-801.
- Hendrick, C., & Hendrick, S. S. (1986). A theory and method of love. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50(2), 392-402.
- Hendrick, S. S., Hendrick, C., & Adler, N. L. (1988). Romantic relationships: Love, satisfaction, and staying together. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54(6), 980-988.
- Hickmon, W. A. Jr., Protinsky, H. O., & Singh, K. (1997). Increasing intimacy: Lessons from marital enrichment. *Contemporary family therapy: An international journal*, 19(4), 581-589.
- Higgins, E. T. (1987). Self-discrepancy: A theory relating self and affect. *Psychological Review*, 94(3), 319-340.
- Hill, T. W. (1974). From hell-raiser to family men. In J. P. Spradley, & D.W. McCurdy (Eds.), *Conformity and conflict: readings in cultural anthropology* (pp. 186-200). Boston, MA: Little, Brown.
- Hindelang, M. J. (1981). Variations in sex-race-age-specific incidence rates of offending. *American Sociological Review*, 46(4), 461-475.
- Hindelang, M. J., Gottfredson, M. R., & Garofalo, J. (1978). *Victims of personal crime: An empirical foundation for a theory of personal victimization*. Cambridge, MA: Ballinger Publishing.
- Hirschi, T. (1969). *Causes of delinquency*. Berkeley: University of CA Press.
- Hirschi, T., & Gottfredson, M. R. (1983). Age and the explanation of crime. *American Journal of Sociology*, 89(3), 552-584.
- Hirschi, T., & Gottfredson, M. R. (1986). The distinction between crime and criminality. In T. F. Hartnagel, & R. A. Silverman (Eds.), *Critique and explanation: Essays in honor of Gwynne Nettler* (pp. 55-69). New Brunswick, NJ: Transaction Books.
- Hoffman, P. B., & Beck, J. L. (1984). Burnout - age at release from prison and recidivism. *Journal of Criminal Justice*, 12(6), 617-23.

- Holman, T. B. (2001). *Premarital prediction of marital quality or break up: Research, theory and practice*. NY: Kluwer.
- Hong Chui, W. (2010). Pains of imprisonment: Narratives of the women partners and children of the incarcerated. *Child & Family Social Work, 15*(2), 196-205.
- Horney, J. D., Osgood, W., & Marshall, I. H. (1995). Criminal careers in the short term: Intra-individual variability in crime and its relation to local life circumstances. *American Sociological Review, 60*(5), 655-673.
- Hser, Y., Anglin, M. D., Grella, C., Longshore, D., & Prendergast, M. L. (1998). Drug treatment careers: A conceptual framework and existing research findings. *Journal of Substance Abuse Treatment, 14*(6), 543-558.
- Hser, Y., Anglin, M. D., & Powers, K. (1993). A 24-year follow-up of California narcotics addicts. *Archives of General Psychiatry, 50*(7), 577-584.
- Hser, Y., Hoffman, V., Grella, C. E., & Anglin, M. D. (2001). A 33-year follow-up of narcotics addicts. *Archives of General Psychiatry, 58*(5), 503-508.
- Hser, Y., Huang, D., Chou, C., & Anglin, M. D. (2007). Trajectories of heroin addiction: Growth mixture modeling results based on a 33-year follow-up study. *Evaluation Review 31*(6), 548-563.
- Hser, Y., Longshore, D., & Anglin, M. D. (2007). The life course perspective on drug use: A conceptual framework for understanding drug use trajectories. *Evaluation Review, 31*(6), 515-547.
- Hser, Y., Yamaguchi, K., Chen, J., & Anglin, M. D. (1995). Effects of interventions on relapse to narcotics addiction: An event-history analysis. *Evaluation Review, 19*(2), 123-40.
- Humphreys, K., Wing, S., McCarty, D., Chappel, J., Gallant, L., Haberle, B., ... Weiss, R. (2003). Self-help organizations for alcohol and drug problems: Toward evidence-based practice and policy. *Journal of Substance Abuse Treatment, 26*(3), 151-158.
- Impett, E. A., Gable, S. L., & Peplau, L. A. (2005). Giving Up and Giving In: The Costs and Benefits of Daily Sacrifice in Intimate Relationships. *Journal of Personality and Social Psychology, 89*(3), 327-344.
- Irvin, L. (2000). Even better than the real things: narratives of the self in codependency. *Qualitative Sociology, 23*(1), 9-27.

- Irwin, J. (1970). *The Felon*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Jack, D. C. (1991). *Silencing the self: Women and depression*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Jack, D. C., & Dill, D. (1992). The Silencing the Self Scale: Schemas of intimacy associated with depression in women. *Psychology of Women Quarterly*, 16(1), 97-106.
- Jacob, T., Dunn, N. S., & Leonard, K. (1983). Patterns of alcohol abuse and family stability. *Alcoholism. Clinical and Experimental Research*, 7(4), 382-385.
- Jacob, T., & Leonard, K. (1988). Alcoholic-spouse interaction as a function of alcoholism subtype and alcohol consumption interaction. *Journal of Abnormal Psychology*, 97(2), 231-237.
- Johnson, B. (1998). The mechanism of codependence in the prescription of benzodiazepines to patients with addiction. *Psychiatric Annals*, 28(3), 166-171.
- Johanson, D. W., & Johanson, R. T. (2006). New developments in social interdependence theory. *Genetic, Social and General Psychology Monographs*, 131(4), 285-358.
- Johnson, M. D., Cohan, C. L., Davila, J., Lawrence, E., Rogge, R. D., Karney, B. R., Sullivan, K. T., & Bradbury, T. N. (2005). Problem-Solving Skills and Affective Expressions as Predictors of Change in Marital Satisfaction. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 73(1), 17-27.
- Johnson, M. P. (1973). Commitment: A conceptual structure and empirical application. *Sociological Quarterly*, 14(3), 395-406.
- Johnson, M. P. (1991). Commitment to personal relationships. In W. H. Jones, & D. Perlman (Eds.), *Advances in personal relationships: A research annual* (Vol. 3, pp. 117-143). London: Jessica Kingsley.
- Johnson, S. M., & Whiffen, V. E. (Eds.). (2003). *Attachment processes in couple and family therapy*. New York: The Guilford Press.
- Jordan, J. V. (1991). The relational self: A new perspective for understanding women's development. In J. Strauss, & G. Goethals (Eds.), *The self: Interdisciplinary approaches* (pp. 136-149). New York: Springer Verlag.

- Jung, C. G. (1960). *On the nature of the psyche*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Kabat-Zinn, J. (1993). Mindfulness meditation: Health benefits of an ancient Buddhist practice. In D. Goleman, & J. Garin (Eds.), *Mind body medicine: How to use your mind for better health* (pp. 259-276). Yonkers, NY: Consumer Reports.
- Kanazawa, S., & Still, M. C. (2000). Why men commit crimes (and why they desist). *Sociological Theory, 18*(3), 434-447.
- Karney, B. R., & Bradbury, T. N. (1995). The longitudinal course of marital quality and stability: A review of theory, methods, and research. *Psychological Bulletin, 118*(1), 3-34.
- Katz, R. S. (1999). Building the foundation for a side-by-side explanatory model: A general theory of crime, the age-graded life-course theory, and attachment theory. *Western Criminology Review, 1*(2). Retrieved from <http://www.westerncriminology.org/documents/WCR/v01n2/Katz/Katz.html>
- Kaufman, E. (1985). Family systems and family therapy of substance abuse: An overview of two decades of research and clinical experience. *International Journal of the Addictions, 20*(6-7), 897-916.
- Kazura, K. (2001). Family programming for incarcerated parents: A needs assessment among inmates. *Journal of Offender Rehabilitation, 32*(4), 67-83.
- Kelley, H. H. (1984). The theoretical description of interdependence by Means of transition lists. *Journal of Personality and Social Psychology, 47*(5), 956-982.
- Kelley, H. H., & Thibaut, J. W. (1978). *Interpersonal relations: A theory of interdependence*. New York: Wiley.
- King, A. E. O. (1993). The impact of incarceration on African American families: Implications for practice. *Families in Society, 74*, 145-153.
- King, R. D., Massoglia, M., & MacMillan, R. (2007). The context of marriage and crime: Gender, the propensity to marry, and offending in early adulthood. *Criminology, 45*(1), 33-65.
- King, S. (2013). Transformative agency and desistance from crime. *Criminology and Criminal Justice, 13*(3), 317-335.

- Kirk, J., & Miller, M. L. (1986). *Reliability and Validity in Qualitative Research*. Beverley Hills, CA: Sage Publications.
- Klingemann, H. K. H. (1991). The motivation for change from problem alcohol and heroin use. *British Journal of Addiction*, 86(6), 727-744.
- Klingeman, H., Sobell, L., Barker, J., Blomqvist, J., Cloud, W., Ellinstad, T., ... Tucker, J. (2001). *Promoting self-change from problem substance use: Practical implications for policy, prevention and treatment*. Norwell, MA: Kluwer Academic Publishers.
- Koffinke, C. (1991). Family recovery issues and treatment resources. In D. C. Daley, & M. S. Raskin (Eds.), *Treating the Chemically Dependent and Their Families* (pp. 195-216). Newbury Park, CA: Sage.
- Kumashiro, M., Rusbult, C. E., Finkenauer, C., & Stocker, S. L. (2007). To think or to do: The impact of assessment and locomotion orientation on the Michelangelo phenomenon. *Journal of Social and Personal Relationships*, 24(4), 591-611.
- Labouvie, E. (1996). Maturing out of substance use: Selection and self-correction. *Journal of Drug Issues*, 26, 457-476.
- Lanier, C. (1993). Affective states of fathers in prison. *Justice Quarterly*, 10(1), 49-66.
- Laub, J. H. (1983). Urbanism, race, and crime. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 20(2), 183-198.
- Laub, J. H., Nagin, D. S., & Sampson, R. J. (1998). Trajectories of change in criminal offending: Good marriages and the desistance process. *American Sociological Review*, 63(2), 225-238.
- Laub, J. H., & Sampson, R. J. (1993). Turning points in the life course: why change matters to the study of crime. *Criminology*, 31(3), 301-325.
- Laub, J. H., & Sampson, R. J. (2001). Understanding desistance from crime. In M. Tonry (Ed.), *Crime and justice: A review of research* (Vol. 28, pp. 1-69). Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Laub, J. H., & Sampson R. J. (2003). *Shared beginnings, divergent lives: Delinquent boys to age 70*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Laudet, A. B., & White, W. (2010). What are your priorities right now? Identifying service needs across recovery stages to inform service development. *Journal of Substance Abuse Treatment*, 38(1), 51-59.

- Lavee, Y., & Altus, D. (2001). Family relationships as a predictor of post-treatment drug abuse relapse: A follow-up study of drug addicts and their spouses. *Contemporary Family Therapy*, 23(4), 513-530.
- Lavee, Y., & Ben-David, A. (1993). Families under war: Stress and strain of Israeli families during the Gulf War. *Journal of Traumatic Stress*, 6(2), 239-254.
- LeBel, T. P., Burnett, R., Maruna, S., & Bushway, S. (2008). The “Chicken and Egg” of subjective and social factors in desistance from crime. *European Journal of Criminology*, 5(2), 131-159.
- LeBlanc, M., & Frechette, M. (1989). *Male criminal activity from childhood through Youth: Multilevel and Developmental Perspectives*. New York: Springer.
- LeBlanc, M., & Loeber, R. (1993). Precursors, causes, and the development of criminal offending. In D. F. Hay, & A. Angold (Eds.), *Precursors and causes in development and psychopathology*. New York: Wiley.
- LeBlanc, M., & Loeber, R. (1998). Developmental criminology updated. *Crime and Justice*, 23, 115-198.
- Lerner, H. G. (1988). *Women in therapy*. New York: Perennial Library.
- Leverentz, A. M. (2006). The Love of a Good Man? Romantic Relationships as a Source of Support or Hindrance for Female Ex-Offenders. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 43(4), 459-488.
- Le-Poire, B., Hallett, J. S., & Giles, H. (1998). Codependence: The paradoxical nature of the functional-afflicted relationship. In B. H. Spitzberg, & W. R. Cupach (Eds.), *The Dark Side of Close Relationships* (pp. 153-176). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Lewin, K. (1948). *Resolving social conflicts*. New York: Harper.
- Lewontin, R. (2000). *The triple helix: Gene, organism, and environment*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). Establishing trustworthiness. *Naturalistic Inquiry*, 1(1), 41-68.
- Loeber, R., & LeBlanc, M. (1990). Toward a developmental criminology. In M. Tonry, & N. Morris (Eds.), *Crime and Justice: A review of research* (Vol. 12, pp. 375-473). Chicago, IL: University of Chicago Press.

- Lott, J. R. (1992). Do We Punish High Income Criminals Too Heavily? *Economic Inquiry* 30(4), 583-608.
- Lowenstein, A. (1984). Coping with stress: The case of prisoners wives. *Journal of Marriage and the Family*, 46(3), 699-708.
- Mackensen, G., & Cottone, R. R. (1992). Family structural issues and chemical dependency: A review of the literature from 1985 to 1991. *American Journal of Family Therapy*, 20(3), 227-241.
- Magaletta, P. R., & Herbst, D. P. (2001) Fathering from prison: Common struggles and successful outcomes. *Psychotherapy*, 38(1), 88-96.
- Magnusson, D., & Bergman, R. (1990). A pattern approach to the study of pathways from childhood to adulthood. In L. Robins, & M. Rutter (Eds.), *Straight and devious pathways from childhood to adulthood* (pp. 101-115). Cambridge University Press.
- Manning, P. (1973). Existential Sociology. *Sociological Quarterly*, 14, 200-225.
- Markman, H. J., Stanley, S. M., & Blumberg, S. L. (2001). *Fighting for your marriage: New and revised version*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Markus, H., & Nurius, P. (1986). Possible selves. *American Psychologist*, 41(9), 954-969.
- Marlatt, G. A., & Gordon, J. R. (Eds.) (1985). *Relapse prevention: Maintenance strategies in the treatment of addictive behaviors*. New York: Guilford Press.
- Martone, C. (2005). *Loving through bars: Children with parents in prison*. Santa Monica, CA: Santa Monica Press.
- Maruna, S. (1998). *Redeeming one's self: How reformed ex-offenders make sense of their lives* (Doctoral dissertation). Northwestern University, Evanston, Ill.
- Maruna, S. (1999). *Desistance and development: The psychosocial process of going straight*. The British Criminology Conferences: Selected Proceedings. Volume 2. Papers from the British Criminology Conference, Queens University, Belfast.
- Maruna, S. (2001). *Making good: How ex-convicts reform and rebuild their lives*. Washington, DC: APA Books.
- Maruna, S. (2004). Desistance from crime and explanatory style. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 20(2), 184-200.
- Maruna, S. (2010). *Understanding desistance from crime*. Rehabilitation Services Group. London:Ministry of Justice.

- Maruna, S., LeBel, T. P., & Lanier, C. (2003). Generativity behind bars: Some “redemptive truth” about prison society. In E. D. St Aubin, D. P. McAdams, & T. Kim (Eds.), *The generative society: caring for future generations* (pp. 131-151). Washington, DC: American Psychological Association.
- Maruna, S., Lebel, T. P., Mitchell, N., & Naples, M. (2004). Pygmalion in the reintegration process: Desistance from crime through the looking glass. *Psychology, Crime & Law*, *10*(3), 271-281.
- Maruna, S., & Mattravers, A. (2007). Criminology and the Person. *Theoretical Criminology*, *11*(4), 427-442.
- Maruna, S., & Roy, K. (2007). Amputation or reconstruction? notes on the concept of “knifing off” and desistance from crime. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, *22*(2), 1-21.
- Maruna, S., Wilson, L., & Curran, K. (2006). Why God Is Often Found behind Bars: Prison Conversions and the Crises of Self-Narrative. *Research In Human Development*, *3*(2&3), 161-184.
- Maslow, A. (1968). *Towards a psychology of being*. New York: Van Nostrand.
- Maslow, A. (1970). *Motivation and personality*. New York: Van Nostrand.
- Massoglia, M., & Uggem, C. (2007). Subjective desistance and the transition to adulthood. *Journal Contemporary Criminal Justice*, *23*(1), 90-103.
- Matza, D. (1964). *Delinquency and drift*. London: Transaction Publishers.
- Mauer, M., & Chesney-Lind, M. (Eds.). (2003). *Invisible punishment: The collateral consequences of mass Imprisonment*. New York: Free Press.
- Maughan, B., Pickles, A., Rowe, R., Costello, E. J., & Angold, A. (2000). Developmental trajectories of aggressive and non-aggressive conduct problems. *Journal of Quantitative Criminology*, *16*(2), 199-221.
- Maume, M. O., Ousey, G. C., & Beaver, K. (2005). Cutting the grass: A reexamination of the link between marital attachment, delinquent peers, and desistance from marijuana use. *Journal Quantitative Criminology*, *21*(1), 27-53.
- Maxfield, M. G., & Babbie, E. (2011). *Research methods for criminal justice and criminology* (6th ed.). Belmont, CA: Thomson.

- McCutcheon, A. L., & Thomas, G. (1995). Patterns of drug use among white institutionalized delinquents in Georgia - evidence from latent class analysis. *Journal of Drug Education, 25*(1), 61-71.
- McIntosh, J., & McKeganey, N. (2000). Addicts' narratives of recovery from drug use: Constructing a non-addict identity. *Social Science and Medicine, 50*(10), 1501-1510.
- McNeill, F. (2006). A desistance paradigm for offender management. *Criminology and Criminal Justice, 6*, 39-62.
- Mikulincer, M., Florian, V., Cowan, P. A., & Cowan, C. P. (2002). Attachment Security in Couple Relationships: A Systemic Model and Its Implications for Family Dynamics. *Family Process, 41*(3), 405-434.
- Mikulincer, M., & Shaver, P. R. (2005). Attachment security, compassion, and altruism. *Current Directions in Psychological Science, 14*(1), 34-38.
- Miller, R. S. (2012). *Intimate relationships* (6th International ed.). New York, NY: McGraw Hill.
- Millward, C. (1990). Expectations of marriage of young people. *Family Matters, 28*(1), 1-12.
- Moffitt, T. E. (1993). Adolescence-limited and life-course-persistent anti-social behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review, 100*(4), 674-701.
- Moffitt, T. E. (1994). Natural histories of delinquency. In E. G. M. Weitekamp, & H. Kerner (Eds.), *Cross-national longitudinal research on human development and criminal behavior* (pp. 3-61). Dordrecht: Kluwer Academic.
- Moos, R. H. (1994). Treated or untreated: an addiction is not an island unto itself. *Addiction, 89*(5), 507-510.
- Moos, R. H., & Billings, A. G. (1982). Children of alcoholics during the recovery process: Alcoholic and matched control families. *Addictive Behaviors, 7*(2), 155-163.
- Morris, P. (1965). *Prisoners and their families*. London: George Allen & Unwin.
- Mulvey, E. P., & Aber, M. (1988). Growing out of delinquency: development and desistance. In R. L. Jenkins, & W. K. Brown (Eds.), *The abandonment of delinquent behavior: Promoting The Turnaround* (pp. 99-116). Jenkins New York: Praeger.
- Murray, J., & Farrington, D. P. (2005). Parental imprisonment effects on boys' antisocial behaviour and delinquency through the life course. *Journal of Child Psychology and*

Psychiatry, 46(12), 1269-1278.

- Murray, S. L., Rose, P., Bellavia, G., Holmes, J. G., & Kusche, A. (2002). When rejection stings: how self-esteem constrains relationship-enhancement processes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83(3), 556-573.
- Nagin, D., & Waldfogel, J. (1998). The Effect of Conviction on Income through the Life Cycle. *International Review of Law and Economics*, 18(1), 25-40.
- Nagin, D. S. (2005). *Group-based modeling of development over the life course*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Nagin, D., Farrington, D. P., & Moffitt, T. E. (1995). Life-course trajectories of different types of offenders. *Criminology*, 33(1), 111-39.
- Nagin, D. S., Pagani, L., Richard, E., & Vitaro, F. (2003). Life course turning points: The effect of grade retention on physical aggression. *Development and Psychopathology*, 15(2), 343-361.
- Nagin, D. S., & Tremblay, R. E. (2001). Analyzing developmental trajectories of distinct but related behaviors: A group-based method. *Psychological Methods*, 6(1), 18-34.
- Najavits, L. M. (2002). *Seeking safety: A treatment manual for PTSD and substance abuse*. Guilford substance abuse series. New York, NY: Guilford Press.
- Nelson, M. A. (2003). Transition to Motherhood. *Journal of Obstetric, Gynecologic, & Neonatal Nursing*, 32(4), 465-477.
- Neyer, F. J., & Voigt, D. (2004). Personality and social network effects on romantic relationships: A dyadic approach. *European Journal of Personality*, 18(4), 279-299.
- Noller, P. (1996). What is this thing called love? Defining the love that supports marriage and family. *Personal Relationships*, 3(1), 97-115.
- Noller, P., & White, A. (1990). The validity of the communications patterns questionnaire. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 2(4), 478-482.
- Orford, J. (1992). Control, confront or collude: How family and society respond to excessive drinking. *British Journal of Addiction*, 87(11), 1513-1525.
- Ornish, D. (1998). *Love and survival: The scientific basis for the healing power of intimacy*. New York: HarperCollins.
- Osborn, S. G., & West, D. J. (1979). Marriage and Delinquency: A Postscript. *British Journal of Criminology*, 19(3), 254-56.

- Osgood, D. W., Wilson, J. K., O'Malley, P. M., Bachman, J. G., & Johnston, L. D. (1996). Routine activities and individual deviant behavior. *American Sociological Review*, *61*(4), 635-655.
- Pager, D. (2003). The Mark of a Criminal Record. *American Journal of Sociology*, *108*(5), 937-975.
- Paternoster, R., & Bushway, S. (2009). Desistance and the 'feared self:' Toward an identity theory of criminal desistance. *Journal of Criminal Law and Criminology*, *99*(4), 1103-1156.
- Paternoster, R., & Pogarsky, G. (2009). Rational choice, agency and thoughtfully reflective decision making: The short and long-term consequences of making good choices. *Journal of Quantitative Criminology*, *25*(2), 103-127.
- Peplau, L. A. (2003). Human sexuality: How do men and women differ? *Current Directions in Psychological Science*, *12*(2), 37-40.
- Piquero, A. (2004). Somewhere between persistence and desistance: The intermittency of criminal careers. In S. Maruna, R. Immarigeon, & N. Shover (Eds.), *After Crime and Punishment* (pp. 102-125). Devon: Willan.
- Piquero, A. R., Farrington, D. P., & Blumstein, A. (2003). The criminal career paradigm: Background and recent developments. In M. Tonry (Ed.), *Crime and justice: A review of research* (Vol. 30, pp. 359-506). Chicago: University of Chicago Press.
- Pollock, J. M. (1998). *Counseling women in prison*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Prest, L. A., & Protinsky, H. (1993). Family system theory: A unifying framework for codependency. *American Journal of Family Therapy*, *21*(4), 352-360.
- Prest, L. A., & Storm, C. (1988). The codependent relationships of compulsive eaters and drinkers: Drawing parallels. *American Journal of Family Therapy*, *16*(4), 339-350.
- Prochaska, J. O., & DiClemente, C. (1986). Toward a comprehensive model of change. In W. R.
- Rapp, C. A. (1998). *The strengths model: Case management with people suffering from severe and persistent mental illness*. New York: Oxford University Press.
- Ravenna, M., Holzl, E., Costarelli, S., Kirchler, E., & Palmonari, A. (2001). Diary reports on emotional experience in the onset of a psychosocial transition: Becoming drug free. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, *11*, 19-35.

- Ravenna, M., Holzl, E., Kirchler, E., Palmonari, A., & Costarelli, S. (2002). Drug addicts in therapy-changes in life space in the course of one year. *Journal of Community & Applied Social Psychology, 12*(5), 353-368.
- Reed, D. F., & Reed, E. L. (1995). Children of incarcerated parents. *Social Justice, 24*(3), 152-169.
- Richards, S., & Jones, R. (2004). Beating the perpetual incarceration ,machine: Overcoming structural impediments to re-entry. In S. Maruna, R. Immarigeon, & N. Shover (Eds.), *After Crime and Punishment* (pp. 201-232). Devon: Willan.
- Roberts, M. C. F., Floyd, F. J., O'Farrell, T. J., & Cutter, H. S. G. (1985). Marital interactions and the duration of alcoholic husbands' sobriety. *American Journal of Drug and Alcohol Abuse, 11*(3), 303-313.
- Robins, L. N. (1978). Sturdy childhood predictors of adult antisocial behavior: Replications from longitudinal studies. *Psychological Medicine, 8*(4), 611-622.
- Robinson, A., Blanton, P. W. (1993). Marital strength in enduring marriages. *Family Relations, 42*(1), 38-45.
- Rokach, A. & Sha`ked, A. (2013). *Together and lonely: Loneliness in intimate relationships - causes and coping*. New York: Nova Science Publishers.
- Ronel, N., & Elisha, E. (2011). A different perspective: Introducing positive criminology. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology, 55*(2), 305-325.
- Ronel, N., & Libman, G. (2003). Eating disorders and recovery: Lessons from overeaters anonymous. *Clinical Social Work Journal, 31*(2), 155-171.
- Ruble, D. N., & Seidman, E. (1996). Social transitions: Windows into social psychological processes. In E. T. Higgins, & A. W. Kruglanski (Eds.), *Social psychology: Handbook of basic principles* (pp. 830-856). New York: Guilford Press.
- Rumgay, J. (2004). Scripts for safer survival: Pathways out of female crime. *Howard Journal of Criminal Justice, 43*(4), 405-419.
- Rutter, M., Giller, H., & Hagell, A. (1998). *Antisocial behavior by young people*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.

- Rusbult, C. E. (1983). A longitudinal test of the investment model: The development (and deterioration) of satisfaction and commitment in heterosexual involvements. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45(1), 101-117.
- Rusbult, C. E., Finkel, E. J., & Kumashiro, M. (2009). The Michelangelo Phenomenon. *Current Directions in Psychological Science*, 18(6), 305-309. doi:10.1111/j.1467-8721.2009.01657.x
- Rusbult, C. E., Kumashiro, M., Stocker, S. L., & Wolf, S. T. (2005). The Michelangelo phenomenon in close relationships. In A. Tesser, J. Wood, & D. A. Stapel (Eds.), *On building, defending, and regulating the self: A psychological perspective* (pp. 1-29). New York: Psychology Press.
- Sampson, R. J., & Laub, J. (1992). Crime and deviance in the life course. *Annual Review of Sociology*, 18, 63-84.
- Sampson, R. J., & Laub, J. (1993). *Crime in the making: Pathways and turning points through life*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Sampson, R. J., & Laub, J. H. (1995). Understanding variability in lives through time: Contributions of life-course criminology. *Studies on Crime and Crime Prevention*, 4(2), 143-158.
- Sampson, R. J. & Laub, J. H. (2003a). *Desistance from crime over the life course*. Retrieved from http://www.wjh.harvard.edu/soc/faculty/sampson/articles/2003_HLC_Laub_pdf.
- Sampson, R. J., & Laub, J. H. (2003b). Life-course desisters? trajectories of crime among delinquent boys followed to age 70. *Criminology*, 41(3), 555-592.
- Sampson, R. J., & Laub, J. H. (2005a). A general age-graded theory of crime: Lessons learned and the future of life-course criminology. In D. Farrington (Ed.), *Integrated* Brunswick, NJ: Transaction Publishers.
- Sampson, R. J., & Laub, J. H. (2005b) *developmental and life-course theories of offending - Vol. 14*. (pp. 165-182). New). A life-course view of the development of crime. Retrieved from http://www.aapss.org/uploads/Annals_Nov_2005_Sampson_laub-pdf
- Sampson, R. J., Laub, J. H., & Wimer, C. (2006). Does marriage reduce crime? A counterfactual approach to within-individual causal effects. *Criminology*, 44(3), 465-508.

- Shackelford, T. K. (2001). Self-esteem in marriage. *Personality and Individual Differences, 30*(3), 371-390.
- Shapland, J., & Bottoms, A. (2011). Reflections on social values, offending and desistance among young adult recidivists. *Punishment and Society, 13*(3), 256-282.
- Schafer, R. B., & Keith, P. M. (1992). Self-esteem agreement in the marital relationship. *The Journal of Social Psychology, 132*(1), 5-9.
- Schen, C. R. (2005) When mothers leave their children behind. *Harvard Review of Psychiatry, 13*(4), 233-243.
- Schlesinger, S. E., & Horberg, L. K. (1990). Comprehensive treatment of addictive families. *Psychology of Addictive Behaviors, 4*(1) ,26-30.
- Seidel, J., & Kelle, U. (1995). Different functions of coding in the analysis of textual data. In U. Kelle (Ed.), *Computer-aided qualitative data analysis* (pp. 52-61). London: Sage.
- Seligman, M. E., & Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive Psychology: An introduction. *American Psychologist, 55*(1), 5-14.
- Serin, R. C., & Lloyd, C. D. (2009). Examining the process of offender change: The transition to crime desistance. *Psychology, Crime & Law, 15*(4), 347-364.
- Seidman, I. E. (1991). *Interviewing as qualitative research*. New York: Teachers College Press.
- Seymour, C., & Hairston, C. F. (2001). *Children with parents in prison: Child welfare policy, program & practice issues*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Shapiro, A. F., Gottman, J. M., & Carrere, S. (2000). The baby and the marriage: Identifying factors that buffer against decline in marital satisfaction after the first baby arrives. *Journal of Family Psychology, 14*(1), 59-70.
- Shaver, P. R., Hazan, C., & Bradshaw, D. (1988). Love as attachment: The integration of three behavioral system. In R. J. Sternberg, & M. Barns (Eds.), *The Psychology of love* (pp. 68-99). New Haven, CT: Yale University Press.
- Shover, N. (1985). *Aging criminals*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Shover, N. (1996). *Great pretenders: Pursuits and careers of persistent thieves*. Boulder: Westview Press.

- Shover, N., & Thompson, C. Y. (1992). Age, differential expectations, and crime desistance. *Criminology*, *30*, 89-104.
- Simmonds, A. P. (1989). Ideological domination and the political information market. *Theory and Society*, *18*(2), 181-211.
- Singer, B. D. (1974). *Learning for tomorrow*. New York: Vintage Books.
- Smith, D. E., Buxton, M. E., Bilal, R., & Seymour, R. B. (1993). Cultural points of resistance to the 12- step recovery process. *Journal of Psychoactive Drugs*, *25*(1), 97-108.
- Smith, L., Heaven, P. C., & Ciarrochi, J. (2008). Trait emotional intelligence, conflict communication patterns, and relationship satisfaction. *Personality and Individual Differences*, *44*, 1314-1325.
- Snyder, Z. K., Carlo, T. A., & Mullins, M. M. C. (2002). Parenting from prison: An examination of a children's visitation program at a women's correctional facility. *Marriage and Family Review*, *32*(3-4), 33-61.
- Spinelli, E. (1989). *The interpreted world: An introduction to phenomenological psychology*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Stacey, J. (1998). *Brave new families: Stories of domestic upheaval in late 20th century America* (2nd ed.). Berkeley, CA: University of California Press.
- Stanley, S. M. (2002). What is it with men and commitment, any way? Keynote address presented at the annual Smart Marriages Conference, Washington, DC. Retrieved from <http://growyourmarriage.com/index.php?c=26>
- Stanley, S. M., & Markman, H. J. (1992). Assessing commitment in personal relationships. *Journal of Marriage and the Family*, *54*(3), 595-608.
- Stanley, S. M., & Markman, H. J. (1998). Acting on what we know: The hope of prevention. In T. Ooms (Ed.), *Strategies to strengthen marriage: What we know, what we need to know* (pp. 37-54). Washington DC: The Family Impact Seminar.
- Stanley, S. M., Whitton, S. W., Sadberry, S. L., Clements, M. L., & Markman, H. J. (2006). Sacrifice as a predictor of marital outcomes. *Family Process*, *45*(3), 289-303.
- Steffensmeier, D. J., & Allan, E. A. (1995). Age-inequality and property crime: The effects of age-linked stratification and status-attainment processes on patterns of

- criminality across the life-course. In J. Hagan, & R. D. Peterson (Eds.), *Crime and inequality* (pp. 95–115). Stanford, CA: Stanford University Press.
- Steffensmeier, D. J., Allan, E. A., Harer, M. D., & Streifel, C. (1989). Age and the distribution of crime. *The American Journal of Sociology*, *94*(4), 803-831.
- Steinglass, P. (1981). The alcoholic family at home: Patterns of interaction in dry, wet, and transitional stages of alcoholism. *Archives of General Psychiatry*, *38*(5), 578-584.
- Steinglass, P. (1982). The roles of alcohol in family systems. In J. Harwin (Ed.), *Alcohol and the family* (pp. 127-150). New-York: ST. Martin`s Press.
- Steinglass, P. (1992). Family systems approaches to the alcoholic family: Research findings and their clinical applications. In S. Saitoh, P. Steinglass, & M. A. Schuckit (Eds.), *Alcoholism and the family* (pp. 155-171). New-York: Brunner/Mazel.
- Strauss, A. L. (1987). *Qualitative analysis for social scientists*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Straussner, S., & Ashenberg, L. (Eds.). (1993). *Clinical work with substance-abusing clients*. New York: Guildford Press.
- Sullivan, M. (1989). *Getting paid: Youth crime and work in the inner city*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Sutherland, E. (1960). *Principles of criminology*. Philadelphia, PA: Lippincott.
- Swanson, C., Lee, C., Sansone, F. A., & Tatum, K. M. (2012). Prisoners' perceptions of father-child relationships and social support. *American Journal of Criminal Justice*, *37*(3), 338-355.
- Swidler, A. (2001). *Talk of love: How culture matters*. Chicago: The university of Chicago press.
- Tamres, L., Janicki, D., & Helgeson, V. (2002). Sex differences in coping behavior. *Personality and Social Psychology Review*, *6*(1), 2-30.
- Teichman, M., & Basha, U. (1996). Codependency and family cohesion and adaptability: Changes during treatment in a therapeutic community. *Substance Use & Misuse*, *31*(5), 599-615.
- Theobald, D., & Farrington, D. P. (2011). Why do the crime-varying effects of marriage vary with age? *British Journal of Criminology*, *51*(1), 136-158.

- Timor, U. (2001). Balagan: delinquency as a result of the lack of a center of norms and consciousness. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 45(6), 730-748.
- Todd, T. C. (1988). Treating families with a chemically dependent member. In E. W. Nunnally, C. S. Chilman, & F. M. Cox (Eds.), *Mental illness, delinquency, addiction and neglect* (pp. 88-107). Newbury Park: Sage Publication.
- Trasler, G. (1979). Delinquency, recidivism, and desistance. *British Journal of Criminology*, 19(4), 314-22.
- Trasler, G. (1987). Some cautions for biological approach to crime causation. In S. A. Mednick, T. E. Moffit & S. A. Stack (Eds.), *The causes of crime: New biological approaches* (pp. 7-24). Cambridge: Cambridge University Press.
- Uggen, C. (1999). Ex-offenders and the conformist alternative: A job quality model of work and crime. *Social Problems*, 46(1), 127-51.
- Uggen, C. (2000). Work as a turning point in the life course of criminals: A duration model of age, employment, and recidivism. *American Sociological Review*, 65(4), 529-546.
- Uggen, C., & Kruttschnitt, C. (1998). Crime in the breaking: Gender differences in desistance. *Law and Society Review*, 32(2), 339-366.
- Uggen, C., & Manza, J. (2002). Democratic contraction? Political consequences of felon disenfranchisement in the United States. *American Sociological Review*, 67(6), 777-803.
- Uggen, C., & Piliavin, I. (1998). Asymmetrical causation and criminal desistance. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 88(4), 1399-1422.
- Umberson, D. (1992). Gender, marital status and the social control of health behavior. *Social Science and Medicine*, 34(8), 907-917.
- Vaillant, G. E. (1973). A 20-year follow-up of New York narcotic addicts. *Archives of General Psychiatry*, 29(2), 237-241.
- Vaillant, G. E. (1983). *The natural history of alcoholism*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Van Lange, P. A. M., Agnew, C. R., Harinck, R., & Steemers, G. E. (1997). From game theory to real life: How social value orientation affects willingness to sacrifice in

- ongoing close relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73(6), 1330-1344.
- Van Lange, P.A.M., Rusbult, C. E., Drigotas, S. M., Arriaga, X. B., Witcher, B. S., & Cox, C. L. (1997). Willingness to sacrifice in close relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72(6), 1373-1395.
- Van Manen, M. (1990). *Researching lived experience: Human science for an action sensitive pedagogy*. Albany, NY: SUNY.
- Vaughan, B. (2007). The internal narrative of desistance. *British Journal of Criminology*, 47(3), 390-404.
- Visher, C. A., Knight, C. R., Chalfin, A., & Roman, J. K. (2009). *The impact of marital relationship status on social outcome for returning prisoners*. Aspe Research Brief, Office Department of Health and Human Services.
- Waite, L. J., & Gallagher, M. (2000). *The case for marriage: Why married people are happier, healthier and better off financially*. New York: Doubleday.
- Walter, D., Nagoshi, C., & Muntaner, C. (1990). The prediction of drug dependence from expectancy for hostility while intoxicated. *International Journal of the Addictions*, 25(10), 1151-1168.
- Walum, H., Westberg, L., Henningsson, S., Neiderhiser, J. M., Reiss, D., Igl, W., ... Lichtenstein, P. (2008). Genetic variation in the vasopressin receptor 1a gene (*AVPR1A*) associates with pair-bonding behavior in humans. *PNAS*, 105(37), 14153-14156.
- Warr, M. (1998). Life course transitions and desistance from crime. *Criminology*, 36(2), 183-216.
- Weil, A. (1997). *Eight weeks to optimum health: A proven program for taking full advantage of your body's natural healing power*. New York: Knopf.
- Weitekamp, E. G. M., & Kerner, H. J. (1994). Epilogue: Workshop and plenary discussions, and future directions. In E. G. M. Weitekamp, & H. J. Kerner (Eds.), *Cross-national longitudinal research on human development and criminal behavior* (pp. 439-449). Dordrecht, NL: Kluwer Academic Publishers.

- Welwood, J. (1997). *Love and awakening: Discovering the sacred path of intimate relationship*. New York: HarperCollins.
- West, D. J. (1982). *Delinquency: Its roots, careers, and prospects*. London: Heinemann.
- Whitfield, C. (1989). Codependence: Our most common addiction: Some physical, mental, emotional, and spiritual perspectives. *Alcoholism Treatment Quarterly*, 6(1), 19-36.
- Whitton, S., Stanley, S., & Markman, H. (2002). Sacrifice in romantic relationships: An exploration of relevant research and theory. In A. Vangelisti, H. Reis., & M. A. Fitzpatrick (Eds.), *Stability and change in relationships: Advances in personal relationships* (pp. 156-181). New York: Cambridge University Press.
- Whitton, S. W., Stanley, S. M., & Markman, H. T. (2007). If I help my partner, will I hurt me? Perceptions of sacrifice in romantic relationships. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 26(1), 64-92.
- Wieselquist, J., Rusbult, C. E., Foster, C. A., & Agnew, C. R. (1999). Commitment, pro-relationship behavior, and trust in close relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77, 942-966.
- Wikström, P. (2004). Crime as alternative: Towards a cross-level situational action theory of crime causation. In J. McCord (Ed.), *Beyond empiricism: institutions and intentions in the study of crime* (pp. 1-37). New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.
- Wilson, J. Q., & Herrnstein, R. J. (1985). *Crime and human nature*. New York: Simon & Schuster.
- Wiseman, J. P. (1980). The "home treatment": The first step in trying to cope with an alcoholic husband. *Family Relations*, 29(4), 541-549.
- Wolfgang, M. E., Figlio, R. M., & Sellin, T. (1972). *Delinquency in a birth cohort*. Chicago: University of Chicago Press.
- Woodside, M. (1983). Children of alcoholic parents: Inherited and psychosocial influences. *Journal of Psychiatric Treatment and Evaluation*, 5, 531-537.
- Wright, J. P., & Cullen, F. T. (2004). Employment, peers and life-course transitions. *Justice Quarterly*, 21(1), 183-205.

- Wright, P. H., & Wright, K. D. (1991). Codependency: Addictive love, adjust relating, or both? *Contemporary family therapy*, 13(5), 435-453.
- Wright, P. H., & Wright, K. D. (1999). The two faces of codependent relating: A research based perspective. *Contemporary family therapy*, 21(4), 527-543.
- Yalom, I. D. (1980). *Existential psychotherapy*. New York: Basic Books.
- Yu, J., & Williford, W. R. (1992). The age of alcohol onset and alcohol, cigarette, and marijuana use patterns: An analysis of drug use progression of young adults in New York state. *International Journal of the Addictions*, 27(11), 1313-1323.
- Zelvin, E. (1997). Codependency issues of substance abusing women. In S. L. A. Staussner, & E. Zelvin (Eds.), *Gender and addictions: Men and women in treatment* (pp. 47-69). Northvale, NJ: Jason Aronson.
- Zelvin, E. (1999). Applying relational theory to the treatment of womwn's addictions. *Affilia: Journal of Women & Social Work*, 14(1), 9-19.
- Zweben, A. (1986). Problem drinking and mairtal adjustment. *Journal of Studies on Alcohol*, 47(2), 167-172.

נספחים

נספח מס' 1: מדריך ריאיון

* השאלות המודגשות יוצגו לבן הזוג - העבריין לשעבר בלבד

חלק א' - פרטים ביוגרפיים כלליים:

- היסטוריה השכלתית;
- היסטוריה תעסוקתית (האם עובד כיום? היכן? האיזה תפקיד? כמה זמן מתמיד בעבודה?);
- היסטוריה עבריינית (גיל, סוג עבירות, ענישה וכו');;
- היסטוריה שיקומית (משך ותהליכי ההשתתפות בתכנית השיקום, תפיסת השיקום);
- היסטוריה זוגית-משפחתית (מצב משפחתי כיום, סוג הזוגיות-ממוסדת, אחרת, משך הזוגיות? האם יש ילדים?);

חלק ב' - תפיסות ותובנות באשר לזוגיות, לשיקום ולקשר ביניהם:

- מוטיבציות, תפיסות ותובנות באשר לעבריינות ולחדילה (תפיסה והגדרה של חדילה, שלב בשיקום, התמדה, מעורבות פעילה/סבילה בשיקום);
- מוטיבציות, תפיסות ותובנות באשר לזוגיות ומשפחה (איכות ואופי היחסים, משמעותם, השפעתם של ילדים על מערכת היחסים, השפעת הזוגיות על חיי המשותפים);
- מוטיבציות, תפיסות ותובנות באשר לקשר בין בני הזוג (תפיסת המחויבות לבת/בן הזוג, תפיסת ומשמעות לבת/בן הזוג בחיים, תפקיד ותרומת בת הזוג לתהליך החדילה);
- דגש על תהליך ושינוי ועל מצב בעת הריאיון (התמדה בתהליך השיקום, מצב הזוגיות, במידה ונולדו ילדים- תפיסת השפעת ההולדה על הזוגיות, תפיסת השפעת הזוגיות על חיי בני הזוג ועל העשייה העבריינית, הערכה של תרומת הזוגיות לחדילה);

נספח מס' 2: טופס הצהרה בדבר השתתפות במחקר

בתוקף מתאריך 1.5.01
ת' עדכון אחרון: 6.11.07

פרק 01- כללי
מס' הפקודה: 01.08.00
נספח ג'

הצהרת סוהר/אסיר בדבר השתתפות במחקר/ניסוי

אני הח"מ

מס' סוהר/אסיר

שם משפחה

שם פרטי

1. מצהיר ומאשר בזאת כי הנני מוכן להשתתף מתוך רצוני הטוב והחופשי במחקר/בניסוי בנושא:

_____ הנערך ע"י החוקר/ים: _____

2. אני מצהיר כי הנני מוכן להשתתף מתוך רצוני הטוב והחופשי, להתראיין ולענות בע"פ/בכתב לשאלות שיציגו בפני עורכי המחקר/ניסוי.

3. ידוע לי כי המחקר הינו אנונימי.

4. הפנייה לבת הזוג לצורכי השתתפותה במחקר תעשה על ידי החוקרת באישורו הבלעדי של המשתתף ובאמצעותו, ואין לשב"ס כל נגיעה להתקשרות זו.

5. אני מצהיר בזאת כי לא תהיינה לי ומאן שהוא מטעמי כל תביעה וטענה מכל סוג שהוא כנגד שרות בתי הסוהר או מי מטעמם, בגין השתתפותי במחקר/בניסוי האמור ו/או בגין כל פעולה שתבוצע בהקשר אליו.

חתימת סוהר/אסיר

תאריך

נספח מס' 3: טופס הסכמה מדעת להשתתפות במחקר

Bar-Ilan University (RA)
Department of Criminology
52900 Ramat-Gan, Israel

טל': 03-5318221, 03-5318241
פקס: 972-3-7384038

אוניברסיטת בר-אילן (ע"ר)
המחלקה לקרימינולוגיה
רמת-גן 52900

כתב הסכמה מדעת

שלום רב,

שמי _____ ואני חוקר באוניברסיטת בר-אילן, במחלקה לקרימינולוגיה, במסגרת לימודי התואר ה- _____ בהנחיית _____.

נושא המחקר שלי הוא: _____

אני מודה לך על הסכמתך להשתתף במחקר. תרומתך הינה חשובה ביותר.

אודה לך אם תוכל/י להקדיש מזמנך לצורך ראיון/מילוי שאלונים. לשם כך הינך מתבקש/ת למלא את הפרטים הבאים המביעים את הסכמתך להשתתפות במחקר.

אני החתום/ה מטה _____ מס' ת.ז. _____ מאשר/ת בזאת בחתימת ידי _____ כי:

- (1) התבקשתי לקחת חלק בראיון/במילוי שאלוני דיווח עצמי וכל זאת תוך שמירה על אנונימיות מלאה.
- (2) לא הוצעה לי תמורה או טובת הנאה כלשהי עבור השתתפותי בהליך.
- (3) הובהר לי כי השתתפותי היא רשות ולא חובה, כי אהיה רשאי שלא להשתתף או להפסיק את השתתפותי בכל שלב, וכי אי-השתתפות או הפסקתה לא יביאו לפגיעה כלשהי בי.
- (4) לאחר שהוסבר לי כל האמור לעיל, הנני מביע/ה את הסכמתי מרצוני הטוב והחופשי להשתתף בראיון/במילוי השאלונים האמורים.

חתימה

שם ומשפחה

תאריך

למילוי על ידי החוקר: אני החתום/ה מטה _____, לאחר שוידאתי כי החתום/ה מעלה

הבין/ה את הפרטים האמורים בכתב הסכמה זה, מאשר/ת כי חתום/ה בפניי על הסכמתו/ה להשתתף בראיון/במילוי השאלונים.

חתימה

תאריך

as parental and educational figures. This kind of behavior stimulated anger and frustration among men and jeopardized the desistance process as well as the intimate relationship. Men and women from the fourth group mostly expressed dissatisfaction in relation to mutual supervision.

Participants from the first group believe that an intimate relationship is powerless to maintain desistance. Participants from the third group believe that a partner relationship may maintain or jeopardize reform, in equal amount. The difference between these two poles, in their opinion, lies in the quantity and quality of the pressures, demands and claims that the intimate relationships imposes on them. All of the participants from the fourth group believe that the intimate relationship is a building block in the life-normalization process of desistors, and therefore, it holds within it the power to maintain reform.

The theoretical contribution of this study lies in expanding the body of knowledge about a possible relation between intimate relationships and desistance from crime. The study included a diverse population in relation to the characteristics of the crimes, to the stage of the desistance process and its duration, to the types of intimate relationships and their duration. In addition, the study dwelled on the characteristics of the intimate relationships and the way in which the participants view and define variables related to their success. Moreover, the study voices the opinions of inmates and desisting criminals' spouses, allowing them to present their thoughts, perceptions and positions. From that, a full and balanced depiction of the intimate relationship arises and an opportunity is presented to study possible ways to strengthen and optimize change and desistance processes through understanding, strengthening and directing the intimate relationships they are conducting.

The feeling of fidelity and mutual commitment, represented for the participants the security in the relationship. Men from the first two groups and a minority from the third group, viewed being unfaithful as an expression of manhood. The women, who as a result faced feelings of insecurity regarding the relationship and their future, were forgiving towards such behavior. Women from the fourth group were unforgiving towards infidelity and the men of this group displayed an understanding to the value of commitment and fidelity, and tried to consciously control their thoughts and behavior.

Most of the couples have communication issues. While the variables which were mentioned as a basis for good communications were sharing, honesty and being truthful, most of the participants managed a calculated communication lacking in honesty, one which is distant, goal driven and based on white lies. Participants from the fourth group tried, generally, to base their relationships on relative honesty.

In general, most of the participant placed great importance on parenthood. Some of the male participants felt that they have to compete with their children for their spouses' attention and claimed they are jealous of them. Men from the third and fourth groups mentioned substantial changes with respect to parenthood and children following their reform.

The study unveiled three levels of self-centeredness, finding in each of them a direct relation between the quality and quantity of the self-centeredness and the measure of spousal acceptance. According to the findings, moving from one level to the next, depends on the quality, quantity and duration of the desistance process. The changes in the range of the self-centeredness, are reflected, inter alia, in the ability to notice the spouse and her needs, a substantial effect on the experience of self and hence, on the partner relationship.

The study's findings show that men of all groups believe that intimate relationships does not encourage desistance and/or drug rehabilitation. In their mind, the decision to desist/rehabilitate, hinges on a personal choice and not on external factors. In contrast, the women believe in the power of intimate relationships, in their strength and their contribution to the desistance process. Some of the men perceive their spouses as supervising figures. Accordingly women reported that most of the time they functioned

Abstract

Intimate relationships are perceived as a turning point, exerting significant influence on normative and criminal behavioral patterns. The purpose of this study was to examine a potential influence of intimate relationships (whether formally married or not) on desistance from crime and on recovery from addiction. In accordance with this purpose, the question whether and how intimate relationships encourage and maintain desistance and rehabilitation processes was studied. The study provided an opportunity to examine this question through the eyes of desisters and their (female) spouses. 37 couples of four population groups participated in the study: inmates and their normative spouses whose intimate relationship began before the incarceration (N=8); inmates and their normative spouses whose intimate relationship began during incarceration (N=5); desisters and their normative spouses, who began their intimate relationship before the spouse began the desistance process (N=11); and desisters and their spouses, who began their intimate relationship several years after desistance (N=13). More than half the couples (N=21) are married, a third (N=13) cohabit and the rest (N=3) are dating. Most of the participants (N=28) have a past of drug abuse. The study was carried out according to the qualitative phenomenological approach which enables to analyze and understand the significance of the researched phenomenon from the view point of the people who have experienced it. The main research tool was in-depth face-to-face interviews, lasting several hours with each participant on his, or her, own.

The variables which characterize an intimate relationship, in the opinion of the participants, are divided into four areas: emotion, security in the relationship, communication and parenthood.

It was found that while women from the first three groups feel and think “love”, the men in these groups think “love” but feel “appreciation”. While the women are characterized with a behavior of codependency and sacrifice themselves, almost unconditionally, for the sake of their partner, the men in these groups, in their own words, are driven by a utilitarian approach. In contrast, the men and women of the fourth group, displayed overall reciprocity in relation to giving and its expressions.

Discussion	133
The desistance story: The self, the spouse and everything in between	134
The intimate relationships story: commitment, sacrifice and changes in the self	141
Contribution of the research	150
Limitation of the research	151
Practical applications	152
References	154
Appendices	192
Appendix 1: Interview Guide	192
Appendix 2: Statement form for participation in the research	193
Appendix 3: Informed consent form for participation in the study	194
Abstract in English	i

List of Tables

Table no. 1: Background characteristics, inmate relationships characteristics and criminal and drug addiction history of the participants	36
--	-----------

Findings	44
The intimate relationship experience of inmates, desistors and their spouses	45
Developing a good intimate relationships	46
The first domain: Emotions	47
Studies in the perception of love	47
Studies in the perception of giving	56
The second domain: Security	65
The third domain: Communication	72
The fourth domain : Sex and Parenting	78
Experience of changes in inmates and desistors self, and the perception of these changes by their spouses	83
The self between past, present and future	85
Varying levels of self-centeredness	92
First level: Total self-centeredness - Partner swallowing	94
Second Level : Partial self-centeredness - Partial separation	95
Third level : Mute self-centeredness - Separation	97
Expressions of changes of self-centeredness levels in the intimate relationship	100
Present self in the present versus absent self in the past	100
Distancing closeness	104
The experience of intimate relationship as encouraging and maintaining desistance from crime among inmates, desistors and their spouses	109
Does intimate relationship encourage desistance from crime?	110
Does intimate relationship maintain desistance from crime?	117
The woman as an agent of social control	117
Does involvment in an intimate relationship maintain desistance from crime?	122
Summary of the main findings	131

Contents

	Page
Abstract	ix
Introduction	1
Desistance from crime	2
Definitional issues in the study of desistance from crime	3
Desistance as a process	5
Theoretical frameworks for the study of desistance from crime	9
Age and desistance from crime	9
Life course, life events, social control and desistance from crime	11
Age, life course, life events and recovery from drug addiction	13
Desistance and interpersonal changes	16
Cognitive, emotional and behavioral changes among desistors	16
Identity changes among desistors	18
Changes among people who recovered from drug addiction	21
Nurturing relationships	23
Intimate relationship with an addict spouse or with a spouse who recovered from drug addiction	26
Intimate relationship with an inmate	29
Marriage and desistance from crime	30
Methodology	34
The Principles of qualitative research	34
The Principles of Phenomenological research	34
Research population	35
Research tools	39
Research procedure	40
Analysis and codification of the data	42
Validity, reliability and generalization	42
Ethical dilemmas	43

This work was carried out under the supervision of Prof. Nati Ronel,
Department of criminology, Bar-Ilan University.

**Nurturing Relationship: Relationship Processes
as Encouraging and Maintaining
Desistance from Crime**

Ronit Haimoff-Ayali

Department of Criminology

Ph.D. Thesis

Submitted to the Senate of Bar-Ilan University

Ramat Gan, Israel

October 2014